

NAPLO-TÖREDÉK

AZ 1849-IKI MENEKÜLTEKET, INTERNÁLTAKAT,

ELŐZMENEK

KOSSUTHOT ÉS KÖRNYEZETÉT ILLETŐLEG.

TÖRÖKSZÁZAGBAN ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN.

LÁSZLÓ KÁROLYTÓL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRÁSI INTÉZET ÉS KÖNYVTÁRA.

1887.

NAPLO-TÖREDÉK

AZ 1849-IKI MENEKÜLTEKET, INTERNÁLTAKAT,

KÜLÖNÖSEN

KOSSUTHOT ÉS KÖRNYEZETÉT ILLETŐLEG,

TÖRÖKORSZÁGBAN ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN.

LÁSZLÓ KÁROLYTÓL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

Kedves barátom Kornám Uram!

Még Kiutáthai ismeretlenségéből tudom, hogy azon menchieli konfliktusaim közepén a két Körmey-csemes kétségbe Ön volt az a hi-
vatalos naplójegyzeteket vezetés, és mi sokkal
közelebb sokkal bensőbb viszonyban állottunk
egy-máshoz, sem hogy fő alkalmam nem volt volna
Önnel mind jelenlét, mind lelkiismeretes pon-
tosítás mind megfigyelő tehetőség annyira
közvetlen, mérsékelt teljesen meglegyen győ-
ződve hogy Önnel naplójegyzet a 40 ki Magyar
Menchiellre történelmi menchi kifogásolva kis-
fő köze tartoznak, s ahhoz becses adaként
szolgálnak, s azaz nem csak teljes később
gel becsüzetem hogy Ön kiadásai szándékolt
naplójegyzeteket nekem ajánthassa-de sőt
Önnel-hosszalatosságom egykoron egyik leghíresebb
biztonságának kiadását, mind változat-
lan barátságának jellel köszönettel fogadom,
s hasonlóan változatlan barátságomnak és
napjainkban semmely biztatásával viszo-
nokom.

Szűri Deb. 18. évi 1888

Kossuth Lajos

László Károly uram
Új Kécsken.

ELSŐ RÉSZ.

TÖRÖKORSZÁG.

Menekülés Törökországba. 1849.

Az augusztus 9-ki szerencsétlen, mondhatni utolsó, csata után Temesvár alól, szétvert ütegem maradványával a rend nélkül hátráló sereggel Lugosra s onnan Facséttra huzódtam. Azt hittem, hogy seregünk itt majd rendeztetik, s mi történt? mit lehetett látni? A legnagyobb zavart, rendetlenséget, fegyelmetlenséget, fejetlenséget; mert a világosi fegyverletevés híre már oda jutott, s a különben is már demoralizált sereg egy nagy zúrzavar volt. Nem volt parancs, nem volt parancsnok. A tisztek zászlóaljaikat s ütegeiket elhagyták. A törzstisztek a főhadi szálláson tanácskoztak; az utcákon pedig valóságos verbuválás ment végbe; mert mint mondtam, a világosi fegyverletevés s annak álnokul koholt kecségtető feltételeinek híre ide jutott, s tisztek és közlegények csábították társaikat a Világosra menésre. Más tisztek viszont Bem nevében arra szólították fel társaikat és a hadfiakat, hogy menjenek Bessel Erdélybe magokat ott fentartani. Én ezekre hallgatva, csonka üteggemmel Bemet követtem Erdélybe. A több zászlóalj-, üteg- s lovasságtörödékből kevert mintegy 5—6 ezernyi rendetlen sereg, 30 ágyúval, de lövetekből kimerülve, Dobrán s Lesneken keresztül Dévág ment, melyhez közel az orosz táborozott s a Maros mentén terülő lapályon táborba szállt. Bem, ki táborkarával Lesneken maradt, tüstént parlamentaireket küldött az orosz parancsnokhoz. Ennek eredménye 24 órai fegyverszünet lett. Alig tértek vissza a parlamentairek, táborunkban szájról szájra menve elterjedt a hír, hogy Bem csatázási szándékával felhagyott s menekül. Erre kis táborunk szétrobbant; mindenki ment, különböző irányban, nem tudva, hogy hova fog jutni, s mi sors fogja érni. Némelyek a Maros éjszaki partján elnyúló hegyeknek mentek, melyen a magyarok ellen fellázított s fegyverzett Mócok nyüzsgtek; mások nem tudva hova menjenek, a táborban maradtak, készek az oroszoknak adni meg magokat. Én ütegem-

től három tüzerrel Lesnek felé visszaindultam, egészen a vak sorsra bízva magamat. Lesnekhez érve, onnan egy paraszt kocsit s mint egy 200 főből álló lovas és gyalog keverék csapatot láttam kijönni s a délfelé eső hegyekre menni. Siettem, hogy mielőtt az erdőbe merülnek, hozzájuk érjek. Czélt értem, s kérdésemre, hogy hova mennek? ezt felelték, hogy Bemmél — ki a kocsiban fekszik — Törökországba mennek, s felszólítottak, hogy menjek velök. Magamat elhatározni könnyű volt; három tüzeremmel hozzájuk csatlakoztam. A csapattal volt Guyon tábornok és Katona Miklós őrnagy mint alparancsnok. Két éjjel és egy nap, 3—4 apró oláh falun keresztül menve, a rengeteg erdőkkel borított nagy hegyeken oly meredek s járatlan ösvényeken s ösvény nélkül mentünk, hogy a velünk indult hét szekeret el kellett hagyni.

Augusztus 20-dikán reggel, mielőtt Ruszbergbe értünk, a nagy lábas erdő egy tisztásán csapatunk felállított, s Bem tudatta velünk, hogy ő Törökországba szándékozik menni, s kívánta, hogy mindenki vessen számot magával, s nyilatkozzék, ha akarja e honát elhagyni s vele menni, vagy Magyarhonban maradni. Mind azt kiáltotta, hogy őt el nem hagyja, hogy kész őt bárhova kísérni. Ő viszont ígérte, hogy mindent el fog követni hogy sorsunk Törökországban jó legyen.

Ruszbergben, a csinos hámos városkában a mívelt nép által szívesen fogadtattunk, de a hámosokban dolgozó oláhok rossz szándékot sejtető tekintetet vetettek ránk. Este Mörül nevű kis oláh faluba értünk. Előcsapatunkat lengyel dzsidások képezték s a falu lakói ezeket császáriaknak gondolva, dicsekedve, örömmel mondák el nekik, hogy ők magyarokat fogtak s már épen megakarják őket égetni. A dzsidások nem árulták el, hogy ők kik, az érdemökkel dicsekvőket megdicsérték s buzgóságukért jutalommal kecsgettették. A foglyok a falun kívül egy fahasitványokból összerótt malomházba voltak zárva, mely körül száraz fa volt felhalmozva, készen a felgyújtásra. A malomajtó kinyitattott; s képzelhetni az oláhok álmélkodását s ijedségét, midőn látták, hogy a dzsidások a foglyokat örömmel üdvözlik s azokkal ölelkeznek, csókolódnak. Szerettek volna elillanni, de foglyokká tétettek. A malomba zárt 5—6 magyar között volt Kmetti és Stein tábornok. Késő este volt már; s mi az utezán telepedve le, ettünk és lovainkkal etettünk mit a megijedt oláh néptől kaphattunk, s a földre feküdve aludtunk. Hajnalban talpon, útra készen voltunk, s napfeljőtte előtt az üres faluból indultunk, magunkkal vive kezesekül s útmutatókul hat czinkost és a papot, összekötözött kezekkel. A faluban csergedező

patak partján a falu biráját számtalan dzsidaszúrásokkal megölve, meztelenen, láttuk.

Ő mint főbűnös halállal büntettetett. Egy darabig völgyben kanyargó patak partján haladtunk egy a nagy hegy tövében levő tisztásig. Itt reggeliztünk s pihentünk. Láttuk, hogy az oláhok az átellenben levő erdőszélén a fák mögül mint néznek bennünket. Csapatunk itt rendeztetett, a fegyveresek, harczképesek különválasztattak s elő s utócsapatok rendeltettek, míg a fegyvertelenek és a málhás ökrök és lovak (mert a Bem hintóját és kociját a völgyben kellett hagyni ismét) középen másztak felfelé a nagy bükk- és fenyőfával borított meredek hegyoldalon kanyargó csempész-ösvényen. Bár az idő borult volt, a hőség nagy volt. Öt hat órai mászás után oly sűrű ködbe jutottunk, hogy benne harmincz lépésre alig láttunk, s ruhánk benne megnedvesedett. Ez az alatt borult időt okozó felhő volt; melyből kibontakozva, mindjárt felértünk a kopasz hegytetőn levő síkra. Mily felséges látvány lepett itt meg bennünket: Az alattunk mintegy 20 ölnyre elterült felhők, mint egy óriási, hullámos hófehér lepel, beláthatlan messzeségre takarták el szemeink elől az alantabb eső hegyeket, az egész földi világot. Alant borult, komor, esőre hajló idő volt. ott pedig, hol mi voltunk, oly vidám, derült idő volt mint lehetett a világ teremtetése napján. A hátra maradtak bennünket utolérve, a kopár hegytetőn haladtunk, míg ránk esteledett s egy hajlásban éjre letelepedtünk. Az éj hosszú volt, mert éhesek voltunk s fáztunk. Csak füstölt szalonnánk volt; ezt ettünk vacsorára kenyér nélkül; vizünk nem volt, se legelő a lovaknak, sem semmi tűzrevaló anyag, hogy tüzet rakhattunk volna, pedig a légmérséklet a fagyponthoz közel lehetett, s a katona-köpeny nem volt se elég puha derékaljnak, se elég meleg paplannak.

Augusztus 22-dikén hajnalban megindultunk s a szörnyű magas, köves, kopasz hegyeken gyalogösvényeken haladva, dél tájban, egy hajlásban, Magyar és Oláhország határához értünk. Itt Bem a velünk hozott foglyokat a helyett, hogy őket megbüntette volna, pénzzel megajándékozva, s jó tanácsesal ellátva, hazabocsátotta; mi pedig Magyarországból kilépve, most már mint hontalanok, egy oláh határőr által vezetve utunkat folytattuk s 3 óra múlva egy völgyben a határőrök tanyájára értünk. Itt pihentünk, s másik határőr által vezetve, egy nagy hegyen keresztül, meredek, köves, kanyargós ösvényen haladva későn estve egy nagy völgybe értünk, hol Bem lovaink számára két boglya szénát vett; s a szegény állatok a két nap s egy éjjeli koplalás és szomjazás után most egész éjjel ettek ittak s

pihentek. Hogy ezen utolsó 36 óra alatt mily térhes volt utazásunk, megtetszik abból, hogy az útban sok lovunk teljesen kimerülve kidült, s a szegény huszár a nyerget róla lecsatolván vállára vette, a lovat ott hagytá, s útját gyalog folytatta.

Másnap több apró hegyi oláh falun menve keresztül, *Baja-diráma* kis kereskedő városba értünk, hol, mint már eddig is, közöttünk Bem által vásároltatott élelmi szerek osztattak ki. Innen két napi utazás után, mely alatt a török katonatisztek által bőven élelmezettünk, több oláh falun és Cherniczen keresztül *Thurn*-ba értünk, hol a török táborozott, s hol mintegy kétezernyi honvédet találtunk már, kik Orsovánál mentek ki Magyarországból, s már le voltak fegyverezve. A mi csapatunk is — a tiszteket kivéve — lefegyvereztetett, az állami lovak elvételtek. — Délután felállítottunk s a török parancsnok által felszólítottunk, hogy azok, kik Törökországba nem akarnak menni lépjenek ki. Senki se mozdult helyéből. Erre számba vétetett minden ember és ló, és élelemmel rendesen ellátatott.

Másnap, augusztus 27-dikén, 300 török gyalogkatona fedezete alatt Widdin felé indultunk, hova, Cserniczen s több oláh falun menve keresztül, harmadnap délbén a Widdinnel átellenben a Duna balpartján levő Kalafát nevű oláh határszéli faluba értünk, s estefelé a Widdinbe átszállítás vitorlás hajókon megkezdetett és másnap, augusztus 30-dikán teljesen bevégeztetett. Widdin mellett török földre szállva, a kőfallal erősített város melletti téren számunkra már felállított sátorokba szállásoltattunk; fehér ruhával ellátattunk s ezen naptól kezdve mindnyájan (3538-an) rendesen, épen úgy élelmezettünk, mint a török katonák. Egy személyre a napi illetőség volt kenyér 55 lat, hús 11 lat, tűzifa 40 lat, vaj $\frac{1}{2}$ lat, rizs 5 lat, vöröshagyma 1 lat, liszt 2 lat, gyertya $\frac{1}{2}$ lat, só 1 lat; egy lóra 7 font árpa és 7 font széna.

A főbbrangú mind polgári mind katonai menekültek a városban voltak kényelmesen elszállásolva.

Szeptember 3-dikán Kossuth, Guyon, Batthyányi Kázmér, Perczel Mór, Perczel Miklós és több nevezetes menekültek kíséretében — mind lóhátón, táborunkat meglátogatta, s a felállított sereghez vigasztaló, biztató, lelkesítő beszédet tartott.

Szept. 8-dikán, Katona Miklós táborparancsnokunk által velünk közlött napi parancs tudatta velünk, hogy azon csapat, mely Bemet Magyarországból Törökthonba kísérte, «Elite» névvel tiszteltetik meg.

Hogy bántak a törökök a magyarokkal.

Előbbi cikkemben elmondtam, hogy a török hogy fogadott bennünket menekülteket; most elmondom azt, hogy hogyan bánt velünk. Nemcsak főszükségeinket fedezte, nemcsak ruhát adott, nemcsak jó sátorokkal védett bennünket eső, hideg és hő nap ellen, mint saját katonáit, hanem pénzt is adott, hogy apró szükségünket legyen miből fedezni, és a dohányzóknak vágott jó dohányt is osztott ki. Jól, szívesen bánt velünk, mintha saját gyermekei voltunk volna; mintha honatalanságunkat akarta volna feledtetni. «Kárdáslárim»-nak (testvéreinknek) hívott bennünket. Oh! de azt feledni a szeretve ölelő karok között se tudtuk.

Táborunkban mindennap újabb felvidító, reményt gerjesztő csalfa hírek, a legleverőbb hírekkel váltakoztak. S most azt hittük, hogy rövid időn fegyverrel kezünkben térünk vissza honunkba; majd ismét azt, hogy Candiába, vagy Kisázsziába, honunktól tenger által örökre elválasztva, fogunk letelepíttetni, s ott fognak csontjaink idegen földben elporlani. Levertségünket növelte az, hogy táborunkban a cholera kiütött s egy nagy tábori kórházzá lett, majd annyi volt a beteg mint az egészséges, barátaink, honfitársaink száma napról-napra kevesbedett. Ennek következtében a Dunában fürdés, — mely táborunkhoz közel volt, — s a dinnyeèves, — melyet táborunk szélén nagy bőségben árultak, — megtiltatott.

Szeptember 19-dikén (1849) megpróbáltatásunk ideje kezdődött. Katona Miklós ezredes a főtisztekkel közölte Andrássy Gyulának Konstantinápolyból Kossuthhoz írott levelét, melyből kitűnt az, hogy az orosz és osztrák 10 lengyelnek s 4 magyarnak (u. m. Kossuthnak, Mészárosnak, Perczelnek s Batthyányinak) kiadatását különösen, minden lengyel és magyar menekültét pedig általában követelte; kitűnt az, hogy bőrünkre az alkudozás nagyban folyt, hogy a *a török kormány kiadatásunkat megtagadta*, de sikeres védelmet csak úgy adhat, ha a Mohamed vallására térünk által. Így a hadügyminiszter ígérte, hogy mindenki jelen rangjában vétetik be a török seregbe, felöltöztetik és fegyvereztetik; ki polgári állásban akar ott maradni, szinte segítettik: az elmenni óhajtok útlevéllal láttatnak el. Ezen levélben sürgettek bennünket, hogy minél előbb nyilatkozzunk, hogy azok, kik áttérni készek, ugyanazon gőzösön, melyen e levél jött, Konstantinápolyba elmehessenek; de minthogy a levelet hozott küldöttek Kossuth azon

kérdésére, hogy *mi biztosítékot ad a porta azoknak, kik a török vallást felveszik arra, hogy ki nem adatnak?* kielégítőleg felelni nem tudtak, mind Kossuthnak, mind a tábornak felelete az lett, hogy míg a porta a kívánt biztosítékot ki nem mutatja, nem felelünk. Egyébránt Kossuth magánkörben kinyilatkoztatta, hogy később volna bitófán szenvedni halált, mint keresztény hitét elhagyni.

Szeptember 21. 1849.

A Konstantinápolyban felettünk folyó alkudozások híre táborunkban nagy izgatottságot, aggodalmat és sokakban félelmet okozott. És részint ennek, részint a nyomornak tulajdonítható az, hogy mintegy 340-en a múlt éjjeli sötétséget és esős zivatart felhasználva, megszöktek. Mihelyt reggel a táborban ez tudva lőn, igen sokan útra készülten sürgették szabadonbocsáttatásukat, az egész tábor fel volt fordulva. Ziah pasa törzskara kíséretében kijött a táborba, biztosított bennünket, hogy kormánya irántunk részvétellel s jóindutattal viseltetik és hogy tőle mint a padisa vendégei, csak jót várhatunk s fogunk nyerni. De kért bennünket, hogy nyugodtan várjuk be sorsunk eldőlését, és, hogy a múlt éjjelihez hasonló tettel ne hozzuk kormányát az orosz és osztrákkal szemben kellemetlen helyzetbe, s ne kényszerítsük őt arra, hogy bennünket szűkebb körbe s szigorúbb őrizet alá szorítson. Egyszer-mind ígérte, hogy még az nap több sátot és gyékényt küld ki számunkra. Tudatta velünk, hogy a ruhakiosztást azért állította be, mert megtudta, hogy katonáink saját ruháikat a bolgároknak és zsidóknak potom áron szokták eladogatni. — Bem altábornagy pedig Katona Sándor ezredes által azt tanácsolta a tábornak, hogy az izlam vallásra térést illetőleg senki még ne határozzon, hanem várja be a választ Konstantinápolyból. És daczára ezen tanácsnak, Bem, ki barátjai körében már korábban is kijelentette, hogy ő törökké lenni nem tétovázna, csak azért, mert úgy s talán is csak úgy lenne még alkalma a Muszkával verekedni, ezen lehetőségért pedig ő nem törökké, de ördöggé is lenne, még az nap a török vallásba lépett; s Murát pasa névvel a török összes tüzérség főparancsnokává tétetett; és felhívta bajtársait és földieit, hogy követnék példáját. Felhívásának lett sikere, néhány nap alatt az áttért magyarok és lengyelek száma 300-ra nőtt. — Kossuth, ki az áttérést rosszalta, azt gátolni is akarván, a Bem felszólítását ellenkezővel igyekezett ellensúlyozni, azt sikertelenné tenni. Ez Bem és Kossuth között a legkeserűbb szó és levélváltást, s végre gyűlöletet idézett elő.

Látva az osztrák konzul is Dobroszarics, a táborunkban keletkezett elégtelenséget, honvágyat és haza menni törekvést, a zavarosban halászásra kivetette hálóját; ajtajára magyar, német és francia nyelven egy felhívást ragasztott, melyben kegyelmes kormányja jóakarataról beszélve, inti a menekülteket, hogy türelemmel s férfiasan várjanak azon kevés ideig, míg az ő kérelme folytán felülről hazamehetésekre megjön az engedély, a midőn ő a hazaszállítási időt és módot velök tüstént tudatni fogja.

Október 15. 1849.

Főtiszteknek, családoknak, betegeknek s polgári állásúaknak a városban lakhatás már ezelőtt is meg volt engedve, de a szállásbért magok tartoztak fizetni; hanem most, miután az esős hideg időben a különben is vékony öltözetű menekültek egészségére a kinntáborozás igen kártékony volt, a városban a bolgárok és oláhokhoz a kormány költségére mindnyájan beszállásoltattak s azok által zúgolódás nélkül, sőt mondhatni szívesen fogadtattak.

A török város távolról, kívülről nézve, mind egyforma, — kivált ha az hegyoldalra fekszik, — bájos, tündéri szépségű. A keleti ízlésű, nagy verandás, cserép fedetű, jó módra mutató szép házak, mindegyik egy-egy kert közepén, fáktól környezve, vidám, barátságos, vonzó kinézést adnak a városnak. Alig várja a vándor, hogy azon gyönyörű városba beérjen. És mily borzasztó csalódás vár rá! A várost elérve, szűk, 2—3 öl széles utcákba, inkább mondhatni sikátorokba jut, melynek két oldalán csak meszeletlen sárfalakat, sok évekre mutató, gyakran düledező félben levő, de mindenkor kijavíttatlan, betisztogatlan állapotban levő istállókat és kamrákat lát; lakházakat csak igen ritkán, de azok is komor, ronda kinézésűek. Első pillanatban álmélkodva néz szét az utas, hogy hova lettek azon tündéri lakok, melyeknek láthatása az ő lépteit gyorsította; csalódtak-e az ő szemei vagy a szép tündérváros egy varázsütéssel «zigányváros»-sá alakítottatott által? Ez azért van, mert mind a keresztény, mind a török két udvart tart, külsőt és belsőt. A külső udvar esik az utcára s ezen csak istállóik, más melléképületeik, legfeljebb konyháik vannak; ezen belől pedig egy szökőkutas, elyzeumi kert közepén, van a mind kívül, mind belől jó módra mutató kényelmes lakház, és így a harem is, hogy annak lakói annál jobban biztosítva legyenek. Ilyenek a jó módúak házai; a szégyény, sőt a közép osztályúaké pedig nyomorult fa kaliezkák, bár több-

nyire emeletesek. Az emeletet a földszinti résztől csak fiók gerendára szegezett egyszerű deszkázat választja el: ennél fogva az alant lakók a felsők, ezek pedig amazok beszédjét jól meghallják, sőt a padló nyílásai között a fenlakók az alant lakókat még láthatják is. Némely házaknál pedig az emeleti szobák alatt félszerek és istállók vannak. Hogy az ily szobákban lakás azoknak, kik ahhoz nincsenek szokva, mennyire kellemetlen, képzelni lehet.

Törökországban a kormány-épületek és a gazdag törökökéi szilárdan s jó ízléssel vannak építve, de a köznépé könnyű, gyenge szerkezeténél fogva mind ideiglenesnek látszik. Legelőször a tetőt tartó faoszlopok állíttatnak fel, a koszorú-, fiók- s minden kereszt-gerendák berakatnak, s a cseréptető rátételek. A cserepek nem laposak hanem teknősök, épen olyanok mint a mi szegély cserepeink, melyeknek felrakása ekkép történik: a léczekre hanyatt fektetnek két sor cserépet, fölfelé menve és végeik egymásha érve és a két sornak összeérő széleire borítanak egy sort leborítva úgy, hogy ennek két széle a két alsó sorbelieknek a homorúságában fekszik, és így ezek, mint megannyi csatornácskák vezetik le a vizet. Miután a tető fen van, csinálják a falakat sövényből fonva és kívül belül sárral betapasztva, vagy csupán kemény sárból rakva. Üveg ablakot, minthogy a kemény hideg ritkaság, igen keveset lehet látni, kéményt pedig a köznép épületein épen nem; arra szükség nincs, mert a szobákban kemenczék nincsenek, a konyhák pedig lepadlásolva nem lévén, a füst az egymásra szorosán nem fekvő cserepek között könnyen kimehet. — A szobamelegítés, vagy jobban mondva — minthogy az ablakok beüvegezve nincsenek, — a szobában melegedés «Mángól»-nál történik. A «Mángól» a módhoz képest mázolatlan cserép, vagy vörös réz, nagy tál, mely majd színig töltetik hamuval s arra raknak egy nagy rakás faszén tüzet, melyet a szabadban hagynak ellángolni, s midőn az már tiszta eleven parázs, beviszik s a szoba közepére teszik. Ha egy ilyen tüzes mángól üveg ablakokkal ellátott szobába tételik, az azt sokkal hamarább és jobban melegíti mint egy kályha.

A törököknek (ez alatt értve a köztük lakó keresztényeket is, mint akik minden török szokásokat s öltözeteket elsajátítottak) butoraiak alig mondhatni, hogy vannak. Szobájukban nincs egyéb mint az ablakokkal sűrűn ellátott fal mellett és így rendesen két oldalon végig futó diván, mely nem egyéb mint durva deszkaemelvény, melyet szalmával töltött zsákok és vánkosok egészítenek ki. Ezek rendesen tarkabarka durva szálas gyapotszövettel vannak borítva. A szoba közepe gyé-

kénynyel, a gazdagoknál szőnyeggel van borítva. A diván egyik végén van egy czifrára festett láda, melyben tartatnak a család becsesebb holmijai és pénze. A falakba nagy szekrények vannak csinálva, melyekben tartanak mindent, u. m. ruhákat, ágybelit, melyből éjjelre a divánra vetnek ágyat mindenkinek. Itt ágyat, asztalt, széket chiffonert, soha nem lehet látni.

Októker 16. 1849.

A widdini osztrák konzul, mint ígerte, a menekültek végett csakugyan felírt, s eredménye az lett, hogy *Hauslab* tábornok lejött és a konzul ajtajára ragasztott proklamációban mézes szavakkal elmondván, hogy kegyelmes ura a császár atyai szíve megesett azon, hogy az ő «alattvalói» itt oly nagy nélkülözést s nyomort szenvednek, kész őket atyai kegyelmébe visszafogadni: felszólította a magyarokat a hazamenésre, az őrmestertől lefelé esőknek «vollkommene Amnestie»-t ígervén, hogy semmi büntetésök nem lesz, csak az osztrák hadseregbe fognak besoroztatni. A tiszteket illetőleg azt mondta, hogy azok Páncsovára érve, a legközelebbi katonai bizottságnak fognak átadatni. A polgári állásúakról nem volt szó.

Ezen proklamációnak meg lett a kívánt eredménye. — Kossuth egy körlevélben intette ugyan a menekülteket, hogy ne higgyenek *Hauslab* mézes szavainak s ne bizzanak a császár ígérétében s kegyelmében: biztatta őket, hogy a nagylelkű török kormány mint eddig, úgy ezentúl is ellátja őket élelemmel s ruhával, s hogy remélhető, hogy a fényes portától illő pénzzel is fognak segítettetni; tudatta velök, hogy kik a tisztek közül török szolgálatot vállalnak, vallásuk változtatása nélkül, mostani rangjokkal alkalmaztatnak; és hogy általjában véve minden menekültről telepítés vagy más módon gondoskodva lesz. Másrészről a pasa *Hauslab* tábornoknak kinyilatkoztatta, hogy a menekültek közül senkit el nem ereszt, míg arra vagy utasítást nem kap *Stambulból*, vagy biztosítást a tábornoktól, hogy a hazatérőknek semmi bántása nem lesz. És mindezeknek daczára a hazamenni akarók s beiratkoztak száma már a 3,000-et haladta.

Októker 21. 1849.

Délután 3 órakor az osztrák gőzösről tett ágyúlövés tudatta az elmenőkkel, hogy az általok epedve várt hazaindulási idő elérkezett.

Elmenni akarók s nem akarók tódultak a kikötőbe, hol a három gőzös és 5 uszály hajó utrakészen állott. Mind a nyolcz jármű megtelt menekültekkel, lengyelekkel, olaszokkal és magyarokkal, kiknek nagyobb része székely volt. A parthosszant török katonák voltak felállítva az osztrák lobogónak nem tiszteletére, hanem védelmére. A török parancsnok ugyanis tudva azt, hogy Hauslab tábornok a városban tartózkodása alatt a maradó menekültek által annyira boszantott, hogy szállását kénytelen volt a gőzösre tenni, egy nagy botrány vagy talán baj elhárítása végett, ezen intézkedést szükségesnek gondolta. A katonaság háta mögött a partot a maradó menekültek sokasága horitotta; kik a történet s szemök előtti látvány fölötti nem tetszésöket különféleképpen nyilvánították; forradalmi darabokat daloltak. Az osztrákot sőt a habsburg-ház némely tagjait gúnyoló dal se hiányzott. Végre az indulási jel megadatott, a hajók mozogni kezdtek; a hajókon levők éltették az osztrák császárt és Hauslabot, s a maradók Kossuthot és a szultánt.

Ők elmentek, s mi maradtunk. És ez minket elkedvetlenített. Elkedvetlenített ha arra gondoltunk, hogy ők családjuk körében boldogok lesznek, s mi a száműzetésnek, bár szívesen adott, de még is keserű kenyerét fogjuk enni, még jobban elkedvetlenedtünk, ha azt hittük, hogy otthon honfíui kötelességök teljesítéseért majd üldöztetnek, bebörtönöztetnek s talán halállal is büntettetnek. Levertségünket aggodalmunkat nevelte a Frics alezredes által Magyarországból hozott azon hír, hogy a szabadsági háborúban részt vettek, katonákra úgy mint polgárookra, valóságos hajtóvadászat tartatik; hogy a Pesti újépületben 5000 fogoly van; hogy több tábornokot, s ezredest kötéllel és igen sok tisztet golyóval végeztek ki, stb. Ezen keserű híreknek némileg édesítésül szolgált a derék Thompson Henriknek, ki ügyünkben már több jó szolgálatot tett, azon Angolhónból hozott híre, hogy Kossuth-nak Angolhonba küldött levele a nép által nagy részvéttel fogadtatott, hogy az az egész angol népet felvilányozta, részvételre gerjesztette, a minek ránk nézve csak jó következménye lehet.

Október 26. 1849.

Már néhány nap óta repdesett az a hír, hogy a török vallásra áttértek Kis-Ázsiába, Aleppóba, a többi magyar és lengyel menekültek Sumlába, az olaszok pedig Gallipoliba fognak vitetni. Hogy ez némi alappal bír, ma hinni kezdtük, midőn láttuk, hogy az olaszok csak-

ugyan indulnak Gallipoliba. Lóháton és szekereken, harczielokat encelkeelve vonultak ki a városból. A városon kívül könnyezve búcsúztunk el tőlök. A közös szerencsétlenség, nélkülözés és aggodalom annyira összefűzött velök bennünket, hogy a megválás fájdalmas volt.

A törökökké lettek és a lengyeleket pedig holnapután fogják útnak indítani Sumlára, és végre azután néhány nap múlva minket magyarokat ugyanoda.

Október 27., 28. és 29. 1849.

Ezen a három napon volt a törököknek nagy áldozó ünnepe, a *Kurbán Bajram* (kos ünnep). Szokás ekkor, hogy a gazdagok marhákat, kosokat vágatnak, s azt részint magok eszik meg, részint a szegényeknek osztják szét, hogy azoknak is legyen húсок az ünnepen. Ezen az ünnepen az alantabb rangúak a felsőbbeket, a szegények a gazdagokat tisztelkedés végett meglátogatják; úgy szinte a tánczos fiúk és zenészek. A látogatási szertartás abból áll, hogy a tisztelkedő a magasabb rangú kezét megcsókolja s azzal a maga homlokát érinti és jót kíván neki, mit amaz kissé meghajolva és jobb tenyerét mellére téve viszonzoz. Ezután a szolgák fekete kávéval és pipával szolgálnak mindenkinek. — Ha egyenlő sorsúak és rangúak vagy rokonok az utczán találkoznak, egymást megölelik s egymásnak jót kívánnak. Kötelessége minden töröknek ezen a napon igazhitű felebarátjával kibékülni s egymást megölelve jót kívánni.

Midőn ezen ünnepen Ziah pasát Kossuth a főtisztek és néhány polgári rangúak kíséretében meglátogatta, meglepő volt az, hogy a pasa nem a rendes katonai, hanem teljesen ókorbeli nemzeti ruhába öltözve fogadott bennünket. Öltözete sötétkék középkorbeli magyaros forma szabású Zrinyi-dolmány, aranynyal gazdagon himezve, könyökig felnyitott bő ujjakkal; alatta vörös csíkos, sárga selyem mellény s narancsszínű nehéz atlacz-szövetből térdig érő bő bugyogó volt, melyet derekához gyémántoktól s drágakövektől ragyogó széles öv szorított; térdtől bokáig lábain aranynyal gazdagon zsinorozott narancsszínű kamaschni volt, azon alul piros papucs. Fején vörös fez volt fekete selyem-bojttal, s elől nagy boglárral gyémántból s a fölött kócsagtoll.

Minthogy a janicsárok eltörlése óta mind a hadsereg, mind az államhivatalnokok öltözete európai szabású és az őskori öltözetet csak a köznép tartotta meg: a pasának ezen szokatlan, mondhatni szeszélyes öltözete mind nekünk, mind a törököknek feltűnt, de épen nem

kellemetlenül, a törököknek nem, mert azok a keresztény európai szabású öltözet helyett az eredeti török öltözetet tisztjukön jobb szerették látni, nekünk se, mert mint megértők, Ziah pasa azt «magyar nagy vendégei iránti tiszteletből vette fel».

Mi magyarok se maradtunk ünnepi ajándék nélkül. Ziah pasa ugyanis, kormányja meghagyásából, a szegényebb és rongyosabb menekülteknek adott 220 pár fehér ruhát, 220 pár topányt, 220 pár harisnyát, 220 nadrágot és 220 köpenyt. Kossuthnak adott 10,000 piaszttert* és egy szép üveges hintót, melyet 2000 frtra becsültek, gr. Batthyányi Kázmérnak, Perczel Mór tábornoknak 5—5000 piaszttert és a többi menekülteknek összesen 25,000 piaszttert, melyből ezredes, alezredes és őrnagy kapott 144 piaszttert, százados 126 piaszttert, minden fő- és alhadnagy, mint szinte minden tiszti nő 108 piaszttert; őrmestertől lefelé mindenki úgy azok asszonyaik s gyermekeik kaptak fejenként 30 piaszttert. A legénység számára Kossuth a magáéból adott 3000 piaszttert, Batthyányi pedig mind az 5000-et, s ebből nekik nyakkendők és ködmenek vétettek s osztattak ki. — Ezenkívül kaptunk 10 napi élelmiszerváltást.

Ugyanezen a napon (október 29.) adatott tudunkra, hogy négy nap múlva Sumlára fogunk szállíttatni. Miután t. i. a török kormány határozottan megtagadta kiadatásunkat, — Abdul Medzsíd szultán készen nyilatkozván inkább a háborút elfogadni, mint az üldözöttek kiadása által a Korán parancsát megtörni, — abba legalább bele kellett egyeznie, hogy Magyarországtól távolabbra az ország belsejébe szállíttassunk. Ebbe különben annál könnyebben beleegyezett, mert egy történhető oroszszali háború esetén Widdin, ezen nem igen erős stratégiai pont lenne az első támadás célja. Widdin ugyanis, mely a szerb határtól csak 4 n. mérföldre esik, nem egyéb mint egy lapályon, a Dunaparton fekvő erősített város. Négyszögű kövekből épített magas bástyafallal és mély sánczczal kerített belvárosa akkora forma, mint Kecskemét egy negyed része. A falak keleti oldalát a Duna mossa. Ezen falakon kívül délre és nyugotra félkörben terül el a külváros, melyet ismét nagy árok és földmellvéd kerít. A belvárosban, mint a tulajdonképeni várban csak törököknek engedtetik meg a lakás; a külvárosban törökök és keresztények vegyesen laknak.

Widdinnel átellenben, a Duna balpartján, van Kalafát nevű kis rongyos oláh város, silányul erősítve.

* 1 piasztter mintegy 10 kr. o. é.

November 3—21. 1849.

Már jókor reggel óta nagy mozgás volt a városban. A kiadott parancs következtében minden még Widdinben maradt menekültek útra készültek; a törökké lettek és lengyelek ez előtt már öt nappal útnak indítottak Sumla felé, azért hogy két csapatban a beszállásolás és szállítás könnyebben eszközölthessék, útravalókat vásároltak, s az összejövetelre tüzött térre gyülekeztek. Az utcák, melyeken mentünk, tele voltak néppel, minden korú és rangúval, búcsút integettek kezökkel török módra, mely abból áll, hogy jobb kezökkel először mellüket, azután ajkukat s végre homlokukat érintik s azután két tenyerüket mellükre téve, kissé meghajolnak. Minden oldalról jött a sok jó kívánság: «Allah iszmarladik» (Isten áldjon); — «Allah szizden rázi olszun» (Isten fogadjon titeket kegyelmébe); «Allah szelamet verszin kárdáslárim» (Isten békességet adjon testvéreim) stb. efféle.

Dél felé mindnyájan együtt voltunk a városháztéren, útrakészen. Ziah pasa is kijött, hogy utolsó Istenhozzádót mondjon. Kossuth röviden, de érzékenyen búcsúzott el a pasától, miután az őt megölelte s könnyezve mondta neki: «Isten hordozzon szerencsésen derék magyarjaidal!» Mi pedig erre «csok jasa»-t kiáltottunk, s a kirendelt 100 kocsin és 30 nyergelt lovon Sumla felé indultunk. Legelől ment egy lovas vezető, utána Izmail bég, utazási felügyelő, könnyű kocsin; ez után egy szakasz török dzsidás; ezután a magyar főnökök környezőikkel lóháton. Ezek után a többi lovas menekültek. Ezek után a hintók, kocsik és a szekerek hosszú sora, melyek mellett kétfelől dzsidások mentek, botokkal biztatva a szekerekbe fogott lomha bivalyokat. A szekerek után mentek a közhonvédek és altisztek eleinte gyalog, de utóbb mind kocsira kapott. A hosszú vonalat egy szakasz lovas dzsidás zárta be.

Ezen renddel és módon utaztunk tizenkilencz napig Sumlára. Midőn az állomásokat elértük, az előre ment Izmail bég által szállásaink már meg voltak rendelve s a jó vacsora készen várt bennünket. Mind a török, mind a bolgár gazdák kitünő szívességgel fogadtak bennünket, a mi főkép annak tulajdonítható, mert mindenütt mint a derék magyar nemzet vitéz fiai, mint a szultán vendégei szállásoltattunk be.

Az utak Bolgárországban rendkívül rosszak. Az út, melyen mi mentünk, országút (padisa útjának neveztetik) és a mi legjobban elhanyagolt közlekedési kisebb utainkhoz sem hasonlítható. Oka ennek nem csak a török természetes hanyagság, hanem azon körülmény,

hogy mind az utazás, mind áru- és teherszállítás lóháton történik; lovas fogat nem létezik. A gazdálkodók használnak ugyan bivaly fakó szekereket, melyeken nincs semmi vasalás, nincs egyetlen vas szeg; de ezeknek a kedvéért az útszínálásra nem költenek.

Ezen ország a természet kincseinek kimeríthetetlen, de nagybárára még ismeretlen tárháza. Hogy a Balkán gyomrában mennyi kincs rejlik kő, kőszén, érc stb. alakban, még nem tudhatni. Földje pedig a Balkán és Duna közötti lapályokon a legtermékenyebb talaju; s épen azért fájdalommal láttuk, hogy napokon által egész napi utazásunk alatt a kövér legelőjű síkságokon csak elvétele láttunk egy-egy legelő birkanyáját és néhány szamarat, a beláthatlan kiterjedésű legelőt poton fizetésért haszonbérben bíró oláh urak tulajdonát. Ezen síkságon itt-ott látható török síremlék-csoportok, mint volt temetőhelyek, szomorú tanúi annak, hogy ott valamikor virágzó falvak, városok állottak, de a háborús időkben azok földre terítették, a térképről kitöröltették. Mily sok szorgalmas földmivelő család találna itt boldog hont! Mennyivel nagyobbodnék az ország terméke ezen kövér térek rendes művelése által!

A falukban lakó bolgároknál a szállások nyomorúságosak voltak, mert ezek többnyire föld alatti lyukakban, putrikban laknak minden barmaikkal együtt, és a padisa vendégei is, midőn az idő a kinn hálást nem engedte, a családdal és barmokkal együtt kénytelenítették nyomorogni. Szerencsés volt az, ki törökhöz szállásoltatott, mert az tiszta szobát és ágyat kapott, s a legőszintébb szíves vendégszeretetben részesült. Rosszúl eshetett gazdáinknak az, hogy a kedvünkért készítették, az ő izlésökhöz a legjobb ételeket nem igen ettük. Ez azért történt, mert ők juh-fark-zsírral, * faggyúval főznek leginkább és vajjal, mely avasan is épen úgy használtatik mint frissen; mely a magyar gyomorba nem akar lemenni. Közöséges ebédjeik állottak ezekből: első tál étel juh-hússal főzött édes káposzta, a második «püláh» (rizskása parázson), a harmadik juh-hús-leves bőven hagymázva s paprikázva, a negyedik sok réti tésztából csinált nagy lepény, az ötödik

* A törököknek a disznóhús-evést, annak kövérsége használatát a Korán tiltja. Hogy e parancsot a hivek megtarthassák, Allah gondoskodott arról, hogy a disznósírt más állat kövérségével helyettesítse. Adott s a nekik most is olyan juhokat, melyeknek farka földig leér. Ezen tál-alakú, 12 hüvelyk szélességű s 4—5 hüvelyk vastagságú fark tiszta kövérség és 25—30 fontot nyom. A mi pedig ízét illeti, az koránt se oly bakszagú, mint a mi magyar juhainké.

valami baromfi- vagy birka-sült, ezek után olajbogyó eczetben és sajt, mindezekhez kenyér és víz. Megjegyzésre méltó az, hogy a török ételeibe se rántást, se nyújtott tésztát nem használ. A török, nem mint a bolgár, a jó szállásért és ellátásért kivétel nélkül semmi fizetést nem akart elvenni; részint azért, mert ő örült azon, hogy a vitéz magyar *rokonokat* s a padisa kedves vendégeit házában láthatja, részint szánalomból, mert a török annyira borzad az utazástól (ezt nem is csodálom, tekintve az ottani rossz utakat és nyomorult fogadókat), hogy szánalomraméltó szerencsétlennek tekintí azt, ki utazik, mert ő azt hiszi, hogy a kinek dolgai jól mennek, az nem utazik, hanem kényelmesen otthon ül s «nárgile»-szívás mellett kávét szörpöl.

Mahalát falunál elértük a kövér róna szélét, s a méltóságos Balkán tövéhez értünk. Eddigi utunk untató volt, untató az egyforma-ság. Ha reggel szállásunkról megindultunk, gyakran estig sem láttunk egy falut, csupán roppant kiterjedésű legelőt és a lepusztított őserdők helyén levő ligeteket, melyeknek fáit 4—6 éves korukban legkisebb rend és fékezés nélkül tűzre már levágják, minek következtében épületnek s szerszámnak való fát már csak a Balkán alig megmászható bérceiről kaphatnak. De innen kezdve utunk végnélkül, változatos, vadregényes, gyönyörű tájakon ment keresztül. Iszonyu magasságok s mélységek voltak elől, hátul, jobbról s balról. A feneketlennek tetsző sziklás mélységekből felhallatszó zuhatag morajával az erdő szárnyas lakóinak víg éneklése, vegyülve, a leggyönyörűbb a legelragadóbb hangversenyt szolgáltatta. Az alatt levő völgyekben a kelő nap a ködfellegetek látszott lombos ágyaiból felkelteni; míg előttünk a kéklő bércek sziklaormain bibor fátyolát lebegteté, sietésre integetett felénk, gyönyörű kilátással kecsegtetve. Egyébiránt utazásunk nagyobb részint unalmas volt, azért annak részletes leírásával olvasóimat nem untatom, s csak is a nevezetesebb dolgok felhozására szorítkozom.

Legelőször is megemlítést érdemel *Plevne* régi görög eredetű város, Bolgárország belsejében, mintegy 25,000 török és bolgár lakosokkal, hol jómódú bolgároknak csinos, tiszta házaikba szállásoltattunk el. A várost a *Vid* nevű folyó kétfelé osztja. Itt egy régi görög várnak, téglából és faragott kőből rakott bástyái még most is állnak, melyen köröskörül kiugró fülkék vannak, melyek az akkori nyilas korban nem csak őrhelyül, hanem a támadók nyilazására is szolgáltak.

Ezen városban legnevezetesebb a temesvári utolsó török parancsnok, *Mehmed Ali* pasa sirboltja, egy kápolnaforma, fénynyel épült, jó

karban tartott csinos épület, melyben fekszik a pasa, *magyar nejével* s 15 gyermekével (a tizenhatodik s a magyar nejétől fia, ki vitéz férfiú volt ugyan, de minthogy buzgó müzulman nem volt, a mennyiben este imádkozni nem szokott, mellettök egy külön kis épületben fekszik). A teremben 15 disz-koporsó van a hely felett, hol a testek nyugosznak. A két főkoporsó óriási viaszgyertyákkal van körvezeve. A gyermekek között van azon vitéz *Hasszán*, ki Moldvát meghódította s a török államnak megszerezte. Ezen termet, mint szent helyet, a törökök látogatják s az ott levő könyvekből imádkoznak.

Ily nagy vöröshagymák s káposztafejek, mint a milyeneket itt láttam, talán csak Californiában teremnek. A hagymák két ökölnyi nagyságúak és a káposztafejek 30—40 font nehezek voltak.

Ternovában, a hajdani bolgár királyok eme székvárosában, két napig pihentünk. Ezalatt az ott lakó pasa *Dzsamál*, Kossuthot, Batthyányt és Perczel Mórt környezeteikkel együtt egy este megvendégelte. Az udvaron karókra felállított vas kosarakban szurkos fenyőrákás világított, s egy katonai zenekar a legszebb opera-darabokon kívül magyar darabokat is játszott, nem csekély meglepetésünkre és élvezetünkre. Rendkívüliségénél fogva feltűnő volt ezen vendéglésnél az, hogy semmi se volt török modorban. Magas, hosszú asztal egészen francziásan volt terítve, mellékétkekkel, diszszüteményekkel s boros palaczkokkal megrakva, körül karos székekkel. Az ételek mind francziásan készítettek voltak, s a szolgáló legények fekete pantalonban s frakkban voltak öltözve, fehér kesztyűsen. A vendégség annyiban mégis törökös volt, hogy az asztalnál egy nőszemély sem ült. A finom várnai borok fogyasztásában a törökök tőlünk hátra nem maradtak.

Sumlába utazásunk utolsó napjaiban ugyan hegyes-völgyes, regényes, és helylyel-közzel termékeny fensikú vidéken utaztunk, és a magas hegyeket borító erdőkben, az év ily késő szakában (nov. 19—21) gyönyörű virágok, egész rózsa-ligetek között haladtunk. November 21-dikén Sumlához közeledve, az erdélyi havasok nagyságú erdős, sziklás meredek hegyeken másztunk, melyek a Balkánnak keleti ágát képezik, és Sumlát egy széles kiterjedésű völgyben félkör-alakban kebelébe zárja. Ezen félkör éjszakketel felé a Fekete-tenger partján fekvő Várna felé van nyitva, s a beláthatlan szélű síkságon egy «*minare*» se tűnik fel. Ezen félkörben kanyarodó magas hegyek Sumlának

természet alkotta erőművei, melynek kiegészítésére nem kellett egyéb, mint néhány ágyúsáncz.

Hosszú karavánunk elmaradozott hátuljának bevárása végett a magas hegytetőn megállottunk, s pihentünk. Mily pompás kilátás volt onnan! A nagy völgy nyugati oldalában, csendes lejtőn fekszik szélesen elterülve a történelmi nevezetességű Sumla, az európai Törökországban oly nagy fontosságú várnégyszög egyike, főpontja, mintegy 20 «minaré»-jével s a város szélén levő három nagy katonai laktanyájával. Maga a város — mint minden török város messziről — gyönyörűnek látszott. Más körülmények között, mint kéjutazók, pihenni se tudtunk volna a hegytetőn, hanem mentünk, futottunk, röpiültünk volna a bájos kinézésű városba: de úgy mint voltunk, a jó szívű török nemzet kényszerített vendégei abba, mint talán börtönünkbe, mint talán Rodosztónkba nem siettünk, hanem a szép vidék szemlélésében elmerülve jövőnkön aggódva búsan hallgattunk.

Vándormentetünk tömegesülvén, megindultunk s naplementekor (nov. 21-dikén) Sumlába értünk; hol Kossuth, Batthyány s a főtisztek és polgári állásuak a városban magánházakba, a többiek pedig a laktanyákba szállásoltattak.

Sumla lakosainak száma 25,000, melynek fele török, a többi bolgár, örmény, görög és zsidó; utczái, mint minden török városéi, tekervényesek, szűkek és rondák, épületei, mint máshol, fából építvék. Különös az, hogy a törökök építési modora olyan, hogy épületei csak ideigleneseknek tekinthetők, mintha e nemzet érezné azt, hogy neki ott, hol most lakik, állandó maradása nem lesz, azért szilárd, sokba kerülő épületekre pénzt nem vesztegeti. — Sumlának van jó fekvésű, nagy kiterjedésű szőlőhegye; cseresznyéje pompás, szőlője édes, de bora — minthogy vele bálni nem tudnak — rossz; hanem annál jobb friss hideg ivóvize, mely a hegyek közötti forrásokból vezetetik be földalatti cserépesöveken s ezer meg ezer csurgón látja el az egész város minden szükségét.

Nagy hátrányunkra szolgált Sumlára jövetelünkkor, hogy a lengyelek ugyanazon az úton Sumlára előttünk jöttek, s a házigazdák iránt követelők, gorombák voltak, sőt némely esetben — mint ellenségtől — holmit fizetés nélkül is vettek el, s azért azok irántunk — azt hive, hogy mi is azokhoz tartozók s hasonlók vagyunk — tartózkodók voltak, ha valamit tőlük venni akartunk, eltagadták, hogy van; Sumlán pedig, mire odaértünk a legjobb lakhelyeket elfoglalták, úgy

hogy még Kossuthnak is nyomorult lakás jutott, Perczel tábornok pedig a laktanyában kaphatott egy piszkos szobát.

Katonai parancsnokunk volt *Halim* pasa, élelmezési és pénztári biztosunk pedig *Faik* bég ezredes, ki Bécsben neveltetvén, ott németül s francziául jól megtanult, de megtanulta ám a hazudozást és csalást is, mi a töröknek nem szokása, még kevésbbé természeté.

Alig szállásoltattunk el imigy-amúgy, P. tábornok, ki azt hitte, hogy a sors által Magyarország megmentésére ő van rendeltetve, nem akarván elszalasztani az alkalmat arra, hogy magát a menekültek fejévé tegye s ez által Kossuthon egy érzékeny vágást ejtve, bosszú vágyának is eleget tegyen: a laktanyábani szállására közgyűlésre mindnyájunkat összehívott. Itt előadta, hogy ő *Halim* pasa főparancsnokunktól egy németül írott levelet kapott, melyben őt az összes magyar menekültek főnökeül kéri fel; (?), hogy *Halim* pasa azt kívánja, hogy alkottassék katonai törvényszék, mely fegyelmet tartson, s a kihágók felett ítéljen. — Ugy tetette ő, mintha a dolgot restellené, mintha sajnálkoznék azon, hogy Kossuth ekkép mellőztetik, s a menekültek közé egyenetlenség magva szóratik. Ő tehát kellemetlenségek megelőzése végett hívott össze mindnyájunkat, hogy mi nevezzük ki a választmányt, mi nyilatkoztassuk ki, hogy kiben összpontosul bizalmunk, hogy kit választunk azon választmány elnökévé. Erre a menekültek egy torokkal kiáltották *Kossuthot*, s a választmányi tagokat is a menekültek minden színezetéből felkiáltás útján kinevezték, mint szinte a törvényszéki tagokat is megválasztották, melynek elnökeül *Perczel Miklós* ezredes választatott. A gyűlés eléggűlten, a hazát s *Kossuthot* éljenezve szétoszlott. A gyűlés eredménye, a menekültek kívánsága, határozata *Halim* pasával közöltetett, ki erre Kossuthnak egy hízegő elismerő levelet írt.

A P. szándéka által felizgatott kedélyek ekkép lecsillapodtak: csak a gr. *Teleky László* által *Konstantinápolyból* Kossuthnak írt levelében azon hír nyugtalanította a menekülteket, hogy a vendégszerető fényes porta, az osztrák kormánynyaliegozkezes koetkeztében, öket Kis-Ázsia *Kutahia* nevű városába fogja belebeztetni, hogy így Magyarországól eltávolítva, Európától tenger által választva, árthatlanokká tétessenek. Említeni is fölösleges, hogy Kossuth ennek megakadályozására mindent elkövetett.

Élelmezést illetőleg panaszkodunk nem volt, mert élelmi váltásagunkat hetenként pontosan kikaptuk. De szállásainkat illetőleg panasz volt elég, kivált miután november 29-én hajnalra megfagyott s a földet nagy

hó borította. A szobák ugyanis a nyomorult emeletes faházakban oly rosszak, hogy azokból mind a földszinti részbe, mind az égbe könnyen lehetett látni s abból a «mángál» adta meleg igen hamar kiillant. — Kossuth és a két Perczel szerencsések voltak deczember 4-dikén kényelmes, Bukarestből vaskályhákkel ellátott szállást kaphatni.

Deczember 17-én Bárdi nevű, Olaszországban volt osztrák zászlóaljtól hatod magával megszökött őrmester azt a hirt hozta sietve Konstantinápolyból, hogy két áruhába öltözött osztrák tiszt vezetése alatt onnan 12 főből álló horvát bérnyilkos csapat fog Sumlára érkezni, kiknek feladata a kitünő menekülteknek, különösen Kossuthnak láb alól eltevése. — Ezen egyének másnap csakugyan megérkeztek és a Kossuth szállásával átellenben levő vendégfogadóba szálltak. Öveikbe dugatott pisztolyokkal s handzsárokkal fegyverkezve lehetett ezen haramia kinézésű embereket az utczákon ögyelegve vagy fogadjuk kapuja előtt ácsorogva látni. A menekültek látva a Kossuthot fenyegető veszélyt, intézkedtek, hogy annak szállásán éjjel-nappal egy magyar és egy lengyel tiszt őrködjék, hogy hozzá semmi idegen be ne mehessen. — A ránk felügyelő török parancsnok is, néhány nap mulva, szigorú parancsot kapott Stambulból, hogy a Sumlán lappangó bérnyilkosokat szemmel tartsa, azoknak merénye végrehajtása ellen őrködjék. Ennek következtében a városban több ponton erős őrsők állíttattak fel, s minden vendégfogadóba huszárok szállásoltattak. A parancsnok ezen intézkedését s annak célját velünk is közölte, intve bennünket, hogy a mellett mi is vigyázzunk magunkra.

Kérdi talán valaki, hogy a parancsnok miért nem fogatta el inkább a felelem tárgyait. Csak azért, mert azok osztrák utlevéllel voltak ellátva, mint becsületes osztrák alattvalók. — A jó madarak hiába fáradtak Sumlára.

Deczember 23-án.

Deczember 23-dikán érkezett stambuli (konstantinápolyi) levelekből jól esett megtudni, hogy az osztrák kormány először örökös belebbeztetésünket sürgette, de azt a porta megtagadta; azután azt kívánta, hogy csak addig belebbeztesünk, míg a béke Magyarországon helyreállítatik, a porta ezt is megtagadta; azután száműzetésünk helyét ő akarta kitűzni; a porta erre rá nem állott; utoljára azt kívánta, hogy legalább oda, hol mi belebbezve leszünk, ő egy osztrák konzult felügyelőkép küldhessen, — a porta azt is megtagadta, az ügyeinkbe intézkedési jogot magának tartván fel. És ennek mi méltán örülhattünk,

mert láttuk, tapasztalásból tudtuk, hogy a török kormány, legkisebb önzés nélkül, minket mint vendégeket szívesen lát és tart: személyes szabadságunkat a város határán belől épen nem korlátozza.

Látván azt, hogy törökországban maradásunk ha nem is holtunkig, de sokideig tartó lesz, a töröknyelv tanulásának, melyből eddig csak annyit bírtunk, a mennyi belőle az utcán ránk ragadt, egészen neki adott magunkat; ezt annyival készebben tettük, mert tudtuk azt, hogy azzal a törököknek örömet szerzünk, mert a török nyelvnek mind hangzása, mind benső alkotása a magyaréhoz nagyon hasonló; a török, mint a magyar, ragozással ejteget, hajtogat s származtat szavakat, végre mert igen sok török szó van, mely a magyarral teljesen egyforma, s még több, melynek hasonlósága nagy; p. o. hasonló szavak a következők: *aba* = *apa*, *ana* = *anya*, *csok* = *sok*, *ocsuz* = *olesó*, *vár* = *van*, *gel* = *gyer*, *alma* = *alma*, *bicsak* = *kés*, *öküz* = *ökör*, *findzsán* = *findzsa*, *tapszi* = *tálcza*, *kurum* = *korom*, *tugla* = *tégla*, *kocsu* = *kocsi*, *gelberi* = *gereblye*, *tombak* = *tompak*, *anison* = *ánizs*, *kabak* = *tök*, *iszpanát* = *spinát*, *csali* = *cserje*, bokor (a magyar a cserjével, bokrokkal gyéren borított tért *csalitos*-nak nevezi), *kilauz* = *kalauz*, *komédja* = *komedia-szinielőadás*, *baló* = *bál*, *deve* = *teve*, *kocs* = *kos*, *bak*, *kecsi* = *kecske*, *majmun* = *majom*, *kanárja* = *kanári*, *kugu* = *kukuk* vagy *kakuk*, *pagagán* = *papagály*, stb.

Tökéletesen egyformák a következők: *kávê* = *kávê*, *kalpag* = *kalpag*, *balta* = *balta*, *árpa* = *árpa*, *ibrik* = *ibrik*, *szakál* = *szakál*, *csizma* = *csizma*, *csizmadzsí* = *csizmadia*, *hintó* = *hintó*, *kátrán* = *kátrán*, *kaliba* = *kaliba*, *kendir* = *kender*, *jászmin* = *jázmin*, *kajszí* = *sárgabarack*, *arszlán* = *arszlán*, *szárdela* = *szárdela*, *szirt* = *szirt*, *kapu* = *kapu*, *ajtó*, *szárma* = *szárma*, töltött káposzta (*szárma* eredetű török szó, takart, származik ezen igétől *szármák* = betakarni.) stb.

Ujévnap 1850.

A gyászos, átkos emlékű 1849-ik év sirba szállt! kecsgetető biztatásai, melyeket az utolsó perczig füleinkbe sugdosott, elhangzottak; de galád tetteinek, egy saját tűzhelyénél megtámadott, magát jogosan védő, szabadságáért harczoló nép eltiprásának emléke él, és a sajgó seb gyógyulását nem engedi. — Utódja, az 1850, mosolyogva, édes reményekkel kecsgetetve nyújtja felénk kezét, melyet a jó hizseműek csókolva szorítják meg, a kétkedők, a fájdalom fásított szívűek pedig hidegen érintik, mert azt gondolják, hogy hiszen ez sem hozhat már

rosszabbat reájuk mint elődje hozott; a nyújtott kehely tartalma ha éltető nektár: jó! — ha pedig halálos mérge: annál jobb! — hon-
talanságuk kínzó fájdalma hamarább véget ér,

Kossuth, ki az optimisták közé tartozott, midőn a magyar menekültek ma reggel nála tisztelegtek, Prikk szónok köszöntése után előbb az udvaron álló altisztekhez és közhonvédekhez, azután a szobába összegyűlt fő- és törzstisztekhez oly biztató beszédet tartott, mely még az elcsüggedetteket is jó reményre ébresztette. Azt mondá, hogy ügyeink oly jól állanak, hogy remélhetjük, sőt csaknem ígérheti, hogy tavasz derültével szenvedő honunkat ismét láthatjuk. Mondá, hogy ő a menekülteket a magyar nemzet képviselőiül tekinti, s hogy ő magát ez emigrációnak az az iránti felelősségnek aláveti. De viszont kért bennünket, hogy bizalmunkat helyezzük benne még akkor is, ha működése talán nem világos, minthogy vannak dolgok, melyeknek fejlődése nem lehet nyilvános. Intett bennünket, hogy honunkba visszamenetelünkkor egyetértünk, hogy akár kit választunk seregünk élére, azt teljes bizalommal ajándékozzuk meg, kinyilatkoztatván azt, hogy bárkit más választunk is, ő a közreműködéstől vissza nem vonul; ha pedig választásunk talán őt érné, ő annak hódolni fog, azt parancs gyanánt tekinti, melyet nem teljesítenie bűn lenne; de azt is kinyilatkoztatta, hogy nemzetünk megszabadítása nagy munkája végbevitelén, ha kérné, ha erőszakolná is őt a nemzet a főhatalom megtartására, azt továbbra el nem fogadná, hanem mint szegény, igénytelen polgára a szabad honnak nyugalomban fog élni.

Ez után mindnyájan az örmény templomba mentünk, hol a magyar és lengyel menekültek nagy száma előtt előbb a lengyel pap misét, azután lengyel nyelven beszédet tartott; a mise alatt a lengyelek zene mellett énekeltek. Ezután Ács Gedeon ref. lelkész tartott magyar nyelven, alkalmoszerű könyörgés után, remény-élesztő lelkes beszédet; s a magyar dalkar énekelte négy hangra a Kölcsey himnuszát, mi is velök együtt. — Az isteni tisztelet alatt az örmény papok egyházi díszruhában állottak az oltár két oldalán. Már ez maga nagy figyelem, megtiszteltetés volt ránk nézve, de még nagyobb volt az, hogy mintegy 20—24 vörös taláros díszruhába öltöztetett gyermek, égő viaszgyertyákkal kezökben s a templom hosszában két soron felállítva, a kántorjuk vezetése alatt karéneket énekeltek az ő sajátos módjuk szerint. — Ezen három nyelven, három nemzet szokása szerint tartott isteni tisztelet rendkívülisége a templomot zsúfolásig megtöltötte. A rostélyozott elejű karzatról törökösen beburkolt fejű nők

bámulták ezen még soha nem látott és talán többé nem látható saját-ságos isteni tiszteletet.

Délután közülünk egy nagy vegyes küldöttség tisztelgett gróf Batthyány Kázmér volt külügyminiszterünknel; szónokunk volt Berzenczey László.

Ma is, mint minden nap, délután a laktanyai török parancsnok azon szíves figyelmében részesítette a magyar menekülteket, hogy a laktanya udvarán a katonai zenekarral magyar darabokat játszatott, ú. m. a Rákóczi-, Hunyadi-indulót és népdalainkból szerkesztett egy-veleg-indulót, melyeknek hallása fájdalmas-kellemes emléket s érzést keltett keblünkben. Jól esett azt látnunk, hogy míg a *keresztény* népek nagy része hontalanságunkat hideg közönyösséggel nézi, némelyek pedig mint vérebe a szökött rabszolgát halálra üldöztek bennünket, egyedül a *«pogány»*-nak gúnyolt török nemzet az, mely bennünket nem csak hajlékába fogad, nem csak enni ad az éhezőnek s ruhát a meztelennek, nem csak költséges háborúba kész keveredni a kiadatásunkat követelő hatalmakkal; hanem gyöngéd figyelmével és jólbánásával még hontalanságunkat is feledtetni iparkodik velünk.

Január 15. 1850.

A magyar menekültekre, de kivált Kossuthra nézve nevezetes dolog történt. Ennek Magyarországból kiszabadult nejével *Carossini* szárd konzul Belgrádból megérkezett. Ez által Kossuth bánatja, aggodalma kevesbedett, s ügyeink intézésére szükséges lelki ereje nevedett; a történet mindnyájunknak örömet okozott. A kimenekülés ekkép történt. Wagner Gusztáv tüzérőrnagy anyja egy a Kossuth által nejéhez írott levéllel még a mult ősszel Magyarországba visszament. Pesten Meyerhofer József volt honvéd tüzérfőhadnaggyal — ki öreg-sége miatt be nem soroztatván, szabadon járt — találkozáván, küldetése célját annak megsűgta. Ezzel együtt sok fáradsággal sikerült neki Kossuthné Oroszházán feltalálni, hol egy szegény asztalosnál mint szegény özvegy honvédtisztné rejtelkedett, s bár ez beteg volt, vele a hosszú útra elindultak, s Szolnokon, Pesten, Péterváradon, Zimonyon, Belgrádon, Widdinen, Ruscukon keresztül, egy oly útlevéllal, mely Meyerhofferre, annak nejére és leányára szólt, sok bajok, veszélyek és nyomorok között Sumlára szerencsésen megérkeztek.

A magyar menekültek ezen szerencsés történeteni örömeiket két izben nyilatkoztatták ki. Első izben január 19-kén küldöttség által,

melynek szónoka volt Berzenczey László és február 2-dikán este tömegesen fáklyás-zene — helyesebben lámpás-dana — mellett, mely az ilyesmit soha ezelőtt nem látott török nép előtt érdekes látvány volt. Fenn az emeleten Kossuth ebédlő-teremében volt felállítva egy jó ízléssel, finom munkával készült hat láb magas, hatszögű díszes oszlop alakú «transparent», lapjain alkalmoszerű ábrázolatokkal és mondatokkal, a tetején lobogó lánggal. — Míg Kossuth és neje ezt szemlélte, a ház előtt az utcán, 101 nemzeti színű lámpás-tartók által környezett dalárda a Szózatot énekelte. A körön kívül a tért a menekültek és a szokatlan látványt bámuló törökök ezrei borították. Ezután Prikk József, az ablakból férjével lenéző menekült honleányt, a menekültek nevében hő érzelmet tolmácsoló szavakkal üdvözölte, melyet ő, sírástól elfojtott hangon, érzékenyen röviden köszönt meg. Mi után még néhány friss csárdás és végül a Hymnus elhangzott, Kossuth érzékenyülést mutató hangon, reményt nyújtó gyönyörű beszédben köszönte meg a részvétnyilatkozatot és ezután kedves nejét a tisztelgőkhez karján levezetvén, a nemzeti színű lámpák ábrándos varázsvilágánál a tömeg között meghordozta. A szünni nem akaró «éljen»-eket a Sumlát környező török hegyek eltanulván, százszorosan visszahangoztatták. A nagyszerű jelenetet, az ilyesmit még nem látott, nem hallott csendes kedélyű törökök szobrokká meredten bámulták.

Január 17. 1850.

A magyar menekültek a városban nagy zajt esínáltak, melynek ha nem gyászos, de minden esetre kellemetlen következménye lett. Egy Pollák nevű izraelita, volt honvédtiszt, menekült, ki mint több más kétes érzelmű magyar, magát a Sumlán tartózkodó osztrák ügynök védelme alá helyezve, egy kávéházban Kossuth ellen dühösen nyilatkozott, azt agyonlövással fenyegette. Ezt a magyar menekültek megtudván, sok leskelődés után egyszer elfogták, s katonai parancsnokunknak átadták. Ő börtönbe tétetett, de a török örök hanyagsága miatt onnan a mai napon megszökött, s a városban elrejtőzött. Ezt megtudván a még itt tartózkodó Bárdi, néhány társaival annak felkutatására indult. A többek között az osztrák ügynök lakására rohantak, s Pollák kiadását fenyegetőzések között követelték; az ügynök erre a nála tartózkodó bérgyilkosok által az ablakokból hét pisztolylövéssel felelt, mire a támadók eloszlottak és a keresésükre rendelt négy század török katona se találta meg őket.

Jó alkalomnak látta ezt a nagyravágyó P. tábornok, hogy a multkori választásban szenvedett vereségért bosszút álljon, hogy Kossuthot megbuktatva, magát a menekültek fejévé, parancsnokává tegye. «Kossuth Lajos úrhoz» ő «P. tábornok» egy gögös parancsoló hangú levelet írt, melyben többek között meghagyja (!) neki, hogy a menekültek dolgaiba magát többé ne avassa, s elég hiú, önhit volt neki azt vetni szemére, hogy a választmányi elnökséget is neki (!) csak szíves-ségből engedte (?) által. Kabos alezredes, katonai parancsnok-hoz küldött levelében pedig tudatja vele Halim pasa azon rendeletét, hogy a tegnapi botrány következtében minden magyar menekült, alezre-redestől lefelé, holnap d. e. 10 órakor a katonai laktanyába beköltöz-zék; hogy minden csoportozatok, összejöveletek ezennel tiltatván: a választmány által holnapra kitűzött bíróságválasztó gyűlés is elmarad-jon. Ezen oroszánbórból jött hatalmas hangoknak azonban nem lett a kívánt eredménye; mert Kossuth Halim pasával indokolva tudatta, hogy bírakat multhatatlanul kell választani, s egyszersmind hogy meg-győződjk arról, hogy ott semmi, a török kormány czéljával ellenkező, helyeslését nem érdemlő dolog nem történik, egy török törzstiszt oda rendelését kérte.

Január 19-kén a közgyűlés a nagy kaszárnnyában csakugyan meg-tartatott. Miután Kossuthnak a közgyűléshez intézett felszólítása és ezután «P. tábornoknak Kossuth Lajos urhoz» tegnap küldött gögös levele felolvasztatott és a jelen volt török törzstiszt Halim pasa azon izenetét átadta, hogy mint a fényes porta, úgy ő is az emigráció fejé-nek csak Kossuthot ismeri, a jelenvoltak hangos kifakadásokkal nyi-latkoztak a nagyravágyásának mindent feláldozni kész, közöttünk még itt is szakadást csinálni akaró P. ellen, s *elnöknek, a magyar menekültek fejének egy szívvél, egy szájjal Kossuth Lajost kiáltották ki*; egy-szersmind határozták, hogy P. tábornok úrnak, az általa a magyar mene-kültek pénzútára gyarapítására ajánlott havonkénti segélye köszöntések meg, s többé az tőle el ne fogadtassék. Ezután a török törzstiszt mellé négyen választattak a végre, hogy Halim pasával a gyűlés határozatát tudassák, s a magyar menekültek nevében kérjek, hogy a beköltözést illető rendeletét vonja vissza. Halim pasa beteg lévén, Mahmud pasá-hoz mentek, hol találták Faik bey-t is, és a jövetel okát ezekkel köz-lötték. Az elsőt ezek is helyeselték, de a másodikat Halim nélkül nem tehették; annak végrehajtását azonban három napra felfüggesztették, igérvén, hogy annak teljesen beállítását Halim pasánál eszközölni fogják.

A közgyűlési idő későre haladván, a bíróság választása másnapra halasztatott; és akkor Asbóth Sándor alezredes szállásán, Kossuth elnöklete alatt meg is történt. A választott birák magok közül elnökké Berzenczey Lászlót választották. Ekképen P. tábornok ezúttal is kudarcot vallott.

Február 5. 1850.

Régen hallottuk már, hogy sorsunk Konstantinápolyban el van döntve, s hogy mi fog velünk történni, aggódva vágytunk tudni. A titok fátyola most végre el fog lebbenni. A porta — helyesebben a nagyhatalmak — határozatának velünk közlése végett Sumlára küldött *Rifát* vagy Achmed Effendi, Achmedzi * ma délben megérkezett, s egy óra mulva már Kossuthot látogatta meg, kivel egy pár órát töltött, s tőle — minket jó reményben hagyva — távozott.

Este a magyar menekültek mintegy 200-an Asbóth alezredes szállásán összejöttünk s a négy nappal ezelőtt használt nemzeti színű lámpákat meggyújtván, a *Müdür*-nél ** szállásoló Achmed Effendi tiszteletére mentünk. Az udvaron a lámpatartók nagy kört alakítottak, melynek közepében a dalárda és lámpátlanok foglaltak helyet. Egy-két darab eldallása után, melyek a törököknek észrevehetőleg tetszetek, Cseh Imre honvédszázados török nyelven kinyilatkoztatván a padisa iránti hálánkat azon kegyeiért, melyekben bennünket részesített s folyvást részesít, melyhez hasonlót más nemzettől még csak nem is remélhettünk; elmondá nála tett tisztelegésünk tulajdonképeni célját, azon kérésünket, hogy nagy befolyásával eszközölje azt, hogy Kossuth Lajos fejüinktől, kit egy nemzet bizalma választott kormányzójává, ne szakasztassunk el; s ha talán felsőbb, változtathatlan határozat, intézkedés következtében — mint halljuk — néhány más nagy embereinkkel Kis-Ázsiába szállíttatnék, szabad legyen őt követnünk. Ismét két dal után Achmed effendi megköszönve a megtiszteltetést, a padisa irántunk jóakarataról bennünket biztosított s magától jó reménynyel bocsátott. Ezután a padisát és Achmed effendit háromszor éljenezve, távoztunk s csendben, jó reményben szétoszlottunk.

* *Achmedzi* oly értelmű mint titkár, olyan egyén, ki minden a padisáchoz érkező leveleket felnyitja s előtte felolvassa.

** *Müdür*, főispánhoz hasonló hivatalnok.

Ezutáni napokon Achmed effendi rendszeren látogatta Kossuthot s vele órákig értekezett, a belebbezést illetőleg alkudozott.

Február 10. 1850.

Miután Kossuthtól Achmed effendi elment, Kossuth minket, köréhez tartozókat, ú. m. Asbóth Sándor alezredest, Waagner Gusztáv őrnagyot, Cseh Imre századost, László Károly századost, Meyerhofer József és Grechenek György főhadnagyot, a menekültek közül veletartó nevezetesebb egyéneket, ú. m. Ihász Dániel alezredest, Berzenczey Lászlót, Biró Ede őrnagyot, Házmán Ferenczet, Lórody (Eischl) Edét, végre a személye mellett rendre örködni szokott napos tiszteket, nevezetesen Török Lajos, Fráter Alajos, Voigli Vilmos és Kinizsi István százados és Bodola Lajos főhadnagy urakat magához behívott.

Kossuthné a divánon ült s sírt, Kossuth leveretve, bánatos arccal mellette állott, mi a szobában körbe állottunk, készek hallani a legborzasztóbbat is. Némán állottunk mindnyájan; mi Kossuthot néztük s ő minket; mintha azon gondokozott volna, ha közölje-e velünk a minket is bizonyosan leverő rossz hírt. Végre a csendet ő szakította félbe, közölte velünk az Achmed effendivel most tartott értekezletet, melynek eredménye az, hogy nekünk tőle el kell válnunk. Indulattal kelt ki a török kormány ellen gyávaságáért, hogy a minket üldöző zsarnokoknak annyira enged. A többek között elérzékenyülve mondá: «azt hittem uraim! hogy ma temetésük lesz; de gondolám, nem szerzek azzal is nekik örömet, különben is olyan lévén én honom fainak, mint a régi keresztényeknek a kereszt, abban hitték, hogy győzni fognak.» Mondá, hogy a legvégső, a legrosszabb pontra jutott, midőn jó emberei, barátai nélkül, egyedül kell neki a mívelt világból a tengeren túli vad országba menni. De talán a sors úgy rendelte, — mondá, — hogy neki még e nagy csapást, a magánosságot, az elhagyatottságot is meg kell kóstolni. Mondá, hogy magával s nejével együtt megengedték neki 24 fejet vinni, beleértve ebbe a podgyászat szállító *bolgár kocsisokat* is; de a vele menendő egyének semmi rangra, semmi fizetésbe vagy csak élelemre is számot nem tarthatnak. Azon kérdésére pedig, hogy hát ő mennyi fizetést fog kapni? azon feletet kapta, hogy ő azt nem tudja, hanem hiszi, hogy a szultán a maga fényéhez és az ő állásához illőt fog adni: ő tehát, ki büszke arra, hogy szegény, nem tudván azt, hogy tudand-e valakit tartani, senkit közülünk nem

vihet, elég morális teher nyomja az ő vállát, nem akarja még azt is arra venni, hogy valakinek talán rossz állapotjáért lelkiismerete számításra vonja. Ha ő maga éhezik, békén tűri, de ha azt látná, hogy egy másik, ki ő irántai vonzalomból, barátságból ment vele száműzetésbe, éhezik, azt el nem viselhetné. Annálfogva ily bizonyos rossz sorsra senkit vele menni nem enged. Mi azon nyilatkozattal távoztunk, hogy tőle elválni nem akarunk, nem fogunk, hogy ez iránt Achmed effendivel értekezni fogunk.

Február 11. 1850.

Achmed effendihez csakugyan elmentünk. Lórody Ede szóno-
kunk francia nyelven elmondá, hogy azon férfit, kit 15 millió nép
kormányzójának választott, s kit mi most is annak tekintünk, semmi
esetre el nem hagyjuk; megvetne bennünket nemzetünk, s méltán, ha
mi őt száműzetése helyére egyedül bocsátnók. Kértük, mondja meg a
számot, hányan követhetjük és ott a portától mi gyámolításra számít-
hatunk. Egyébiránt kinyilatkoztattuk, hogy mi bármikép is vele
megyünk, habár ott két kezünkkel keressük is élelmünket. — Sima,
diplomatikus válaszából, melyben az egyenes nyilatkozatot gondosan
kikerülte, annyit kivettünk, hogy Kossuth eselédjein kívül csak 5—6
tisztnek ígérheti, hogy ott gyámolítást reménylhet; de bizonyost egy-
általában nem mondott. Este Házmán és Asbóth újra elmentek Ach-
med effendihez, hogy tőle minél többeknek mehetését megnyerhessék.
Fáradozások eredménye az lett, hogy Achmed effendi beleegyezett, hogy
Kossuth — nejét és eselédjeit is beszámítva — 24 személyt vihet
magával; hanem azoknak neveit kívánta tudni, hogy azokat «katego-
rizálja»; mert — mint mondá — a porta ellenségekkel van környezve,
kik az internatio keresztülvitelét őrszemmél kísérik; azért a menendő
személyeket úgy kell kategorizálni, hogy azoknak Kossuthal menése
szemet ne szúrjon. — Azon kérdésre, hogy azok kapnak-e, s mennyi
segédelmet a portától? azt válaszolá, hogy a porta, mely a magyar ügy
miatt már 150 millió piasztert (15 millió forintot) kiadott, még a
151-diket is kész kiadni; de hogy a porta a mennyiséget illetőleg
magát kötelezze, azt annak méltóságát sértőnek tartja. A dolgok ily
állásában Kossuth felszólított bennünket,* hogy egyenként vessünk
számot magunkkal, s kik őt ily kétes körülmények között is követni
akarjuk, neveinket írjuk össze.

* Lásd a február 10-kén fentebb megnevezetteket.

Február 12. 1850.

A névjegyzéket beadtuk. Nem hiányzott abból más mint Bodola Lajos, ki hazajövetelt tervezett. — Kossuth bennünket ekkép kategorizált.

«A török császári biztos úgy kívánván, hogy a kik követni akarnak Kutahiába, ne mint független helyzetű egyének, hanem mint bizonyos minőségben mellettem szolgálatot tevők adassanak be: ez oknál fogva következő módon gondoltam a kívánságnak megfelelni: magában értetvén, hogy ebből a velem jövők között egymás irányában semmi hierarchialis osztályozás nem következik.

«Személyzeti lajstrom.

	Személy
Én és nőm --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	2

Kiseret.

<i>Tábori segédkar:</i> Alezredes Asbóth és Ihász, őrnagy Waagner és	
Bíró urak --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	4
Ezen urak közül mindenikhez egy-egy tiszt úr mellékeltetik, az alezredekhez a kapitányi, az őrnagyokhoz a hadnagyi karból, tehát:	
Frater Alajos és Kinizsi István kapitány --- --- --- --- --- ---	2
Kalapsza János és Grechenek György főhadnagy --- --- --- ---	2

Irodai kar:

1. Igazgató Házmán Ferencz úr, volt külügyminiszteri osztály főnök, ezredesi ranggal,	
2. Berzenczey László úr, volt képviselő s székelyföldi főkormány-biztos, ezredesi ranggal.	
3—7. László Károly, Weigli Vilmos, Koszta, Török Lajos százados urak és Szerényi szolgabíró századosi ranggal --- --- --- --- ---	7

Házi tisztikar:

1. Magántanácsnok, egyszersmind rendőrfőnök s főpénztárnok Ló-rody Ede, volt belügyminiszteri tanácsnok, rangja alezredes,	
2. Udvarmester (maitre de hôtel) Kappner kapitány,	
3. Udvari káplán Acs Gida úr, kapitányi ranggal,	
4. Orvos Spacsek kapitány úr,	
5. Tolmács: Cseh Imre kapitány úr --- --- --- --- --- ---	5
Három cseléd, ú. m. szakács, inas és Hadzsi arab szolgám --- ---	3
Osszesen --- --- --- --- ---	25.*

Február 15. 1850.

Az internáltak (belebbezettek) száma a konstantinápolyban összeállított névjegyzék szerint hat volt, nevezetesen Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér, Gyurman, Viszóczky Lengyel tábornok, Perczel Mór és Perczel Miklós: hanem Mészáros Lázár, saját kívánságára, még bele tétetett, s így lettek heten. Minthogy ezek közül mindegyiknek meg volt engedve, hogy magával egy-két egyént vigyen, azok, kik ez nap reggel, szekereken s lovakon, dzsidás török lovasok kíséréte mellett Kis-Ázsiába, Kutahiába indultunk 45-en voltunk. Négy napi utazás Jenipazar-on, Jesztepen, s Devnehám-on keresztül február 18-dikán este felé beértünk Várnába, hol az ottani pasának a város szélén levő nagy lakjába szállásoltattunk, s este pompás vacsorával láttattunk el; melyben említést érdemel az asztalt terhelő fekete színű, erős, kellezű, a magyar siklósi és nagy-harsányihoz hasonló, Várnán termett bor.

Február 19. 1850.

Pompás villásreggeli után, délután 2 óra tájban a kikötőbe vittek és tereltek bennünket. Az internáltakat hintókon szállították, mi pedig a podgyászt vivő szekerek mellett gyalog ballagtunk. Az egész menet mellett az uteza két oldalán török huszárok mentek gyalog. A kikötőbe érve, dereglyéken a parttól mintegy 1000 lépésnyire horgonyzó *Tari bahri* (tenger istene) nevű 240 lőerejű hadi gőzösre szállítottunk, s 5 órakor Kutahia felé megindultunk. Szép csendes idő volt, mégis alig ért ki hajónk a mély tengerre, a mint elkezdett csendesen hintálgzni, sokan közülünk megkapták a tengeri betegséget, s a pompás ebédttől meg kellett válniok, és a jó vacsorának még a szagát se szerették, nem hogy abban részesültek volna.

Másnap reggel napfölkelte előtt már mind a födélzeten voltunk, hogy az annyira dicsért szépségű tengeri nap feljöttét meg lássuk. Szét néztünk a nagy mindenségbe s csak vizet és eget láttunk. A vég-hetetlen távolságig terülő setét kék-zöld színű tenger-síkra az égboltozat mint egy óriási félgömb borúlt, keleten töredezett felhőkkel borítva. A nap feljöttét előzőleg ezen felhő csoport gyönyörű arany szegélyzetet kapott s az alatta terülő sötét tengersizkkal ellentétes tündéri szép látványt nyújtott, melyet az erős fényű napnak, azok közepette látszólag a tengerből felbuvása tízszerezett. Ekkor már feltűntek előt-

tünk a Bosporus torkolatának partjai a rajta levő két világító torony-nyal. Nem sokára beértünk a Bosporusba, mely a Feketetengert a Márványtengerrel összekötő, négy mérföld hosszú, $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$ mérföld széles tenger szoros, melyen 25 lábra merülő hajók mehetnek. Mind a két part jól van védve erődökkel. A Bosporus szépségének hű leírására, lerajzolására bármi toll és ecset gyenge. A mint az utas a Feketetengerről a Márványtenger felé a gőzösön halad, mind a két parton, csaknem egymást érő, kisebb-nagyobb, néhol falu nagyságú csoportokban, a legszebb keleti ízlésű, különféle színre festett délczeg házak, nyári lakok, paloták és gyárok, cipruserdők mulatókertek s erősségek tűnnek fel és el. Ezen szoros különösen Konstantinápolyhoz közeledve, még téli időben is, egy gyöngyörtlő élő mozgó panorama. A tündéri szépségű tárgyak és tájak egymást gyorsan váltva jönnek az utas elé, és a sok gyorsan elhaladó szépség közül nem tudja, hogy mit nézzen, s a kéjelvezetben elkábulva vallja, hogy a földön ennél szebbet látni, de még képzelni sem lehet. E tündéri szépségű szoros déli vége felé haladva feltűnt a szorossal szemben levő nagy dombon Konstantinápoly és ennek a tengerbe nyúló csücsán a régi császári lak (eski szeráj), mely annyira egyszerű s alacsony épületekből áll, hogy nem császári, de nagyúri laknak se nézné az idegen. Konstantinápolynak ezen régibb része, mely török résznek mondható, a Bosporusból közeledve kitűnő szépnek látszik, de — mint minden török városnak — nagyobb részt faházú utcáúi szűkek, tekervényesek, piszkosak. Reggel kilencz órakor Konstantinápoly alatt haladtunk, mert ott megállnunk és kiszállnunk tiltva volt, melylyel szemközt van a tengerből kiálló sziklára épített Leander-Thurm, törökül Kiz-koleszi (lány-vár), és az átelleni vagy kis-ázsiai oldalon elterülő Skutari város. Konstantinápolyt hátunk mögött hagyva, hajónk orra száműzetésünk helye felé keletnek fordult; az eső cseperészni kezdett, lementünk a hajóba s ebédhez ültünk, mely állott juhhúlevesből hosszú metélttel, száraz juhhúsból, jóízű főtt tengeri halból olajjal, és olajfagyümölesből eczettel, olajjal, jó veres bor és kávé nem hiányzott. — Délután négy órakor a Márványtenger keleti végében levő gömleki kikötőbe értünk, és egy ágyúlövés jelünkre csónakok úsztak hozzánk (mert mélyen merülő hajónk a parthoz közel nem mehetett), s a csinos városkába bennünket kiszállítottak, hol az internáltak közül a főbbek egy szép úrilakba szállásoltattak, mi pedig a tengerparton egy nagy vendégfogadóba, melynek emeleti ablakaiból az öbölre és az azt környező olajfa-erdővel borított hegyekre, melyeknek teteje még hóval volt borítva,

pompás kilátás volt. Az élvezetet növelte az, hogy ide lent a városban a tavaszi melegben az egész növényzet zöld és virágos volt, különösen a város körüli szőlőkben a mandolafák teljes virágzásban voltak. Itt pihentünk három napig, mely alatt úri módon vendégteltünk, s a velünk jövő Szulejmán bey ezredes, kormánybiztos mindent elkövetett, hogy utazásunkat élvezetessé tegye, hogy magunkat ne száműzötteknek, hanem a padisa vendégeinek érezzük. Mulattatásunkra tengeri halászatot rendezett, csónakokba szállva a halászokkal mi is kimentünk, és a halászott osztrigákból, csodálatos alakú halakból, pókokból és rákokból pompás vacsorát csináltattunk. Nagy élvezetünk volt a város körül terülő szőlők közötti természetes meleg kénes vizű fürdőházakbani nagy kőmedenczékbeni közös fürdés is.

Február 24. 1850.

A tegnapi hideg eső miatt indulásunk mára halasztatott. Podgyászsunkat kétkerekű ökörtaligákra rakva, mert másféle jármű e vidéken nincs, magunk férfiak lovakra, a nők «tatreván»-ba * ülve úgy szolva inkább kuporodva délelőtt elindultunk rendeltetésünk helye Kutahia felé. A kikötőt ölelő olajfás dombon át menve az öböl másik könyökénél tavaszi díszben viruló völgy felett elnézve, kellemes volt a kilátás a távolabbi hó borított hegyekre. Engüri kis török falut elhagyva, a zöldelő berkekkel borított sziklás hegyek között minél magasabbra emelkedtünk, utunk annál havasabb, sárosabb, rosszabb, nehezebb lett, annyira, hogy annak, ki a magyar alföldi utakon őszi hosszú esőzések után utazott, ily rossz útról, ily tengelyt elnyelő, enyv-ként ragadó agyagsárról fogalma se lehet. Itt a magas hegyeken Kosuth és Batthyányi hintóit tíz-tíz ló nem bírván húzni, egy közel faluból hozott hat-nyolcz bivalyt fogtak be, és a borzasztó rossz úton ezek vitték keresztül. A földet itt mindenütt 3—4 hüvelyknyi hó borította s az alatt a sár feneketlen volt. Este későn *Demirtás* (vaskő) nevű csinos török városkába értünk. Az 1—3 emeletes, keleti izlésben épült 400 házból álló, hegyoldalra épült városnak 2000 lakosa van, kik selyemtenyészésből élnek.

* A «tatreván» két hosszú rúdra épített rácsos oldalú akkora kaliczka, hogy abba négy személy ülhet, lábait törökösen keresztbe maga alá szedve. A két rúd közé elől-hátúl 1—1 öszvér van fogva s tatrevánt ezek viszik. Az oldala rácsoszott azért, hogy a ben ülő nőket a férfiak ne láthassák.

Február 25. 1850.

Egy széles, termékeny földű, eperfaerdővel borított rónán utazva keresztül, beértünk az Olymp hegy oldalában 70—80 minaré-ivel s imaházaival büszkélkedő, s egy nap óta mindig szemünk előtt diszelgő *Brüssába*, Kis-Ázsia legnagyobb városába, hol a magyarországi forradalom hírére Olaszországból elszökött s csak eddig jöhetett honfitársaink, s az utolsó oláhországi lázadáskor a török kormány által ide internált néhány oláhok számunkra igen szép fogadásra készültek; pompás ebédre vártak, s mindnyájunk számára a városon, többnyire görögök házaiban kényelmes, pompás szállásokat készítettek; de boszuságukra Szulejmán bey török ezredes és kormánybiztosunk szivességüket visszautasította, s mindnyájunkat részint a pasa palotájába, részint az a mellett levő laktanyába szállásolt be, hol szolgáltatunkra török katonák és örmények voltak rendelve. Élelmezésünk márczius 9-keig kitűnő jó, uras volt, s állott reggel kávéból, 11 órakor 4-től ételes reggeliből, borral s csemegével, este 6—8 táll ételből, czukorsüteménnyel, gyümölcsessel s finom borral; de mi megtudván, hogy Szulejmán bey kosztunkért, úgyneműink használatáért, szolgáltatáért és fűtésért az olasz fogadósnak fejenként naponta 2 frt 70 krt (27 piasztert) fizet, s különben is ráunván a mindennapi vendégeskedésbe, kértük őt, hogy ne adjon élelmezést, hanem annak váltságát. Szulejmán bey kérésünket teljesítette s élelmezés helyett naponta 20 piasztert (2 frtot) kaptunk, az internáltak többet; s mindenki evett ahol akart, s így a mellett, hogy jól éltünk, a váltságdíjból pénzünk is maradt. Kosuth saját konyhát tartott, főzője volt Mertai Károly menekült honvéd.

A Brüssábani nevezetességek között említést érdemel a *Rufai derris*-ek (ordító szerzetesek) kolostora, mely a templomon kívül több csinos épületekből áll, melyekben lakik a szerzet *feje* s néhány előkelők. Az imaterem egyszerű, csinos. Ezeknek isteni tisztelete bámulatos ámitó, babonaterjesztő. A szerzethez tartozók, — kik megkülönböztető öltönyben nem járnak, a városban szerte laknak s kereskedés, mester-ség vagy más által keresik élelmöket — a teremben körül állva, csodálatos és sokszor botrányos hajlongások és testmozgások között, fejüket szüntelen jobbra-balra hányják, előre s hátra hajlongás között jobb és bal lábukkal szüntelen dobognak s örült emberéhez alig — inkább oktalan állatéhoz hasonló értetlen hangokat, mondhatni bögést adnak Ezen irtóztató teshányás és ordítás tart majd egy óráig szünet nélkül, holsebesebben, hol lassabban, mint a középen éneklő s dobogása-

val ütemet tartó kántoruk a jelt adja. Míg végre néhányan közülök (mint a néppel hitetik) az Isten által ihletve földhöz csapják magokat s iszonyú göresök által gombolyaggá húzatnak össze, szájak tajtézkik. Ekkor az arra rendelt egyének tüstént hozzájuk sietnek, dörzsölés és nyújtóztatás által göreseiket megszüntetvén helyre viszik. — A terem közepén hárman-négyen ülnek, kik úgy látszik, a szerzet előljárói. Utoljára sok rosta- és üst-alakú dobokat s réztányérokat vesznek elő s fül sértő éneklés és csörömpölés között néhányan közülük ámitó mesterségeket mutatnak, u. m. az arcukon keresztül arasznyi nagyságú, lúdtoll vastagságú tűket szúrnak, meztelen hasukon éles kardot húznak keresztül, melynek pengéje látszólag a testbe merül, a kardot egészen elnyelik stb. efféle. És mind ez természetesen vérzés nélkül történik.

A vár fala alatt délre van a «*Mecleri* dervisek», forgó szerzetesek zárdája s imaháza. Itt is úgy látszik csak a szerzet főbbjei mint papjai laknak; a szerzet többi tagjai pedig a városban szerteszét laknak s mesterséget vagy kereskedést űznek. Öltözetükben megkülönböztető csupán tompa esücsü süvegeczukor-alakú sárga-barnás színű vastag posztókalapjuk. — Isteni tiszteletök sajátosságos. A körül karzattal ellátott csinos imaházban, mely úgy néz ki mint egy tánczterem, semmi szék vagy szőnyeg nincs. Mielőtt a hívek az imaházba lépnének, papucsait a tornácban leteszik, s a terembe belépve, az ajtóval átellenben levő fő rész felé fordulva megállanak, jobb lábok hüvelykét a balra téve, a mellen keresztbe tett kezekkel magokat mélyen meghajtják, az után a templomban körül állva helyet foglalnak. Egy darabig a karzaton levő kántor és a főhelyen, arcezel az ajtó felé fordulva térdelő főpap egymást felváltva énekelnek, mialatt a hívek az imaház közepét üresen hagyva körben állanak. Egy negyedóra múlva, sorban a főpap előtt elhaladva, balról jobbfelé oldalvást magokat meghajtva körüljárnak néhányszor; az ajtónál is a főpap felé oldalt magokat meghajtva. Azután sípbal, dobbal nyikorgó, zörgő zene kezdődik, mire a hívek a derekukra eddig felkötve tartott szoknya-forma talárjokat leeresztik, bő újjú köpenyöket leteszik, s tánczra kerekednek. Mi abból áll, hogy kezeiket vízszintesen szétterjesztik, úgy hogy jobb tenyerök felfelé, a bal pedig aláfelé van fordítva, s felfelé hajtott fővel, meredt nyakkal balra sebesen forogva a teremben folyvást balra körül haladnak. Időnkint a főpap feláll, s akkor mindnyájan egyszerre megállnak s magokat mélyen meghajtják, és ismét forognak. Ezen forgás félóránál tovább tart, s mind a mellett is el nem szédülnek, a rögtöni

megállásnál legkevesébbé sem tántorodnak. Érdekes látni azon égfelé fordított halavány arcokat, melyek valóban Istentől ihletteknek tetszenek. Utoljára a főpap előtt elhaladva annak kezét csókolnak, s annak kezével homlokukat érintik. Azután sorban egyenkint megállnak s egymást megcsókolják és szétoszlanak.

Márczius 16. 1850.

Márczius 13-dikáig kellemes tavaszi idő járt, az elmúlt telet csak a vén Olymp havas feje juttatta még eszünkbe; hanem azon nap éjjel elkezdett a hó esni s a mai napra térdig érő hó borította a vidéket; mi elég üklönös ha tekintjük azt, hogy Brussa az éjszaki szélesség $40^{\circ} 10'$ fokán és így Magyarország ldelelbb részénél még $4\frac{1}{2}$ fokkal jobban délre fekszik.

Ma halottunk volt. Mertai Károly, Kossuth főzője bélgyulladásban meghalt, s a várostól délkelet felé, a katolikusok temetőjén túl, az epres kertek között temetőnek hagyott kis téren, az Olymp hegy tövében temettük el, hol társai egy-két már ott nyugvó olasz. Sírját egy rá fektetett fehér kőtábla jelöli, melyre ez van vésve:

«MERTAI KÁROLY
MAGYAR SZABADSÁG HARCZOSA
KÖVETVE BUJDOSÁSÁBAN
KOSSUTHOT
KIMULT
BRUSSÁBAN MÁRCZIUS 16-KÁN 1850.
ITT TEMETTÉK
TÁRSAI.»

Ezen naptól fogva a Kossuth számára főzést Németh József volt honvédszázados vállalta el, ki nem volt ugyan tanult szakács, de néhány jóízű magyaros ételt az asztalra feladni képes volt. Ezen terhet ő önként s örömmel vállalta magára Kossuth iránti hő ragaszkodásból, kinek életeért a repkedő borzasztó hírek hallatára remegtünk. A többek között ugyanis Jazmadzsi osztrák bérencz, ki bennünket Sumláról ólálkodva követett, Várnán az osztrák-francia konzul lakásán úgy nyilatkozott, hogy Kossuthnak meg kell halni, mert a Habsburg-ház addig nyugodt nem lehet. Sőt egy bizonyos egyén, kit Kossuth barátjának mondani épen nem lehet, intette, hogy őrizkedjék,

mert meg akarják mérgezni. Ezen naptól fogva Kossuth a számunkra az orosz konzultól hordatni szokott, édeses ízű erős pompás borból, miután az abba tett tojás 24 óra alatt feketére változott és így ónzukrozottnak tartatott, inni nem mert.

Néhány nap alatt a hó elolvadt s ismét kellemes tavaszi napok voltak. A virágzó fáknak az elmúlt hideg és hó nem ártott.

Nevezetes Brussa természetes meleg kénes fürdőiről, melyek a városon kívül nyugotra vannak s melyeket a konstantinápolyiak és még messzebb vidékiek is szoktak látogatni. Szinte ilyen nagyon látogatott fürdők vannak a Brussától nyugotra $\frac{1}{2}$ mérföldnyire az Olymp oldalán fekvő *Csekerge* nevű görög faluban. Kossuth és neje naponkint fürdés végett ide szoktak kikocsikázni.

Márczius 27. 1850.

Kossuth annak, hogy ő optimista, hogy dolgaink rövid időn jobbra fordulásában hitt, ma újabb jelét adta. A már Éjszak-Amerikában tartózkodó Ujházi Lászlónak, sárosmegyei volt főispánnak s Komárom volt polgári várparancsnokának ma írt és küldött magyar követté kineveztetést és felhatalmazást; az amerikai szabad államok polgáraihoz pedig egy memorandumot. Az elsőnek egyéb eredménye nem volt, mint hogy ő mind a nép, mind a congressus által mint kitűnő magán-egyén és szabadságharcos nagy kitüntetéssel fogadtatott; de a második felköltötte az amerikai népben azt a részvétet és lelkesedést, melynek eredménye lett később, hogy a kormány a Kutahiában lévő magyarokat egy kényelemmel felszerelt hadihajón Amerikába vitette.

Mig Brussában voltunk, Kossuthnak az angol és francia konzulokhoz menés meg volt tiltva; hanem azoknak őt látogatni megengedtetett. Általában tilos volt mindnyájunknak az oláh internáltakkali társalgás és a «frenk» (európai) házakba menés. Egyébiránt mindegyikünknek a mellé rendelt katonával bárhova menés, egész nap is kin mulatás megengedtetett.

Április 6. 1850.

Harminczkilencz napi pihenés után ma kiindultunk Brussából rendeltetésünk helyére Kutahiába. Podgyászainkat tevékre rakták, a magunk számára nyergelt lovak rendeltettek. Egyébiránt velünk jött a Kossuth, Batthyányi, Asbóth és Viszoczky urak hintaja és nájti-

csánja, Kossuthné, Batthyányiné Gyurmanné és Schuller számára azon esetre, ha talán nagy sár miatt a hintóknak el kell maradni, egy egy «palánkin» vagy «tatreván».

Április 12. 1850.

Hét napi utazásunk után beértünk a történelmi nevezetességgé válандó *Kutahiába*. Ezen utunkban említésre érdemes nem igen történt. Kursunlu lakosai nagy mennyiségben termelik a *szuszán*-t, melynek lenmaghoz hasonló, lapos mandola ízű apró magvát meghajalva szokták a «szimitdzsik» (fehértűtök) a perezeczekre s más süteményekre hinteni. Török gazdáink, kivétel nélkül, igen szívesen fogadtak és jól vendégeltek bennünket, a jobb módúak reggel 6, és estve 11-féle étellel is, a nélkül, hogy tőlünk fizetést vettek volna. — Én a sok vajas, sok kövérséges elédeltől gyomoremrolás következtében beteg lettem s az utolsó napon Kutahiába tatrevánban mentem be.

Április 14. 1850.

Batthyányi Kázmér a városon szállásoltatott el, a többi internáltak pedig s az azokat követők mindnyájan egy pompás egyemeletes lakatnyába szállásoltattunk, hol az alezredesenalóliak számára a nagy termekből deszkafallal rekesztés által készített szobák ágyakkal, asztalokkal, székekkel s Konstantinápolyból hozott vaskályhakkal láttattak el. Ezen a napon előre kikaptuk egy hónapra járó élelmi váltáságunkat, minthogy pedig a hadnagyi, főhadnagyi és századosi váltáság oly csekély volt (mintegy 37 piasztér, 3 frt 70 kr.), hogy azzal nem lehetett volna kijönni, Kossuth, Batthyányi és a többi magasrangú internáltak azt az övekből pótolták, úgy, hogy azután fejenkint azok is 155 piasztért (15 frt 50 krt) kaptak, mely nem csak élelemre elég lett, hanem még ruhára is maradt egy kevés. Minden szoba számára volt fogadva a kormány által egy török vagy örmény szolgál. Minden szobában volt egy kandalló, mely igen alkalmas volt a főzésre. Magunk főztünk egyszerű magyaros ételeket, s minthogy minden igen olcsó volt — a birkahúst kivéve, — igen jól éltünk, például 1 font finom tésztának való liszt volt 6 kr; 1 font kenyérliszt 3 kr; 1 font sárgarépa 1 kr; 1 font marlahús 4 kr; 2 tojás 1 kr; 1 font rizs 8 kr; 1 font vereshagyma 2 kr; 1 font gyeritya 22 kr; 1 font só 1 kr (mert nincs monopolum); 1 tyúk 26 kr;

1 lúd 43 kr; 1 pulyka 51 kr; 1 fejcs káposzta 1 kr; 1 taliga fenyőfa 43 kr; ennek felvágása 10 kr; 1 taliga cserfa 60 kr; ennek felvágása 12 kr. Ezt tudva megérthető az, hogy mi, kik hatan-heten társaságba állva, magunk főztünk sorban s egy óra csak 50—50 piasztért (5—5 firtot) adtunk össze ebédre; azzal nem csak kijöttünk, hanem abból rendesen meg is maradt.

Május 19. 1850.

A pünkösdi ünnepét illőleg megültük. Délelőtt mi kiköltözött magyarok mind összejöttünk Asbóth Sándor alezredes nagy szobájában a katonai laktanya emeletében; a közülünk Némethy által alakított s jól begyakorlott énekkar négyes hangra az alább írt darabokat énekelte, és Ács Gida ref. lelkész szépen alkalmazott, szabadelvű egyházi beszédet tartott, alapul a szentírás ezen szavait vévén: «a betű az, a mely megöl, a szellem pedig megelevenít»; beszéd után pedig bennünket, közöttünk Kossuthot is, az Úr vacsorájában részesített.

FLŐÉNEK.

Gyorsan, imára!

A harangok szent kongása hív bennünket hű imára,

Felsütött már keletnek ormán a dicső nap fényugára:

Boldogni hogy visszatérjünk, kérjük ért' az ég urát,

Benne vetve bizalminkat, semmi rossz nekünk nem árt.

BESZÉD UTÁN

(néhány szó változtatással «Nabukodenezár» dalműből).

«Szárnyat ölt fel szívem gondolatja,

És repül az imádott hazába,

Hol a szellők bűvös illatárja

Szerte ömlik a dús halnokon.

Üdvözljed Duna szent folyóját,

Üdvözljed Kárpát büszke ormát.

Oh! mi édes, mi kínos emléked

Elvesztett imádott honom!

Szemeinkben a könnyű forrása,

Melyben látszott öröm csillogása,

Sziveinkben a bának lakása,

Bujdosunk a távol partokon.

Oh, nagy Isten! tekintsd szűnk imáját,
Add vissza a magyarok hazáját,
Vedd le róla szenvedése súlyát,
Irgalom, szent atyánk, irgalom!

(Az utolsó sor többször ismételtetik.)

Brussában a húsvéti isteni tiszteletünk épen ezen módon tartott, szinte egy laktanyai nagy szobában, de akkor gróf Batthyányi Kázmér és neje is részesültek az Úrvacsorájában, és ott a fentebbi énekeken kívül bezáróul elmondtuk még a hymnus következő két versét; a karhoz az egész közönség csatlakozva.

Isten áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyujts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.
Balsors, a kit régen tép,
Hozz rá vig esztendő,
Meggöngyösölte már e nép
A multat s jövőndöt.

Szánd meg Isten a magyart,
Kit vészek hányának,
Nyujts feléje védő kart,
Tengerén kínjának.
Balsors, a kit régen tép, stb.

Az időjárás ekkor általában oly hűvös volt, mint nálunk. ápril elején szokott lenni. A város feletti hegyeken a hó még most is nagy mennyiségben tarkálk, a lugas-szőlővessző most kezd fakadni, az alma- és körte-fák virágaikat most hullatják.

Május 25. 1850.

Ezen nap Kossuthra s környezetéből hatunkra kellemetlen volt. Kossuth ugyanis megtudván, hogy mi Perczel Mór tábornok által fejenként 50 piaszter havidíjjal segítettünk, szörnyű indulatba jött, s magához felhivatván bennünket, egészen elváltozott arccal mondá, hogy miután minket ő hozott ide magával, kizárólag hozzá tartozunk, minket mint családja tagjait tekint; azért ha valamiben szükségünk van, hozzá kell folyamodnunk. Mi tudjuk azt — mondá, — hogy neki Perczel halálos ellensége, hogy neki Sumlán egy levelében kinyilatkoztatta, hogy «bánja azt, hogy Magyarországon agyon nem lövette,

de még itt is meg fogja ölni»; és hogy mégis attól díjat fogadunk el, ez oly tett, melynek a históriában nincs neve; ezt nem tette fel rólunk; szóval kinyilatkoztatta, hogy becsületünket előtte eljátszottuk, hogy személye körüli szolgálatunkat többé el nem fogadhatja s Konstantinápolyba küldetésünkre a lépéseket meg fogja tenni. — Mindegyikünk elmondá mentességét, hogy velünk azon levél nem közöltetvén, hogy a gyűlölség közöttök oly nagy legyen, nem tudtuk; itt pedig annak jelét nem láttuk; egyébiránt azt hittük, hogy ha volt is közöttök kellemetlen viszony, az már megszűnt, legalább megszüntetni szándékoznak és nekünk ezen szándék kivitelét az ő segélye visszatartása által akadályozni nem szabad. Mondánk, hogy nem tehetjük fel ő róla, hogy felőlünk, már csak eddigi megpróbáltatásunk után is, azt hinné, hogy azon segély, irántai vonzalmunkat gyengítette; s még kevésbbé, hogy Perczel az által minket részére csábított volna el. Mi a segélyt elfogadtuk mint szegény honfiak egy szíves honfitól, ki azon filléreket könnyen nélkülözheti; vagy elfogadtuk azt meggondolatlanságból, de semmi esetre nem rossz szándékból. Azért bocsánatját kérjük; de ha szíve hajthatatlan, tegye azt, mit jónak tart és hatalmában áll, mi rendelkezésében meg fogunk nyugodni. — Közülünk egyedül Kinizsi István százados nyilatkozott úgy, hogy miután ő Kossuth bizalmát elvesztette, ő személye körül tovább nem lehet, annál fogva kéri Stambulba küldetését. Kossuth haragja csillapodni látszott s válasza tartalma ez volt: Ő nem teszi fel rólunk, hogy a mit tettünk, iránta rossz czélból tettük; hanem azt nem titkolhatja, hogy az által irántunk bizalma csökkent, egyébiránt valamint bizalmat tett csökkent, úgy viszont elvesztett bizalmat helyre csak az állíthat; majd szemmel tart bennünket. Kinizsit illetőleg pedig — mondá — majd intézkedni fog.

Három nap hallgatással mult; a negyedik nap Biró Ede őrnagy és Fráter Alajos százados felmentek Kossuthhoz számunkra bocsánatot kérni. Kossuth már ekkor csillapult kedélyű volt, s úgy látszott, mintha már megbánta volna előbbi nyilatkozatát; mondá, hogy nem teszi ő azt fel rólunk, hogy iránta megváltoztunk s Perczel tábornok urat ő becsüli mint jó vezért és jó hazafit; de tettünket nem helyeselte, mert tartott attól, hogy Perczel úrnak eszébe talál jutni valamely lapba azt írni, hogy Kossuth a magával kihozott honfiakat éhezni, rongyoskodni hagyja, s ő kénytelen sorsukon segíteni. Az efféle becsuteltetésről tartott ő. Egyébiránt ő mindent elfelejt, s még Kinizsire nézve is meg nem történtnek tekint; mert azt hiszi, hogy csak felhevülésből, meggondolatlanul nyilatkozott, mint ő felinge-

rülsége első rohamában nyilatkozott úgy, a hogy nyugodt állapotban nem nyilatkozott volna.

A kormánybiztos, Szulejmán bey, kormánya megbízásából kényelmünkre s fogságunk feledtetésére mindent megtett. A többek között Kossuthnak és környezetének a számára a laktanyával (mely a város szélén volt) átellenben egy terjedelmes, termő állapotban levő, 266 alm-a, körte-, szilva-, barack-, meggy- és naspolya-fával beültetett kertet bérelt, abba egy emeletes kis mulatóházat csináltatott, ennek alsó részébe friss ivóvizet vezetett, mely a csinos medenczébe éjjelnappal csurgott. Ezen kertet mi részint franczia, részint angol modorban berendeztük, a fák alatt 500 lépésnyi hosszú kanyargó, gyeppel szegélyezett utakat s a felső végében egy tekepályát csináltunk egy tágas színnel. Ezen kertben állítottam fel oly délmutatót, mely pontban délben gyújtó üveg által a vele összeköttetésbe hozott töltött piztolyt elsütötte és nem csak a laktanya, hanem még a város egy része lakóival is a delet tudatta, s az órákat alhoz igazították.

Ezen kertnél kedvesebb dolgot a kormányparancsnok nekünk nem adhatott volna, nem a gyümölcs és vetemény tekintetéből, mely ott termett, hanem azért, mert itt alkalom adatott nekünk kertészeti munkával testünk gyakorlására, edzésére: tér adatott a kert mellett futó patak csergése a kertekben tanyázó csalogányok édes dallása között a reggeli sétákat élvezni s a nyári forró évszakban a napot a fák hűvös árnyékában olvasással s tanulással tölteni. Ezen kert volt Kossuthnak, családjának és környezetének este felé rendes összejöveteli s társalgási helye; hol Kossuthot ülve és állva körbe fogva, hallgattuk épületes, tudományos beszédeit s igen jól előadott adomáit. Jól mulattunk s csak későn este ballagtunk be a két ór által őrzött kapun a laktanyába, éjjeli börtönünkre.

Junius 18. 1850.

Ma kellemes kirándulásunk volt. Előhir következtében Kossuth és neje, ez hintón, s mi kíséretbeliek tizenketten lóháton, egy csapat török dzsidás kíséretében a brussai uton két órányira eső *Szeid-Ömer* faluig, Kossuthnak Magyarhonból érkező gyermekei elé rándultunk ki. Velünk jött *Ahmed* bey ezredes is, ki elől menve maga vezette a hintót jó uton. *Szeid-Ömer*ben alig pihent a társaság keletiesen a szabadban gyepre terített szőnyegeken $\frac{1}{4}$ óráig, az epedve várt kedves gyermekek, Ferencz, Vilma és Lajos nevelőjükkal, Karádi Ignáczezal

és Kossuth nővérével Rutkaynéval megérkeztek. Most fejlődött ki egy jelenet, mely ráfaeli ecsetet érdemelne. Az örvendő családtagok könyvelt szemekkel futottak egymás karjaiba s végetlennek látszó csókok között némán szoriták egymást örömtől dagadó kebleikre. E jelenetet örömmel teljes érdeklődéssel s meghatva nézte a körül álló kíséret. Ez után letelepedvén a társaság, vidám csevegés között költé el a török szőnyegekre terített magyaros szonnát. A boldog család és velök örvendő környezet este felé jó kedvvel tért vissza fogságába, Kutahiába, hol Szulejmán bey ezredes által szinte diszes fogadás volt rendezve. A gyalogság a laktanya előtt fel volt állítva s fegyverrel tisztelgett. A laktanya tetején levő árbozra az ünnepet jelezni szokott lobogó fel volt húzva. Az öt éves kis Lajost Szulejmán ezredes ölében vitte fel Kossuth lakjába. Estére tűz-játék volt rendezve, de a mai nagy szél miatt az másnap a «Kossuth-kert»-ben tartatott meg.

Junius 30. 1850.

Mi Kossuthot környezők ma este Rutkayné tiszteletére díszvacsorát adtunk a «Kossuth kert»-ben (melyet a törökök is «Kossuth bagese»-nek neveztek). Vendégeink voltak az ünnepelten kívül az egész Kossuth család, a két török ezredes és Viszoczky tábornok. Midőn ezek az utat szegélyező gyepre rakott mécs-sor között elmenve a mulató-ház előtt haladtak megzendült a dalkar, mely hat részint operadarabbal, részint népdallal, végül a marseillesi indulóval lepte meg s mulattatta a vendégeket. Mind a darabok között, mind azok után az általunk készített tűzművekkel gyönyörködtettük őket, melyben utoljára az **L** betű (Luiza, a Rutkayné neve) ragyogott bengáli tűzzel írva. Ez után a menet a tekeszin alatt gazdagon terített asztalok felé vonult, hol a falon három jelképes «transparent» díszlett, melyek közül egyen ezen felirat volt «Ha viszatérsz, vidd a nemzetnek üdvözetünket». Ezen irat fölött a magyar és török lobogók * összelengtek; a lobogókon túl tenger látszott s a tengeren túl hármass hegy, melyek mögül kelni látszott a vidám nap. A vacsora víg csevegés és pohár-üritések között folyt. Vacsora után a Szulejmán bey rendeletére egy tűzértiszt által készített gyönyörű tűzjátékban gyönyörködtünk; s éjjel felé laktanyánkba bengáli tűz erős világánál tértünk haza.

* A török lobogó egészen vörös, melyen van egy fehér színű újhöld és ennek üblében egy fehér csillag.

Julius 4-dikén Kossuthné adott vacsorát a Kossuth-kertben, hova a Kossuth környezőin kívül hivatalosak voltak a két török ezredes, egy őrnagy és Viszoczky tábornok két más lengyellel. A jó magyaros vacsora közben köszöntések voltak a magyar és török nemzetre, a padisára, Kossuthra, családjára és különösen Luiza nővérére, kinek ezen alkalommal átadatott az általunk török ezüst és arany pénzekből készíttetett emlék-karperecz, melynek belsejébe ez volt metszve : «Kossuth követői, Kutahia 1850.»

Julius 7. 1850.

A padisa vendégei száma ma szaporodott. Ugyan is Sumlából új belebbezettek érkeztek, összesen 19-en. Közöttök van 15 lengyel (5 belebbezett s ezekkel 4 tiszt és 2 szolga). Nevezetes közöttök Bulharin György tábornok. Ezekkel jött Fockner alezredes, ki Kossuthtal Kutahiába nem akart jönni; Sumlán az osztrák konzullal társalgott; és a másik Lüllei nevű magyar zsidó, ki szabadsági harcunkban kém-szolgálatot tett s ki Sumlán Jazmadzsi osztrák ügynökkel jó viszonyban volt, s annál fogva mindkettőt gyanús szemmel néztük.

Öt nappal később érkezett ismét Kutahiába Dembinszky tábornok négy lengyel kísérőivel és Kovács István őrnagy.

Augusztus 2. 1850.

Kossuth nővére, Ruttkayné Magyarországra visszaindult. Két hó adatott neki ezen útra, de lesz három is, mire haza ér. Mi Kossuth környezői és a lengyelek közül néhányan, Kossuth egész családjával, lóháton és hintón egy órányira elkísértük őt. A családtagok fájdalmas búcsúzása vajmi keserűn hatott reánk. A sok időre, talán örökre elválás miatti fájdalmat, melyet a könyekben úszó szemek s a hosszú, forró ölelések mutattak, s hogy a viszontláthatás édes reménye és a kétség fájdalmai mint váltogatták egymást az arcokon, leírni képes nem vagyok. Az elválás nehéz volt, de meg kellett történnie. A nemes honleány kíséretével Magyarország felé ellovagolt, és mi könnyes szemekkel kísértük őket, míg a hegyek előlünk őket eltakarták.

Augusztus 8. 1850.

Ma délután ágyúdörgések hirdették a várhegyről, hogy az egy hónapos *Ramazán* böjtnek vége van. Ezen böjt kezdődött július 11-dikén és megszűnés vagy szakadás nélkül tartott a mai napig. Ez idő alatt egész napon által soha sem nem esznek, sem nem isznak semmit, még vizet sem, sem nem dohányoznak egész naplementig, a midőn az ezeknek élvezésére a szabadságot egy ágyúdurranás hirdeti. Ekkor elkezdenek enni, inni, kávézni, serbetezni. A dohányzás nélkül élni nem tudó török, midőn a szabadság-jel adatik, azt sem tudja, egyék-e, igyék-e vagy dohányozzék. A kávéházak kívül-belől vendégekkel telvék, kiknek az utca szurkos fenyő-máglyákkal világítatik. A török város máskor naplement után ki van halva, a boltok bezárvák és az utcán egy lélek se jár; de ekkor a dohány-, czukor-, kávé- s tűzijáték áruló boltok és kávéházak mind nyitvák, a nép a gyéren világított utcákon tolong, asszonyok se hiányoznak, a gyermekek zsibongnak, ujjongnak, röppentyűket s pattantyúkat gyújtogatnak. Ez így megy éjfél után 2 óráig, midőn egy ágyúlövés figyelmezteti a népet, hogy ételét készítse és vegye magához minél előbb, mert egy óra múlva a mulatságnak vége. — Három órakor két ágyúdurranás az evésnek, ivásnak, dohányzásnak, zajongásnak véget vet; mindanki lefekszik és alszik oly soká, hogy a boltok délfelé is alig nyílnak ki. Ezen hónapban nappal koplálnak, de éjjel annál többet esznek. Ekkor még a szegény is — habár háza utána megy is — dobzódik. Tejet, vaját, tojást e hóban a piacon alig lehet kapni.

Augusztus 9. 1850.

A hónapos hosszú böjtöt nyomba követte a ma kezdődött háromnapos vig *«Bajram»*-ünnep. A jó módúak ezen a napon birkákat, borjúkat öletnek, s osztanak ki a szegények között, mint szinte pénzt is, hogy azoknak is vig ünnepjük legyen. Szokásuk a törököknek ezen az ünnepen egymást meglátogatni, egymásnak minden jót kívánni, a főbb embereknél tisztelegni. A katonaság ezen ünnepen, kívált az első napon, egész díszben volt, s a tisztek felsőbb tisztjeiknél üdvözlő látogatást tettek. Kossuth is környezőivel (a katonai rangnak honvédruhában) meglátogatta Szulejmán és Ahmed török ezredeseket. Este a padisa költségén a katonaságnak jó mulatság adatott, mely ebből állott: Először a laktanya előtti téren szép tűzijáték volt. Ennek

végeztével a közönség a laktanya tágas kikövezett udvarára vonult, hol a földre telepedett katonaság által alakított nagy körben, két szurkos-fenyő-máglya világánál két «köcsök» (fogadott tánczos fiú) és egy bohóc tánczolt, oly botrányos buja tagmozgatásokkal, hogy a mulatságot az emeleti folyosóról néző magyar nők kénytelenek voltak befordulni. Ez után zébekeknek átöltözött hat katona járta fegyverkezve, kardforgatás és pisztolylövöldözés között az igen érdekes rablótánczot. Ennek végeztével az egyik sarokban felállított gyékény-sátorkához tódult s földre települt közönség s nagy figyelemmel, közben még nagyobbakat nevetve bámulta az előttünk szerfelett silány gyermekes árnyékbábjátékot. Az ünnep harmadik estéjén ezen esti multság ismételtetett.

Augusztus 25. 1850.

Lajos-nap volt. A Kossuthot környezőkön kívül más magyarok is és néhány lengyel felmentünk hozzá, s Berzenczey László érzelmeinket s jó kívánatunkat igen szépen tolmácsolta. Kossuth nyájas, barátságos érzelmű felelete után kért bennünket, hogy gyermekei tudományos előmenetele meglátása végett néhány perczre maradjanak nála. A gyermekeknek ez első nyilvános próbatétök volt; mert 1849-ben Pestről épen azon a napon kellett nekik Pestet elhagyni s Szegedre menni, mely napon az első vizsgát akarták tartani, azután pedig hét havi osztrák fogságuk alatt az addig tanultakat csaknem egészen elfeledték. — Feleletök bátor s értelmes volt mindenkiből, u. m. Magyarhon történetéből franczia nyelvből, stereometriából, számtanból, természettanból és szaválásból. Írásuk szép s rajzolásuk nagyon kielégítő volt. Könyvből semmit nem tanultak, hanem mindent hallásból; de a mit tanultak, azt felfogásuk után saját stylusukkal leírták. Szembe tűnt nekünk azon feleletök helyességéről önmeggyőződésük, mely szerint akár tréfából, akár tévedésből közölünk valaki hibásnak nyilatkoztatta feleletöket, a 6—9 éves gyermekek azt bátran tagadták, és feleletük helyességét megmutatták. Általában kitűnt az, hogy az alma nem fog messze esni fájától.

Szeptember 8. 1850.

A Sumlából már ismerősünk, az örmény eredetű Jazmadzsi nevű nagyon gyanús osztrák ügynök, vagy kém vagy még rosszabb valami

ide is utánunk jött. Mihelyt megérkezett, Szulejman bey öt tüstént kérdőre vette, hogy miért jött ide? Ő helyesen kiállított török utlevéllel volt ellátva, s mint mondá, némely jó barátját (szép bók azokra, kiket értett) jött látogatni, s mondá, hogy egyszersmind gr. Batthyányi és Mészáros urakkal szeretne beszélni. Amahoz Szulejman bey elment vele, emezzel pedig — minthogy a laktanyában lakván, hozzá bemennie nem volt szabad — Szulejman bey lakában beszélt. Mindkettőt «amnestiá»-val kecsegtette s folyamodásra iparkodott rábírni; de mindkettő által, minthogy felhatalmazást előmutatni nem tudott, csúfosan elutasított. Kossuth Szulejman beyt Jazmadzsinak tüsténti kiutasítására szólította fel; de ő ezt, — miután annak már 24 órai maradást engedett — adott szava megszegése nélkül nem tehette; hanem megígérte, hogy ha ekkor távozni nem akarna, a legcsúfosabban úzi ki a városból. — Jazmadzsi nem vette tréfának a dolgot s másnap a nélkül, hogy célját érte volna, Konstantinápolyba, hol ő az osztrák követségnél tolmács, visszaindult.

Öt nap múlva kapta Szulejman bey a hivatalos levelet Konstantinápolyból postán, mely tudatja vele Jazmadzsi jövetelét, s melyben intetik, hogy ébren legyen, s vigyázzon, hogy az internáltakhoz s azok kísérőihez se lelki-, se testiképen ne férhessen, s hogy magát Kutahiában meg ne fészkelje.

Szeptember 22. 1850.

Számunk ismét szaporodott. Ma érkezett Kutahiába Perczel Mór tábornok úr neje, Mór és Irma gyermekeivel. Vele jöttek Dobokai József, erdélyi rendőrség volt elnöke, Dézsi Gerő* huszárorrnagy és Szabó Sándor ezredes.

Az idő folyvást kellemes volt; ma árnyékban 22° R. meleg volt, délután nagy záporosó kevés jéggel keverve.

Október 12. 1850.

Ma öt nevezetes angol, francia és olasz vendégünk érkezett, u. m. *Urchard* angol parlamenti tag, író, hatalmas tory-szónok, a muszkának ellensége, a töröknek barátja, a magyaroknak pártfogója. Ő az európai túlságos civilizáció, mint minden rossznak okát, meg-

* Dobokai és Dézsi október 5-dikén Konstantinápolyba visszaindultak.

veti; a keleti egyszerűséget mint minden jó kútforrását becsüli; a magyarok harczát igazságosnak, Kossuthot Európa legjelesebb diplomatájának tartja; s azt mondá, hogy azon nemzetnek ügye, mely ily embert állított tusája élére, igazságtalan nem lehet. — *Thompson* angol, Kossuthnak régi ismerőse s megbízottja. — *Messingberd*, angol gárdatiszt, nagyon gazdag ember, ki azt ígérte, hogy ha a körülmények minket elnyomott szabadságunk kivívásáért fegyvert fogni haza parancsolnak, ő minket pénzzel segít, $\frac{1}{2}$ zászlóaljra a maga költségén felszerel és maga is velünk harczoland. — *Ruszkovics* orvos, beszél francziául. — *Regaldi* olasz rögtönző költő. Ez egy sajátágos ember, a milyen jeles ő a rögtön-verselésben, épen oly ügyetlengyáva az életben; szórakozott, nevetségig félénk a lovaglásban, a macskától úgy fél mint valami tigristől, stb. efféle. Lovaglási félénksége felfoghatása végett leírom az ő Stambulba visszaindulását (török szokás szerint) lóháton. Törökországban szokás az, hogy midőn török hivatalnokok, vagy tekintélyes idegenek utaznak, melléjük utitársul, szolgálás és vezetés végett úgynevezett *kavász* * adatik. Ez kerít az útra nyereg és teher alá lovakat fizetésért, és teljesít az utazás alatt szükséges szolgálatokat. Az ilyen lovakat a helyi vagy környékbeli földművelőktől rendelik ki, kik magok is lóra ülnek, vagy legalább a többi lótulajdonos közül egy lóra ül s a többi által megbízatva, a lovak visszavezetésére s a pénz felvevése végett az utasokkal megy. A török földművesek lovai — mint a magyar $\frac{1}{4}$ telkes jobbágyokéi — rendesen aprók és rosszak; de ha van is nekik jó lovuk, utasok alá mindig a rosszabbat adják. Midőn a Stambulba visszaindulás reggelén a Regaldi és utitársa számára rendelt lovak a katonai laktanya elibe állíttattak, Regaldi azon jámbor állatokból is a legjámborabbnak látszót választotta, mely búsan hajtotta le fejét, talán a gondolatra, hogy neki utazni kell és még mást is vinni. Midőn Regaldi a lóra fel akart *mászni*, kérte a kavászt, hogy tartsa a lovat a zabolánál fogva erősen, nehogy az rugjon vagy felágaskodjék. Ovakodva, remegve közeledett azután hozzá, mint valamely szilaj állathoz; nagy nehézen felmászott rá, s összezsukott esernyőjét hóna alá szorítva, összegörnyedten, mindkét kezével a sörénybe kapaszkodott, se jobbra se balra nézni nem mert, féltében a hideg verejték is verte. Végre indulni kellett, de neki harmadik keze, a kantárt tartani, nem volt, de ha lett volna, se használta volna azt arra. Lovagunk aggodalma, szívszorongattatása, remegése még csak most kezdődött igazán, a gondolatra,

* Olyan forma, mint túl a Dunán a pandur, vagy nálunk egy városi őr

hogy a ló most már mozogni fog, s hogy az talán tüzes sárkányként fog vele, hegyen-völgyön, tüskön-bokron keresztül rohanni s ő második Mazeppa fog lenni. Ily borzasztó gondolatra még jobban összehörnyedt, s kezei görcsösen kapaszkodtak a sörénybe, és kérte a kavászt, hogy vezesse a lovat a kantárnál fogva, mit az szívesen tett volna, de nem tehetett, mert az ő vezetése húzás volt; a jámbor állatban a gyorsabban mozgásra se akarat, se erő nem volt. Végre megindultak s szemcink elöl a «Kossuth-kert» melletti szűk köz torkában eltűntek; de Regaldi lovaglására gondolva, még hónapok után is jóízűn neveltünk.

November 7. 1850.

A törököknek ma 1267-ik újévnapjuk volt, melyet nekünk érdekessé tett az öt évet kiszolgált katonák elbocsátási szertartása. A laktanya előtti téren már jókor megkezdett készülétek mutatták a nap nagyságát. Ugyanis a téren, a laktanyával szemben három kisebb zöld kerek és egy nagy 6 öl hosszú, 4 öl széles, kívül fehér, belül veres és kívül-belül czifrázott s ezer forintba került, hosszúkás kerek, pompás sátor volt felállítva, a laktanya felőli oldalával nyitva. Ez alatt félkörben mintegy 40 személyre volt diván készítve, a közepe pedig szőnyegekkel borítva. Reggel 9 órakor a lovasság és gyalogság a tér közepén karélyba vett nagy *szandzsák* (zászló) előtt elvonulva, a laktanyába reggelizés végett visszament. 11 órakor a laktanya udvarán ismét fegyverben készen állottak, s miután Kossuth — ki az ünnepélyre szintén meg volt hívva — környezetével a térre kiment s a sátor alatt helyet foglalt, a katonaság is kivonult a térre, hol fél négyszög alakban felállottak. Közöttök és a nagy sátor között volt a nagy zászló egy szakasz őrizettel és a zászló előtt állott egy pap. Ezután a zászlóalj zászlóját és az elbocsátandó öt éves katonák szabadságleveleit 2 tálcán, veres selyemmel takarva, kihozták s tisztek között egy polgári pap menve elől, azokat körül hordozták, azután középen a laktanya felé fordulva arczczal, megállottak. Azután a pap imádkozott, közbenkőben a katonaság *Amint* mondvá. Az ima vége felé a tábori pap a nagy zászló mellett egy kost metszett le áldozatul. Az ima után a padisát háromszor éltették és rá a várból az ágyúk dörögtek. Ezután a szabadságlevelet tekercs-alakban kinek-kinek általadták, kik azt félig a keblökbe tűzték; azután a nagy zászló előtt sorban elvonulván, attól búcsút vettek, azt megcsókolták s vele homlokukat érintették. Mind-

egyik ezen tett után a fősátor felé egyet kilépett, s az ott ülő főtisztektől, papoktól s vendégektől, szokás szerint köszöntve, búcsút vett. Ezen érzékeny jelenet szemeinkbe könnyeket csalt. Voltak olyanok, tizenegyen, kik tovább akarva szolgálni, az elbocsátólevelet visszaadták. Ezek a búcsú-köszöntés után a nagy zászló után állottak két sorban s azzal együtt a téren egyet fordultak. — Itt meg kell emlétenem azt, hogy a nagy zászlóról Ihasz Dániel alezredes magyar nemzeti színű táborszalagja lógott; mit a török főtisztek egyesülési jelnek mondanak örömmel.

Mintán a fegyveres katonaság a sátorok előtt elvonult, a gyalogságnak történeteket osztogattak. Azalatt a helytartó vagy «müdir» azon 11 katonának, kik az elbocsátó-levelet visszaadták, ajándékot osztogatott, a szabadságra hazamenőknek pedig uti költséget, nekünk pedig a nagy sátor alatt levőknek fekete kávéval, töltött pipával és «serbet»-tel szolgáltak. Ezután a gyalogságnak francia módorban gyakorlatát szemléltük. Mindenféle forgásban, fegyverkezelésben és tüzelesben bámulatos gyakorlottságot s pontosságot tanusítottak. Mind a futó-mind a század- és zászlóalj-tüzet a lehető legjobban csinálták. Különösen az utolsó, kovás-puskájok daczára, oly egyszerre történt, mintha csak egy ágyú durrant volna. Végre a padisát háromszor éltették, a vár ágyúi is rádördültek, s az ünnepélynek vége lett. Az idő igen kedvező volt, árnyékban 14 fok meleg volt és szép napos idő.

November 18. 1850.

Este a laktanyához közel, a városszálon levő kórház újabb része, vigyázatlanság és rossz építésmód miatt kigyulladt. A betegeket s ágyakat ugyan mind kikapták, de az egész épület földig égett. A török a tűzoltáshoz semmit sem ért, tűzoltószereik sincsenek; de ha volna is, babonás hite miatt nem oltaná; mert azt tartja, hogy ha az Isten úgy rendelte, hogy elégjen, hiába oltják. — Tűzvész-jel náluk a lövés. Erre a jelre a városból néhány férfi és fiugyermek jött ugyan lámpákkal, de a tüzet csak összedugott kézzel bámulták. Az épület még harmad-negyed napon is füstölgött, mert az égő üszköket szét nem verték, azokra egy csepp vizet nem öntöttek, mintha csak az bűn volna.

Ennek következtében a helybeli «müdir» (tartományi helytartó) és «mufti» (főpap) vezetése alatt egy küldöttség a laktanyában már jól berendezett, vaskemenczékkel ellátott szobáinkat s konyháinkat sorba

járták, s a következmény az lett, hogy a laktanya megégésétől félven ők, kandallóinkat, hol főztünk, befalaztatták, a laktanyában bármiképeni főzést megtiltották. Kárpótlásul, megnyugtatósul, a magyarok számára, — minthogy a lengyelek a németes és magyaros ételeket nem ehetvén, külön menageirozva, magok főztek, — *Lüllei* nevű zsidó által, semmi költséget nem kimélve, a laktanya belső udvarán, a katonai közös nagy konyha szomszédságában, egy nagy közös vendéglőt állíttattak s butoroztattak fel. A vendéglő kész volt; de vendég bele kevés akadt, mert a nagyobb rész a kosztot rossznak és drágának találta (1 óra 4 tál ételes ebéd, kávé s bor nélkül 10 frt 50 kr., vagy egy ebéd 35 kr); azért sokan inkább nyomorogva főztek a katonai közös nagy konyhában; mások hatan-heten társaságba alakulva, a városban lakóknál főztek magok sorban; némelyek pedig a városban lakó nős magyarokhoz jártak ebédre.

Irányunkban, alantabb rangúak iránt a tilalmat foganatosíthatták könnyen; de Kossuthnal nem lehetett oly könnyen boldogulni. Kossuth számára, Kutahiába érkeztünkkor, a belső udvaron, a közös nagy konyha mellett volt már egy kényelmes, jól berendezett konyha készítve, melyet ő hét hónapig használt is; de minthogy a téli hidegben a 200 lépésnyire az asztalra szabadban vitt ételek elhűltek, Szulejmán bey a Kossuth számára, szobái mellett egy kandallót alakíttatott által főzőhelynek s most Szulejmán bey térden állva, kezét csókolva kérte, hogy főzessen a számára a belső udvaron készíttetett konyhában; ismét ígérte, írásban kötelezte magát, hogy most mindjárt futárt küld Stambulba engedélyért, hogy az ő konyhája a lakszobái mellett maradhasson, és ha 15—20 nap alatt válasz nem érkezik vagy tagadó lesz, Kossuthot a müdirnek most üresen álló hárem-épületébe fogja szállásolni. Kossuth hitt neki, kívánságát teljesítette.

A 20 nap elteltével Kossuth figyelmeztette Szulejmán beyt írásban adott ígéretére, annyiival inkább, mert már a futár is visszaérkezett. De Szulejmán a hárem-épületbe Kossuthot már nem szállásolhatta, mert a müdir azóta megnősült, s a szobái melletti konyhát sem akarta visszaállítani; szóval, szavát nem teljesítette, miért Kossuth reá megharagudott, s megizente neki, hogy többé neki nem hisz, szivességet tőle többé nem fogad.

Deczember 19. 1850.

Ma érkezett Kutahiába Szentgyörgyi József huszárszázados, ki október közepén szökött ki Magyarországból az üldöztetés élől. Ezt

Szulejmán bey, Kossuth iránti boszúból, egy este szállásáról, Iház alezredestől podgyászostól egy vendégfogadóba szállította által, ígérvén, hogy ott szállását ő fogja fizetni, s onnan a laktanyába naponként bejárhat. Azonban másnap, azaz december 24-dikén hajnalban Szulejmán öt 2 frt 50 kr útiköltséggel lovon Brussába szállíttatta s mi reggel vendégünknek csak hült helyét találtuk. — Szentgyörgyivel együtt küldetett el egy kóborló német komédiás, ki egy szakácsot is hozott magával, oly szándékkal, hogy ők a magyarok számára vendéglőt nyitnak; de minthogy mind Kossuth, mind Szulejmán bey a napokban figyelmeztetést kaptak Konstantinápolyból, hogy Kutahiába bérgyilkosok jönnek s mindkettő vigyázatra intetett, Szulejmán bey mindkettőt ez alkalommal eltolonczoltatta.

Ma délelőtt elkezdett erősen havazni, s azt hittük, hogy fehér karácsonyunk lesz, de a hó elfutott s karácsonyban szép őszi meleg napos idő volt.

December 25. 1850.

Ma karácsony-nap volt. Mi is megültük azt mint ünnepet. A lengyelek elmentek misét hallgatni az örmény templomba; mi magyarok pedig, mint pünkösdkor, úgy most is, Asbóth Sándor alezredes szobájában gyűltünk össze isteni tiszteletre. Ugyanazon énekek énekeltek négy hangra, melyek énekeltettek pünkösdkor itt, s húsvétkor Brussában. Ács Gida ref. lelkész pedig imát mondott és beszédet tartott s bennünket Úrvacsorájában részesített.

Buzgóbb isteni tiszteletet, mint ez volt, képzelni sem lehet. Mintha a szentlélek szállott volna meg mindnyájunkat. Fájdalom s remény könyei csillogtak a hontalan magyarok szemeiben. Mint az első üldözött keresztények kölesönös jó kívánásokkal oszlottunk szét.

December 30. 1850.

Az Aleppóból tegnap kapott tudósítás következtében, hogy Bem József altábornagy, az osztrolenkai hős, az oroszok ostora, Erdély szabadítója, ott mintegy 60 éves korában december 8-dikán meghalt, a kath. örmény templomban engesztelő mise tartatott, melyen Kossuth-tól le minden magyar és lengyel menekült jelen volt.

Olvasóim kedvéért, a jövő kor számára felirom ide mindazoknak a neveit, kik a kutahiai fogságban kényszerítve vagy önként részesültek.

Magyarok:

Magyarhoni rang vagy hivatal	N é v	Férfiak					Jegyzet
		intérmált	önként	szolga	Nő	Gyermekek	
Kormányzó	Kossuth Lajos	1	—	—	—	—	tolmács
Alezredes	Asbóth Sándor	1	—	—	—	—	
Gyalogs. alezredes	Ihász Dániel	—	1	—	—	—	
" őrnagy	Biró Ede	—	1	—	—	—	
Tüzér-őrnagy	Wagner Gusztáv	—	1	—	—	—	
Gyalogs. százados.	Török Lajos	—	1	—	—	—	
" "	Frater Alajos	—	1	—	—	—	
" "	Kosztá Márton	—	1	—	—	—	
" "	Weigli Vilmos	—	1	—	—	—	
" "	Cseh Imre	—	1	—	—	—	
Huszár	Kinizsi István	—	1	—	—	—	Kossuth környezeté- bén: Ezredesi ranggal " " " " Századosi ranggal " " " " " " Kossuth szobaszolgája " főzője " neje " gyermekei
Gyalogsági	Németh József	—	1	—	—	—	
Tüzér	László Károly	—	1	—	—	—	
Huszár-főhadnagy	Kalapka János	—	1	—	—	—	
Tüzér	Mayerhofer János	—	1	—	—	—	
Gyalogsági	Grechenek György	—	1	—	—	—	
Tüzér-hadnagy	Harci Gyula	—	1	—	—	—	
Miniszteri tanácsos	Házmán Ferencz	—	1	—	—	—	
Kormánybiztos	Berzenczey László	—	1	—	—	—	
Rendőr oszt. főnök	Lórody (Eischl) Ede	—	1	—	—	—	
Szolgabíró	Szerényi Antal	—	1	—	—	—	Asbóth szolgálja
"	Timáry Imre	—	1	—	—	—	
Ref. lelkész	Ács Gida	—	1	—	—	—	
Nevelő	Karádi Ignác	—	1	—	—	—	
Gyalog-őrmester	Gressák József	—	—	1	—	—	
" közvitész	Schwarz Károly	—	—	1	—	—	
	Meszlényi Teréz	—	—	—	1	—	
	Kossuth Ferencz	—	—	—	—	1	
	Kossuth Vilma	—	—	—	—	1	
	Kossuth Lajos	—	—	—	—	1	
	Szegedi (Hochhett- linger) János	—	—	1	—	—	Asbóth szolgálja
Külügyminiszter	Batthyányi Kázmér	1	—	—	—	—	
	neje Keglevics Aug.	—	—	—	1	—	
Főszolgabíró	Mihálovics Athanáz	—	1	—	—	—	
Altáborn. hadü. min.	Mészáros Lázár	1	—	—	—	—	
Huszár-ezredes	Katona Miklós	—	1	—	—	—	
" őrmester	b. Diószegi Géza	—	1	—	—	—	
Tábornok	Perczel Mór	1	—	—	—	—	
	neje Sárközy Julia	—	—	—	1	—	
	Perczel Irma	—	—	—	—	1	

Magyarhoni rang vagy hivatal	N é v	Férfszak				Gyermekek	Jegyzet
		internált	önként	szolga	Nő		
	Perczel Mór	—	—	—	—	1	
	nevelőnőjök N. Teréz	—	—	—	1	—	
Ornagy	Halász József	—	1	—	—	—	
Ezredes	Perczel Miklós	1	—	—	—	—	
	neje Latinovics V.	—	—	—	1	—	
Külügyminiszt.-nál	Szöllősi János	1	—	—	—	—	
«Közlöny» szerk.	Gyurman Adolf	1	—	—	—	—	
Gyalog-alezredes	Fokner József	1	—	—	—	—	
Örnagy	Kovács István	1	—	—	—	—	
Kém	Lüllel Manó	1	—	—	—	—	
Gyalog főhadnagy	Szabó Samu	—	1	—	—	—	
« hadnagy	Szathmáry Károly	—	1	—	—	—	
	Debreczeni Zsuzs.	—	—	—	1	—	Gyurman neje
	Gyurman Etelka	—	—	—	1	—	« gyermeke
	Oltoványi Erzsébet	—	—	—	1	—	Foknerné
	Oltoványi Fanni	—	—	—	1	—	Kovács Istvánné
	Sonnenwend Teréz	—	—	—	1	—	Wagner örn. anyja
	Görög Péterné	—	—	—	1	—	Szabó Samuval
Kat. mérn. ezredes	Szabó István	—	1	—	—	—	
Építő százados	Kappner Ferencz	—	1	—	—	—	
Mosó	Dinnyési Lajos	—	1	—	—	—	
«	Dinnyésiné	—	—	—	1	—	
	Dinnyési Lajos	—	—	—	1	—	Dinnyési Lajos
	Dinnyési Mór	—	—	—	1	—	gyermekei
	Haraszi Antal	—	—	1	—	—	testőr-husár
	Janda Ferencz	—	—	1	—	—	belső szolga
	Sünek András	—	—	1	—	—	főlovász
	Matics Márton	—	—	1	—	—	kocsis
	Zábrák János	—	—	1	—	—	lovász
	Kiss Károly	—	—	1	—	—	főző Mészárosnál
	Magyar Sándor	—	—	1	—	—	lovász «
	Fülöp Péter	—	—	1	—	—	belsőszolga
	Bán János	—	—	1	—	—	főző
	Andrási János	—	—	1	—	—	konyhaszolga
	Kelemen Sándor	—	—	1	—	—	szolga Gyurmannál
	Bilkai József	—	—	1	—	—	« Szöllősinél
	Grün Lajos	—	—	1	—	—	« Lüllelinél
	Aczél Ignác és	—	—	1	—	—	«
	neje Miz Róza	—	—	—	1	—	«
	Nagy János	—	—	1	—	—	« Cseh Imrénél
	Magyarok összesen	11	31	18	12	8	

Lengyelek:

Magyarhoni rang vagy hivatal	N é v	Férfiak				Gyermekek	Jegyzet
		internált	önként	szolga	Nő		
Tábornok	Dembinszky Henrik	1	—	—	—	—	Dembinszki környezői
Dzsid. őrnagy	Korzelinszky Szev.	—	1	—	—	—	
„ hadnagy	Zavadzki Julian	—	1	—	—	—	
„ „	Panozsievicz Sándor	—	1	—	—	—	Wyszoczki környezői
Tábornok	Wyszoczki József	1	—	—	—	—	
Dzsid. százados	Lussakovszki József	—	1	—	—	—	
„ „	Kossák László	—	1	—	—	—	Bulharin környezői
Tábornok	Bulharin György	1	—	—	—	—	
Gyalog-százados	Koszek Leonárd	—	1	—	—	—	
Dzsidás-hadnagy	Bobcinszky Erneszt	—	1	—	—	—	
Gyalog „	Záborszky László	—	1	—	—	—	
Ezredes	Thorznicky László	1	—	—	—	—	
Dzsidás-hadnagy	Bielonsky Antal	—	1	—	—	—	
Ezredes	Idzikovszky Tádé	1	—	—	—	—	
„	Przyjemszky Julian	1	—	—	—	—	
Őrnagy	Matczinszky Const.	1	—	—	—	—	
Tábori pap	Niewiademsky Józs.	1	—	—	—	—	
Dzsidás-hadnagy	Chojecky Szaniszló	1	—	—	—	—	
„ „	Brigánti Szaniszló	1	—	—	—	—	
Kossuth orvos	Szpaczek Lajos	—	1	—	—	—	
Őrnagy	Grochowalszky Ad.	1	—	—	—	—	
„	Bleszinszky Szever	1	—	—	—	—	
Tüzér-hadnagy	Szerepanszky Corn.	—	1	—	—	—	
	Teczyk	—	—	1	—	—	Dembinszky
	Karbaeki	—	—	1	—	—	
	Mictecky Péter	—	—	1	—	—	
	Jaworsky József	—	—	1	—	—	Wyszoczki
	Danilák György	—	—	1	—	—	
	Popiel Albert	—	—	1	—	—	
	Niwinsky Sándor	—	—	1	—	—	Bulharia
	Obnrtalevicz Valent.	—	—	1	—	—	
	Pitiewicz József	—	—	1	—	—	
	Transfeld Károly	—	—	1	—	—	Thorzniczky
	Lengyel összesen	12	11	10	—	—	Idzikovszky
	Kutahiai menekültek összege	23	42	28	12	8	Przyjemszky
							Matczinski
							Grochowalsky
							Niewiademsky
							Összesen 113 személy.

szolgája

A török kormánytól járt havifizetése a menekülteknek :

Név és rang	Részletilleték	Részletváltáság piaszter *		Jegyzet
		1850 nov. előtt	1850 nov. után	
Kossuth Lajos kormányzó	—	3,414	10,000	Ezenkívül kapott nejére és gyermekeire is.
Gr. Batthyányi K. minisz.	64	3,414	5,500	Ezenkívül kapott nejére is.
1 tábornok	64	3,414	4,500	
1 ezredes	16	625	835	
1 alezredes	12	500	660	
1 őrnagy	8	375	500	
1 főtiszt	1	200	250	A főtiszti részletváltáság csak
Bulharin tábornok	32	1,710	2,250	40—50 piaszter, a mene-
Wyszoczki „	32	1,710	2,250	külteknek 200 csak kegy-
Perczel Mórné	—	—	300	ből adatott.
Perczel Miklósné	—	—	150	

s így minden nő többet vagy kevesebbet; a cselédek kaptak 60—80 piasztert.

Ezen havidíj-jegyzék szerint tehát csak a fentebbi névjegyzéken levő 113 menekültnek s két évi Törökországban létünk alatt csupán 9 hónap alatt, a nagylelkű török 460,000 piasztert (mintegy 46,000 frtot), a szabadulásunkig még hátra levő 8 hónap alatt pedig 1,050,240 piasztert (105,000 frtot), azaz összesen 17 hónap alatt 113-nak fizetett készpénzt 151,000 frtot. Az 5000 menekült a töröknek két év alatt legalább 1½ millió frtjába került.

Ujévnap, 1851.

A szentlélek talán megszállotta a menekülteket. A lefolyt évben a magyar emigráció olyan volt, mint a jó must, mely pezseg, forr, zavarog, marja magát, az ismeretlen előtt használhatlan valaminek látszik; de majd megszűnik forrása, s tiszta, jó és erős ital lesz belőle. A lefolyt évben köztünk számtalan gyanús izgatás, vizsgálkodás, pletyka, rágalom, irigység, nagyravágás s tudja isten mi más nem, a testvéri szeretetet, honfiu egyetértést egészen felforgatta köztünk több pártokat csinált; egyik a másikat mint ellenfelet nézte, gyűlölte, kerülte.

* 1 piaszter tesz mintegy 10 krajczárt.

Ez okozta azt, hogy a legközelebbi múlt karácsonkor Kossuth üdvözlésére a fentebbi névjegyzéken látható 22 személyből álló környezetéből (kik Sumláról eljövetelünkkel iránta való szeretetünket s ragaszkodásunkat nyilatkoztattuk) csak tizen menénk fel. Most pedig, újév napján, Házmant, Kosztát, Harczit és a beteg Meyerhoffert kivéve, mind felmenénk, még a sokak által gyanús szemmel nézett Fokner is. Szónokunk, Berzenczey, érinté a múlt évben közöttünk uralgott bizalmatlanságot, visszavonást, egyenetlenséget, okául adván ennek hontalanságunkból s a vele összekötött családi veszteségünkől eredő komorságunkat, zárkozottságunkat. Kérte végre Kossuthot, hogy ő mint erős bocssáson meg az ellene vétett gyöngéknél, feledje a múltat s ajándékozzon meg bizalmával mindnyájunkat. — Erre Kossuth méltósággal, de elérzékenyülve, fájdalomra mutató hangon válaszolt. Mondá, hogy ez évben — úgy látszik — egymástól meg kell válnunk, mert vagy szigorúbb őrizet alá teszik őt, vagy szabadabb tevéskört engednek neki és egyik esetben se maradhatunk együtt, ha csak egy harmadik eset nem történne, t. i. az, hogy az Isten, kinek egy pillantásába kerül századokra kiható változásokat rögtön előállítani, szabad hazánkba még ez évben vissza nem hívna. Mi, ha ez évről elmarad is, sokáig nem késhe-tik, mert a természet semmiben űrt nem szenved. Honunkban azon hivatal, melyben a nép bizalma összpontosul, betöltve nincs, ez üresen sokáig nem maradhat. Mondá, hogy mindegyikünk, magában bármi csekély egyén legyen is, hazánk jövő szabadságára nem haszontalan tag, csak főcélunkra, szenvedő honunk megszabadítására nézve egyet-értsünk, s hogy akárkit ajándékozzunk meg bizalmunkkal, az mindegy, csak a főcélra egyetértve törekedjünk. Csupán azt az egyet kérte tőlünk, hogy ha valakinek iránta való bizalma elveszend, adja azt neki tudtára férfiasan, nyíltan; az alattomos-ság oly férfiakhoz, mint mi vagyunk, nem illik. — Végül társalgás közben közölte velünk egy most kapott magántudósításból azon szomorú hírt, hogy az európai *mivelt, keresztény* államokban a magyar emigráció éhen hal; azaz a kinek pénze vagy mestersége nincs, katonai tudománya mellett éhen halhat, mert katonának — mint például Vetter jeles tábornokunkat — semmi államba be nem veszik, se egy fillérrel nem segítik. Mennyivel szerencsésebbek azok, kiket jó sorsuk a *pogány* török karjaiba vezetett!

Elután elmentünk gróf Batthyányi Kázmér miniszter úrhoz. Szónokunk Berzenczey beszédjében kiemelte a grófnak azon rezignációját, hogy ő és neje, kinek neve dicső színben ragyogand a magyar évlapokban, annyi nélkülözés között üritgeti velünk a száműzetés

keserű poharát. Erre a gróf válaszában azon megjegyzést tette, hogy ő nem hogy büszkélkedhetnék rezignációval, sőt minket csodál kitarásunkért és példánk öt hasonlóra ösztönzi.

Vége Perczel Mór tábornok úrhoz mentünk. Berzenczey szóunkunk hasonlóan nyilatkozott mint Kossuthnál. Perczel válaszából kitűnt az egyesülésre készség, s csodálkozott azon, hogy mi kérünk tőle bocsánatot, holott közülünk senki őt meg nem sértette, sőt felhevülése kellemetlen pillanatában ő tett olyat, mit tenni nem akart; ő nekünk közczélunk elérésére kezet nyújt.

Mi, Kutahiába szállítottak, a másfél évi fogságot ott nem töltöttük tétlenül, mert kis könyvtárunknak szorgalmas használásán kívül tudományokkal is foglalkoztunk. Ki franczia, ki angol nyelvet tanult, Kossuth maga is, miután a török nyelvet nyelvmestertől megtanulta, török nyelvtant készített magyar nyelven és Bulharin tábornoktól a hadászatból vett rendes órákat. Mi tisztek pedig a magunk számára iskolát nyitottunk, s egymást oktattuk. A ki mit tudott, abból órákat adott a többinek; például Szabó ezredes tanította a szám- és mértant, én előadásokat tartottam «a tábori erődítés»-ből, Sztrókai Elek könyve után, és a mai napon abból, több törzstiszt jelenlétében nyilvános vizsgát tartottam.

Kossuth Törökországban maradásának főczélja volt, a magyar menekülteket együtt tartani, s ha a körülmények engedik, honunkba onnan közelebbről hatni. Minden tetteiben ez volt neki iránypontja. Ezért intette a magyar menekülteket Widdinben és Sumlán is mindig megtörhetlen kitartásra, türesre, szenvedésre s együttmaradásra; s mindent elkövetett, mennyire hatalmában állott, ezen cél elérésére, arra, hogy sorsukat tűrhetővé tegye, hogy éhség s meztelenség miatt ne kényteleníttessenek a világba szétoszlani. Miután minden törekvése daczára, Widdinből Hauslab osztrák tábornokkal több mint 2000, a kis-lelkűek, hazamentek, a Sumlán maradtak pedig kis szükség alatt megtörve, reményvesztve oszlani kezdettek; Kossuth az utolsó módról, telepítésről gondoskodott.

Törökországban akármely nemzetbelinek szabad megtelepedni, földet vásárolni. Honunk nemtője Angolországból küldött egy egyént, *Messingberd* gazdag fiatal urat, ki gárdai fényes tisztségét letévén, eljött a gyéren népesített míveletlen Ázsiába, felkeresni, megismerni

a despotákat rettegtető igénytelen magyar polgárt Kossuthot. Őtet megismerte, megszerette, tervét megtudta s annak kivívásában őt segíteni ígérte, magát elhatározta. Megígérte Kossuthnak, hogy ő a maga nevére *Smyrna* termékeny vidékén földet vásárol, lakházakat épített, földmívelési s kézművesi műszereket, s egy majd ott felállítandó vadász-század számára teljes felszerelést és két tanítót stb. Angolországból hozat, és az előleges költségek fedezésére 1000 font sterlinget (10,000 forint) kölcsönad. Az alapszabályok szerint a katonai parancsnok Messingberd lesz, s az egész telepítvény (mintegy 150 egyénre számítva) katonai fegyelem alatt lesz; egyébiránt a munkára nézve a felosztás és hivatalok kétfélék lesznek, ú. m. katonai és gazdasági. Minden egyén kap havi díjat, ruhát s élelmet szállással. Az élelmezés csoportonként történik. A közraktárból élelmiszereket a csapatok és ruhát az egyének megszabott áron kapnak, s ha a csapatok a kiszabott élelmi váltásból és az egyének a ruhailletéki váltásból valamit meggazdálkodnak, az nekik készpénzül kifizettetik. Dolgozni mindenki tehetsége s tudománya szerint tartozik, azaz vagy hivatalt viselni, vagy ipart űzni, vagy katonáskodni, s egyszersmind földet művelni; tanulni pedig mindenki köteles. A gazdasági osztály főnöke Mayerhofer József; a telep igazgatója Kossuth, stb.

A telep létesítésén Messingberd és Thompson urak erélyesen működtek; a telket megvásárolták, a szükségesek Angolhonból megrendeltettek. Nem volt egyéb hátra, mint az, hogy Prikk József megbízott a magyar menekülteket Sumláról és Konstantinápolyból zaj nélkül szedje össze; s hozza a telepre. Ő azonban Konstantinápolyban nagy lármával, falragaszok által hirdette s szólította fel az ottani magyar menekülteket a telepre menésre; mi a muszka-osztráknak tudtára esvén, a portánál az ellen óvást tett. És így a magyar telepítési terv dugába dőlt.

Február 8. 1851.

Ma adatott által Kossuthnak a Bem magyar elsőrendű érdemjele. Ezen érdemjel Aleppóból (hol Bem meghalt) Stambulba a «Szeraszkiez» (fővezér vagy első miniszter) kezébe küldetett, ez pedig azt mint nem a török, hanem a magyar kormányt illető vagyont Kossuth kezébe küldte, ezen izennettel: «nem sokára látjuk egymást». Ezen tett és izenet bennünk jó kedvet és reményt gerjesztett. Ezen érdemjelt Kossuthnak Szulejmán ezredes, kormánybiztosunk adta által, kit

ő — minthogy neki adott szavát megszegve hazudságával őt már megcsalta — csak többszöri kérésére s mások közbenjárására bocsátott be magához.

Február 19. 1851.

Dembinszky tábornok, a mintegy 58 éves aggastyán, de még életerőtjes ősz bajnok a konstantinápolyi francia követ közbenjárására, mint francia alattvaló útlevelemmel szabadonbocsáttatván, a mai napon Kutahiából elindult, mint mondá, a francia partokhoz közel angol pártfogás alatt álló Jersey nevű szigetre, hogy ott a világ zajától elvonulva csendben élje le élte hátralevő napjait. Ő volt az első, ki közülünk szabadonbocsáttatott. Kossuthnal kibékületlenül távozott. Ő szerencsétlen volt a lengyel és szerencsétlen a magyar forradalomban. Tervei annyira rosszul ütöttek ki, hogy mindkét országban árulással vádoltatott. Ő egy csatában öszült szerencsétlen bajnok volt, kinek tehetsége kitüntetésére a sors nem kedvezett, kinek számára a földön nem nőtt cserkoszorú. — A magyarok Istene jutalmazza őt érdeme szerint.

Márczius 7. 1851.

A magyar és lengyel menekültek, Mészáros Lázár altábornagy elnöklete alatt gyűlést tartottak. Előterjesztetett, hogy miután nemcsak reményünk, hanem kilátásunk is van arra, hogy egy év eltelte előtt szabadonbocsáttatunk, helyes lenne, magunk után itt egy állandó emléket hagyni. Ezen indítvány egyhangulag elfogadtatott. Ezután az a kérdés tétetett, akarunk-e egy emlékoszlopot vagy obelisket vagy szobrot kúttal, körül ültetvényekkel felállítani? Ez kevés szóval megbukott. — A 2-ik kérdés volt; akarunk-e egy új kutat, földalatti csatornából felszökő csurgó kutat, körulte ültetvényekkel? Általános kevesebb szóval ez is megbukott. — A 3-dik kérdés volt: akarunk-e egy már kész kutat kiújítani, felcsinosítani, emléklappal ellátni s fákkal körülültetni? ez általános szótöbbséggel elfogadtatott. És így a gyűlésnek bemutatott különféle alakú és költségű szép tervrajzok visszaestek. További működésre egy hat tagból álló választmány neveztetett, 3 magyar és 3 lengyel, ezek magok közül választva elnököt.

Ezen választmány öt nap mulva tervét a helyre nézve a közgyűlés elé terjesztette. Ezen terv szerint a laktanya előtti gyakorlótér keleti oldalán, a «Kossuth-kert» melletti már kész, de durva építményű

egyszerű csurgó-kút lett volna díszesen átalakítandó és faültetvényvel árnyéklendő; de értésére esvén a közgyűlésnek a katonai parancsnoknak magánkörben tett azon nyilatkozata, hogy a gyakorlótérből egy tenyérnyit sem enged elfoglalni, a közgyűlés azt határozta, hogy a katonai parancsnok világosíttassék fel, hogy míg a gyakorlótérből semmi sem fog elvétni, az ültetvény által a laktanya szépítési és egészségi tekintetben csak nyerni fog; hogy harmad nap ismét közgyűlés fog tartatni; addig pedig, hogy láthassuk pénzzerónket, elhatároztatott, hogy az olvasó-szobában egy aláírási ív tétessék ki 48 órára.

Harmadnapon a korelnök egy körlevélben tudatta velünk, hogy az aláírási ívre senki sem írván alá, a tervet megbukottnak tekinti. — A szalmatűz ellobbant s lőn sötétség. Emléket nem hagyunk hátra egyebet, mint a kiérdemllett reánkemlékezetet.

Márczius 15-dikét mi magyarok sírva vigadva megünnepeztük. Ezen a napon érkezett *Lemmi*, Mazzini küldöttje más két olaszszal és két volt honvéddel, kik egy hét múlva mentek vissza Konstantinápolyba.

Márczius 16. 1851.

Ismét egy gyanús egyén érkezett Kutahiába. *Zahn* nevű orvos, bánáti születésű német. Jövetele ürügye, hogy gróf Nádasdinak 10,000 frtot adott kölcsön, s minthogy azt elszalasztotta, a Magyarországból hozott emigracionális pénztárból kéri kifizettetni. De valódi oka jövetelének — mint megtudtuk — az volt, hogy kipuhatolja (az osztrák konzulátus által küldetve) azt, hogy Lemmi és társai itt mit csinálnak. Szülejmán ezredes is Konstantinápolyból érkezett hasonló értesítést kapván, öt másnap visszatolonczoztatta Brussába.

Márczius 17. 1851.

Ismét látogatók jöttek. *Thompson* angol (most Hamilton név alatt) és egy dan herczeg, Frídrík princez Schleswig-Holstein, kik hat nap múlva utaztak vissza Konstantinápolyba.

Márczius 28. 1851.

A mai napon a törökök a keresztények iránti türelemnek és a magyarok iránti szeretetnek, előzékenységnek kitűnő jelét adták. —

Wagner őrnagy 58 éves anyja (ki Kossuth nejét Magyarországból kihozta), ki fiával a laktanyában lakott, tegnap meghalt s ma temettetett. Az örmény katolikus pap délután egész díszöltözetben, előtte magasban vitt ezüst kereszttel s 12 cifra, csillogó ruhába öltözött minisztráns kíséretében a laktanyába jött, s a testet rövid szertartással beszentelte. Ezután a kísérők között kiosztott számtalan gyász viaszgyertya csillogása között, énekléssel a testet a kath. templomba vittük s a középben felállított ravatalra fektettük. Ott maradt másnapig, midőn d. e. 9-kor nagy szertartással, a templom kerítésében 600 piaszteren (60 frt) vásárlott 1 □öl földbe eltemettetett. — Mióta Törökország fennáll, a török ily vallási türelmet még nem tanúsított. Császári laktanyába «gyaur» (hitetlen) papok keresztet hoztak és gyaur szertartást végeztek; és ezt ők, a törökök, nem csak eltűrték, hanem az ezredesektől le minden tiszt díszruhában kísérték a testet velünk együtt a templomba, 1 század katonával. És ezen fölül Szulejmán ezredes, parancsnokunk a temetési költséget mind kifizette.

Április 12. 1851.

Hét nappal ezelőtt érkezett Kutahiába Dömötör őrnagy Szerbiából. Ma Szulejmán ezredes azt adta tudtára Kossuthnak, hogy ma érkezett felsőbb parancs folytán, neki Dömötört Kutahiában őrizet alatt kell tartóztatni. Ezen a menekültek annyira megharagudtak, hogy Szulejmán ezredeshez rohantak s őt hevesen megtámadták. Ez farizeusi képpel sajnálkozott azon, hogy kellemetlen érzést okoz nekik az által, hogy felsőbb parancsot teljesít, s min változtatni neki nem szabad; hanem azt ígérte, hogy ha elmondják neki kívánságaikat, azt Stambulba híven megírja. Erre a menekültek sérelmökét s kívánságaikat neki elsorolták, s azoknak felterjesztését kérve, távoztak. Szulejmán méltatlan, indokolatlan tettén Kossuth is annyira megharagudott, hogy tüstént levelet írt a padisának, még pedig meglehetősen vastag tollal. Ebben elmondta, hogy ő eddig tűrt, hogy Kutahiában tovább nem marad, hogy mellének szegezett szurornynak, kardnak neki rohan, s vagy szabaddá teszi magát, vagy meghal; zárassa őt börtönbe, vagy kitöri fejével az ajtót, vagy agyveleje loocsan azon szét, de élve ő tovább Kutahiában nem marad. Mert ő a siri szabadságot a padisának rabsággá vált vendégszeretetének elibe teszi.

Ingerültségünk másnap már annyira emelkedett, magunktartása annyira fenyegetősnek látszott a török parancsnoknak, hogy tettelegesen

kitöréstől tartván, nehogy fegyverhez jussunk, a lándzsákat, melyek a katonák szobái előtti folyosón szoktak állani, mind bevitette, s a katonai szobák ajtai elébe öröket állíttatott. — A napi zavargást nevelte azon kellemetlen eset, hogy Perczel Mór tábornok felindulásában egy török dzsidás közembert megkorbácsolt azért, hogy egy kilovagló lengyel internáltat annyira nyomba követett, hogy ló lovat ért, és még magát távolabb tartásra intő parancsának se engedelmeskedett. Ezért a dzsidások zúgása következtében a két ezredes, két őrnagy s több tisztok estve későn Kossuthhoz felmentek panaszra, s éjjél utánig ott voltak. — Hogy mit beszéltek, nem tudom; de ezen értekezletnek tulajdonítom azt, hogy az ingerültség lecsendesedett, s a bizalom és testvéries szeretet ismét visszaállott.

Április 21. 1851.

Vidám napra virradtunk. Kossuth körlevelében közölte a magyar és lengyel menekültekkel az Amerikai Egyesült-Államok Congressusának minkét illető határozatát, melyben kinyilatkoztatván, hogy méltányolják a szabadságért viselt hősies harezunkat, méltányolják a portának irántunk, hontalan bajnokok iránt mutatott szíves vendégszeretetét és tekintve azt, hogy mi hajlandók vagyunk az Egyesült-Államokba kiköltözni: utasítják az elnököt (President), hogy a Földközi tengeren ezírkáló hajóhadból küldjön egy fregátot érettünk, hogy az minket az Egyesült-Államokba vigyen. Egyszersmind közölte Kossuth a Congressus elnökétől kapott azon tudósítást, hogy a *Mississippi* gőzfregát érettünk már el is indított, mely bennünket — ha a szultán elereszt — május vége felé lobogója alá fogadhat. Tudatta velünk Kossuth azt is, hogy a konstantinápolyi egyesült-állami követ által arra szólíttatunk fel, hogy adjunk be a portához saját aláírásunkkal egy nyilatkozatot, hogy mi az Egyesült-Államok ajánlatát elfogadjuk, és ezen nyilatkozat párját küldjük meg neki is, hogy kényelmes elhelyezésünkre és illő ellátásunkra a hajón a szükséges intézkedéseket megtehesse.

E tárgy feletti tanácskozás végett másnap összejöttünk. Közöttünk Kossuth is megjelent, a főnökök közül más nem, s ő is csak véletlenül vetődött oda. Némelyek óhajtották, hogy a portábani feliratot ő tenné fel, melyet mindnyájan aláírnánk. De ő elmondá, hogy abbeli nyilatkozatát, hogy Kutabiából minden áron szabadulni akar s hogy ha erővel itt tartóztatják, kész bármi botrányt elkövetni, már mind a portának, mind a követségeknek beadta; és így most ezen

nyilatkozatot tennie a porta felszólítása nélkül fölösleges volna; de mert nem is akar ő írásban, hivatalosan nyilatkozni azért, mert a «congressus» határozatában azon kifejezés lévén, hogy mi «Amerikába akarunk emigrálni», nem akarja azt aláírása által általánosságban elfogadni, nehogy idővel, midőn valamely európai kikötőbe akarna lépni, azt bezárnák előtte, mondván: «te arra köteleztél magad, hogy Amerikába emigrálsz, azaz, hogy onnan többé vissza nem jössz, itt tehát nincs helyed»; mert így értelmezvén a congressus határozatát s az ellen óvást tevéen a szíves Egyesült-Államokat sértené meg: annál fogva kérte őtet az aláírás alól felmenteni. Különben, mondá, ő írásban felel a követnek, s azt előttünk fel is olvasta. Ebben Kossuth neki világosan értésére adja, hogy ő velünk együtt kész, törekszik szabadulni, s hogy ezen szándékát a portával tudatta is; s felkéri, hogy ő utasítása szerint erélyesen működjek, s szedjen fel bennünket minél előbb a «Mississippi» hátára. Mondá, hogy a magyar-lengyel menekültek névjegyzékét is ez alkalommal neki elküldi. Egyébiránt a ki akar, nyilatkozzék külön, ő annak elküldését szívesen elvállalja.

Május 3. 1851.

A mai napon Kossuth a következő levelet köröztette közöttünk:

«Ad circulandum.

Az amerikai követségtől következő értelmű tudósítást kaptam:

A legnagyobb sajnálattal tudósítom, hogy a porta elhatározta a kutahiai emigráció főnökei közül hatot még őszig, de nem tovább letartóztatni, a többieket pedig azonnal szabadon bocsátani. Ezen határozat Ausztriának tudtára adatott.

Az amerikai követség ezen határozat ellen remonstrálván kijelentette a portának, hogy az amerikai hajók minden esetre készek a kutahiai emigrációból azokat (legyenek sokan vagy kevesen) felvenni, kik Amerikába menni magokat elhatározták. A stambuliak felől sem a congressus határozata, sem utasításom nem szól.

Kérem társait értesíteni, hogy Amerika ajánlatának elfogadásával semmi szabadságukat korlátozó kötelezettség nem hárul rájuk. Az Egyesült-Államoknak teljes lehetetlen volna ily korlátozásba beleegyezni.»

Egy másik követéségtől pedig következő tudósítást vettem:

«Ausztria a porta kiszabadítási kívánságára folyvást azon veszélyt vétvén ellene, mely önnek azonnali szabaddá tételéből birodalmára nézve következnek, s más hatalmak által is támogattatván, a porta kénytelen volt engedni; s miután egymás után elvetette Ausztriának azon kívánságát, hogy az internációnak idő ne szabassék azután meg, hogy még egy évre szabassék; a Diván kijelentette, hogy az internációt szeptember elején túl nem terjesztendi. Kossuth.»

Alig tette meg e körlevél útját, megérkezett *Eder* osztrák biztos az emigráció által rossz oldalról ismert *Jazmadzsi*-val — ő szerintök — mint tolnácsesal, s a Szulejmán ezredes által számukra felfogadott s butorozott házba szállottak a laktanya közelében, s katonaőrökkel elláttattak.

Kossuth másnap mindjárt hivatalosan kérdeztette Szulejmán parancsnoktól, hogy minek tekinti ő ezen osztrákokat, hivatalosan küldötteknek-e, vagy csak osztrák érdekekben alattomosan működőknek? Az első esetben kéri, közölje vele az őket illető utasítását; a másodikban pedig, tegye velök azt, amit már egyszer Jazmadzsival tett (azaz toloncozottassa el). — Erre Szulejmán azt válaszolta, hogy ő azokkal semmi hivatalos viszonyban nem fog lenni, mert azok a magok kormánya által csak mintegy ellenőrül küldettek, és hogy sem azoknak a laktanyába jönni, se a menekülteknek hozzájuk menni meg nem engedtetik.

Ugyan e napon Szulejmán ezredes kormánybiztos hivatalosan tudatta mind Kossuthnal, mint a többi főnökökkel, hogy felsőbb rendelet szerint 8 internált még szeptemberig fog Kutahiában maradni. s azok között csak Kossuthnak engedtetik meg 2 személyt maga mellett tartani, a többinek egy sem; de cseléd velök akárhány maradhat; hogy a nyolcz internáltak ezek lesznek: Kossuth, Batthyány, Perczel Mór, Perczel Miklós, Viszóczky, Asbóth, Gyurman és Lülley.

Kossuth az öt környezőknek, saját szállásán, szomorúan adta tudokra, hogy el kell válnunk, s azon esetre, ha a szigorú rendelet kettőnél többet csakugyan nem enged mellette maradni, felszólított bennünket, hogy azon kettőt magunk közül válaszszuk ki. Erre mi azt válaszoltuk, hogy minthogy mindegyikünk óhajt Kossuthnal maradni, s szerencsésnek tartja magát vele a fogságban osztozhatni, és így magunk közül választani nem tudnánk: kérjük őt, hogy közülünk válaszssa ki s nevezze meg a két szerencsést, s mi rajta megnyugszunk.

A napos tiszt rendesen Kossuthal s családjával szokott ebédelni. Ezen a napon épen én voltam a napos. Alig ültünk le az ebédhez, Kossuth ekkép szólott hozzám: «Hontalanná létem után ön volt az első, kit magamhoz fogadtam, kinek hozzám ragaszkodásáról, hűségéről meggyőződtem; s fájna nekem, ha öntől meg kellene válni: ha elfogadja ön, a két mellettem maradható egyén egyikéül önt nevezem meg. Örömkönyek csepegtek levesembe, keblem elfogódott s forró köszönetet rebegtem kitüntető szíveségeért.

Minthogy Kossuth azt hitte, hogy nejének Magyarországból kiszabadulását közvetlenül csupán Wagner Gusztáv őrnagy anyjának köszönheti, halálból a másik helyre Wagnert választotta, azzal őt kínálta meg, oly móddal azonban és feltétellel, hogyha szeptemberig a maga fentartására elég pénze nem volna, Wagner, tudván hogy az emigránsok előtt nem titok az, hogy ő Magyarországból sok ezüstpénzzel menekült, Kossuth ajánlatát úgy, a mint az volt téve, el nem fogadhatta, azért kinyilatkoztatta, hogy mivel neki van annyi pénze, hogy nemcsak szeptemberig fentarthatja magát, hanem még más szegényebbet segíthet is, a neki felajánlott helyet kész másnak átengedni. Hogy azonban ő ezt nem szívesen tette, sőt hogy nagylelkűségét talán meg is bánta, mindjárt, midőn Kossuthtól lejött, arczáról volt olvasható, azon időtől kezdve gondolkozó, búskomor lett.

Többi társaink meg tömegesen Szulejmán beyhez mentek, ezen szigorú eljárás ellen óvásukat nyilatkoztatni; «mert» — mondák — «mi a török kormány tudtával, beleegyezésével, önként követtük Kossuthot kis-ázsiai fogságába, azon neki tett fogadással, mit a portának is kijelentettünk, hogy nem várva a török kormánytól semmi segédelmet, ha kell, kézi munkával keresve kenyerünket, vele leszünk, őt el nem hagyjuk; ennél fogva a török kormány nem oldhat fel minket ezen önként vállalt s általa jóváhagyott kedves köteleességtől; hogy mi mindnyájan körében akarunk maradni.» Szulejmán bey válaszában azt mondta, hogy Kossuthal ötnél többnek nem lehet maradni; egyébiránt e tárgyban írjunk a szeraszkiernek, ő a levelet gyorsan el fogja küldeni.

Most már nem kettő, hanem öt levén a Kossuthal maradhatók száma, a szorosán köréhez tartozókat általam felszólította, hogy nyilatkozzanak, hogy kik azok közülök, kik magok erejéből szeptemberig élélhetnek s kik azok, kik segély nélkül meg nem élhetnek. Az első közé nyilatkozott Ihász, Török és Fráter, az utóbbiak közé pedig Waigli, Kalapsza és Grechenek. Ezek közül Kossuth hozzám még

négyet választott, ú. m. Ihászt, Waiglit, Kalapszát és Grecheneket. Törökre és Fráterre pedig folyt az alkudozás Szulejmánnal másnap újra hevesen; de siker nélkül. Erre Kossuth elhatározta magában, hogy az elmenendők indulásakor azokat felhívja magához s meglátja, hogy meri-e Szulejmán onnan őket erőszakkal kivitetni. Szulejmán bey, ki tegnap azt mondta, hogy csak Kossuthtal engedtetik meg kettőnek maradni s a többi internáltakkal egy se maradhat, ma már ezeknek is megengedte, hogy magukhoz kettőt-kettőt válaszszanak. A többieknek indulási idejéül május 8-dika tűzetett ki.

Szulejmán ezredes hivatalosan tudatta velünk, hogy az elmenők Brüssán utaznak keresztül, hol már egy császári küldött pasa várja őket, ki által utilevéllel és költséggel ellátva, mehetnek hova akarnak, vagy Törökhonban maradhatnak akárhol, csak Kutahiába nem szabad visszamenni. — Kossuthtal négy szem közt tudatta Szulejmán bey azt is, hogy a katonai laktanyában lakó menekültek között két osztrák kém van, de semmi kérésre sem nevezé meg azokat, mert — mint mondá — akkor azoknak a bőrében nem szeretne lenni.

Május 5., 6. és 7-kén 1851.

A «kájmakám» (főispán) házában folyvást tartattak a gyűlések s ott a sok császári rendeletek értelme kibetűzésével s végrehajtásával foglalkoztak a «kájmakám», Szulejmán bey és a két osztrák küldött. Hozzájuk gyakran lement Szöllősy, * Házmán és Lüllei, kiket a menekültek mindig osztrák kémeknek hittek. Ezen titkos összejövetelek

* *Szöllősy Nagy Ferencz* (Sumlán Schullernek nevezte magát), magyar születésű volt. A papi tudományokat végezte s azután katonává lett, s a dragonosoknál őrmesterségig vitte; de megszökött Törökhonba, hol a császári pénzverő házában nagy hivatalt kapott; de ott csalást követvén el, megszökött s Erdélyben lappangott. Azonban ott kézre kerülvén, mint hitehagyott pogány, perbe idéztetett és sokáig fogva tartatott. De valahogy kiszabadult s Zimonyban, osztrák szolgálatban, török tolmács volt, s Erdélyből nőt vett. Itt érte őt az 1848-ki szabadsági háború, midőn Pestre ment, hol a belügyminiszteriumnál mint fogalmazó alkalmaztatott; s később Kossuth mellett, kormányzó korában hivataloskodott. Az oláhországi mozgalmak alkalmával oda két ízben is kiküldetett. Végre Törökországba menekült, hol mint osztrák kém, ki a török parancsnok beleegyezésével a jövő-menő leveleket felbontotta, elolvasta s Konstantinápolyba mindent megírt, az egész emigráció utálta s megvetette.

voltak minden este Szöllősy szállásán, hol a két osztrák küldött elfogadta, kihallgatta, tanácssal és utasítással ellátta azokat, kik valami tárgyban hozzájuk fordultak. Ilyen volt a lengyelek közül négy, kik amnesztiát koldultak, a magyarok közül három jött tudomásunkra, ú. m. Lüllei, Házmán és Lórody. Hogy miért jártak ezek oda, mit főztek, mit terveztek ki, nem tudhattuk, de hogy mi gonoszok lehettek azok, gyaníthatni abból, hogy Kossuthhoz felmentek s őt elszökésre kísértették rábeszélni, mire ha ő elég balga lett volna ráállani, bizonyosan a lesbe állított osztrák bérgyilkosok kezébe került volna. Kossuth ezt velünk, meghittjeivel mint titkot közlöt, a csipni szándékozó mérges kigyókat velünk megismertette, s figyelmeztetett bennünket, hogy irántok hidegséget ne mutassunk, hadd úzzék még tovább sátáni ármányukat, mindaddig, míg az álarczot ő le nem szakítja.

Az osztrák küldöttekkel tanácskozás eredménye lett az is, hogy Szulejmán bey Berzenczeyt és Wagnert magához hívatta s tudtokra adta, hogy még ők is internálva lesznek. Ezen Wagner rendkívül örvendett, Berzenczey pedig boszankodott.

Május 8. 1851.

A szabadon bocsátottak indulási napja volt. Szulejmán bey reggel jókor azt izente Berzenczeynek, hogyha akar, szabadon mehet; de ez most már nem ment. Kossuthot pedig — háta mögött — azzal fenyegette, hogy ha Töröknek, Fráternek es Németnek menhelyet ad, a mellette maradhatásra hivatalosan megszabott öt számba beleveszi az orvosát és tolmácsát is; vagy ha Kossuth a már általa kiválasztott ötöt akarja maga mellett megtartani, úgy az orvosnak és tolmácsnak menni kell. Szulejmán bey a tolmácsnak meg is izente, hogy útra készüljön, s az orvost is hívatta, hogy ugyanazt tudtára adja; de midőn ez hozzá ment s kérdezé, hogy miért hívatta, Szulejmán azt mondta, hogy a feje fáj, s üterét nézette vele.

Az indulás ideje eljött. Az első trombita-szóra a podgyászszal terhelt lovak egymás után hosszú vonalban indultak; a második a menők és maradók közötti búcsúzásnak véget vetett. A nehéz elválás megtörtént; tőlünk elvált fogolytársaink mind lóháton, a közöttök levő két hölgy egyike lóháton, a másik «tatreván»-ban megindultak s a szabadulásának örvendő menekült csoport a két sor fegyveres katona között a gömleki kikötő felé utazott, Ahmed bey parancsnoksága alatt.

A három ellenszegülő csakugyan visszamaradt, a nélkül, hogy

az indulásra valaki csak figyelmeztette volna őket, s azelőtti havi díjaikat rendesen kapták ezután is. Így a Kossuthot környezők száma tizre szaporodott.

Mind magánlevelek, mind követségektől Konstantinápolyból kapott értesítések csak 6 internáltról szóltak és ezen titokban tanácskozó osztrák-magyar-török urak az első napon már nyoleczat s későbbben tizet esináltak.

Ha a törökök becsületességéről és vallásosságáról akarunk beszélni, két osztályt kell felállítani, ú. m. köznép és tisztviselők osztályát. A köznép általában vallásos, a korán parancsait megtartó, semmi szeszest nem ivó, és a keresztények között csak a nazarenusok és quecekerek által megközelítő becsületesek; ők nem lopnak, nem hazudnak, nem csalnak, adott puszta szavukat megtartják, ígéretöket jobban, készebben teljesítik, mint a keresztények írott szerződésük általi kötelezettségüket. A tisztviselők, hivatalnokok ellenkezőleg, kivált ha Bécsben vagy Párisban neveltettek, vagy valamely európai udvarnál hivataloskodtak, kevés kivétellel, a városi hajdutól fel az első kormányhivatalnokig, vallással nem sokat törődök, szeszest italt szeretők, megvesztegethetők, zsarolók, alattomosak, kétszínűk, csalárdok, a kormány vagyonát rablók.

Ezen kitérés után megemlítem azt, hogy ezuttal maradt még Kutahiában *magyar*: 9 internált, 15 önkéntes, 14 szolgál, 6 nő, 6 gyermek. *Lengyel*: 1 internált és 2 önkéntes.

Ezen kívül Kutahiában maradt, de a kormánytól fizetést nem kapott Kovács István őrnagy és neje, ki várandósága miatt nem mehetett el és Dinnyési nejével és gyermekeivel. Dinnyésiné a menekültekre mosás által tartotta fel családját.

A város feletti hegyek tetejéről a hó utólja a mai napon ment el; s a török örök is ma tették le a bundákat, melyeket még 7—10° R. éji melegben is magukon emeltek.

A ma elment menekült társainknak a csúszó-mászó, alattomos, csalárd Szulejmán bey azt ígérte, hogy Brussán menván keresztül, az ott rájuk váró Ali pasa, külügyminiszter által útlevelemmel és útiköltséggel láttatnak el s mehetnek, a hova akarnak vagy maradhatnak Törökországban bárhol (Kutahiát kivéve), még Sztambulban is, s hogy ezt annál inkább elhiggyék, azt a hamis hírt terjesztette, hogy 100 ezer piaszter oda számukra már utalványoztatott is. — Őket azonban Brussa alatt el, egyenesen a gömleki kikötőbe vitték, s őket Ahmed bey huszárezredes és kíséreti parancsnok mindjárt az ott horgonyzó török

gőzösre akarta szállítani, még pedig — nem lévén ott se miniszter, se semmi kormánybiztos, útlevél és pénz nélkül. Már ez maga elég ok volt nekik arra, hogy a hajóra menni vonakodtak; de főök az volt, hogy Kutahiában nekik az mondatott, hogy Gömleekben amerikai gőzös vár rájuk, s ők a helyett török gőzöst találtak, mely, hogy hová fogja őket szállítani, nem tudták. Ezért mind a magyarok, mind a lengyelek tömegesen ellenálltak, kinyilatkoztatván, hogy míg őket arról nem biztosítják, hogy Angolországba vagy Amerikába fognak szállíttatni, a hajóra nem lépnek. E tárgyban futár küldetett mind Stambulba, mind Ali pasához Brussába s ez utóbbinak írásban adott jótállására (bár útlevél és pénz nélkül) a magyarok a török gőzösre felmentek, s azon magyar menekültekkel együtt, kiket a török rendőrök Stambulban szállásaikon s az utczákon összefogdostak s a gömleki kikötőbe szállítottak, elszállíttattak; a lengyelek pedig a parton maradtak s a megígért útlevelet és pénzt követelték.*

Junius 15. 1851.

Ma egy új látogató érkezett Kutahiába Konstantinápolyból, tulajdonképen Párisból, az ottani oláh emigráció küldöttje. Czelja volt Kossuthnak Oláhország politikai jövőjét illető nézetét, tervét megtudni s társainak megvinni. Azt megtudta, de mennyire volt neki kielégítő, nem tudom.

Junius 19. 1851.

Midőn ma délután Kossuthal s családjával a «Kossuthkert» árnyaiban társalogtunk, a kertajtó előtt örködő török hadnagy két cserkeszt vezetett be, kik Kossuthot kívánták látni, s neki tiszteletöket tenni. Ők Kutahiától 18 mérföldnyire *Csifteler csiflik* ** török császári pusztán laknak, hova 20 év előtt harmincz cserkesz család költözött mint menekülők, midőn lakhelyöket *Khabákhalit* a muszka elfoglalta s a lakosokat fogságba hurcolta. Az egyik neve *Mehemed*, a másiké

* Ezen napokban nagy készülétek tétettek kívülről s magunk között, s a terv elkészítettett, Kossuth megszöktetésére. Egy kis török kikötőben a gőzhajó rá készen várt, s a szöktetés bizonyosan megtörtént volna, ha az Egyesült-Államok fellépése következtében Kossuth rendes úton nem tétetett volna szabaddá velünk együtt.

L. K.

** Csiflik, török szó, pusztát tesz.

Mahmud Mürze; amaz szőke, ritka szakállú s bajuszú, emez barna, tömött kis bajuszú, szakállát borotválta; mindegyik 30 év körülinek látszott, s mindkettő Mohamed vallású volt. Kutahiába azért jöttek, hogy a «müdir»-nek, kinek hatósága alá tartoznak, általadják azon általok elfogott két rablógyilkost, kik pusztájukon egy cserkeszt lenyalkaztak.

Kossuth őket a padról felkelve, s velök kezét szorítva fogadta, leüléssel kínálta, mi őket nagy zavarba hozta, s az egyik leült ugyan a neki mutatott padra, de a másikat rá nem lehetett bírni, hogy a padra üljön, s csak további nagy unszolásra ült le a pad megetti gyepre, de onnan is nem sokára felkelt, mondván: «bocsássatok meg, nem ülök, mert szégyen ily nagy ember előtt ülnöm.» Kávét s pipát kínálattak. A kávét elfogadták, s Kossuthtól oldalt fordulva megitták, de a pipát csak az egyik fogadta el, s annak szájában is — a mély tiszteletérzés miatt — kialudt. — Az elsőnek törökkel kevert öltözete ebből állott: fez, turbánnal, nyakkendője nem volt, nyakát szorító két ujjnyi galléri, végig egy sor gombos vörös mellény, e fölött egy nyílt elejtű hosszú újjú, felszárig leérő, bő újjú, csikos pamutszövetből készült kabát, mely alól nem látszott a bő, térdig érő gatyá, mely térdnél a bokáig érő lábszárharisnyába volt szorítva; lábán törökös fekete belső topány külső papucsban. Felső öltönye cserkesz szabású, hosszú, fél lábszárig érő volt, sárga-barna abaposztóból, derékig testhez álló, deréknál keves ránczezal, s azon alól kibövíülő. Ujjai bővek voltak s kézfejjig értek; zsinórral csak a széle volt szegve, se gomb, se kapocs nem volt rajta, s szélei elől egymásra hajtva, de a mellen nyitva hagyva, vékony kendővel a testhez voltak kötve. Ezen kendőbe volt tűzve hátul egy ezüsttel cifrázott csinos kovás pisztoly. A mellén mindkét felől a felső ruhára varrt tokocskákba szurkálva volt mintegy 20 — 24 csont patron, a derekára csatolt szíjról lógott elől egy 8—10 hüvelyk hosszú s 2 hüvelyk széles, kétélű damaszk tör. — A második öltözete eredetibb volt. Czukorsüveg alakú fővege szőrszövetből volt, 4—5 hüvelyk széles fekete prémmel. Felső ruhája szinte olyan volt, mint a másiké, mellén sok tölténnyel ellátva. Ezen felső ruha alatt csak ing, és bokáig érő szűk gatyá volt, s meztelen lábán török papucs. A derekát szorító szíjról lógott egy kevésbé görbe, kereszt nélküli kis markolatú, két láb forma hosszú damaszk kard, bőrhüvelyben, s veres kordován tokban egy aranynyal cifrázott csövű és szerszámú kovás pisztoly és egy billentyűvel záródó löportartó szarvból. Válláról vastag abaposztó tokban szíjról lógott puskája, agyával előre, melyet — midőn Kossuth

őt annak mutatására kérte — a tokból kikapni, felhúzni és czélozni egy pillanat műve volt. Lőporuk finom, apró és fényes volt. Egy pár óráig tartó érdekes társalgás, közben örömtől sugárzó arcczal mondták, hogy ők láthatásunkon szerfelette örülnek, mert mi rokonok vagyunk, egy ellenségünk van, mind menekültek vagyunk s mind az öregektől hallják, mind könyvekből tudják, hogy a magyarok az ő vidékeikről szakadtak Magyarországra; hallották vitéz tetteinket, hallották, hogy 300,000 németet és ugyanannyi muszkát háromszor kergettünk ki országunkból; de hogy harezfiak vagyunk, észre vették már abból is, hogy mióta Kutahiában vannak, azt se kérdezték mások tőlük, hogy bot van-e avagy puska a vállukról lelógó tokban, csak mi magyarok vizsgáltuk mindjárt fegyvereiket. — Azon kérdésre, hogy nem adná-e el puskáját? monda: Uram a pénznek nálunk semmi bece; a mi kincsünk a fegyver; egy fegyverért lányunkat is oda adjuk. Kérdeztük tőlük, hogy hát löport honnan kapnak? monda, hogy azelőtt angol löport használtak, de annak útja hozzájuk elvágatott a muszka által; magok, asszonyaik és gyermekeik öntik a golyót s magok csinálják a löport; ezelőtt pedig lányaikért kapták azokat a törököktől. Látni lehetett arczukon a lelkesedést és örömet, midőn Kossuth azon mondását tolmácsolták nekik: hogy ha mi ismét elkezdjük a csatázást s verjük a muszkát egyfelől, az ő hirasására keljenek fel s csapjanak a muszkára más felől. Távozásukkor nem birták eléggé örömüket nyilvánítani azon, hogy Kossuth az a nagy ember velök nem csak kezét fogott, hanem őket maga mellé ültette, kávéval s pipával kínálta s velök beszélgetett. Mondák, hogy mihelyt pusztájokra érnek, megizenedik haza, hogy ne féljenek semmit, mert a magyar nekik barátjok. Sajnálkozva mondták, hogy bár közelebb volnánk hozzájuk, hogy hoznának nekünk tejet, vajat, túrót, bárányt; mert — mint mondták — ők jól élnek, búzájuk, marhájuk bőven van, vizök elég és jó. Ohajták, hogy bár egyszer meglátogatnók őket, hogy láthatnók harczijátékaikat. Érzékeny búcsú és kézzsorítások után távoztak, emlékül hagyva nálunk pogácsáikból, — melyek akkorák, mint a mi ótásos pogácsáink, — melyek fehér lisztből vajjal és tojással készíttetnek. Oly szapora tápláló eleség, mint mondták, hogy egy embernek abból 4—5 darab naponta elég erőt ad, a víz rá igen jól esik. Utazáskor és háborúban nagyon alkalmas élelmi szer, mert abból egy ember lovára csomagolva egy hónapra valót is elvihet.

Junius 21. 1851.

Egy valódi török modorú vallatásnak voltunk szemtanúi. — Lusakovszki menekült lengyel szobájából a laktanyában, midőn ő egész nap hon nem volt, 300 piaszter (30 frt) elveszett; házi szolgálja mindjárt befogatott s ennek vallomása következtében, hogy aznap azon szobában a szomszédszoba szolgáját látta megfordulni, az is bezáratott, s vallatása a laktanya előtti téren az egész világ láttára ekkép ment véghez. Szulejmán ezredes s kormánybiztos egy ingre vetkőzve, s egy bikacsök-forma szíjkorbácsot véve kezébe, maga elibe állította a gyanúsítottat s 150 korbácsütéssel fenyegetés mellett felszólította őt a lopás kivallására; de ő nem vallott. Ekkor az ezredes egy katonatisztet szólított elő, hogy a bűnöst ragadja nyakon. Ez engedelmeskedett s a vallatott fejét a hóna alá szorítva, hátát kidülsztette s az ezredes úr azt, hajdúként, káromlás között, őt «gyaur»-nak s «köpek»-nek (hitetlennek s kutyának) mondvá neki huzakodva, egész erejéből vágta. Minden öt ütés után a vallatás és ezután — minthogy nem vallhatta magára azt, a mit talán nem is tett, újra a verés ismételtetett, figyelmeztetvén őt az ezredes minden öt után, hogy még mennyi van hátra, s fenyegetvén, hogy agyon veri, ha ki nem vallja a lopást. Harminczig vágta már, s ekkor, azért-e, hogy valamit vallott, vagy azért, mert a császári ezredes úr kifáradt, de aligha irgalomból felbocsáttatta, s elvitette. Később a vallatott ártatlantól hallottam, hogy az ezredes a 30 korbácsütés után azt mondá neki: «látom ártatlan vagy, menj szabadon»; s vigasztalásul neki 60 piasztert adott, s előbbi szolgálatába visszaállította.

Ugyanezen ezredes volt az, ki midőn a menekültekkel Kutahiába ment, az úton egy «kolaszit» (százados) közemberekkel lefogatva, korbácsolt meg maga; mit az a jó fiú a verőtől kapott 500 piaszterért a határa hagyott száradni. Török tisztektől hallottam, hogy gyakori eset az, hogy törzstiszt a főtisztet jól elveri, s nem ritka eset az is, hogy egy pasa egy törzstisztet szobájában, az ajtót rázárva, megütlegel.

Junius 30. 1851.

Kossuth, minket, környezőit, Berzenczey által összehivatván, ugyanaz által tudatá velünk, hogy tegnapelőtt Házmán és Lórody hozzá felmentek nagy bókolások között, mint Magyarország kormányzójához,

elpanaszolták neki, hogy tegnap este levelet kaptak Koszta Mártontól, melyben tudatja velök, hogy őket kettőjüket az Angolhonba menő magyarok kutahiai osztrák kémeknek tartják, s hogy azt különösen Berzenczey tudja, hanem metnsék ki magokat Kossuthnál. — Ők azt tették is, s kivánták; hogy Berzenczey és Ács, kikről Koszta azt mondja, hogy őket kémeknek tartják és mondták, velök szembesíttessenek. Ott várták ők gőgösen s daczosan Berzenczeyt és Ácsot, azt hive, hogy azoknak ő ellenök semmi adatuk nincs és azok, kik ellenök tanuszkodhatnának, már elmentek. De mennyire sápadtak, midőn Berzenczey a Katona Miklós ezredestől aznap kapott levelet elővette s abból fenhangan olvasta, hogy Szöllősy (köztünk volt osztrák kém) szolgáját Bilkai Józsefet a máltai kikötőben a hajón hagyva, egy Kutahiában kapott s Piemontba szóló osztrák útlevéllel Máltában maradt. A megcsalt szegény hű szolga, nem félve most már eddig rettegett ura fenyegetéseitől, ezeket mondá: «Eddig nem szólhattam, mert Szöllősy ezt mondá: «Józsi! légy hozzám hű, senkivel se társalkodjál; arról, hogy kik járnak hozzám, s nálam mi történik egy léleknek se szólj. Ha ezt megtartod, fél év alatt haza teszek besorozástól menten; ha pedig valamit kikotytyantasz, meghalsz; mert tudd meg, hogy könnyű ám nekem itt Törökországban valakit láb alól eltenni.» — A szegény fiú részint remény, részint félelem miatt hallgatott; de most azon minden rosszra kész embertől megcsalva, kijátszva, eltaszítva, szabadon kimondta, hogy a Kutahiában maradt magyarok között két osztrák kém van ú. m. Házmán Ferencz és Lórody Ede (igaz nevén Fischl). * Házmán már mult október óta járt Szöllősyhez, ott sokat írt; onnan sok írást vitt el s oda sok írást hozott, melyet az ajtókat bezárva kettőjük között olvastak fel, mondá Bilkai, hogy azok németül voltak, s hogy Szöllősy Lórodynak mint alárendeltjének parancsolt s azt ide s oda küldözgette. Kutahiába a posta nem szombaton érkezett, bár a leveleket ekkor kézbesítették, hanem pénteken, s a menekülteknek szóló leveleket mindig Szöllősyhez vitték; ő azokat sorban felbontotta, elolvasta s újra leragasztotta (mit ő hajón maga is megvallott) és hogy ezen nemtelen mesterséget most a Szöllősy betanított utódai Házmán és Lórody űzik. Azt vallá továbbá Bilkai, hogy midőn májusban az oszt-

* Fentebb említettem, hogy midőn a május 8-kán ehnenendettek útra készültek, Szulejmán bey Kossuthnak segítségát, hogy a még hátramaradók között két magyar van osztrák kém, de nevüket kíméletből nem mondta meg; most világosságra jött, hogy azok Házmán és Lórody voltak. L. K.

rák ügynökök Kutahiában voltak, minden éjjel Szöllősy szállására jöttek, hol rendszeren Házmán és Lórody is megjelentek. Az elboesátottak indulása reggelén is mind az öten együtt voltak. A Szöllősy holmiát neki kellett a ládából szedni, mert azokból ki kellett venni egy írást, melyet Szöllősy Házmánnak adott által. Azután, hogy ő a szobából kiment, pénzesörgést hallott, de hogy kinek adták s mennyit, nem tudja. Vallá, hogy Házmán és Lórody fizetést fognak húzni az osztráktól, és ezen pénzt Kovács István őrnagynétól * veszik által.

A levélből felolvasottak hallása előszóval és némely más vádló körülmények előadása után ők ártatlanságukat bebizonyítani meg se kísértették, csupán ártatlanságukat egyszerűen állíták, s azt mondták, hogy ők a világot fogják felszólítani, hogy mondják ki, ha a legkisebb rosszat tudnak reájuk, s ha csak egy is bebizonyíttatik ellenök, ők magok fogják magokat gazembereknek nyilvánítani. Kossuth a magok igazolhatására időt engedett nekik, azért elítéltetésöket felüggesztette.

Julius 4. 1851.

Ma az amerikai Egyesült-Államok függetlenségnyilatkoztatásának 75-ki évnapját ünnepeltük a «Kossuth-kertben.» Az amerikai festész Gould Walter-en ** kívül jelen volt Wiszóczi tábornok, Lusakovszki és Kosák lengyel tisztekkel. Spacsek Lajos orvos, Kossuth egész környezete, s vacsora előtt maga Kossuth is családjával. — Vacsora alatt lelkes köszöntések mondtak a magyar-lengyel és általános szabadságért, Kossuthért, s az amerikai Egyesült-Államokért stb. Vacsora után egy intésre lelepleztetett egy illumináció, melyen az egyesült-állami nemzeti lobogó látszott ezen felirattal «Be welcome dear traveller» (Isten hozott kedves utazó). Ezt látván Gould úr, szemeiben örömkönyekkel, érzékenyülve szorított kezét mindnyájunkkal s azt monda hogy három hét mulva ezt tudni fogják Amerikában. Nemzeti es népdalainkat nagy gyönyörrel hallgatta. Asbóth Sándor alezredes 13 éves magyar szolgálja pedig ügyes török tánczával mulattatott bennünket.

* Most Házmán Ferencz neje.

L. K.

** Gould június 22-dikén érkezett Konstantinápolyból, Makk forradalmi tüzérezredessel inas-ülöltözetben, ki szerepét a legpompásabban vitte.

L. K.

Julius 13. 1851.

Kossuth minden a laktanyában lakó magyarokat (Házmánt és Lórodyt sem véve ki) összehívatta s előadá, hogy a májusi elszállítás óta egyik s másik konstantinápolyi követséggel, de különösen az egyesült-állammal, több levelet váltott. Ez utóbbi, tekintve azt, hogy a májusi elszállítás az ő tudta nélkül történt, abban az Egyesült-Államok megsértését látja, s azért a portát kérdőre vonandónak tartotta. De mielőtt ezen irányban lépést tett volna, minthogy a májusi expedíció előtt, ugyanazon alkalommal, melylyel ő kapta utasításait, az ő kezén keresztül a földközítengeri hadparancsnok Marsh úr is kapott kormányától egy bepecsételt levelet, s minthogy nem tudta, ha nincs-e abban valami oly rendelet, melyről ő nem tud semmit, p. o. hogy májusban az ő rendeltetése a kutahiaiak irányában megszűnt, előbb azt eziránt megkérdezte. Ez tudatta vele, hogy előbbi utasítása nem hogy megszűnt volna, sőt kormányja újlag utasította őt, hogy a konstantinápolyi követ intésére a Mississippi fregát készen álljon. Erre ő Resid pasával beszélt, kinyilatkoztatván neki, hogy a májusi eljárással státusát megsértettnek tekinti, s hogy ő most írásban követeli a portának abbeli határozatát, hogy szeptember elsőjén minden Kutahiában letartóztatottakat kivétel nélkül szabadon bocsát. Mire Resid pasa azt válaszolá, hogy ez a külügyminiszter köréhez tartozván, a dolgot vele tüstént közölni fogja. Ekkor a követ úr Resid pasának várakozási határnapul július 25-dikét tűzte, kinyilatkoztatván, hogy ha ő a portától ekkor írásbeli nyilatkozatot nem kap, mindezt az ő státusa megbántásának tekinti és a szerint fog intézkedni.

Midőn a követ úr ezeket tudatta, egyszersmind felkérte Kossuthot, adjon ő és a kutahiai emigráció egy nyilatkozványt arról, hogy ő és ők ohajtanak Amerikába menni; mely szükséges neki azért, hogyha fellépésekor azt találják neki mondani, hogy ő sürgeti a kutahiai emigránsok Amerikába szállíthatását, pedig azok nem is akarnak oda menni, azon esetben legyen magát mivel igazolni. Továbbá kéri ő azon nyilatkozatot azért is, hogy minket hadi gőzös fogván szállítani, melyen csak a hajószemélyzet számára van hely készen, úgynnyira, hogy most az admiral számára is a Mississippi fedelén kellett szobát építeni, számunkra a hajon elegendő s lehető kényelmes helyet készíttethessen.

Mondá Kossuth, hogy ő magát se szóval, se írásban semmire lekötölni nem akarja; mert nem akarja azt, hogy ezt téve, majd útközben szabadságunk ügye történhető fordulata azt kívánván, hogy

ez vagy amaz európai kikötőben kiszálljon, adott szavánál fogva azt ne tehesse. Mondá, hogy tettek már neki oly ajánlatot, hogy ha szavát adja arra, hogy Kutahiából idő előtti elmeneteli szándékkal felhagy, minden őt boszantó őrzések megszűnnek. De ő azt felelte, hogy: *börtöne ajtaját ha bírja, kitöri, de becsületszavát meg nem törhetné.* Ő az e tekintetbeni nyilatkozást fölöslegesnek is tartja; hanem a második okból szükségesnek látja, hogy tudják az illetők a számot, a melyre kell helyet készíteni s talán élelmiszereket beszerezni. Ennélfogva ő a maga részéről úgy fog nyilatkozni, hogy ő a török birodalomból elmenni s az amerikai Egyesült-Államok lobogója pártfogása alá minél előbb juthatni szerfölött óhajt. Mondá, hogy a kiknek az ő nézetétől valami eltérő nézetök vagy személyöket érdeklő kivételök van, azok jelentsék nála magokat, a hallgatókat az ő véleményéhez tartozóknak számítja. — Mondá, hogy Batthyány Kázmér gróffal is közölte ő ezeket, ki úgy látszik vagyona tekintetéből Magyarhonhoz közelebb, valahol Európában akarja magát meghúzni, és ő maga fog külön nyilatkozni. Megkérté továbbá Kossuth Házmánt és Berzenczeyt, hogy mennének el a két Perczelhez, s közölvén velök a hallottakat, kérdezzék meg, hogy maguk fognak-e a követségnek felelni, vagy megengedik neki helyettök felelni?

Végre mondá Kossuth, hogy ezen mostani együttlétünket felhasználja egy fontos ügynek felhozására is, mely ez. A minap Házmán és Lórody urak vádoltattak, hogy ők mint osztrák ügynökök vették által Szöllösytől az osztrák kém-szerepet, s hogy ők ennélfogva hazánk ellenségei. A becsület iránti tiszteletből tartozik ő kinyilatkoztatni, hogy azóta ő oly dolognak jött közvetlen bizonyos tudomására, — melyet még titok-lepel alatt kell tartani, — mely őt tökéletesen meggyőzi arról, hogy ők osztrák kémek nem lehetnek, s hogy ő nem kételkedik, hogy az ő ezen nyilatkozata elég lesz azon baráti egyetértés helyreállítására, mely egy darab idő óta gyűlölséggé változott irányukban.

Julius 25. 1851.

Gould Walter amerikai festész Virginiából, Berzenczey szobájában közszemlere kitette az általa itt egy hónap alatt készített arczképeket, melyek ezek voltak:

Kossuth Lajos életnagyságú mellképe kardkötésig, fekete zsinórzatu attillában, ezüst rojtos magyar nyakkendővel, a vállán veres

bárszony-mentével. A kép tökéletesen hű, méltóságteljes, vidám, reményderített arcot mutat; a kép nézésén az ember elmerülve, azt szinte mosolyogni, szinte szólni látja.

2. *Batthyány Kázmér*. Miniature kép kardkötésig. Öltönye óngombos sötétkék magyar paraszt-ujjas (mint szabadságharcunkban a Hunyadi-huszároké volt) kihajló veres elővel; vállán világosabb kék (buzavirágszín) mente. A kép tökéletes hű és a munka igen finom.

3. *Perczel Mór*. Szinte miniature kép, derékig. Öltözete egyszerű Zrinyi-zászlóalji sötétkék attila vörös gallerral s azon elől két arany csikkal. A kép szinte hű s a munka finom.

4. *Wiszóczy József*. Életnagyságú mellkép. Öltönye lengyel legiói tábornoki egyenruha, sötétkék, kettős elejű kabát, fehér lapos gombokkal s ezüst vállrojtjal. A kép tökéletes, a munka tiszta.

5. *Szulejmán bey* török parancsnok miniature képe, fél testtel, egyenruhájában, sötétkék attila, még sötétebb zsinórzással. A kép tökéletes, hű.

A 6-dik egy félben levő mű, melyen 26" × 33" vásznon a következő személyek voltak, csak vázolva, de már is híven találva, ú. m.: Ihász, Berzenczey, Asbóth, Németh, László, Waigli, Wagner, Grechenek, Török, Kalapsza, Fráter, Spacsek, Ács, Cseh. Ezen 14 arckép, mint a Kossuth környezetét képezők arcképe, egy tojásdad koszorúalakba volt helyezve, melynek középebe jött volna Kossuth arcképe. A képet a nevezett 14 egyén rendelte meg 2500 piasterért (250 frt), a kép a megrendelők tulajdona maradván a másoltathatási kizárólagos joggal. Szándékunk volt ezen szépen kiállítandott képet Lajos napján Kossuthnak adni kutahiai emlékül. Mi ezzel Kossuthot meg akarván lepni, szándékunkat vele nem közöltük; de az tudtára esett, s létesítése ellen kifogásul csak mostani pénztelen állapotunkat vetette fel, hozzá adván, hogy Londonban is fogunk majd akadni oly szíves festésre, ki az emigránsok iránti részvétből ingyen fog bennünket lefesteni. s akkor kinyomatásából szép összeget nyerhetünk. Ez ellen nem szólhattunk, de később, minthogy kéz alatt megtudtuk, hogy Kossuthnak a kép elkészülése ellen tulajdonképen azért van kifogása, mert arról némely hű emberei kimaradtak, mint a többek között Biró Ede Meyerhoffer és Karádi (az ő gyermekei nevelője): azért felment hozzá Ihász, és nevünkben kinyilatkoztatta, hogy nézetünk szerint ez politikai s nem családi kép lévén, Karádinak benne helyét nem láttuk; de ha ő kívánja, nézetünket akaratjának alárendelve, azt

is beleszúrjuk, a másik kettő pedig már elmenvén, le nem festhetők. Erre ő tűzbe jöve, mondá: «nem akarom, hogy ez a kép világ elé menjen, de ha az urak szavamra nem hallgatnak, ám tegyék.» Ezen tiltakozás után a festész azt mondván, hogy ő a képet 70 frtért nekünk hagyja, a még hátra levők ültek neki. Mikor ez megtörtént, azt mondta, hogy a képet elviszi s kinyomatja. Ez ellen tiltakoztunk s azt mondánk neki, hogy vagy a képet hagyja nálunk pénzért, vagy elvihetésére Kossuthtól nyerjen engedelmet. Erre ő felment Kossuthhoz Berzenczeyvel s attól válaszul azt nyerek, hogy: mivel a képen olyanok is vannak, kiknek hűségéről nincs meggyőződve, kiadatását meg nem engedheti. A festész szavát adta, hogy Kossuth megegyezése nélkül azt ki nem adja; mint be nem végzett művet itt ugyan nem hagyja, hanem magával elvivén, azt kidolgozza s emlékül tartja. — A kifogásos egyének közöttünk kik legyenek, bizonyosan nem tudjuk. Egynek Berzenczeyt gyanítjuk, ki május 8-dika, azaz az első elszállítás előtt Kossuth iránt barátságot, ragaszkodást nem tanusított; másiknak Csehet, kiről maga Kossuth akkép nyilatkozott, hogy az nem magyar, hanem török ügynök, mert az Kutahiában a törökhöz mindig jobban szított, s hol az emigráció a törökkel — bár alapos okból — összeütközésbe jött, ő mindig a töröknek fogta pártját, s zivataros napokban, nehogy mint Kossuth tolmácsa török elleni kifakadásokat kényteleníttessék száján kiereszteni, szem elől elbújít, schol megkapható nem volt. Hogy több van-e és kiesoda, nem tudjuk.

Mi lefestettek a festésznek különféle emlékeket adtunk, néme-lyek török pipakészletet, mások damaszk kést vagy handzsárt, Szulejmán ezredes egy pompáz antique mosaique tükröt, melynek egész külső színe mákszemnyi fehér, fekete, zöld csont-darabkákból és arany szeletecskékből volt összeállítva.

Julius 26. 1851.

A víg kedélyű kis szőke festész minden képet becsomagolva, búcsút vett tőlünk s elment Konstantinápolyba, azokat ott kidolgozandó, és mint mondá, Kossuth képét életnagyságban egész magasságban lemásolandó. Azzal vigasztalva minket távozott, hogy előbb látandjuk egymást Magyarországon, mint Amerikában.

Julius 27. 1851.

Kossuth azon reánk vidítólag ható újságot közölte, hogy az osztrák kormány tudatá a portával, hogy barátsága jeléül küld Konstantinápolyba követet, de elvárja a portától, hogy az internáczió - nak szeptemberben még nem vet véget, s hogy a szultán erre azt válaszolá, hogy a követet szívesen fogadja, s a közöttöki barátság fennállásának örvend, de másrészt sajnálattal nyilatkoztatja ki, Ausztia kívánatát e részben nem teljesítheti; mert a Kutahiában levőknek szeptember elejéni elbocsátása megváltozhatlanul elhatározott dolog.

Julius 28. 1851.

Ma jókora (10 hüvelyknyi) napfogyatkozás volt. Ezt mi naptárunkból előre tudván, üvegdarabokat füstöltünk, s midőn a törökök hallották tőlünk, hogy ez mire való, nem hitték, hogy mi azt előre tudhassuk, s annál nagyobb lett álmélkodásuk, midőn látták, hogy az előre megmondott időben, 5 óra 2 perczkor délután a nap csakugyan fogyni kezdett. — A törökök a nap- és holdfogyatkozást vallásos félelemmel nézik, azt híven, hogy az bűneik sokasága miatt történik; hogy gonoszságaikért Isten azt egy nagy hegygyel takarja el előlük.

Itt megemlítem azt, hogy Kutahiában a katonai laktanyában a katonák számára a takarodót minden este, naplemenet után nem sokára játszották 3—4 sippal, ugyanannyi kis dobbal a laktanya udvarán. Ezen jelre mind a gyalogok, mind a huszárok (ló nélkül) az udvaron külön kettős sorba állottak. Midőn mind kin voltak, a zene elhallgatott s mindnyájan a végről álló őrmester előtt elvonultak egyenkint s mindegyik, midőn az őrmester előtt ment, nevét és hazáját kiáltotta s egyszersmind a szokásos köszöntésjelt csinálta kezével villámgyorsan. (Némelyik különböztetésül az apja nevét is kiáltotta a maga nevével, a mire majd minden névnel van szükség, mert a töröknek csak keresztnéve van s az is csak egy.) Az őrmester a kezében tartott névsoron a jelenlevőket megjegyezte, s a napos tisztnek, ki szinte jelen volt, jelentést tett. Ezután dobpergéssel adtak jelt a padisa éltetésére, s midőn a dobpergés megszűnt, minden katona egyszerre tele torokkal kiáltotta: «Padisa csak jásá» (soká éljen a császár!) A kiáltás után a szokott tisztelgő vagy köszöntő jelt csinálták egyszerre, mely ebből áll: mindegyik a jobb kezét először szívére tette s

azzal tüstént száját s végre homlokát érintette s ismét sebesen lebocsáttotta. Ezen kézmozdulatok ezt jelentik: *szívem, nyelvem s fejem hatalmadban van.* Az éljen-kiáltás és az üdvözlő jelesinálás háromszor ismételtetett. Rendes szokás szerint a czeremonia itt végződik s a katonák szobáikba szétoszlanak; de Kutahiában a síposok és dobosok még helyükön maradtak és egy darabot játszottak, mit — mint ők mondták — felsőbb rendelet következtében Kossuth tiszteletére tettek.

Augusztus 15. 1851.

Bodola Lajos honvéd tüzér-főhadnagy érkezett Konstantinápolyból, kit két nap múlva Kossuth fontos megbízással s még fontosabb levelekkel indított útra Magyarország felé.

Augusztus 22. 1851.

Stambulból a szeraszkiertől hivatalos rendelet érkezett, mely tudatta velünk, hogy szeptember 1-én okvetlenül elbocsáttatunk Kutahiából. Ebben egyszersmind Kossuth felszólíttatott, hogy kívánságait tudassa a török kormánylyal. Ezt Kossuth velünk szobájában hivatalosan, örömmel közölte, felszólítván, hogy a régen várt napra készüljünk el. Nyári könnyű csíkos ruhában volt s beszéd közben monda, hogy ő «készen van akár mindjárt menni.» S jól monda, mert szegényül jött ki Magyarországból, s mint koldus hagyja el Kutahiát. Igen. Ő a 10,000 piaszter (1000 frt) havidíj mellett, mint egy koldus távozik Kutahiából. Kérdeked talán kedves olvasó, hogy hogy esik az? Úgy, hogy ő az öt környező tiszteket havonkint 50—50 piaszterrel segítette; a stambuli magyar együletet havonkint 100 piaszterrel gyámolította; Stambulban és Belgrádban az ügyünkben megbízottat havonkint 1000 piaszterével fizette; az ügyünkben jövő-menő futárok útiköltségeit fedezte; a fontos dolgokkal megbízott egyéneket illő mennyiségekkel 2—4000 piaszterrel ellátta. Szóval, ő a messze Kutahiában, számkivetésében török havidíját is magyar ügyre költötte, szegényül indulva messze idegen földre a bizonytalan jövőnek. Ő itt is és mindenütt a népek szabadságának él. Soká éljen!

Augusztus 24. 1851.

A Kossuth gyermekei ma ismét, Kutahiában lételök óta másodízben, nyilvános vizsgát tartottak, hol mi, Kossuth környezői, mint hivatalosak mind jelen voltunk, s a három gyermek bátor, értelmes, alapos feleletében négy óra hosszant gyönyörködtünk. Este a «Kossuthkert»-ben tartott egyszerű vendégségben, mint a gyermekek vendégei részt vettünk, hol Kossuth családjával s Viszóczy tábornok más két lengyellel jelen volt; Kossuthért, a hazáért, az általános népszabadsáért poharakat üritettünk; éjfélig jól mulattunk.

Augusztus 25. 1851.

Lajos napja van. Mi Kossuth környezői mindnyájan sötétkek színű posztó, veres hajtókás és szegélyes, óngombos magyar rövid ujjasban s fekete nadrágban jelentünk meg nála névnapi üdvözlésre. Szónokunk Berzenczey László ékes, mintegy búcsúzó beszédjére Kossuth érzékenyen s elfogódva válaszolt, a többek között köszönve iránta mutatott ragaszkodásunkat, hűségünket, azt mondá, hogy ha az Isten őt még egyszer tevékenységi térre állítja, hűségünket gazdagon megjutalmazandja, s ezen jutalom abból fog állni, hogy *a hol hű emberre lesz szükség és hol a részély legnagyobb, oda fog bennünket állítani.*

Szeptember 1. 1851.

Eljött végre Kossuthnak nem hitt szabadulása napja. A hajnali kis fuvola dobpergés kísérettel költött fel bennünket kutahiai utolsó álmunkból. A két éves foglyokat szabadság életére rázá fel, zsiblasztó álmukból. Gondolkozánk, ha igaz-e vagy csak álom, hogy mi szabadon megyünk Törökországból. Az ablakból az udvarra letekintve, meggyőződünk, hogy az való volt, mert a podgyászaink s magunk vivésére vidékről berendelt tevékkel, öszvérek- és lovakkal a nagy udvar tele volt. Rövid idő alatt podgyászaink mind tevékre, öszvérekre s lovakra voltak csomagolva s útra indítottak előre. Hölgyeink kocsikba s «tatre-ván»-okba, mi pedig férfiak lovakra ülve még nap feljötte előtt elhagytuk Kutahiát. — Elhagytuk, s édes fájdalommal emlékezünk vissza kényelmes fogságunkra s a jó törökökre. Kényelmesnek mondom, mert kényelmünkre a mit csak lehetett, megtettek. Szobáinkat törökösen s

európaiasan bútorozták; szép havidíjat adtak, szerettek, tiszteltek bennünket s tiszteletben tartattak örmények és törökök által. Ha kimentünk a laktanyából, katona volt ugyan mindenütt utánunk (kivéve a Kossuth környezőit, kikért ő jót állott) de bárhova szabadon mehettünk, akár több mérföldnyi távolságra. Szórakozásunkra, fogságunk felejtetésére sokat tett a porta által Kossuth számára, a laktanyával átellenben bérlett $\frac{1}{2}$ holdnyi herés, gyümölcsös, veteményes és virágos, séta- és mulató-kert, benne egy emeletes kioszkkal, csurgó ivóvízzel, padokkal, tekepályával stb. ellátva. Itt szoktunk az 500 méternyi kanyargó árnyékos úton járkalni, itt szoktunk nappal tanulni, gyümölcsözni. Ide jöttünk esténként Kossuthal társalogni. Ezen kertben volt a két kis Kossuth-fiu nyílt lovardája. Ezen kertben sok jó, feledhetlen órákat töltöttünk.

Kutahia rövid leírása.

Nem tartom feleslegesnek leírását azon helynek, mely különösen a magyarokra nézve történelmi nevezetessé lett 1849-ben.

Kutahia fekszik az éjszaki félgömbön, a hosszúság 28-ik s a szélesség 39-ik foka alatt, a márványtengeri *gömböki* kikötőtől 21 német mérföldre, délkeleti irányban, Brussától pedig 17 német mérföldnyire, az Olymp hegyekhez közel délnek, egy nyugatról keletnek nyúló magas hegyláncz éjszaki oldalán és tövében, melynek kopár, magas tetejét még júniusban is hó borítja. Az ezen hegyekből eredő források föld alatti eserép-csőveken bevezetve, s temérdek ágakra oszolva, ezer meg ezer csurgó-csapokon látják el friss ivó-vízzel a várost; ezenkívül a hegyoldalon sűrűn épült malmokat hajtják, s ezután a város minden rondaságát, az utcák szemetjét magokba véve, a város alatt szélesen elterülő zöldséges és fehérmák- és így mákonytermelő kerteket kövértik s a növényeket annyira buján nevelik, hogy 8—10 hüvelyknyi hosszú s karvastagságú húsos ugorkákat és 20—40 fontos káposztákat nevelnek.

A város utcái rendkívül rendetlenek s annyira szűkek, hogy ritka helyen térhet ki egyik szekér a másiknak; és a rajtok folydogáló ganéjos víztől s az alba hányt dögöktől bűdösek. Az utcák itt is, mint minden más török városban, minthogy a törökök asszonyaik feltétele s elrejtése miatt lakházaikat az udvarban ben építik s az utcára többnyire csak istállóik s más ronda épületeik vannak, nem szép ki-

nézésűek; annyival inkább, mert házaikat se kívül, se belül meszelni nem szokták, sőt malterezés is ritkaság, hanem csak sárral vakolnak, a házakat soha se igazítják, hanem lakják, míg összeomlanak, s akkor helyettük újat építenek, tirolmódra faoszlopokra keresztgerendákkal s pántokkal, melyeknek közeit apró keskeny vályogokkal rakják be. Falaik ennél fogva majdnem 4—5 hüvelyknyi vastagok s a nem vakolás és meszelés miatt poloska-tanyák.

Kutahiát lakják törökök, örmények (róm. kath. és ó-hitűek) és görögök; összesen 25—30 ezeren. A keresztények is csak török nyelven tudnak beszélni; az örmények örmény betűkkel írnak ugyan, de török nyelven. Nemzetiségök egészen elveszett, annyira, hogy a római katolikusok viszálykodásban élven az ó-hitű örményekkel, azokat «gyaurok»-nak (hitetlenek) nevezik és magokat örményeknek sem tartják, s ha kérdik tőlök, hogy hát mik vagytok? azt válaszolják: katolikusok. Szegényeknek nemzetiségről még csak fogalmuk sincs; a törököknek öltözetét és szokásait egészen átvették. Ezeknek nemzeti jövőjük többé nincs. Saját templomaik és iskoláik vannak, de nem az utczára építve; tornyuk nincs s harang helyett egy felakasztott nagy aczél-rudat vernek, melynek hangja annyira elhallik mint a harangé.

A hajdankorban itt görögök laktak, hanem mikor az első török császár *Ozmán* Kóniából jöve, Kutahián átment, itt törököket is talált, kik már 50 év óta itt éltek kis szultánság alatt, és a városba benyúló hegyág tetején épült várban laktak. Az örmények csak később vándoroltak be. A vár most már csak fél rom, s fennálló falai mutatják, hogy nyilas korban épült, mert falai sűrűn kerek és szegletes nyilazó bástyákkal vannak körül megerősítve. Ezen vár igen régi lehet s falaiba még sokkal régibb épülettromokból való kőtáblák és oszlopok vannak csupán mint kőanyag beépítve. A mult század végén még e várban tartattak a Napoleontól elfogott franczia foglyok, s ezek ültették, mint mondják, a vár hegyoldalán most is diszló mondatot. Ezen vár nem régen (mintegy 1840-ben) pusztult el s a benne volt ágyúkat s a kazamátáiban talált nyilakat és kopjákat, dárdákat, pánczélokot stb. csak 1840-ben vitték el Stambulba. A várban jelenleg mintegy száz török ház van, melyekben jelenleg is laknak s ide keresztények, felve a törökök méltatlan bánásától, még a vidék re szétnézés végett se mernek fölmenni.

Kutahia ősi nagyságában büszkén néz az alatta nyugot-éjszak s kelet felé elterülő nagyobb, részint kopár, köves hegyekkel körül vett, három óra járás hosszú s egy óra járás széles, igen termékeny völgyre,

s az annak szélére húzódott négy kis falura. Erdeje nincs, mert az a Törökhonban szokásos egész éven általi rendetlen vágás s a sok szénetőzők általi pusztítás miatt kiveszett. Kőve sok van, de azért a házakat rendszeren vályogból építik s görbe cseréppel fedik.

Kutahiában nevezetes az «Ulu dzsámi» (főtemplom), melyet *Jülderim hán* (mennykő uralkodó) építtetett egy időben a brussai főtemplommal, s azt mondják, hogy az építőmestert azért, mert az ő parancsa daczára azt nem a brussai alakjára építette, t. i. 20 kúpra, 2 toronnyal, hanem hosszú négyszögre, egy boltozatra, egy toronyra, lenyakasztatta.

Itt van a *Lala* * *Hüsszén* temploma is, udvarán egy roppant nagy koronájú s oly vastag törzsű platán-fa, hogy öt ember alig bírja körül ölelni s lombjai között nagy madár-sereg fészkel.

Midőn Ulászló magyar király II. Murád török császárral Várnánál csatázott, a császár vert seregével futásnak eredt, de a közsítész *Lala Hüsszén* ezt meglátván, a császár lova kantárát megragadta, a futó császárt megállította s visszatérésre kérte, mondván: «Ne fuss uram, mert úgy mind elveszünk.» A császár visszafordult s vele a sereg s a magyarok tönkre verettek, s Ulászló fejét maga *Lala Hüsszén* vágta le. Ezért lett ő nagy emberré, s Kutahiában mint «begler bég» (hercegek hercege) lakott és vidékének parancsolt. Mintegy 1830 óta azonban Kutahiában már csak helytartók (Mohászil, vagy Müszellim vagy Kajmakám) laknak.

1830 táján a kóniai ütközet után *Ibrahim* pasa seregével idáig nyomult s 15—20,000 emberrel néhány nap itt tanyázott; midőn a béke a porta és Mehemed Ali között megkötöttén, visszavonult.

Kutahia népe bennünket nagyon szeretett. Különösen kimutatták ezt irányukban az örmények, kik áldották a pillanatot, melyben sorsunk oda vitt; mert míg ott voltunk, a legkisebb török bántalomtól is mentek voltak. A törökök is szerettek bennünket s «kárdásjár» (testvéreknek) neveztek; de tekintélyünk is előttök igen nagy volt, nem is úgy tekintettek talán, mint keresztényeket, kiket ők megvetnek s gyauroknak neveznek; mert tőlünk ők szitkot, mocskot, sőt gorombaságot is eltűrtek szó nélkül, melyért más keresztényt talán megöltek volna. Igaz, hogy ha csak rosszat mondott is valamely török magyar-ról, azt a kormánybiztosunk, Szulejmán bey vasra verette s a többiek

* «Lala» tulajdonképen nevelő. Így nevezték a török főemberek többnyire azon kedves emberöket is, a ki őket jó tanácsokkal szokta segíteni.

rettentésére vele a keresztények utcáit seprette. Mi tornyaikba, templomaikba, sirboltjaikba bementünk, hova más keresztényt be nem eresztettek.

Mielőtt utazásunkat írnám le, meg kell említenem, hogy midőn 1850 tavaszán Kutahiába mentünk, Kossuth szakácsa, Mertay Károly Brassában meghalt, s Kutahiáig, sőt még ott is mintegy félévig Kossuth asztalára Németh József tisztársunk főzött, nehogy valami fogadott ismeretlen szakács által emészthetetlen étel kerüljön asztalára annak, kinek élete oly becses előttünk s a magyar nemzet előtt. Ő utána pedig szabadulásunk napjáig főzött Schwartz Károly (izraelita) volt honvéd, ki mindig Németh mellett segédkezvén, a főzést megtanulta, azonkívül ügyességet és Kossuth iránti ragaszkodást tanúsított. De az utolsó napokban apró lopások miatt a Kossuth bizalmát elvesztvén, főzői szolgálatától felmentetett, s mindnyájunk örömére, Kossuth kíváratára azt Grechenek György tisztársunk vállalta fel az útra és ügyesen teljesítette. A Kossuth podgyászára felügyelést én vállaltam magamra; a hintájába fogott lovak hajtására Waigli Vilmos tisztársunk vállalkozott; Török Lajos, Fráter Alajos és Kalapsza János tisztársaink pedig egymást felváltva, voltak Kossuthnál naposok s élete fölött éjjel-nappal örködtek.

Így indult ki a különös kinézésű tarka karaván Kutahiából 1851 szeptember 1-sőjén, s még az nap a Kutahiától 4 órányira * eső *Szeid-Omer* rongyos török faluba ért. Ezen falunak a határa, homokos, köves földjével s kopár hegyeivel Pusztá-Arábiára emlékezteti az utazót. A falunak egyetlen előfája vagy kertje sincs; házikói többnyire fahasábokból vannak összeróva s lapos tetejük földdel fedve. Szeptember 2-dikán délre, 5 órányira az Olymp-hegy tövében fekvő *Dodruga* nevű török faluba értünk. Ennek 1—2 szobás házai is fenyőfa hasított hasábokból vannak összeróva, hasogatott deszkával fedve s földdel borítva. — Itt volt egy osztrák útlevéllal ellátott cseh ember, ki német nyelven hetykén mondá el, hogy Kossuth neki «Vetterje», hogy ő Kossuthal minden áron beszélni akar s megmondani neki, hogy a cseh nép a nyomtatást már nem állhatja, s hogy őtet mint szabadítójukat várják. De Kossuthhoz ily gyanús ember nem bocsáttaték, kivált miután mind Szulejmán bey, kormánybiztos, mind Kossuth Konstan-

* A törökök a távolságot óra számmal fejezik ki; 1 óra mintegy 1 $\frac{1}{4}$ német mérföldet tesz, a mennyit az utas lóháton egy óra alatt kényelmesen megtehet.

tinápolyból figyelmeztetve voltak, hogy az úton, kivált Gömleekben, de meg a török gőzösön is, vigyázzanak, minden idegentől ovakodjanak. Ennélfogva a szegény cseh követet Szulejmán bey Kutahiába kísérte, azon meghagyással, hogy ott 14 napig tartóztassák le.

Szeptember 3-dikán hol fenyves. hol eszererdők között az Olymp-hegyeken utaztunk s délután a 7 órányira eső *Bazárcsik* török városkába értünk. — 4-diken hajnalban megindultunk s az Olymp kisebb déli ágain utazva az 5 órára eső *Kursumlu* török faluba értünk, mely selyem- és «szuszán»*-termelésből él. Itt csupán ebédelés végett elszállásoltattunk, s kevés pihenés után útunkat az Olymp erdős ágai-
val környezett s néhány kis falu által művelt kies, termékeny völgyön át folytattuk, s estére a 3 órára eső *Ejñigöl*-be értünk. Ez egy kis török város, és rizs-, szuszán- és patlizsán-termelésből él. A patlizsán saját-
ságos növénygyümölcs, olyanforma, mint nálunk az úgynevezett tojásvirág gyümölese, csakhogy a patlizsán arasznyi hosszú és $1\frac{1}{2}$ —2 hüvelyk átmérőjű; húsos, jó ízű ibolya színű gyümölcs, mely hússal főzve jó eledel.

Kursumlutól a brussai völgyig oly bőven találtuk mindenütt, a völgyekben, kivált patakok mellett, a platánokat, mint nálunk a fűzfákat lehet látni, s a fügefákat mint nálunk a bodzafát. — 5-dikén délre a 4 órányira eső «Akszu» (fehér víz) nevű, selyemtermelésből élő török faluba értünk melynek katonás, bátor lakosai a legkisebb rablási hírre a legnagyobb készséggel önként, jutalom nélkül fegyverrel kelnek s kétszázával egy rendőrtiszt (zabtie bási) vezérlete alatt a körülöttök levő erdős hegyeket a rablóktól megtisztítják. — 6-dikán napfeljöttkor az ős Olympról végkép leereszkedvén, «*Kesztene*» (gesztenye) nevű kis falu omladozott vára alatti gránátalma-erdő mellett elhaladva, «*Szuszulla*» nevű falun keresztül (hol gyönyörű finom őszibarackokat vettünk), az Akszutól 4 órányira eső «*Kel Hasszán*» (kopasz Hasszán) nevű, selyemtermelő görög faluba értünk. Itt egy-egy gazda 10—20 oka (egy oka $2\frac{1}{4}$ bécsi font) motollált selymet ad el évenként 200—240 frtjával. — 7-dikén reggel jókor a brussai kies völgyből kikelve, termékeny dombokon s völgyeken keresztül, a török kormány által Brussára internált oláhok által készülöben levő derék országut mentében «*Engürdzsik*» nevű kis török falu mellett elha-

* A «szuszán» lenmagforma apró mag, melynek olaját a «helva» nevű török süteményekbe használják, meghajalt bélét pedig, mint mi a mandolát, — kalács külsejére szokták hinteni.

ládva, a 4 órányira eső «Gemlek» kikötőbe értünk, hol Kossuth környezőivél az új vendéglőbe, a többi pedig mind a tengerpartoni két vendéglőbe szállásoltatott, s Kossuthot kivéve, ki családjá számára maga főzetett, étellel mindnyájan a török kormány által láttattak el úriasan. Kossuthot — mint őt előre figyelmeztették — csakugyan igen sokan látogatták meg Brüsszából, és Konstantinápolyból, részint őt láthatási vágyból, részint vele Amerikába mehetésért könyörögni; magyarok, oláhok, németek s lengyelek; becsületes es gyanús kinézésűek. De azok közül (kivéve egy-kettőt, kiket Kossuth magához rendelt Konstantinápolyból) egyet sem fogadhatott fel, minthogy a Mississippi amerikai fregáton hely csak 48 személyre volt készítve, és már mi Kutahiából jöttek és még néhány előre befogadottak többen vagyunk ötvennél.

Szeptember 8. és 9. 1851.

Gemlekben pihentünk, s 9-dikén délután a «*Mukhbiriz-Szurur*» (szerencsés hír) nevű török csavargózós fregátra beköltöztünk, és naplemenetkor a kikötőtől búcsút vettünk. A hajó hossza 40, szélessége 6 öl; van rajta 26 darab 24 fontos sugár-ágyú és két darab 100 fontos mósár. Katona van rajta összesen 400, ebből csak 20 puskás, a többi mind tüzér, egyszersmind matróz. A rajta levő három főgépész angol s a többi török. A hajó pazar fénynyel van építve, de a mi izlésünkhöz kényelmetlenül. A tálalás rendetlen, a szolgálat igen hiányos, és az ételek kevés és rosszak voltak. Európai keresztényeket majmolva az asztalhoz, mely félig-meddig be volt terítve egy durva piszkos abroszszal, a menekült vendégeknek csak fele fért, s szék nem lévén, a körül is csak 5—6 ülhetett, mint szinte tányért, kést és villát is csak annyi kaphatott, asztalkendőt pedig egy sem. Az egész asztalon pohár csak három volt, s mindnyájan ezekből ittunk sorban, ki vizet, ki bort. Vizet töltöttünk egy törött száju mázatlan cserépkorsóból. Minthogy az étel igen kevés volt s az is faggyú szagú, az asztaltól éhesen távoztunk. Ugy látszott, hogy a hajót, valami okból, illő ellátásunkra nem készíthették el.

Szeptember 10. 1851.

Reggel 7 $\frac{1}{2}$ órakor a Dardanellák déli torkánál horgonyon ránk várakozó «Mississippi» nevű amerikai egyesült-állami gőzös fregát közelében horgonyt vetettünk. Egy óra múlva kezdünk csónakokon átköltözni s délben már mind az amerikai sas szár-

nyai* alatt voltunk. Midőn Kossuth a lobogókkal feldíszített fregát fedezetére fellepett, a fregát tisztjei és matrózai lelkes «hurra»-kkal fogadták s mindnyájunkkal a legszivesebben kezet ráztak. Mi e szíves fogadtatást látva, s magunkat most már a kétfejű sas kar-maitól biztosságban érezve, örömkönnyes szemekkel tekintettünk fel a magasba, s megkönnyült keblünkől hálát bocsátottunk a gond-viselőhöz.

A *Mississippi* fregát hossza 43 öl, szélessége 7 öl, vízbe merült része 20 láb, vízből kiálló része 18 láb. Van rajta jelenleg egy 8 fontos, nyolcz 68 fontos és két 86 fontos vaságyú (hadilábon 22 ágyúval van ellátva); de most tizenegyet le kellett venni, hogy azoknak a helyére nekünk szobákat csinálhassanak); minden ágyúhoz van a hajón 500 töltény. Van a hajón összesen 147 egyén; kik közül 24 tiszt, 23 fegyveres katona, a többi matróz és szolgál. A gőzgép 640 lóerejű.

Névjegyzéke azoknak, kik, mint vendégek voltak a *Mississippin*: Kossuth Lajos, nejével és három gyermekével; Karádi Ignác; Ihász Dániel; Fráter Alajos; Török Lajos; Waigli Vilmos; Grechenek György; Khlapsza János; László Károly; Németh József; Ásbóth Sándor; Wagner Gusztáv; Berzenczey László; Ács Gida; Perczel Miklós, nejével; Kovács István, nejével; Gyurman Adolf, nejével s kis lánykájával; Szerényi Antal; Lülle Manó, nejével s öt gyermekével; Házmán Ferencz; Lórody Ede; Dömötör János és neje; Cseh Imre és szolgálja Nagy János; Miklósi; öt szolgál és három lengyel, ú. m. Viszóczki József; Prsiemszki; Lusakovszki és Koszák. Ezeken kívül Gemlekben hozzánk csatlakozott Lemmi, olasz, nejével s gyermekével és egy másik olaszsal Meridzivel; Siegel János, és végre Teotszik, Dembinszki volt szolgálja. És így összesen vendégek voltunk 55-en.

Azt hiszem, hogy a barátságos, derék, s a magyarok által nem eléggé ismert török nemzet iránti tartozásomat némileg lerovom, s a magyar olvasó közönségnek szolgálatot teszek azzal, ha — mielőtt Amerikába utazásom leírásába kezdenék — a török nép ismertetésére elmondom még azt, a miről eddig vagy éppen nem, vagy csak futólagosan szóltam.

* Amerika czímere egy kiterjesztett szárnyú sas, mely egyik lába kar-mai között nyílveszőket, a másikban béke-olajágat és csőrében egy a légben úszó szalagot tart, melyre ez van írva: «E pluribus unum» és a sas körül a kék égen a statusokat ábrázoló csillagok.

A törökök főzés módja a mieinktől nagyon különbözik. Ők semmi ételre nem rántanak, semmi főzelék és száraztészta ételt nem esznek. Levesbe tésztát soha nem használnak. Levesök mindennap ugyanaz, azaz tyúklébe lágyra és sűrűre főzött rizskása. A levest a szegényeknél 3—4, a gazdagoknál 8—10 féle étel követi rendesen.

A törökök napjában csak kétszer esznek, u. m. d. e. 9-kor reggelit, mely a szegényeknél áll lángosból vagy vakaresből, mit ők «csörek»-nek neveznek (melytől valószínűleg eredt a magyar «csörege» vagy «forgácsfánk»), vagy kenyérből, hozzá «helva» nevű édességből, lesózott túróból, vereshagymából, vagy falatokra vagdalt s nyársacskán sütött juhhús-darabokból (mint nálunk az úgynevezett cigány-pecsenye); a gazdagabbaknál 4—5-féle ételből. Naplement felé van az ebéd, sok táll ételből s azután semmit se esznek.

Bár hiszem azt, hogy nő-olvasóim szeretnék, ha ételeiket leírnám: sajnálatomra, hely szűke miatt ezt nem tehetem. Csak annyit említek meg, hogy szeretik a főtt tyúkot, sült kacsat, ludat, pulykát és az egészben sült birkát; de mindezt oly puhára főzve, sütvé, hogy a húst a csontról ajkaikkal könnyen lecsipegethetik. Minden pecsenyéik rizsszel vannak töltve.

A pecsenyéivel zöldséget is szoktak enni, mint például lesózott savanyú káposztát, ugorkasalátát aludt tejjel s eczettel, leveles salátát összevágva petrezselyem s fodormenta-levéllel; összevagdalt zöld és érett paradicsomalmát, almával s vereshagymával keverve s eczettel leöntve, végre lereszelt fekete retket. Kedvencz, mondhatni mindennapi ételök a «pilá», mely keményre főzött s megvajazott vagy zsírozott rizskása. Disznóhúst enni, vallásuk tiltja, a disznózsírt náluk a vaj és juhsír helyettesíti. E tekintetben szerencséjük, hogy van egy faj birkájok, melynek majd földig érő, egy lábnyira is kiszélesedő, lapos, három hüvelyk vastag, csupa kövérségből álló farka van, mely 20—30 fontot nyom. Ennek kisütött zsírjának oly kevés juhszaga van, hogy ahhoz mi is hozzá szoktunk, s ételeinkbe azt és írósvajat használtunk.

A szeszes italok ivását is tiltja a «korán», de azért a törökök nagyobb része, kivált a katonák és polgári tisztviselők, az erős, édes törökhoni borokat s az annak seprőjéből és törkölyéből főzött kedves ízű, erős «raki» nevű pálinkát nem csak megiszszák, hanem attól magokat — este szobájukba zárkózva — le is iszszák. A vallásos, buzgó törökök az ilyen korán parancsait megrontókat «gyaur»-oknak nevezik, ép úgy mint a keresztényeket; mely szó nem kutyát jelent, mint a magyarok hiszik, hanem *hitetlen*-t, vallási szabályokat meg nem tar-

tót. Kutya törökül «köpek», s a török a keresztényeket így nem nevezi, ha csak haragból nem, épen úgy mint sok magyar is mondja egymásnak: «te kutya!»

A töröknek más evőeszköze, mint egy csont- vagy fakanál, nincs. A kanállal eszik a közös tálból a levest; a kemenczében, beborítva, puhára főtt-sült baromfit és birkát pedig, a közös tálból, ujjjaikkal csipegetve eszik oly ügyesen, hogy a tálban utoljára csak a csontváz marad.

Nem csak étkezés után, hanem étkezés előtt is szokás az ujjakat körül hordott mosdótálban megmosni. És ez nálók szükséges szokás, már csak azért is, mert testök bizonyos részét papírral törölni utálatos dolognak tartván, ők azt vízzel ujjjaikkal mossák tisztára.

Étkezés után, kölesönös jókívánásokat váltván, a fal mellett körüllevő, három láb széles divánokra, törökül «kerövet»-ekre kuporodnak, keresztbe tett lábakkal, és a szolgák, illetve szolgálók, «csibuk»-kal vagy «nargile»-vel (vízpipa), parázsszal és fekete kávéval szolgálnak úgy a férfiaknál, mint a hölgyeknél.

A törököknek mint főzése, úgy életmódja a mienktől nagyon különbözik. Ők a gyümölcsöt s nyers zöldséget nagyon szeretik; ételüket mind jól kihűlve eszik, kivéve a kenyeret, melyet forrón szeretik enni. A szilvát, almát, körtét és mandolát éretlen, még meg se nőtt zöld korában leszedegetik s fogyasztják, annyira, hogy mire megérett, a fája kopasz. A zöld ugorkát, úgy mint leszakítják, némelyek meg se hámozva, meg se sózva, mint szinte a káposztalevelet nyersen, kenyér nélkül, szegény és gazdag egyaránt mohón eszi.

A törökök öltözetéről csak annyit mondok, hogy az bő, meleg éghajlatban nagyon kényelmes szabású; a törököké többnyire élénk-színű, aranyzsinórral gazdagon díszített, míg a keresztényeké általában sötét színű, fekete zsinórozott. A törökök «fez»-ze (béléstelen, védbőretlen, kötött vörös sapka, melynek teteje közepéről hosszú, sötétkék bojt lóg le az alján is alól) hosszú sállal van körül tekerve; a papoké rendszeren fehérrel, a Mohamed családjából valóké zölddel, a keresztényeké feketével. E szerint Törökországban a töröktől a kereszttyént öltözetéről meg lehet különböztetni.

Törökországban mind a török, mind a keresztény nők minden házi munkával foglalkoznak, mosnak, sütnek, főznek, varrnak, kötnek, himeznek, fonnak és szőnek; tejfelt, vaját, túrót csinálnak. A szomszéd- és barátnők délutánonként összejönnek a női lakosztályban s ott nőimunka közben, dalolással, regéléssel, pletykázással, fekete kávézással (mert tejes kávé a török soha se iszik) és csibukozással töltik

az időt. Kertészkedéssel is foglalkoznak; különösen a fehérmák-mivelés s erről az ópiumszedés és készítés az asszonyok teendője.

A török nők a társadalmi életben apáczai életet élnek s család-jukhoz tartozó férfiakon kívül más férfiakkal nem társaloghatnak, nem mulathatnak, még templomba se mehetnek; nyilvános helyeken csak lepedő forma ruhába burkolva jelenhetnek meg. A nők csak nőkkel, a férfiak csak férfiakkal mulathatnak.

A fajtalan nőket nemcsak a policia, hanem még a nép is üldözi. Mihelyt valamely nőre fajtalanzkodást tudnak meg, legyen az bár leány, özvegy vagy férjes nő, rokonai, férje engedelme s tudta nélkül is elfogják, s minden törvénykezés nélkül a városból kitolonczozzák, s megy a merre akar, s oda, hol őt befogadják. Kutahiatól nem messze egy falu az ilyen asszonyokból, a velök vagy utánok ment férfiakból népese-dett meg. Egyébaránt sok kitolonczozottak, titkon vagy ajándék útján később visszakerülnek.

A nők összejöveteleik — mint mondám — a háremekben vannak, a férfiaké pedig a kávéházakban, s a szabadban fák árnyékában levő kávézó helyeken, hol földre terített gyékénykére telepedve, kávézás, csibukolás, nárgilézés mellett társalognak, vagy tambura melletti éneklést, szerelmes vagy hős regényt, vagy mesélést hallgatnak. Vannak dalnokok, kik egyszersmind költők is és a közönséget a maguk költeménye dallásával mulattatják a hallgatók által adogatott kávéért vagy néhány paráért. Vannak oly egyének is, kik tisztán regélés után élnek. Ezek szerelmes regényeket, tündéres meséket is szoktak mondogatni; de többnyire hőstörténetek elbeszélésével mulattatják a halálcsendben hallgató közönséget. Megemlítem azt, hogy ezen elbeszélések tárgya nagyobb részben a törököknek a magyarokkal vívott csatái. És így tanulják a törökök a történelmet.

A «baksis»-t (borravaló, ajándék) szereti nemcsak az alsó osztály; elveszi azt, sőt megvárja a legalsó szolgától fel a miniszterig majd mindegyik. Egyébiránt a nép becsületes, romlatlan erkölcsű. Történnék ugyan a rengeteg erdőkön keresztül vonuló országutakon utonállások, s mind ott, mind ritkán a városokban rablások, gyilkolások, de szegvénre a keresztyénségnek, ezek általában keresztyének által követtetnek el. Annyira köztudomású dolog a keresztyének tolvajlás iránti hajlama, hogy ha valamely európai utas este felé érkezik a faluba, s ott szándékozik hálmi, első kérdése az, hogy a lakosok törökök-e vagy keresztyének? Ha a felelet az, hogy azok törökök, nyugodt lehet, hogy még nyitva hagyott böröndjéből se vész el semmi; de ha a válasz az, hogy

a lakosok keresztyének (azaz örmények vagy bolgárok), tegye a börend-jét feje alá, s még így se bizonyos, hogy reggelre meg nem lopják.

A török annyira becsületes és szavatartó, hogy ha valamit ígér, valamire magát kötelezi, szakállán végig húzva tenyerét, ezt mondja: «básim üsztüne» (fejem rá), ebben többet bizhat az ember, mint a keresztyén által tanuk előtt aláírt szerződésben.

Bepillantás a török hárembe.

Most, míg a török férfiak a görög-török határon táborozva, a göröggel néznek farkasszemet; használjuk fel az alkalmat, vegyünk magunknak bátorságot a török «szentek szentjé»-be, a hárembe bepillantani.

A Törökországban utazónak legelőször is azon sajátságos szokás tűnik szemébe, hogy a török nők a férfiak társaságától egészen el vannak különözve, hogy azok semmi mulatságban, hol férfiak vannak, nem vesznek részt, hogy soha férfiakkal, még saját férjeikkel, fiaikkal se láthatók; hogy nyilvános helyen fátyollal, sőt többnyire átláthatlan szövettel, annyira betakart képpel jelennek meg, hogy a szabadon hagyott kis nyíláson csak szemeik láthatók.

Ezen szokásnak tulajdonítható az, hogy a török boltok épen úgy vannak csinálva, rendezve, mint a mi vásári bódéink, azaz annak elejét annak fel- és lehajló eleje képezi, abba a vevő nem megy be, hanem az utcán, a bolt előtt megállva, kéri azt, a mit venni akar. A nem benszült kereskedőknek már vannak ugyan rendesen épített és rendezett olyan boltjaik, mint a mieink, de az orthodox török nők azokba be nem mennek, mert botrányosnak tartják idegen férfival négy fal s négy szem közt lenni.

A török nőknek, már tudniillik a jobb móduaknak, saját lakosztályok van, a «hárem», a férjétől rendesen kőfallal választott külön udvarral, melyben ők nőcselédjeikkel s még dajkálást kívánó fiúgyermek-eikkel, az eunukhus felvigyázása alatt laknak. Ott esznek, dolgoznak, rokon- és barátnőikkel társalognak, mulatnak s alusznak.

A férjek osztályával, melyben azok felnőtt fiaikkal laknak, hol üzleti dolgaikat végzik, hol rokonaikat s barátjaikat fogadják, azokkal társalognak, mulatnak, esznek, stb., a nő-osztálylyal a közlekedés két ajtó által történik, egyik a két udvart egymástól választó kerítéson van, a másik a férj hálószozábjából nyílik. Amannak a kulcsa az eunukhus

zsebében van, emezé pedig a férjében. A nőnek soha sem szabad a férj osztályába menni, soha sem láthatja még férjének közel férfirokonait se; úgy, hogy ha nincs saját fia, egész életét eltöltheti a nélkül, hogy más férfival társalogna, mint férjével, az ő urával és még ennek társaságát is kevésbé élvezheti.

A törököknek szabad több nőt tartani; de rendesen ezt a szabadságot ők nem élvezik; részint mert az azzal járó nagy költséget ritka bírja, mert minden nőnek külön lakosztályának és külön nőcselédjének kell lenni; részint pedig, mert igen nehéz közöttök a békét fentartani, ha ugyanazon egy fedél alatt laknak. Ezen okok a többfeleségüsheet köztök nagyon korlátozzák.

A férj még az étkezést se végzi neje társaságában, hanem azt rendesen a maga osztályában végzi idős fiaival: Ott vendégli közel rokonait, barátjait és ismerőseit. Azért a török ideje épen oly unalmas élvezetnélküli az étkezés alatt, mint a nap egyéb részeiben. A nők viszont a magok osztályában étkeznek leányaikkal, még dajkálást kívánó fiaikkal, nőrokonaikkal s barátnőikkel.

Kitérsképen itt elmondom a törökök étkezését.

A töröknek asztala nincs; azért az étkezés ekkép történik. A szoba padlózatára, mely rendesen egészen szőnyeggel van borítva, tesznek $1\frac{1}{2}$ □ és 1 láb magas számolyszéket; erre teszik az asztaltáblál szolgáló 4 láb átmérőjű réz-, — a gazdagoknál, kivált a háremben — ezüst kerek tálcát. E körül telepednek le az étkezők keresztbe tett lábakkal. Mindenki elé tétetik egy asztalkendő (néha egy hosszú törülköző alakú fehér kendő, 3—4 személy ölében is elnyújtva), egy kanál és egy darab kenyér (se kés, se villa, se tányér). Az étel a közös tálban a tálcza közepére tétetik és a körül ülők abból esznek egyszerre, mindenki maga elől kezdve meg az ételt a közös tálból, jobb keze két első ujjával. A kanál a leveshez és az ételek oly részéhez használtatik, mely hígsága vagy aprósága miatt ujjakkal szájba nem vihétő. Villát és kést még a sült hús evésénél se használnak, bár az egy darabban s feldarabolás nélkül tétetik fel.

A törököknek sajátos módjuk van a hússütésben. Ők azt rendesen kemenczében vagy beborított edényben sűtik, oly levesre és puhára, hogy az egész darabban feltett sültet is könnyű nekik ujjakkal szétcsipetni, úgy hogy annak csak csontváza marad a tálban.

A legkedveltebb díszsültjük a törököknek — mint nálunk a hízott pulyka vagy szopós malacz, — az egészben sült bárány, mely rizsszel, mazsolával, mandolával, pisztác-dióval stb., töltetik meg, erősen

fűszerezve. Midőn az idegen keresztyén elé efféle sült nagy állat tétetik fel egészben, kés és villa nélkül, s a «bujrun effendim!» (tessék uram!) szívesen kínáló szó hozzá intéztetik, meglehetősen zavarba jön, nem kevesebbe, mint a golya a róka ebédjénél; de mielőtt zavarából kioesudnék, örömmel látja, hogy a bevehetlennek tetszett vár az érelyes támadók összes működésének enged. A puhára sült húsból nem nehezebb a falatokat két ujjal csipkedni, mint volna például pörkölt káposztából venni.

A törökök szeretik a sokféle ételt. Még a szegények ebédje is 3—4 féle, a gazdagoké pedig 20—30-féle ételekből áll. Az ebéd rendszeren tyűklevesen kezdődik; ezután adatik fel a sült; ezután a párolva, apró húsdarabokkal főzött főzelékek, zöldségek, töltött káposzta (melyet «szármá»-nak neveznek, a «szármák» takarni, burkolni török szóból); a híres és a török által nagyon kedvelt «piláh», vagy főtt rizs zsírozva, lé nélkül; halételek, sokféle édes és nem édes tészta-sütemények; saláta, szárúdin, káviár, birkasonka-szeletek, sajt, aludt tej, ecetben eltett ugorka és sokféle gyümölcs.

A török férfiak étkezésénél a gazda, a nőknél a gazda anyja vagy neje nyúl először minden tál ételbe, mondván egyszersmind «bujrunuz effendim», tessék uraim és «bujrunuz szultánim», tessék úrnőim.

A hárem számára az ebéd nagyobb részben, ha nem egészben a «Szelámlík» vagy férfiosztályban készítették s onnan ez étkeket tálakban erős férfiak viszik fejeiken a hárem udvarába által, mielőtt az ajtót kinyitnák, kiáltásokkal adva jelt, hogy a talán ott levő hölgyek képő-betakarhassák. — A kész ebédeknek ekkép még messzire is küldözgetése annyira divatos az úri családoknál, hogy midőn a naplemenés közelg, a nagy deszka-táblán, letakart tálakban ebédet vivő szolgálkat csapatokban láthatja az ember menni különböző irányban. Azt mondják, hogy a szultán családja minden külön lakó tagjának, még a nő-sülteknek is az asztalát a szerájából láttatja el, még egy mértföld távolságra is. Egy hercegi család 200 személyre is kap ebédet és vacsorát a főpalotából kocsin vagy csólnakon, a palota fekvéséhez képest a Bosporuson.

Étkezés után a háremhölgyek divánokra kuporodva, vidám eseevegés közt szípoogatják a fekete kávé, serbetet és nyalakodnak az édes befőzötteken, az ámbra illatú kék füstben, mely mint áldozati füst emelkedik esibukjaikból, melyeknek csinos és drága gyantakő-szopókáik folyvást a csókra ingerlő rózsaaajkakhoz vannak nyomva.

Török menyegző.

Azon török szokásnak, hogy a nők a férfaktól úgy el vannak különítve, mondhatni zárva, hogy egymással nem találkozhatnak, szót nem válthatnak, természetes következése, hogy a szerelem édes nyilatkoztatása, az udvarlás, náluk ismeretlen. Méltán kérddheti azért az olvasó, hogy tehát a házassági összekelések mikép történnek? Elmondom azt is.

Ha valamely török férfi nősülni akar, ezen szándékát közli egy-egy azon számos és közönségesen ismert koros asszonyok közül, kiknek rendes foglalkozása a feleség- és férjkerítés. Ezen asszony látogatja a fürdőket, hol a nőszemélyek külön napon a férfaktól, a nagy közös gözös teremekben egészen paradicsomi pongyolában vannak, s a megbízónak részletesen leírja több leánynak és özvegyasszonynak a természetét, szeme és haja színét, szépségét, bájait. Természetesen élénkebben festve az olyan leánynak szépségét és kecsseit, a ki által ő szinte meg van bízva férjkerítésre.

Ezen leírásnak rendesen az a hatása van, hogy a tapló a rávetett szikrától meggyulad, hogy a férfi szerelmes lesz és az utat, melyen az ő imádottjának mulhatatlanul menni kell, hiaczint-csokorkákkal hinti be. Néhány utcza találkozás és egymásra vetett égő pillantás után, melyből a férfi, az arcot takaró szövet keskeny nyílása miatt kevesebb részt nyer, a leányt megkéri az apjától, elmondván neki, hogy mi és mennyi menyasszonyi ajándékot ad, mely rendszerint az ő szerelme és gazdagságával van arányban.

A törököknél a házasság polgári szerződés lévén, az összeköttetés nem templomban s nem pap által történik, hanem a két részről megbízottak a házassági kötvényt a polgári hatóság előtt elkészítik, aláírják s ezzel a házasság meg van kötve. A milyen könnyen történik az összekelés, épen oly könnyen megy az elválás is. A török módja szerint vehet 2—4 nőt is, de többet csak a császár vehet. Egyébiránt a Párisban vagy Londonban nevelt törökök ma már többnyire csak egy nőt vesznek.

Miután a házassági egyezés megtörtént és az összekelési nap kitűzetett, ha a menyasszony előkelő családból való, más családbeli nőknek meghívás küldetik, hogy a menyegzői szertartásnál segédkezzenek. A kitűzött napon reggel azon nagy számmal érkeznek és az ő fogadásokra rendelt szobákban helyet foglalván, elkezdik a «nárgilé»-t szívni, melyet magokkal hoztak. A meghatározott időben a meny-

asszony megjelenik közöttök. — Ruházata, mely pompás és gazdag, az orthodox törököknél mulhatatlanul áll az úgynevezett «oteri»-ből, arannyal és drága gyöngyökkel gazdagon hímezve és hosszú uszálylyal ellátva, mely az efféle díszruháknál elmaradhatlan; hanem a mostani török leányok már a «frenk» (francia vagy nyugoteurópai keresztény) divatú öltönyöket elfogadják, s az egész menyasszonyi öltözetet gyakran Párisból rendelik. De ezek is, miután a fehér atlacz-ruhában, menyasszonyi fátyolban, narancs-virággal díszítve, magokat eléggé mutogatták, a nap többi részén kötelesek az arannyal himzett bársony «oteri»-t viselni, mely Stambulban készül. — A menyasszony feje borítva van ékszerekkel, gyémántokkal s más drága kövekkel, melyeket neki részint vesznek, részint ez alkalomra kölcsön kérnek, még pedig annyira, hogy gyakran a nyoszolyóleányoknak kell neki segíteni azokat emelni. Még négy gyémánt is erősítettik a két arczára, homlokára és állára; és ezeken kívül mint a menyasszonyi dísz elmaradhatlan része, egy arany fonálból kötött fátyol erősítettik a feje hátuljára, mely a vállait borítva, csaknem a térdéig leér.

A szobába bemenve a menyasszony, a képét borító fátyolt hátra veti és vendégbarátnői kezét sorba csókolja, mely után őt a számára készített divánoni magasabb helyre vagy trónusra vezetik.

Ekkor a vendégek közül egy elkezd dalolni, melyben a többiek neki segítenek, mialatt két nyoszolyóleány vagy rabszolganő tánczol. Ezen táncz, — ha ugyan annak nevezhető, — nem igen fárasztó, mert a lábak abban nem mozognak, hanem a tánczoló csak derekát és fejét hajtogatja kecsesen s kezeivel csinál a légben bájos mozdulatokat, a dal ütemét megtartva.

A táncz után ebéd-vacsorához ülnek, 5—6 órakor, kezeitet általános török szokás szerint előbb megmosva.

Ebédet végezve, ismét nárgiléznek, fekete kávé szürcsölve, s elcsevegik az időt naplementig. Ekkor felállnak, elmenéshez készülnek, de különösen a menyasszonyt készítik a vőlegény házához elvezetésre, hol azon a napon a férfiak szintén lakomát tartanak; azaz esznek, isznak, kávéznak, füstölnek s fogadott tánczosfiak tánczát nézik. A menyasszonyt a nők a vőlegény háremébe kísérik, hol a divánon az ő számára készített helyre ültetik, mely felett csinált virágokkal alkotott esinos mennyezet van. Itt kell neki órákig ülni mozdulatlanul, lesütött szemekkel, összetett kezekkel; mely idő alatt nem csak a meghívott hölgyek jönnek őt nézni, hanem minden az ő neméből való idegen; mert az ajtók nyitvák, hogy bárki, a ki őt kívánja látni, be-

mehessen, őt bámulhassa és bírálhassa. És neki türelemmel kell állani a legszemtelenebb vizsgálást, észrevételeket és dicséreteket.

Küprizli Mehemed pasa neje «Harmincz év a háremben» című könyvében az ő menyegzőjéni ezen szertartást ekép írja le: «Ekkor az ajtók megnyíltak, és sok nő jött be, öreg és fiatal, kis leányok és 6—8 éves fiúk. Minden czeremonia nélkül jöttek szobámba, mint mondák, az újonnan érkezettet nézni. És engem bírálataik tárgyává tettek. «Biz' isten! szép asszony,» mondá az egyik. «Török ön vagy cserkesz?» kérdezte a másik egészen hozzám jöve. Én georgiai vagyok, felelém. «Van önnek nővére?» kérdezte a harmadik, «mert egy fiam van, kinek szeretnék olyan nőt szerezni, mint ön.» Nincs nővérem, mondám. Minden kérdés után magok között beszéltek vagy törökül vagy cserkeszül. Azok helyett, kik elmentek, mások jöttek és hasonló untató kérdésekkel terheltek, egy perczig se adva nyugtot. Látván, hogy ők velem egy házban lakók és hogy ők tisztak anyái vagy nejei voltak, illedelmesen bántam velök. Jelenlétök alatt nyugodt nem voltam; óhajtottam, hogy bár csak elmennének; de biz azok csak késő este hagytak magamra.»

A török nők házon kívül. A török leányok nevelése.

Láttuk már a török nőket háremben, lássuk most őket nyilvános helyen, utcán.

A koránnak sok parancsai vannak, melyek a társas élet fejlődését, a művelődést, czélszerű nevelést, tudományok terjesztését gátolják, vagy is inkább gátolnák; de a korszellem, civilizáció eltápossa őket, mint a gőzmozdony azon balgatagot, ki őt futásában fel akarja tartóztatni.

Ilyen parancsa, a többek között, az, mely azt kívánja, hogy a nők idegen férfi előtt máskép mint beburkolt testtel és arczeccal meg ne jelenjenek. De ezen parancsot már annyira kijátszák, mikép azt mondhatni, hogy az már csak holt betű.

Nem is képzelik olvasóim, mily nagy különbség van a törökök öltözete között ezelőtt negyven évvel és most. A női öltözék legfontosabb darabja a «jásmák», azon szövet, melyel a török hölgyek szentkönyvük parancsa szerint, képeiket a férfiak elől tartoznak eltakarni; s mely ez előtt képeik minden vonását teljesen eltakarta, s kivehetlenné tette. Ez ma már annyira megvékonyodott s ritkult, hogy az nem

egyéb, mint a legátlátszóbb fátyol, valami «illusion» lepel, melynek redőit nem kevés ügyességgel és fáradsággal rendezik el arczukon. El tekintetben egy konstantinápolyi deán épén annyiival mulja fölül keleti nővéreit, mint egy párisi «lione» az ő provincziai nő társait. Olyan kaczerul van a finom «mousselin» az orra és szájra borítva, oly gyengéden fedi az a homlokot, hogy a vékony «ködfátyol» még neveli a rejteni szándékolt báj. — A jelenkori hárem lakói «jászmák»-ja, távol attól, hogy a szép vonásokat a férfiak szentségtelen tekintetétől védene, egyébre nem szolgál, mint az orr és homlok árnyéklására, a rőzszaakkak ingerlő bájainak nevelésére, a szeplőnek, ragyának elfedésére; míg a nagy tüzes szemek kétszerezett fénynyel tündökölnék ki a jó nagyra hagyott nyíláson.

A sürtű «jászmák» kicserélését nyomban követte a «feredzse» elhagyása: Az úrnőknek ezen házon kívüli felső öltönye egy hosszú, bő köpeny volt, melybe magokat beburkolták, úgy hogy a természet alakját egészen kivethetlenné tette. A «feredzsé»-k többnyire drága szövetekből voltak; a gazdagabbakké arany, ezüst és selyembe szövött, vagy himzett virágokkal s levelekkel, gyöngykivarrással díszített nehéz atlatzból. De oly ízléstelen s ügyetlen szabásuk volt, s oly rendkívül hosszúk voltak elől, hogy a nő kénytelen volt azt mindkét kezével nyálábra szedve vinni az utcán. Így aztán a legszebb természetű török nő is úgy nézett ki az utcán, mint egy eleven nagy zsák vagy csomag.

De ezen rutító, torzító öltözet most már az európai divatnak adott helyet. Az otromba sárga papucsot a magos sarkú, kaczer francia «bottine» váltotta fel; a körmöknek hennával pirosításával felhagytak, s a csinos kis kezek francia bőr-keztükbe szoríttatnak.

A kaczerul fejre tekert, s arcot tündéerködként borító «jászmák»-ban a török nők általában szépeknek látszanak; hanem mikor ezen keleti szépek némelyike a fátyolt, véletlenül (?) egy kissé leejti, mi a tiataloknál gyakran megtörténik, és az arcvonás tisztán látható, a csalódás egyszerre eltűnik, s óhajtja az ember, hogy bár csupán fátyolon keresztül láthatta volna a szépséget. — A török nők szemei gyönyörűk, hódítóak, hanem kevés kivétellel, orruk és szájuk oly nagy és nem szép metszésű, hogy a gyönyörű szemek nem bírván kipótolni az arc hiányát, egészben véve szépeknek nem mondhatók. Szépségökből sokat elvesz az arcfestés is. Ha ők azt nem tennék, arcuk színe igen szép volna, mert az arcuk bőre hófehér, rajta alig látható pirossággal, de őket csak a legellentétesebb fehér és vörös szín elégíti ki, s így magokat szájalomra méltón eltorzítják. — A nálok

divatozó gyakori gőzfürdés is rossz hatással van a bőrre; a nők ugyanis kötelesek legalább négy hétben egyszer, bizonyos időben fürdőbe menni, más fürdő pedig nálok — hol természetes meleg fürdő nincs — nem létezik. — Bár a török gőzfürdő a legkecsesetebb, élvezetnyújtóbb valami, és ideiglenesen látszólag, előnyös hatása van a bőrre; mert a bőrt több órára, sőt egész napra is, rendkívül fehérré és simává teszi, de még is a nagy hőség és kénmennyeiség miatt, melylyel a légterhelve van, a fürdő túlságos használása, pusztító hatással van a női szépségre. A gőzfürdőt túlságosan használóknak mind teste, mind elméje gyorsan veszti rugékonyságát és már fiatal korukban idejekoráni öregségbe hajlanak. — A lomhaság, melyet a gyakori gőzfürdés előidéz és a török társadalmi életmód nevel, nagyon elősegíti az elhízást, mely ószrevehetőleg rontja a török nők természetét.

A költők regényes leírása a török női szépségről főképen azok szigorú elzártságának tulajdonítható. Még a török férfiak is éppen olyan keveset látnak a török nőből, mint az idegen «gyaur.» Mikor a törökök legjobb barátjaikat látogatják is meg, a «szelamlík»-on vagy férfi lakosztályon túl soha se mennek, és más nőt, mint saját háremjebeliakat nem ismernek. Midőn egyik hárem lakói a másikeket meglátogatják, papucsukat, török illemszabály szerint, az ajtón kívül hagyják. És ezen idegen papucsok erősen megtiltják a férjnek még a saját háremébe bemenést is. — A férjnek kívül csak az apa és fivér azon férfi, ki egy nőnek az arcát «jásmák» nélkül láthatja; bár — mint már fentebb mondtam — a mai «jásmák» éppen nem oly irigy, féltékeny, mint volt a hajdankorbeli.

Egy török férfival beszélgetve, annak hogylétéről tudakozódni, azt csak említeni is a legnagyobb illemsértés; annál fogva minden ilyen forma, nálunk szokásos tudakozódás «hogyan van az ön kedves neje?» stb. a török társalgásból ki van zárva. A legvadabb kinézésű, nagy turbánú és szakállú török az afféle botrányos helytelen tudakozódásra, ha az idegen, török szokásokkal ismeretlen keresztyéntől jönne, fülig pirulna mint egy fiatal leány, ha szeretőjét említik; ha pedig töröktől jönne, haragra gyúlva handsárjához kapna.

Ebből láthatni, mily helytelenség volna, még egy külfölditől is valamely töröktől a háreméről vagy csak általánosan a nők szokásairól stb. részletesen tudakozódni. Habár bizalmas barátod lett legyen is ő Párisban, vagy habár száz findza fekete kávé ittal legyen és ugyan annyi pipa dohányt szívjal divánján ő vele; ha oly tárgyokról tudakozódol tőle, pirul, himezhámoz, s a felelést lehetőleg kerüli. — Egy

franciaia követ lyoni selymet kívánván küldeni ajándékol egy pasa háremje hölgyeinek, kikkel ismeretséget kötött, ezt a következő levélkével küldte a férj kezébe: «kérem fogadja ön ezen selymet ajándékol, melyet, hogy miképen használhat ön, jobban tudja, mint bárki más.» Ennél közelebbi czélzás az illető nőkre izlés- és illemellenes lett volna a török szabályok szerint.

A Konstantinápolyt látogató férfi legjobban teszi, ha a török nők szépségéről nem kíván többet tudni, mint a mennyit az «araba» (szekér) és «tatreván» (hordszék) függőyei alá, vagy a temető ciprusainak árnyékába kanditva szerezhet oly pillanatban, midőn a a hőség miatt ferfitóli biztonság érzetben a «jásmák» a képet nem takarja. — De a nők se mernék az idegent kacérság vagy bármi jel által hozzájuk közeledésre vagy csak figyelmére méltatásra is bátorítani; mert bármi férfi, még a legalsóbb osztálybeli is, jogosítva van az olyan török nőt, kit keresztyénnel szóval vagy jelekkel beszélgetésen kap, az utcán jól elverni; és őt ezen hőstettért az esetleges tanúk, kivált a nők, megtapsolnák.

Ha valamely külföldi keresztyén szembeszökő bátran talál török nőhöz közeledni, könnyen az ilyen kifejezések záporát vonja magára: «Te keresztyén kutya!» «Te nyomorult teremtes.» «Te gyaur,» «hogy az ég madarai csúnyítsák le szakálladat!», «hogy a ragály pusztítsa el családodat!» «hogy legyen a nőd magtalan!» Az utolsó a koráni legkegyetlenebb átok. — A török nők efféle pirongatása, még élénkebb, még zajosabb, ha azt férfiak is hallják.

Egy nő azért nem haragszik, ha a férfiak őt figyelemre méltatják és kétségkívül nyomasztólag hat az a török nőkre, hogy szépségöket titokban kell tartani, hogy azt csak nőtársaik láthatják. A török legkevesebbé se venné élcelese tárgyául a női hűtlenséget. Az anyagi féltékenység és az abból eredő szigorú óvintézkedések a törököket megmentik a családi botránytól.

A török nők öltözködését s társas életmódját láttuk. Lássuk most már neveltetésüket is.

Törökországban még a férfiak nevelése is igen alacsony fokon áll, s alig áll az többlől, mint írásra, olvasásra és kevés számolásra tanításhól. És még annyit is igen kevesen tanulnak; úgy annyira, hogy igen sok tisztviselő és törzstiszt van, ki még nevét se tudja leírni; és minthogy nevét gyakran kell aláírni, ezt úgy eszközzi, hogy nevét gyűrűje fejébe metszetik, teljesen kiírva, s ezt vékonyan betintázva nyomja oda, hova nevét kellene írnia. — Az igen gazdagok pedig

fiakat, kivált azokat, kiket diplomatikai pályára szántak, rendszeren Párisba küldik nevelésre.

A szegény nők eddig még ennyi nevelésben se részesültek; mert számukra iskolák nem voltak; magántanítónő pedig igen kevés volt, s az se jól képezett, és azt is csak a gazdagok tarthattak.

Mostanában azonban a török nevelésügy egy kis lendületet nyert, s néhány évvel ezelőtt Stambulban egy nőnevelde állíttatott fel, melyben oly asszonyokat és leányokat tanítanak, kik nevelőnők akarnak lenni. Bevétetnek ugyan mások is, de a főczél magánnevelőnőket képezni a gazdagok gyermekei nevelésére. — Tanítanak itt írni, olvasni, számolni, földleírást, történelmet, rajzolást, francia nyelvet, sima- és díszvarrást, himzést, kötést stb.

Ezen iskola megnyitásakor mintegy 60 különböző korú nők és leányok iratták be magokat, s némelyek közülök messziről jöttek kiképeztetés végett.

Az iskolába feladás, mint ritkaság, a jobbmodúnaknál nagy szertartással megy végbe. A kis újonczot, ki rendszeren 4—5 éves, ünnepiesen, sőt még annál is czifrábban felöltöztetve, egy ember a karján viszi, míg egy másik, aranyval himzett könyvtáskáját, az iskolában ülésül szolgálendő párnájára téve viszi. Az iskolás gyermekek a pap és tanító vezetése alatt rendben menve az utcákon fel s alá, csendesen éneket dudolva, járnak. A nap a tanító tiszteletére adott ebéddel végződik.

Másnap reggel a tanítás kezdődik a koránbóli versek betanításával, melyeket, a földön ülve s bókolva, nyujtva, orrhangon énekelnek. Ezután jön az «Elif Bé» (azaz ABC) ismerése és az írástanulás.

A számvetés a török nők előtt eddig ismeretlen dolog volt. A nevelés ezen ágának tanításaért férfiakhoz kellett folyamodni. Az iskolának két szobája volt. Az egyikben a tanító, dívánon ülve, tanította a leányokat egyenkint, a mint azok a szomszéd szobából sorban, egy közös, hosszú, fehér pongyola köntösben s kendővel beterített fövel előtte megjelentek.

Képelem, hogy kívánja az olvasó tudni, hogy honnan tudom én ezen háremi titkokat. Megmondom. Azokat két évi Törökországban lakásom alatt, részint nős törököktől, részint egy magyar honvédtisztől hallottam. No, ne álmélkodjék olvasóm; háremszentségtelenítést ne gyanítson. Az ekkép történt.

Néhány menekült magyar Stambul utczáin sétálván, egy palotának emeleti ablakából, még pedig hárem ablakából közülök egynek a

nevet hallották kiáltatni. Feltekintenek, s látják, hogy a lekiáltó egy honvédattilás magyar tiszt. Ezen egyén volt a szabadság-harcban részt vett magyar nő, ki Törökországba mint tiszt menekült, ki magát Sárosy Gyulának nevezte. Az ő neme a magyar menekültek közt nem volt titok s végre a törökök közt is tudva lett, sőt még a háremekbe is — természetesen az eunukhusnak vizsgálaton alapuló meggyőződése után — bejuthatott, ott sok jó órákat tölthetett s tapasztalást szerezhetett.

Elmondtam, a mennyire e könyvecske szűk kerete megengedte, mindazt, a mit a török nép és szokásai ismertetésére érdekesnek, szűkegesnek gondoltam. Elmondtam, hogy a törökök mily barátságosan fogadtak, mily szívesen ruháztak, tápláltak s oltalmaztak bennünket menekülteket vértuszomjazó üldözőink ellen, azokkal még háborúba keveredést is kockáztatva, két évig; mily testvérileg szerettek bennünket, hogy mily önzéstelenül készek voltak bennünket a széttépéssel fenyegető sasok ellen védeni; hogy azt tette velünk egy *«pogány»* nép, a mit egy európai *«keresztény»* nemzet se tett volna érettünk. Ő előttünk üldözöttek előtt kitérte háza ajtaját; mint barátját, testvérét fogadott és pártolt, míg más európai országok, jobban mondva azoknak kormánya, midőn hozzájuk be akartunk menni, képünkbe csapták az ajtót. A töröknek mi magyarok (és a lengyelek is) nagy hálával tartozunk. — Isten áldja őt!

Most már visszaviszem olvasóimat az amerikai fregát *«Missisipi»*-re, hogy azon útunkat a szabadság hazájába, Amerikába folytassuk.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ EGYESÜLT-ÁLLAMOK.

Utazás Törökországból New-Yorkba.

Szeptember 11. 1851.

Egyesült-állami fregátunk, a büszke «Mississippi» delben a Dardanellákból kiindult, s a két partról jobbról és balról eső török erődök, a többek között a nagyszerű «csenák kálé» (tál-vár) között haladva, kiértünk a Szigetestengerre (Árkipelagosz), melyben a hajónkon volt három kalauz vezetése alatt az egymáshoz közel eső, kisebb-nagyobb, kopár, lakatlan és dús növényzetű, népes szigetek között haladva egész éjjel, reggel 8 órakor a *smyrna*-i kikötőben vetettünk horgonyt. Itt pihentünk két nap, mely idő alatt hajónk élelmi szerekket és ivóvizet vett be; Kossuth a Konstantinápolyból vele találkozásra ide jött olaszokkal és magyarokkal értekezett: s török pénzünket spanyol tallérokra és angol sterlingekre váltattuk, mert nekünk a hajót elhagyni nem engedtetett. Megemlítést érdemel itt a szép, nagy, érett, édes, pompás friss füge és a ropogós, édes, sárga szemű, nagyfiúrtú szőlő, melyből a híres smyrnai mazsolát készítik.

Smyrna Kis-Ázsia nyugati részének fő kereskedő városa, a smyrnai öböl lapályán s részint a régi «Mont Pagus» lejtőjén terül el, s a kikötőből gyönyörű kilátás van reá. A hegytetőn egy fellegház van, mely még a XIII. században épült. Lakossága mintegy 150,000, melyből 80,000 török, 40,000 görög, 15,000 zsidó, 10,000 örmény és 5000 európai idegen. Az európaiak és görögök az öbölparton elnyúlva laknak, ezeken fölül a lejtőn laknak az örmények, legfölül pedig a törökök. A törökök és örménynek közé szorítva vannak a zsidók. Kikötőjében évenként mintegy 1000 hajó fordul meg.

A városnak a kikötőből gyönyörű kinézése van; de bele menve, mint minden török város, rút; utcái keskenyek, tekervényesek, rondák.

13-dikán d. u. 4 órakor matrózaink víg dallás közben a horgonyt

felhúzták, Törökországtól búcsút vettünk, s hajónk haza, a szabadság hazája felé indult, de mintegy négy mérföldnyire még az ázsiai parton *Vurla* nevű kis falu alatt megállott, hol egész éjjel és szept. 14-dikén három hónapra való ivóvizet hordtak a hajóba. Szept. 15-dikén reggel a Smyrnában élelmi szerek bevásárlása végett hátrahagyott hajóstisztek megérkezvén, egy fogadott görög hajón, a roppant sok élelmi szert bevettük, s d. e. 10 $\frac{1}{2}$ -kor nagy utunkra indultunk. Estefelé a *Chios* szigete mellett haladtunk, s közülünk némelyek a tengeri betegséget már megkapták. Szept. 14-dikén mindnyájan, két fekvő tengeri beteget kivéve, elkezdtük új hazánk nyelvét, az angol nyelvet tanulni.

Szeptember 16. 1851.

Reggel 7 órakor a syrai kikötő előtt állottunk meg, s a hajónkon volt három kalauzt partra tettük s 8 órakor tovább indultunk. Syra (Hermopolis) a hasonló nevű sziget délkeleti végén, a kikötő körül, sziklás, kopár hegyoldalon elterülő Athen után a legnagyobb görög kereskedő város, majd minden nemzet konzula lakhelye. Kikötőjében évenként ezernél több kereskedő hajó fordul meg. Házai egytől-egyig mind csinosak, szépek, meglepő pompásak, majd mind emeletesek, s mindenféle színre festvék, olasz lapos tetőkkel. Két év óta itt láttunk először tornyokat, mintegy nyolczat, s hallottunk haranghangot, melyet oly jól esett hallani. Délben közel jobbra hagyánk *Serpho* szigetet; d. u. 3 órakor közel balra *Anti-Milo*, klasszé távolabb *Milo* szigetet; d. u. 4 $\frac{1}{2}$ -kor közel jobbra hagytuk *Falconera* kis sziklás, kopár szigetet. Este 10 órakor elértük a moreai partokat, s még éjjel a *Cerigo* szigetet balra hagytuk. Ez este szép tüneménynek voltunk tanui. A hajónk kerekai által megtört hullámokban a tündéries fényű széles szalagban ragyogó és diónagyságú villótűzgolyócskák ragyogtak miriád számban.

Szeptember 17. 1851.

Reggel a moreai partokat hátrahagytuk s dél tájban szemeink elől eltűntek. Ez nap az idő oly csendes volt, hogy szellő sem lengedezett, a tenger vize csaknem tükörsíma volt, hanem a vizalatti mozgás következtében a 2—3 öl magas síma felszínű hullámok jobban meghatánták, vetették hajónkat, mint a zivatar által felkorbácsolt fehér habos

hullámok tették volna; 4—5-öt kivéve, kisebb-nagyobb mértékben tengeri-betegek lettünk, s némelyek hánytak is.

Szeptember 18. 1851.

Reggel az adriai öböl iránt haladtunk és semmi száraz földet nem láttunk, de d. u. feltűntek a calabriai partok. Ekkor nagy eső jött, dörgéssel, s a két magasabb árbocra feltették a villámhárító lánczot, melynek vége a vízbe lenyúlt, különben a tenger csendes volt. Este 8 órakor elértük a calabriai partokat.

Szeptember 19. 1851.

Napfeljöttkor a *Stromboli* sziget mellett haladtunk. Ez egy a lipari szigetek közül, Sicilia éjszakkéleti részétől nem messzire. Alakja csaknem kerek, kerülete csak 3 német mérföld; lakosai száma 1200, kik a szigetnek szőlővel beültetett oldala tövében, a szőlők között szétszórt házikókban laknak, s bor, buza, árpa, gyapot, mazsola, aprószőlő, füge, stb. termesztésből élnek. A szigetecske közepén emelkedik fel a 2500 láb magas tűzokádó-hegy. Midőn hajónk a szigethez közeledett, a hajós tiszték már figyelmeztettek bennünket erre a szép tűzokádó-hegyre, mely ugyan ritkán hány ki tüzet, de szüntelen füstöl. A hegy csúcsa a maga szülte sűrű köd- és füstfelhőbe volt burkolva, de egy óra mulva ellebenve a ködfátyol, láttuk, hogy a hegy éjszaknyugati oldalán a tetőtől $\frac{1}{3}$ rész távolban a torok erősen füstölt. A hegy déli oldalán, közép tájon láthatni a meredek oldalon egy kis fehér házikót, melyben — mint mondják — egy német remete lakik.

Szeptember 20. 1851.

Délelőtt 8 órakor *Ostia* tengerparti falu felett látszott a távolban homályosan a méltóságos Szent-Péter templom Rómából. Délután 5 órakor balra a *Giannutri* sziget esett, $5\frac{1}{2}$ órakor jobbra *Mont Argentario*, mely hegy háta mögötti öbölben van *Orbitello* város, 6 órakor balra *Giglio* sziget hozzánk igen közel, 7 órakor pedig szintén balra, de távol esett *Monte Christo* sziget. Éjjel 10 órakor balra közel esett *Elba* szigete, i. Napoleon fogsághelye, de a nagy sötétségben nem láttunk egyebet, mint a világító torony erős fényét. Éjjel után, midőn már

ágyban voltunk (mert 10 órakor minden hálószobában ki kellett a lámpákat oltani), esővel, villámlással egy kis vihar jött. A hajó jobbra-balra erősen himbálódzott, előre s hátra roppantul bukdácsolt, az oldalához csapódott három-négy öl magasságú hullámok ütései alatt recsegett, ropogott; a dühödve neki rohanó hullámok oldalához ütődve, távolról hallatszósó ágyúdörgést képzeltettek; a hálószobákoni kis üveg ablakocskákat a hullámok bezúzván, a szobácskába is bebukkantak, s a szegény tengeri betegséggel vesződöt ágyából kiöntöttek. Estve viharra nem levén kilátás, sok tárgyak kellőleg nem biztosítottak; ennek következtében mosdó tálak, kancsók, üvegek lehullottak, összetörték, székek ide-oda hanyattak. A vendégek nagyobb része a hálószobákból kifutott, a nagy betegek ágyukban maradvá nyögtek, hánytak, átkozva azt, ki a tengerre menést feltalálta. Én azon szerencsés néhányak közé tartoztam, kik nem háló kis szobáiban szilárd deszka-nyoszolyát kaptam, hanem lógó ágyat, mely lefekvés idejekor a két végére kötött sok, de egy egy likban egyesülő zsinegeknél fogva az étterem gerendáiba erősített vashorgokba akasztatott. Ebben fekve a hajó oldalingását épen nem éreztem, csupán azt, ha a hajó fara fölemelkedett vagy lesülyedt. Ezért ágyamban a vihar moráját s a hajóban volt zörgést, zürzavart nyugodtan hallgattam és néztem. De midőn reggel öltözni ágyamból kikeltem s a még mindig hanykolódó hajó padlózatára léptem, gyomrom felháborodott, azt nehéznek, epével terheltnek éreztem, de hányás nem erőtetett.

Szeptember 21. 1851

Reggel 10 órakor a spezziai öbölbe értünk s a tengerparti erőd és a vesztegház között horgonyt vetettünk, s a vesztegintézeti tisztek palotája ablakaiból számos szép hölgyek által fehér zsebkendők lobogtatásával fogadtattunk. Ezen öböl bájos szépsége meglepő, s változékoss kellemes vidéke nézésével az ember nem tud betelni. A toroknál mindjárt balra megragadja az utas figyelmét a magán álló, fákkal beültetett s romokkal díszes szikladombon büszkén álló világító torony; s még ezen mereng a part után sovárgó tengeri utas szeme, midőn háta mögött a hegy-fokon feltűnik a 3—6 emeletes, mintegy száz házból álló *«Porto Venere»* (Vénus kikötője) egy kolostorral s annak templomával. Fölötte az elhagyatott állapotban álló, mohos római vár, komor tekintettel mutatva vissza dicső régmúltjára, gyászolva a mostani mivolt világban megvettetését (minek oka az öböl csekély mélysége).

A kikötői komor városka felett és mellett a magas hegy, tetőtől talpig mesterségesen művelve, terraszirozva, gyümölcs-olajfákkal s szőlővel beültetve 60 éves aggastyánt juttat az utas eszébe s annak viruló korú 16 éves aráját. A merengő utast szomszédja felkiáltása «oh! nézd csak mily pompás látvány»! riasztja fel s előtte látja a most leírt hegyfokon elhagyatott állapotban, benne egy-két lakházzal, de hajdani bajnoki tusáira most is büszkén emlékeztető kis vár * mögül elötűnt vesztegintézetet, pompás palotájával, «lazarett»-jével s raktáraival, egy az ökölbe kinyúló hegyfokon, melynek éjszaki oldalán egy falucska vonja magát szerényen hátra a bámuló utas kíváncsi szemei elől, csak egy emeletes házaival szégyenlve magát ennyi természeti s mesterséges szépségek közepette. Beljebb éjszak felé az öböl partján fekszik egymásik, emeletes házakból álló csinos falucska. Az öbölben éjszakra fekszik a pompás kikötőjű *Spezzia* város. A kikötő keleti oldalán ismét egy csinos 1—3 emeletes házakból álló kis falu diszelg. Az egész öböl közép nagyságú hegyekkel van körülvéve, melyek tetőtől talpig ültetve, szorgalmasan művelve, mulatóházakkal s itt-ott régi várakkal diszelgve, mind az öböl lakóinak, mind az utasoknak szép kinézésükkel sok élvezet nyújtanak. — Nevezetes a vesztegház fölött ágaskodó kopasz tetejű magas hegy, melynek tetején most is látszik az 1-ső Napoleon által sziklából vésetett bombamozsár-telephely. — Ezen öböl keleti oldalán a tengerparton látszik még azon ház, melyben Byron (olv. Bájron) töltötte a világtól elvonulva napjait.

Nevezetes ezen öböl s vidéke — mely egymást hátaló magas hegyekből áll — arról, hogy az év 365 napjai közül csak 60 nap tiszta, a többi borult, esős; de meg is látszik ez gyümölcseiről, mert tekintve azt, hogy oly forró égálgon van, csodálja az ember, hogy szeptember végén gyenge kukoriczát, a leggyengébb zöldségeket, erőfélben levő paradicsom-almát s csak oly szőlőt kaphat, mint nálunk sok esőzés és hűvös idők miatt idejekoráni szüretkor szokott lenni. Füge, citrom, gránátalma stb. csak kínlódva érik. — Megérkezésünk napján mindjárt jött a fiatalság Kossuth üdvözlésére a keleti faluból, s esónakjaikban

* Nevezetes ezen vár arról, hogy az angol flotta ellen csak 60 ember védte oly vitézül, hogy azok azt be nem tudva venni, feltételeket ajánlottak nekik a magok megadása esetére, mit ők visszautasítottak, s a csata újra makacsul folyt, míg végre a várórség az ajánlott feltételek mellett megadta magát. A bevonuló angolok látva, hogy a daczos várórség csak 60 emberről áll, ajkaikba haraptak. A dühös támadást mutatja a falakon ma is látható temérdek golyóütés és nagy rombolás.

hajónk mellet libegve, örömittasan éltették a fedélzeten köztünk álló Kossuthot és Magyarországot.

Szeptember 22. 1851.

Déután a spezziai ifjúság sok olasz nemzeti lobogós (zöld fehér veres) csónakokon nagy zenével kijött Kossuth üdvözlésére. Az első csónakon hosszában kifeszített széles fehér szalagon ez volt írva: «*riva*» zöld, «*Kossuth*» veres betűkkel. Zenével hajónk mellé jöttek, s ott megtudván, hogy Kossuth a vesztegháznál van, oda eveztek s estig ott zenéztek. Kossuthot s Magyarországot éltették. Végre Kossuth hozzájok olaszul kis beszédet tartván, vívázások s zenézés közt haza tértek. Este egész Spezzia mentén a tengerpart gazdagon ki volt világítva, mely nekünk gyönyörű látványt nyújtott.

Azon kis történet, hogy a Mississippin egy öreg matróz a 11 éves kis Kossuth Ferencznek egy kis könyvet «Washington életé»-t ajándékozta ezen szavakkal: «*olvassa ön ezt figyelemmel, s legyen olyan ember mint az volt*», ad alkalmat megemlítenem ezen hajóslegénységnek a magyar nemzet iránti érzelmét. Előttök ügyünk és annak előhajnoka Kossuth szent, s érték verőket ontani készek, s biztattak bennünket, hogy nemzetök pénzzel s fegyverrel fog bennünket segíni. Mondák, hogy ők minket lélekből szeretnek, s őrszemmel kémlik, hogy a tisztek oly szívesen bánnak-e velünk, mint ők kívánják.

Tápszatásunk s a velünk bánásmód ekkorig a legpompásabb a legszívesebb volt. Többet kívánnunk se lehetett. Mindnyájan kényelmesen voltunk elszállásolva. Kossuthnak és családjának a fedélzeten két, Perezel Miklós és nejeének egy tágas csinos szoba volt készítve, melyek a középben levő társalgó- vagy munkatermecskéből nyíltak; mi pedig tisztek kettesével, négyesével az alatt levő étteremből nyíló csinos, minden öltözködési és alvási, írási és olvasási kényelemre szükségességekkel ellátott szobácskába szállásoltattunk, melyeknek kerek ablakoskái a vízszínnél mintegy egy öllel voltak magasabban. A tisztek a lehető legszívesebbek voltak, még gondolatainkat, kívánságainkat is lesték, hogy legkisebb vágyunk elégitetlen ne maradjon.

Életmódunk, tápszatunk a Mississippin a következő volt. Reggel 6—7 órakor a hajó fedelét és belsejét bő vízzel mosták, súrolták minden nap. Éppen azért se a fedélzeten, sem az ebédlő-terem padlózatán feküdni nem volt szabad, hanem csak lógó ágyakban. Hét órakor egy nótát trombitáltak felkelési jelül. Evésre nézve, minthogy egyszerre mindnyájan az asztalhoz nem fértünk, két részre voltunk osztva.

A tiszteknek s vendégeknek fele eszik 8 órakor, a másik fele 9-kor reggelizett; 12 órakor volt a villásreggeli, melyre volt felrakva kenyér, kétszersült, sajt és bor. Délután 3 órakor ebédelt az 1-ső osztály, 4 órakor a 2-dik. — Este 7 órakor volt a «thea», mely igen egyszerű s könnyű vacsora, mert csak theából, kávéból, irós-vajból, vékony sonkaszeletekből és kenyérből áll. Reggelire és ebédre hívó jel egy nóta sip-pal, dobpergéssel kísérve. Este akkor feketett mindenki, a mikor akart, de 10 órán túl senkinek semmi szín alatt lámpát vagy gyertyát égetni nem volt szabad; de még 10 óra előtt se volt szabad, ha a szobában senki se volt, vagy az abban levők már aludtak; csupán az étteremben égtek a lámpák egész éjjel.

Említettem föntebb, hogy a tisztek mindenben kedvünket keresték, kívánságainkat lesték, hogy azokat előbb teljesítsék, mint kinyilatkoztatjuk. Így például mindjárt az 1-ső és 2-dik theánál látva azt, hogy a theát csak kóstolgatjuk, de nem iszzuk, annak okát kipuhatolván, mely az volt, hogy az amerikaiak mint az angolok, a theát vagy tisztán csupán ezukorral édesítve vagy bele még egy evőkanálnyi tejszint téve iszzák s rummal soha sem, és nem tudván azt, hogy vannak oly ferde ízlésűek, kik a thea finom izét és illatját rummal rontják el, azzal a hajót nem látták el; de mihelyt megtudták, hogy mi azt rummal szoktuk inni, a legelső kikötőben, Syrában, a hajót azzal ellátták. Irántunk nagy figyelmökre mutat az is, hogy midőn értünk a Dardanellákhoz jöttek, útjukban Olaszországban egy jó zenebandát vettek fel, mely rendszeren reggelizés és ebédlés alatt, s midőn délután a fedélzeten ültünk az európai partok szépségében gyönyörködve, a legszebb darabokat játszotta.

Az amerikaiak ételeik és evésmódjuk a magyarokétól nagyon eltérők. Reggel ők pálinkát nem isznak, de a mi kedvünkért azzal a hajó bőven el volt látva s a legfinomabb szeszek reggel jókor már az étterem asztalára voltak téve. A reggelinél rendszeren volt thea és kávé, tojás higan főve vagy rántva, néha egészben zsírban sütvé, vegyest zsírba sütött vékony sonkaszeletekkel; «beefsteak» (oly. bifszték = marhahússzelet), «hashe», mely rendszeren előtte való napról megmaradt azon marhahúsból készül, melyből a leves volt főzve (mert az amerikaiak a leves húsát száraz húsul, mint mi, soha fel nem adják). A húst finomra vágják bárdal s hajában főtt és összezúzott krumplival, irós-vajjal keverve párolják; volt birkamáj-szelet sütvé, hal kirántva, gyümölcs és bor. — Az ebédnél volt leves, benne kevés bolti hosszú metélt vagy maccaroni; többféle zöldség s piros paradicsom-alma lesze-

letelve, volt befőzött hal, tiszta vízben főzött rizs, zsír és só nélkül, hajában főtt krumplicsusz, «bamia» vagy «patlizsán» zöld bab, mind vízben főzve zsír, lé és só nélkül vagy e helyett hol veres, hol fehér répa tiszta vízben főzve, elszeletelve lé és eczet nélkül feladva. Fejes káposzta besózott marhahússal főzve, rántás és lé nélkül feladva, fehér bab előbb megfőzve; azután lé nélkül a közepébe tett nagy darab szalonnás vastag disznóhússal kemenczében megsütve (ezt hívják «pork and beans»-nak, olv. park end bínusz = disznóhús és bab, mely az amerikaiaknak kedves, mondhatni nemzeti étele); csibe vagy pulykasült, vagy sült kácsa sűrű mártalékkal, «beefsteak» «roast beef» (olv. rósztf bíf = sült marhahús); birkacomb egészben főve s kápri-mártalékkal leöntve; birkahát-szeletek, rajta az oldalsont egy részével kirántva, mártalékkal, gomba marhanyelvvel, mártalékkal, főtt gyenge kukoricza, sárga s görög dinnye, szőlő, alma, körte őszi barack, friss füge és bor. Megjegyzendő, hogy asztali bor soha sem tétetett fel, hanem csak csemegebor. — Megemlést érdemel az, hogy a cikóri-salátát s a zeller sárgás gyenge leveleit pohárban vízbe állítva tették fel az asztalra, melyből ök 2—3 levelet véve, eczet nélkül csupán a végét kissé sóba mártva ették.

Szeptember 24. 1851.

A vesztegháznál Kossuthot meglátogatta gróf Monti, a magyar szabadsági harcban volt ezredes, hol sokáig beszélgettek.

Meg kell itt említenem azt, hogy közöttünk a hajón kettő: Szerényi és Vaigli a tengeri betegségben már eddig is a Földközi tengeren, mely a nagy Ozeánhoz képest csak tó, roppantul szenvedtek, mindig ágyban feküdtek. Szerényi félve attól, hogy a nagy tengeri utat ki nem állja, óhajtott Olaszországban kiszállni, és az olasz hatóság, attól tartva, hogy benne Kossuth emissariusza lappang s a tengeri betegség csak ürügy, a kiszállhatást nem engedte meg.

Szeptember 25. 1851.

Reggel a kilencz olasz zenészt hajónkról partra tették s onnan küldék hozzánk búcsújuk bájos hangjait. Dél előtt 9 órakor a horgonyt felhúzták s a kikötőből kiindultunk — Ma Kossuth Iliás ezredes által minket hatunkat, kik nála napos tisztak szoktunk lenni

s Törökországban élete felett örködtünk, összehivatván, tudtunkra adta, hogy szándéka Marseille-nél kiszállni s Franciaországon át Londonba menni s hogy Ihaszon kívül közülünk még egyet enged vele menni, olyat, a kinek ezen út költségei fedezésére van pénze. Mi pénzetenek öten mindjárt visszaléptünk, Török Lajosnak hagyva a szerenését a nagy férfit kísérhetni.

Szeptember 26. 1851.

Délelőtt 10-kor Toulon iránt haladtunk. A tenger tükörsíma volt. A marseille-i kikötőhez közeledve, hajónkra kalauzt vettek fel s a sziklás veszélyes bejáráson, d. u. 1-kor a most készülöben levő, pompás, 20 millió forintba kerülő új kikötőbe értünk. Horgonyvetés után Kossuth tüstént tudatta a marseille-i prefektussal megérkezését s azon szándékát, hogy Franciaországon keresztül megállapodás nélkül Londonba akar jutni. A prefektus ezt nem mervén megengedni, kérte Kossuthot, hogy addig is, míg telegraph útján az engedélyt Párisból megkapja, szálljon ki a városba s a tengeri utazás fáradalmait pihenje ki. Kossuth csakugyan még ez nap családjával, Lemmivel s ennek családjával, Ihasz alezredessel, Török századossal s Gressák hű szolgájával a városba s a «Hôtel des ambassadeurs» szállodába szálltak. A prefektus másnap reggelre hitte, hogy a válasz megérkezik; de a ködös, homályos időben a nagy csápokkal jelek által működni szokott telegraph folyvást nem dolgozhatván, válasz 27-dikén nem érkezett, hanem 28-dikán hivatalosan tudtára adatott Kossuthnak a Franciaországon átmenését tiltó legfelsőbb rendelet. Napoleon (a kicsi), Franciaország elnöke, a gyáva, félt a bujdosó száműzöttet Franciaországon keresztül bocsátani. Kossuth tehát hozzátartozóival a hajóra visszament. A nép megtudván, hogy a fregátra vissza fog térni, az útjában eső utcákat zsúfolva úgy betöltötte, hogy a rendőrkatonák alig bírtak, neki a kikötőig a nép közt utat nyitni. Szerencsésnek tartotta magát, nem a ki csókolhatta, de csak érintette is kezét vagy csak ruháját. A «*vive Kossuth*», «*vive la Hongrie*», «*vive la République*» kiáltásoknak vége nem volt. Érdekes volt látni, hogy midőn Kossuth a néptömegbe szorult «gens d'armes»-ok előtt ment el, azok az ő nagysága iránti hódolattal megtelve, akaratlanul kalapot emeltek, s mélyen meghajtották magokat. — Délután a hajó némely tisztjei azt indítványozták, hogy egyenruhába öltözve menjünk be a városba szétnézni. Ezt közöltük Kossuthal, s ő helyeselte.

Nem sokára készen voltunk s mind a hajós-tisztek, Nelsonnal élükön, egyenruhákban, kardosan, mind mi honvéd-ruhában esolnakokba ültünk s a városba mentünk. A partot lépő roppant néptömeg között a rendőr-katonák a legudvariasabban nyitottak utat. Haladtunk beljebb a városban a roppant néptömeg között, a fentebbi kiáltások és tapsok soha nem szünő süketítő zaja között, s a mint utcázáról-utcázára haladtunk a kíséző néptömeg — mint a hó-görgeteg — egyre növekedett. Végre, hogy a zajtól szabaduljunk, egy nagy kávéházba vonultunk be előlök, helyet foglaltunk-s kávéztunk. De ők ide is betódultak. Egy titkos policziális jezsuita képű potrohos ember síma, szíves hízélgéssel ajánlotta, hogy a kíváncsi nép alkalmatlankodásától menekülés végett menjünk fel egy emeleti szobába. Mi mondánk, hogy a nép rokonszenvének s szeretetének nyilatkoztatása nekünk nem alkalmatlan, a nép se akarta megengedni, hogy körükből távozzunk, s a poczkos beavatkozót mérgökben majd szétszedték. Mi azonban nem akarván, hogy a hír jobban feszüljön, a poczkos ember kívánságának engedve, az emeletre felmentünk, hova a népből csak kevés juthatott hozzánk. Mig mi fent mulattunk, a néptömeg az utcán egyre éltetve Kossuthot. Magyarországot s a köztársaságot, várta kimenésünket. A kávéház két utca sarkán volt, a főutcázáról volt a főbejárás; itt volt a néptömeg; a másik szűk utcázára is volt az épületből mellékkijárás, s a poczkos ember ki akarva játszani s a faképnél hagyni a néptömeget, a legnyájasabb keressel rá vett bennünket, hogy azon a kis ajtón távozzunk a kávéházból; de a nép résen állott s a sarkon felállított örök tudatván a tömeggel, hogy a mellékutczán menekülünk, mind oda tódult, s jött velünk, amerre a városba mentünk. Soha nem szünő kiáltozások s tapsok között jutottunk a színházhoz, hol az előadás már állott. Itt az örök a néptömeget be nem eresztettek, de sokaknak még is sikerült velünk bejutni, még pedig ingyen. Ily nagy számmak az előadási csendben bemenése zaj s feltűnés nélkül nem történhetett, s a mint a páholyokban az egyesült-állami s magyar egyenruhákat meglátták, az egész színházi közönség felénk fordult s éljenzett. Az előadás egy időre megszakadt, de azután esend lett, mely csak akkor szakadt meg, mikor a poczkos ember néha-néha felvonások között hozzánk a hátulsó ajtón betekintett, mintegy lesve, hogy kik mernek velünk forradalmárokkal érintkezni, társalogni. Ilyenkor a füty és «kivele» kiabálás nem szűnt, míg a poczkos ember vissza nem vonta magát. Előadás után már csak kis tömeg kísért bennünket a kikötőhöz.

Szeptember 29. 1851.

Délben közöltetett velünk a marseille-i prefektusnak azon rendelete, hogy ezentúl a Mississippiről a városba menni mindenkinek, még a nőknek is megtiltatik. S így az Amerikai Szabad Statusok fregátjára internáltattunk, hogy Bonaparte Lajos köztársasági elnök ür édes álmai a szabadságért lelkesülő nép örömrivalgása által ne háboríttassanak. Este felé kezdett a nép a fregát közelében a partra csoportosulni, s rövid idő alatt mintegy 100 csónak úszott hajónkhoz többnyire francia nemzeti lobogóval s zenével, gyönyörű trüfi virágcsokrokat s pompás babér- és más koszorúkat hozva Kossuthnak. A csónakok Kossuth ablaka alatt seregelve, tele torokkal éltették Kossuthot, Magyarországot, az Amerikai Statusokat és a köztársaságot; daloltak több nemzeti dalt, s köztök többször nagy tüzzel — képzelhetni milyennel — a Marseillaise-t. Nem hiányzott az általános szabályos taps, mi úgy látszik a francziáknál divatos örömmnyilatkoztatási mód. Kossuth ez alatt a fedélzetre ment, s a részvétet röviden megköszönte, s kérte, hogy engedjék őt azon reménynyel távozni, hogy nem sokára ismét látjuk egymást.

Ezután a csónakok szép dallás közt rendben a parthoz visszaúsztak, s körünk csendes lett. Midőn később theázás után sötétben a fedélzeten ülve beszélgettünk, lubiczkolást s emberúszáshoz hasonló zajt hallottunk felénk közeledni. És csakugyan ember volt, egy marseille-i vargamester, Jean Baptist Jonquil, ki a hajóhoz érve, könyörgött, hogy vegyük fel, mert ő Kossuthot akarja látni. Felhúzták a didergő meztelent, s az amerikai tisztek ruhát adván rá, Kossuthnak bemutatták, kinek láttára leírhatlan elragadtatással előtte térdre esett, kezét megragadta s azt csókolta, azután néhányszor kérdezte tőle, hogy ő-e Kossuth? és miután igenlő választ kapott, ezt mondá: «no most már kész vagyok meghalni.» Ezután még egy darabig lelkesülve beszelt s azután kérte Kossuthot, — többször nevezvén őt az emberi nem megváltójának, és apjának, — hogy engedje, hogy megcsókolhassa. Kossuthot nyakánál átkarolva, arcát jobbról-bájlól hevesen megcsókolta; ezzel búcsút vett, s partra szállíttatott. 1

E napi tüntetésnél álmélkodva, elkedvetlenedve láttuk azt, hogy a miatt a hajóistisztek két pártra oszlottak. Egyik párt Long kapitány-nyal azt botrányosnak, az amerikai lobogót compromittálónak tartotta, a másik párt pedig helyeselte s örömmel nézte. Az egész tüntetés alatt egyetlenegy amerikai tiszt se volt látható se a fedélzeten, se az ablakok-

ban s mikor a nép az amerikai Egyesült-Államokat lelkesülten éltette, nem volt, ki ezt megköszönje. Long kapitány még minket is kért, hogy menjünk be a fedélzetről, hogy a nép bennünket ne lásson; de mi ott maradtunk s az egésznek néma szemtanúi voltunk. Később a tisztekkel e tárgyról beszélgetve, csodálkozásunkat fejeztük ki az ő udvariatlanságuk s pulyaságuk miatt, s volt közöttök olyan, ki azt mondta: nem csodálja, hogy üldöztetünk, «jobb egy rossz constitutio a vérontásnál, a bizonytalan harcznál;» és ezt az amerikai köztársaság szabad polgárait képviselő tengerésztiszt mondotta, kiknek ősei szabadságukért szinte bizonytalan véres harcokat vívtak és győzedelmeskedtek. Szégyen, gyalázat! — Másnap a mai tüntetés kisebb mértékben ismételtetett a nép által. A tegnap este beúszott Jonquil is a magával kivitt ruhát köszönettel visszahozta, de a hajóra fel nem bocsáttatott.

Október 1. 1851.

Kossuthnak a Marseille-ben tartózkodó amerikai consullal egy kis összezördülése volt azért, hogy a consul azt írta hajóskapitányunknak: mondja meg Kossuthnak, hogy az Egyesült-Államok lobogóját compromittálta. Ezért Kossuth haragudott, különösen azért, hogy a consul neki azt egy harmadik személy által izente, s nem közvetlen tudatta véleményét vele. Egyébiránt azt mondá Kossuth a kapitánynak, hogy, ha szerintök az amerikai lobogót ő compromittálta, az alatt tovább nem maradhatván, a legközelebbi kikötőben kéri partra kitételét, s számolni fog ő tettéért az amerikai népnek. A consul Kossuthtól bocsánatot kért ugyan; de Kossuth az ő magaviseletét nem feledhette.

Délután kezdették katlanunkat fűtni. A nép tömegesen tódult a partra, a kik csónakot kaphattak, csónakon úsztak a fregáthoz, s úgy libegték azt körül, mint apró kácsák az anyjakat. Több bokrétát és koszorút hoztak Kossuthnak, többnyire hervadhatlan vörös és fekete virágokból csináltakat, egyet a «Montagnarde» című forradalmi költeménnyel.

Számtalanszor éltették Kossuthot, Magyarországot, az általános köztársaságot s az amerikai Egyesült-Államokat, miket mi viszonztunk s indulásunkkor a marseille-i dal utolját velök együtt felemelt kalapokkal mi is rányomtuk. Midőn a kikötő kapujánál álló tömeghez ért fregátunk, szabad gondolkozású matrózaink, kik már eddig is

boszankodtak kapitányuk gyáva magaviseleteért, nem csak annak tudta nélkül, hanem az első hadnagy tilalma daczára az első úrboczkötellétraira egyszerre, mintha csak parancsszóra történt volna, fel-futottak s emelt kalapokkal három «hurra»-t kiáltottak, s mi ezen a francia néppel zajos tetszésünket nyilvánítottuk. — Kossuth a fedélzeten emeltebb helyen állott, s a tömeg zajos üdvözlését, mi nem szűnt meg, míg csak hajónk az est homályában szemök elől el nem tűnt, levett kalappal fogadta.

Október 2. 1851.

Reggel nem volt ugyan erős a szél, de minthogy az oldalt fújtt és csapta a hullámokat hajónkhoz, ezt rendetlen mozgásba, hintázásba hozta, s még azok is, kik a tengeri betegséget eddig kikerültük, most azt — közülünk egyet kivéve — mind megkaptuk. Az én betegségem kis mérvű volt és abban csak egy pár óráig gunnyasztottam a fedélzeten.

Október 5. 1851.

Délután 2—3 órakor a szőlővel beültetett, apró halmoeskákból hullámosan összeállítva látszott, *Malaga* hegyek mentében mentünk, melyek mazsola-, apró- és befőzött szőlővel látják el a föld nagyobb részét. — Este 10 órakor elértük a gibraltári külső erősséget s 10¹₂ órakor az öbölben Gibraltár alatt vetettünk horgonyt.

A következő napokon Kossuth családjával többnyire a városban szállásolt s a gibraltári kormányzó és az őrség ezredei által sorban az ő tiszteletére adott estélyeken megjelent.

Október 15. 1851.

Kossuth családjával a városból bejött a Mississippire s környezői számára ajánlólevelet írt az amerikai Egyesült-Államokhoz. Kossuthnak már Marseille-nél szándéka volt Angolországba rándulni s annak érettségük közbenjárását s rokonszenvét megköszönni, mi előtt Íjszak-Amerikába menne; de — mint mondtam — Napoleon Lajos ezt nem engedte meg. Most azonban, minthogy a mult este az Egyiptomból jövő s Angolországba Southamptonba menő gőzhajó a gibraltári kikötőbe egy napra betért, s Kossuth tudakozódására a kapitány azt

üzente, hogy számára többedmagával van hely, az Angolországba mehetésre megadatott neki az alkalom s este felé családjával, Iház Dániellel, Török Lajossal, Lemmi úrral s ennek családjával, Gressák József hű szolgájával és gyermekei nevelőjével az angol gőzösre átköltözött. Ugyanazon gőzösre mentek át hajónkról Prsiemszky, Lusakovszki es Koszák lengyelek.

Midőn Kossuth Nelson hadnagy kísérete mellett a fregát csónakjába leszállt az angol gőzösre menendő, a Mississippi nagy lobogója felhúzatott tiszteletére, a matrózok vezényletre a kötélletrákra és keresztgerendákra felfutottak s kalapjaikat csóválva háromszor «hurra»-t kiáltottak, mit a Kossuth csónakjában 11 matróz szinte háromszor viszonzott; mire a hajón levők mind «hurra»-t kiáltottak. Minden «hurra» közül a mi «éljen»-eink kiváltak. Ezután mi és környezetbelieink s a közénk furakodott kétszínű Lórody szintén csónakba ültünk s Kossuthot kísértük. Midőn Kossuth az angol hajóra lépett, legmagasabb árboczára, mintegy varázsintésre, egy nagy magyar színű lobogó bontakozott ki a lengő szellőben. Utána felleptünk a hajóra s rövid beszélgetés után, könyezve búcsút vettünk tőle s kedves családjától. Végre Berzenczey László, ki az angol nyelvet már magáévé tette, Kossuthot mint nemzeti kincsünket ajánlotta a fiatal kapitány gondviselésébe, és vele mindnyájan kezét szorítva, tőle búcsút vettünk s a rövid időni viszontlátás édes reménye alatt a Mississippire visszatértünk.

Kossuth és a Mississippi kapitánya már előbb abban egyeztek meg magok között, hogy a Mississippi Kossuthot Gibraltárba vissza várja, s innen ezen fog Amerikába menni; de az utolsó napokban abban állapodtak meg, hogy Kossuth Angolországban nem akarván sokáig maradni, onnan egyenesen fog New-Yorkba menni; a Mississippi pedig, mely még szintén ezen a napon fog elindulni, nehogy előbb érkezve New-Yorkba, s a nép természetesen azt hive, hogy Kossuth rajta van, hiában fellármáztassék, igen kis erővel fog haladni, s az Atlanti tengeren délre nagyon lekerülni, azért, hogy időt adjon Angolhonból a hírnek, hogy Kossuth Angolországba ment és így nem megy a Mississippin, a postagőzőssel előbb jönné New-Yorkba, mint a Mississippi oda érkezik.

Az angol gőzös este 6 órakor elindult, s a Mississippi mellett haladva el, parancsszóra Kossuth ismét «hurra»-kkal és «éljen»-ekkel üdvözöltetett. Ekkor a Mississippi is elkezdett fűttetni, s 8 órakor megindult egy a kikötőben horgonyzó amerikai kereskedő kis hajót von-

tatva, melynek kapitánya ezelőtt harmadnappal, a kikötőbe jövelelkor este későn, a tetőzetről egy vitorlarúd által a tengerbe leüttetett, s mire a hajó népe rajta segíthetett volna, a hullámok alá temettetett. Ezen vitorlás hajó a Mississippirez kötöttet, hogy azt a sík tengerre kivontassa. Tíz órakor a kikötőből kiindultunk, a vontatott hajó kedves fiatal özvegyét magunkkal vivén New-Yorkba. A vontatott hajóval kapitányul ment Gowen úr, azon amerikai hajónak a kapitánya, mely a gibraltári kikötőben ez előtt 6 évvel égés következtében elsüllyedt amerikai egyesült-állami gőzös fregát „*Missouri*” (a Mississippi nővére) kiszedésével foglalkozik.

Szép látványt szolgáltatott az este az öbölben a tenger vizének rendkívüli villóssága. Minden evezőcsapás mint egy tűzvonat látszott a vizen, s a hajó hasította hullámrétegek mint tűzredők nyúltak a hajó mellett két felől. A gőzös kerekei lubiczkolása egész tűzfolyamot idézett elő, melynek két szélét a hullámtűrődések igen erős kékesfehér lánggal szegték be.

Október 16. 1851.

Reggel korán a fedélzetre mentem fel, hogy az öreg Európának, ha még látható, egy utolsó Isten veledet mondjak; de már az afrikai partok is eltűntek a láthatárról. Éjjel erős oldalszél támadt, mely hajónkat annyira meghányta-vetette, hogy reggelre nem csak mi vendégek, hanem még a hajó népe nagy része is kisebb-nagyobb mértékben megkapta a tengeri betegséget. A hajó fedélzete a két kerékház között e napon úgy nézett ki, mint egy kórház; mert a ki csak bírta magát, a szobából mind ide kihúzódott friss levegőre, és mert a hajó hosszában hintálódzása itt legcsekélyebb, ki vetett ágyra, ki leterített köpenyre, ki csak a deszkára lefekve halálsápadtan nyújtózott; egyik-másik néha felugrott, s a védrácsosaton kihajolva a bevett jó reggelit vagy ebédet a halaknak adta, min mi többiek kaczagtunk. Némelyek egész napon által se nem ettek, se nem ittak, s mindig feküdtek.

Október 19. 1851.

Délelőtt 11 órakor a boráról híres *Madeira* sziget legnagyobb városa *Funchal* előtt horgonyt vetettünk s a vörös és tavaszi zöldszínű, hegyesvölgyes, kertekkel, házakkal, szőlőkkel s ezek felett erdővel borított pompás vidékének szépségében gyönyörködtünk. Minthogy itt sze-

net vettünk be s ezért 4—5 órát kellett itt tölteni a város és vidéke megnézésére partra mentünk, a mi sajátságos módon történt. A Funchali öböl t. i. széles torka délre egészen nyitva van és így az abban horgonyzó hajók azon esetben, ha arról erős szél, vihar talál jönni, nehogy az által partra hajtassanak s összetörjenek, kénytelenek a sik tengerre kifutni s a vihar lecsendesültét ott bevárni. Már csak ezért is ezen kikötő a kereskedésre nem igen alkalmas; de nem alkalmas azért se, mert a vize a parttól befelé lassan mélyebbül, nincsenek rakpartok, hova a terhelt dereglyék s csónakok kiállhatnának s terhőket biztosan ki- s bevihetnék. Épen ezért a mi partra szállásunk is sajátságos volt s ekkép történt. A funchali csónok-hordárok, horgonylevetésünk után tüstént hajónkhoz jöttek szolgálatjokat ajánlani. Kik a városba akartunk menni, hajós tisztekkel együtt az ő csónakaikba rakódtunk s ők velünk a part felé eveztek. Minél jobban közeledtünk a parthoz, annál inkább észrevettük a tenger vizének a partra ki- s onnan befutását, úgy annyira, hogy a víz visszavonulásakor a lassan mélyedő fenék száz lépésnyire is teljesen víz nélkül maradt. Midőn hordárjaink látták, hogy csónakunk a víz visszavonulásakor már feneket ér, a csónakból kiugrottak, s azt két oldalon megragadva a kifelé toluló dagadt hullám hátán kifelé sebesen húzták s midőn a víz visszavonulva csónakunkat víztelen fövény fenéken hagyta, azok mindegyike közülünk egyet-egyet a hátára vett s mielőtt a víz ismét visszatért, már parton voltunk.

Madeira sziget, mely az afrikai vagy marokkoi partokól mintegy 100 német mértföldnyire esik, Egyiptommal egy éjszaki szélességben, azaz $32^{\circ} 36'$ és $32^{\circ} 53'$ között van, Portugal birtoka. A sziget hossza 8 — szélessége 3 német mértföld; az egész tele van tűzokádó hegyi sziklával, melyek némelyike 6000 láb magas. A sziget nyugoti részén egy 5000 láb magas hegy nyúlik keresztül, melynek teteje nagy kiterjedésű kövér földű fensík. A középső hegytől meredek oldalú ágak nyúlnak a tengerhez, hol azok egykét ezer láb magas függélyes, sőt néhol a tenger fölé kihajló sziklafalban végződnek. Ezen hegyágak között egy-egy kis öböl van s ezen belül jól művelt kövér talajú völgy. Ezen kis öblök partján vannak a sziget falui. A sziget körül vezetett kocsí-út sok helyen igen regényes, mert néhol két égbe meredő összeszorítással fenyegető kopár szikla között halad, néha pedig a tenger fölé is kihajló roppant magas szikla alatt a tenger vize szélén fut szabad kilátással a végetlennek látszó sik tengerre.

A hegyoldalak buja növényzettel vannak borítva. Mindenfelé torraszirozást lehet látni, minden kis tér használat alá van véve. A sziget

déli részén terem a híres Madeira-bor, mely erős aszúforma bor. Jobb időkben 25,000 átalag termett, de szőlőbetegség következtében a termés most már alig 1000 átalag. A tengerszínhez közelebbi részeken egész erdők vannak narancs- és citromfákból a szőlők között foltonkint. Feljebb banana, füge, gránátalma stb. terem, és még föntebb a mérsékelt égalt gyümölcsei, alma, körte, őszi barack stb. Termelnek buzát, rozsot, árpat és kukoriczát is, de az a sziget szükségletének csak $\frac{1}{5}$ részét teszi. Madeira légmérséklete a legkellemesebb, a leghidegebb 13° s a legmelegebb 18° R.; ezért a szigetet az európaiak, kivált az angolok és különösen a mellbetegek nagyon látogatják. A sziget lakói nyelve portugál.

Madeira sziget fővárosa *Funchal*, melynek kikötőjében horgonyt vetettünk. Az utcák és udvarok mind apró kőcsekkel, kockázva. mozaik módra igen csinosan vannak kirakva. A város nevezetesebb épületei a székesegyház, a kormányzó lakja, a kórház és a színház. Van a városban 3—4 sétatér. Csinos házai többnyire emeletesek, utcái mind kővezettek s tiszták, hanem népe nem szép arcvonású, kivéve a 400 angol vendég családot, mely itt él és nagy drágaságot okoz. — Honunkban május és júniusban a természet nem oly vidor, s a legnem oly kellemes, mint itt most október utolján, hol minden zöld, minden virágzik és gyümölcsös. A szem mindenfelé narancs-, citrom-, füge-, kávé-, banana-fákat lát gyümölcsökkel rakva. A sok pálma-, kókusz- és más forró égalt fák és virágok előttünk szokatlan s igen érdekes kinézést adnak a vidéknek. A piacon bőven van szőlő, alma, finom körte, narancs, hanem ez mind zöldes halavány sárga színű s igen savanyu, mert itt csak folytonos tavasz lévén, nincs az a nagy hőség, mit ez a gyümölcs kíván. A tél itt csak folytonos sok esőből és szélből áll. A természetben csak egy levélszáradás se mutatja, hogy október közepe van. A város szélesen van környezve mulató- és gyümölcsöskertekkel, hova a mulatni akarók lóháton vagy hordszéken vagy két ökör által vont vastalpu szánkócskán mennek. A kanári-madarak itt vadon tenyésznek. — Vezetőnk az apácák kolostorába is bevitt bennünket. A látogatók teremében szívesen fogadtattunk. Közülünk egy a hőség és sok járkálás miatti szomjat tovább nem tűrhethén, egy pohár vizet kért, s egy pár percz múlva egy szép fiatal apáca egy gyönyörű virágokkal borított tányérka közepén hozott friss forrásvízzel kínálta, a miért az — a szokás szerint — egy kis ezüst pénzt tett a tányérra. A fejedelemső nagy mennyiségű gyönyörű, az apácák által csinált, természetesnek látszó virágot rakott elibünk, melyekből emlékül vásároltunk. Ezen

virágok érdeke főképp abban állott, hogy azok a szigeten nagy számmal levő gyönyörű színű madárcák tollaiból voltak oly ügyesen csinálva, hogy azt csak közeli szigorú vizsgálattal szemlélő fedezhette fel. — Nevezetes a kövel kerített temető, melynek vasrostélyos eleje, az azon által kilátszó dísz-cserjékkel s virágokkal beültetett belső tér, a pompás bejárat mozaik-kövekkel csinosan kirakva első tekintetre azt gyaníttatja az idegennel, hogy az valami dúsgazdagnak mulatókertje, míg a szinte mozaikkal rakott föuton végig nézve e kert közepén az egyszerű csinos nagy kökeresztet s a kapuval szemközt a jó ízléssel épült kápolnát meg nem látja. A kerítés mellett körül vannak a gazdagabbak számozott (összesen 234) sírboltjai, melyek részint már betöltvék, részint még betöltetlenek, s fedő lapjuk környéke hervadhatlan növényekkel s virágokkal, cserjékkel finom ízléssel beültetve s gondosan ápolva vannak. A temetővel szemközt van a szép környezetű, emeletes «szegény-menház.»

Október 20. 1851.

Délután 2 órakor felhúztuk horgonyunkat a portugali földből s búcsút vettünk Madeirától. Szemeink merőn nézték az előttünk mindinkább-inkább tűnedező utolsó darab szárazföldet, mindaddig, míg az est homálya azt végkép elfedte előttünk s mint hosszú fogságra, lehet talán halálra-ítéltek, komoly, méla arczokkal vonultunk le a közös étterembe, hallgatva nézve az előttünk párolgó theára, annak gőz-ködében is mintegy az eltűnt szárazföldet keresve méla szemeink. Az idő kellemes, tiszta, csendes s a tenger sima, nyugodt volt annyira, hogy hajónk még sebes haladása mellett is legkisebb hintálás vagy rázás nélkül haladt. Mi a fedezeten ülve s beszélgetve a multról s a kétes jövőről, gyönyörködtünk a tenger egyik legszebbik látványában, a hold feljöttében. Vajmi felséges volt látni az óriási tűzgömböt a végtelen messzeségben, mintegy a tengerből felbújni, hosszú vörös, tőle felénk szélesbedő egyenes utat képezve a víz rezgő színén, mely a mint a hold feljebb-feljebb emelkedett és színe világosbodott s erősödött, előbb arany, majd ezüst színűvé változott. Feltünk, hogy ezen tengeresendesség után vihar fog következni. Megtörtént.

Október 22-kén éjféltkor.

Szél támadt s perczről-perczre erősödött, a kötelek között suhogott, süvöltött, a hullámok tompán s egymásba ütődve zúgtak, a hajó mindenfelé rettenetesen himbálódzott, annyira, hogy az ember álmából felriasztva támaszkodott, kapaszkodott, hogy ágyából ki ne boruljon. Rendkívül kellemetlenül érzi az ember magát, midőn ágyában feksze szinte lábra állíttatik, ismét gyorsan csaknem före fordíttatik; most 2—3 öl magasra sebesen felemeltetik s onnan ismét épen olyan sebesen lebocsáttatik. Ezen rendetlen és sokáig tartó mozgásban az ember úgy érzi, mintha belső részeit fel és alá húzgálnák, s végre a legkeményebb természetű ember fejét is elkábítja, gyomrát felémelyíti. Nevelé a vihar borzalmát az éj setétsége, a hajóba újonnan épített szobák deszkafalainak folytonos nyikorgása, recsegése, a szobákból mindenfelől hallatszó székfeldőlések, tálak, tányérok, palaczkok, poharak stb. lehullása, csörömpölése, némely szobaablakok hullám általi bezúzatása, a hálószobákból hallatszó nyögések, ökrendezések, káromkodások, akarnám mondani Isten segedelmeérti sóhajtások stb. Azt hiszi az ember, hogy a dühös elem, az óriás-hullám a kis dióhéjat összemorzsolja, s ő a mérföldnyi mélységű fenékre temettetik a nélkül, hogy a Mindenhatón kívül valaki tudná, hova és mivé lettél. Nekem egész éjjel nem volt semmi bajom, de reggel az öltözködés közben elkábultam s keveset hánytam; de többé a még két napig dühöngött — bár nem oly erős — vihar alatt nem volt semmi bajom. Egyet-kettőt kivéve a többi kiköltözők mind tengeri betegek voltak, sőt sokan folyvást ágyban feküdtek. Tartott ezen vihar 23 és 24-dikén s egyéb baj az alatt nem volt, mint az első árbocz felső darabját, az egy láb vastag egészséges fenyőszálat a szél derékon ketté törte; és hogy azon emberkar vastagságú kötél, mely a két végénél fogva a hajó orrához és farához erősítve a hajó oldalán, kívül végig nyúlik, valahogy lekapcsolódott s a hajtó kerék tengelyére tekeredve a gépet megállította, s mind addig, míg azt nagy ügygyel-bajjal el nem vágták s a kereket el nem szabadtították, hajónk nem lévén kormányozható, a hullámok játéka volt, sokaknak nem kis megrémülésére.

Október utolján.

Október utolján s november elején roppant sok röpülő halat láttunk. Ezen halak 6—10 hüvelyk hosszúk, termetükre s színükre

nézve hasonlók a heringekhez, 4—5 hüvelyk hosszú hártya-szárnyaik vannak, s a hajtókereknek robajától s lubiczkolásától megijedve, rendszeren a hajó oldala által visszalökött hullámokból röptültek ki s mindig a széllel szemközt 40—60 lépésnyire a víz színe fölött 1—2 lábbal röptülnek s ismét a vízbe merülnek. Kiseb kereskedő vitorlás terhelt hajók fedélzetére, melyeknek oldala a vízből csak 3—5 lábnyira van ki, ezen halak nagy mennyiségben vetődnek s a matrózoknak kedves eledelül szolgálnak.

November 6-dikán hajónk vitorlagerendájára két elfáradt gém szállott, különösen az egyik annyira lankadt volt, hogy a hozzá felmászott matróz által meg hagyta magát fogni; s egy darabig a hajó fedélzetén volt, de később egy meggondolatlan vagy kegyetlen matróz őt a hajóról kidobta. Egy darabig elröptült, de nem bízva erejében, a hajó fele visszafordult, de mielőtt arra ért volna, elfáradva a vízbe esett s belefúlt. A tenger ma épen oly üvegsima csendes volt mint az október 22-ki nagy vihart előző napon, s azért ismét közeli vihartól tartottunk.

November 7. 1851.

Délelőtt 9 órakor csakugyan megérkezett a vihar, s a nyugalmas tengert fél óra alatt 5—6 öl magas irtózatossá hullámokká korbácsolta, hajónkat borzasztón hánytá-vetette, annyira hogy nemhogy széken ülni lehetett volna kapaszkodás nélkül, de még a fedélzet csupasz deszkázatán se tudtunk megülni úgy, hogy a hajó más oldalra dülésekor a másik oldalra ne csússzunk. Vízszintes állásáról a hajó 25—30 foknyira dülöngött, pedig oldalthajtó kerekesszöke annyira nem dülöngnek, mint a vitorlás hajók. A hajó orrán a vihardeszkázatot a dühös hullámok betörték s a fedélzetet arasznyi vízzel borították, majd a hajó fölött átsapódtak, majd a vitorlákra 4—5 öl magasan felvágódtak. Ezen kívül más baj nem történt, mint az, hogy a kormánykötél elszakadt, s míg a mindig készen álló tartalékkötelet annak helyére húzták, hajónk kormány nélkül a hullámok tehetetlen játéka volt. Az ebédlés kín volt, mert bárha az asztalra egyebet nem tettek, mint mindenkinek tányért, kést, villát, kanalat, s az asztal közepére egyszerre csak egy tál ételt, még ennyit se bírtunk a lehullástól megőrizni; mert ha a hajó nagyot lejtett, nem tudta az ember, hogy magát tartsa-e fel, hogy vagy az asztalra vagy hanyatt ne bukjak, vagy az asztalon levő holmit, hogy az le ne hulljon. Közülünk alig ettünk len

hárman, a többiek részint semmit se, részint a fedezeten kézből ettek; mert az ember gyomra vihar alatt sehol jobban nem émelyedik, mint len az étteremben az evésnél. Még a fedélzeten is nagyon válogatók voltak; a mi számunkra készített pompás ételek helyett a matrózok számára beszózott disznóhússal főzött bablevest megkivánták s abból igen jóízűn ettek.

Vihar után kevéssel a nap az oszladozó felhők közül letekintett, mosolyogva a pajkos tréfán, melyet Neptun és Aeol rajtunk elkövettek, s a zavarón, mit közöttünk okoztak; de a nagy hullámok egész estig lecsillapodni nem bírtak. Ezen vihar alatt már semmi bajom nem volt. Sőt nem volt baja azoknak se, egy-kettő kivételével, kik azelőtt nehez tengeri betegek voltak.

Szép volt a fedélzetről a tenger borzasztó szépségét, a természeti jelenet nagyszertíségét nézni. Az egész tenger a láthatárig úgy nézett ki, mint egy hegyes-völgyes, sziklás, hóval tarkázott sivatag vidék, melyen semmi élő állat magának menhelyet nem talál, életmet nem lel. Borzadva gyönyörködünk a hajónk felé dühös fenyegetéssel, felborítással vagy eltemetéssel fenyegető, rémítő, a vízből három ölhíre kiálló hajónknál még 3—4 öllel magasabb, 20—30 öl széles alapú, 40—50 öl hosszú óriási hömpölygő hullámokban; melyek közül a kisebbek, ha a hajónk alá nem bújhattak, annak oldalába ütödték, s általa megvetéssel visszalökve, iszonyú morajjal habokká törve estek hanyatt az utánok nyomban rohanó hullámok karjaiba. Szilárd s gyors hajónk pedig könnyű szokésekkel vetette át magát ez óriás lomha hullámokon.

Nov. 8-dikán és 9-dikén a tenger igen csendes volt s az utóbbi napon nagyon kellemes. Ekkor láttunk távolról, New-Yorktól mintegy 40 n. mérföldnyi távolságra a czethalak orrából fellövelő nagy vízsugarakat. Ugyanez nap láttunk a tengeren libegve, hajónkhoz közel négy vadkácsát, melyeket a tegnapelőtti vihar hajtott ki a tengerre.

November 10. 1851.

Hajnalban hajónk két ágyulövessel és két magasba bocsátott röppentyűvel jelenté közalgését a new-yorki öböl torkához. Rövid idő múlva a «pilot»-(kalauz-)hajó hozzánk érkezett, a gőzös megállott, a «pilot» hajónkra jött, a kapitánynyal tartott rövid tudakozódás után a parancsnokságot átvette, a kormányoshoz ment s a hajó menését

igazgatta. Csodálkoznak talán olvasóim azon, hogy még az Egyesült-Államok minden kikötőit jól ismerő tengerésztisztek is «pilot»-ot használnak.

Az ország törvényei parancsolják, hogy minden hajóparancsnok «pilot»-ot használjon, s ez azért van, mert a folyók, melyek a kikötőbe öntik vizeiket, magokkal sok fövenyt és iszapot hoznak s azt a kikötő vagy folyó torkánál rakják le, s ez által annak fenekét hol egy, hol más helyen feltorlaszolja, feliszapolja, a vízből ki nem látszó zátonyokat csúlnak. Ezen zátonyok a változó szelek irányához kepest változnak, s megtörténik, hogy a hol ma a torok legmélyebb, egy hónap vagy egy pár hét múlva ott már zátony van és a mély meder ott, hol azelőtt a zátony volt. Ezen változást nem idegen, de még oly helybeli tengerész se tudhatja, ki már hetekkel előbb ment ki a kikötőből; de a «pilot»-ok a legkisebb változást is tudják s a torok mély részét, az általok a parton és a vízben állított jelek után igazodva, biztosan eltalálják. A hajó átvételétől kezdve a «pilot» felelős minden a helytelen futásból eredhető kárért; ezért az ő rendeletének mind a tisztek, mind a közmatrózok s gépészek feltétlenül engedelmeskedni tartoznak. Ily biztos vezetés mellett hajónk 9 óra felé a new-yorki öböl torkába ért, melyet a vidék lapossága miatt semmi magaslat nem jelez, csupán a világító torony. Innen New-York még 4 n. mérföld. A torkon bemenve, mely «Sandy Hook»-nak (homok-fok) nevezetik, bejutottunk e ropant kiterjedésű öbölbe, melynek jobbfelőli oldalát a «Long Island» (olv. Long ájlend) nevű keskeny sziget, a balfelőlit a szárazföld és beljebb a «Staten Island», felső végét pedig New-York maga képezi. Ezen nagy öbölben szoktak várakozni horgonyozva a már megterhelt, de valami akadály miatt még nem indulható, vagy ép érkezett s a kikötőben meg helyet nem kapott idegen hajók. A torkon bemenve jobbról s balról két erődből a mellvédek tetejéről 40 centiméter öblű, 25—30 kilogramm löporral, 240 kilogramm nehézségű tömör golyót lövő, 43,250 kilogramm nehézségű vaságyúuk bámulnak az előttök elhaladó hajókra. A toroktól 2 n. mérföldnyire haladva gyönyörű panoráma tárult előttünkbe. Jobbról, azaz Long Islanden, a vidám kinézésű villák, balról a domboldalon hosszan nyúló s befelé terülő «Staten Island» nevű szigeten levő gyönyörű telep, szép házaival, fával ültetett egyenes utcáival, oly szép látványt nyújt az utazónak mint a mesés szépségű «Bosporus»; sőt ennél még szebbet, mert itt a látvány szépségét nagyobbyszerűvé teszik a parton levő gyárak gőzpöfögései, az öbölben fel s alá futkosó gőzkompok és vontatók, a fáknak sárga, piros, viola-

színtű tündéries kinézése.* Itt a nagy forgalom és munkásság az, ami a Bosporusnál hiányzik. Ezen telepen az öbölparton van a nagy vesztegház. Ez iránt hajónk megcsendesedett s a vesztegházi tisztek csónakon hozzánk úsztak, a fedélzetre feljőve a kapitánytól tudakozódtak, s minthogy egészséges helyről jöttünk s hajónk ragályos betegséget nem hozhatott, azt tovább bocsátották. New-Yorkhoz értünk, de annak szépségét nem láttuk, mert a város lapályon fekvén, csak az öbölparton házakat láttuk, melyek majd mind nagyon egyszerű kinézésű gyárak és raktárak, s még ezeket is a várost körülvevő, ki- és berakodó ezer meg ezer nagy hajók árboczerdejétől alig láttuk. Tíz óra tájban hajónk New-Yorkkal átellenben a Brooklyn alatti állami hajógyár előtt horgonyt vetett.

Mielőtt tovább mennék, meg kell említenem, hogy midőn Kossuth Gibraltárban elhatározta, hogy onnan az angol utas-gözösön Angolországba megy, azt akarta, hogy a Mississippi őt Gibraltárban várja meg, míg oda, Angolországban tíz napot töltve, visszatér. Minthogy így a Mississippinek egy hónapig kellett volna Gibraltárban vesztegelni s a kapitány a tisztek egy részével azt nyilatkoztatta, hogy annyi időt ott tölteni nem lehet, Nelson pedig a többi tisztekkel az ellenkezőt tartotta: e miatt a hajó tisztszei két pártra oszlottak. Ezt látva Kossuth, a dolgot úgy egyenlítette ki, hogy se ő neki ne kellessék a Gibraltárba visszamenéssel útját és költségét szaporítani, se a fregátnak a várakozással időt veszteni s majd a novemberi zivataros időkben utazni: ő Angolországból egyenesen megy New-Yorkba s a Mississippi tisztikarát, azért hogy őt nem vitték magokkal, ki fogja menteni. A Mississippi pedig induljon s utazzon mint a kapitánynak tetszik. De ezzel a szakadás, viszálykodás a tisztek között meg nem szűnt, sőt növekedett az által, hogy Nelson, látván a kapitánypártiak irántunk gyengédtelenségét, hidegségét s némi gorombaságát, azért őket megtámadta, lemocskolta, s úgy nyilatkozott, hogy készebb inkább tisztségét letenni, mint olyan tisztekkel szolgálni. Takarták őket, mint lehetett, előttünk viszálykodásukat, de irántunk hidegségöket, némelyeknek megvetését azután is tapasztaltuk.

* Minden külföldit kellemesen lep meg Éjszak-Amerikában az őszi derek után az erdők tündéri szépsége. A fák leveleinek 2—3-féle élénk színei oly szépen, oly mesterileg olvadnak egymásba, hogy érdemes azokból megszállva csokrokat, koszorúkat csinálni s üveg alatt a társalgó teremben tartani, boltokban árulni.

Ezeket előrebozsátva, folytatom elbeszélését annak, hogy mi történt velünk megérkezésünk után.

Alig hogy hajónk horgonyt vetett, a «New-York Times»-nak egy újabb száma jutott kezünkbe, melyben egy Marseille-ből egy angol hírlapba küldött s abból átvett czikk volt. Ez gyalázza Kossuthot, gyalázza a Mississippin New-Yorkba ment magyarokat; Kossuthot demagógnak, minket többieket — mint mondja, Long kapitány szavai után — elégteleneknek, követelőőknek mond; azt mondja, hogy kettőt-hármat közülünk kivéve, kik «gentlemen» formák, mind rongyok vagyunk, viaskodó kakas kinézésűek, marakodók stb. Képzelné lehet érzelmünket, kik vonzalommal, vágygyal s reménynyel telve tettük meg a hosszú tengeri utat, midőn azok közé érkezve, kik oly szives készséggel működtek fogságból szabadításunkon, s költséget nem kimélve hoztak magokhoz, New-York egyik legnagyobb lapja egy ellenséges kéz által irt czikkével, jó hírünket s becsületünket, ez egyetlen vagyonunkat s ajánló levelünket sárral láttuk bemázoltatni. Álmélkodtunk, boszankodtunk, dühöngtünk a gaz ármányon, melynek szerzőjének vagy a hosszúkezü osztrákot vagy a marseille-i prefect-et vagy a Long kapitány pártjából való tisztek egyikét hittük; hölgyeinknek, felve a méltatlanul sértő, rágalmazó czikk megjelenése következtében leendő hideg fogadtatásunktól; figyelembe sem vétetésünket, sőt megvettetésünk szomorú képét látva már magok előtt, könyök facsarodtak szemekből, fájdalmas panasz kebleikből, hogy «hát azért hoztak ők, a megmentőinknek hitt amerikaiak, bennünket ide, hogy amink még megmaradt, jó hírünk s becsületunktől is megfoszszanak!» — Így bús érzelmekkel s méltó boszankodással azokra, kiknek műve volt a gyalázó czikk, hajtánk le fejünket az utolsó álomra a Mississippin; de az álom nehezen jött.

November 11. 1851.

Ma már jobb hirre ébredtünk fel. A «New-York Herald» az Egyesült-Államok legolvasottabb hírlapja utolsó számai jöttek kezünkbe, melyek jó színnel rajzoltak bennünket. Nelson úr látva felvidulásunkat, mondá: «ma így van, holnap jobban lesz s az után még jobban»; látva egyszersmind Long kapitány s társai elleni boszankodásunkat, s észre vévén, hogy őket kérdőre akarjuk vonni, mondá: «bizzuk azt ő rájuk, majd elvégzik ők azt helyettünk.» — Ez után a nov. 9-dikén a magunk közül közakarattal választott három tagból álló bizottmányunk,

Berzenczey László, Perczel Miklós és Kalapsza János, Long kapitány által tudatta a város előjáróival, hogy ők nevünkben nálok tisztelkedni s a kormány szivességéért köszönetet mondani kívánnak. A «Committee» (közigazgatási bizottság) általok tudatá velünk, hogy küldöttei mindjárt nálunk lesznek a hajón. Úgy lön; 11 óra tájban a «Committee» két küldötte jött a hajóra s mindnyájunk személyes bemutatása után bocsánatot kértek a város nevében, hogy bennünket ünnepélylyel nem fogadtak, mert részint váratlanul érkezünk, részint Kossuth számára tartják az ünnepies fogadást; hanem a város addig is, míg Kossuth megérkezik, szállásunk- és ételmezésünkről gondoskodott, hova ma délután el is fogunk szállíttatni, kérve bennünket, hogy Kossuth megérkezésekor annak illő fogadásában őket segítsük. — Berzenczey nevünkben megköszönte azt, amit az Egyesült-Államok értünk tettek, s New-York városa most tenni ígért. Kérte őket, hogy a «Times» minket rágalmazó cikkének ne higgyenek, mert az lelketlen elleneink műve s ígérte, hogy mi azon cikk rágalmait tettel fogjuk megcáfolni.

A küldöttség elment s mi a Mississippin utolsó ebédhez ültünk le. Az ebéd alatt több köszöntések mondatk. Berzenczey nevünkben megköszönte (mi magyarok mind felállva hallgattuk) a Mississipp-i tisztjeinek szivességét s barátságát, melylyel irántunk viseltettek, biztosítván őket, hogy soha őket feledni nem fogjuk. Erre Chaplain úr, a hajó második tisztje válaszolt a tisztikar nevében, mentve magokat, hogy oly kényelemmel s étellemmel, a körülmények miatt, nem szolgálhattak, mint tengeri-beteges állapotunk kívánta volna stb. Philipp úr rövid köszöntésének tartalma ez: ők minket a szabadság földére hoztak, de Isten ne engedje, hogy mi ott halhassunk meg, hanem adja, hogy elnyomott hazánk szabadítására minél előbb haza mehesünk. Legjobban meglepett, meghatott bennünket Blackwell főorvos kellemesen, könnyen folyó, erélyes köszöntése. Hosszú, de rövidnek tetszett beszédéből láttuk, hogy ő a magyar ügyet oly jól érti, mint sok magyar nem. Mondá, hogy mi szabadságot akartunk adni a népnek, oly módon, amint más nemzet még nem adott, mert nálunk a szabaddalmas osztály, a nemesség mondott le előbb szabadalmairól s azután adott szabadságot a népnek és ezen adott szabadságot helybehagyásával, aláírásával biztosította a király; de szavát megszegte, mert elnyomásunkra előbb szomszéd testvéreinket lázította fel áligéretekkal és segítette őket pénzzel, fegyverrel; később pedig nyilvánosan csatatérre lépett ellenünk. De a dicső magyar nemzet elszántan, hősiesen küzdött a hitszegő zsarnokkal, s szent földjéről azt már majdnem kiverte esü-

fosan, midőn az általa segélyre felhívott orosz zsarnok szabadságról fogalommal se bíró vad seregei borították el országunkat s a honárulókkal kezét fogva megbuktatták a szent ügyet. Mi kibujdostunk, száműzöttek lettünk s a 15 millió szabadságért sóvárgó nép kemény igába töretett; de ne csüggedjünk, rövid időn felderül a szabadság napja s kiméletlenül kérdőre fog vonatni az éjszaki zsarnok, hogy miért avatta ő magát a magyarok ügyébe? — Erre a hajós-tisztek három «hurrah»-kiáltás után üritettek velünk poharat. Mi pedig megindulva, könybe lábbadt szemekkel háromszoros «éljen»-t kiáltva ittunk a lelkes szónok egészségéért. Ezután az elnöklő főhadnagy Chaplain teli pohár üritésre s hármass «hurrah»-kiáltásra szólítá fel a tisztikart Kossuth egészségéért; mire rengett a terem a hurrahk-tól és éljenektől, s kiürültek a maderáival töltött poharak. Ebédttől a fedélzetre mentünk fel; a matrózok összeseregelve előttünk, választott szónokjuk által tőlünk érzékenyen búcsút vettek s velünk sorban kezét ráztak. Berzenczey nevünkben válaszolt, sirántunk mutatott tisztet, szíves magok-viseletéért s tanúsított rokonérzetükért köszönetet mondott.

Rövid idő múlva a Mississipp-i csónakjain az állami hajógyár melletti partra szállítottunk. Midőn a hajón maradt matrózok látták, hogy lábainkat már mindnyájan Amerika szabad földére tettük, a hajó fedeléről hármass «hurrah»-t harsogtattak, mire mi is éljenekkel kevert hármass «hurrah»-val — angol szokás szerint kalapot csóválva — válaszoltunk. Erre ők ismét hármass «hurrah»-t kiáltottak s tőlünk is válaszul hasonlókat kaptak; azután ők ismét még nagyobb tüzzel adták feleletül a hármass «hurrah»-t. Mi látván, hogy a lelkesült legénység nem akarja a búcsú végszót nekünk engedni, engedtünk nekik, s utolsó búcsúpillantást vetve a kedves Mississippire, elfordultunk, s a már ott ránk várakozó new-yorki legpompásabb két, hat-hat, párosával fogott bogláros szürke lovas, nagy társas-kocsiba ültünk s mintegy fél negyed óráig Brooklyn városrészben meghordoztatván, gőzös-kompon New-Yorkba átmentünk s az «Irwing House» első rangú szállodában jó izléssel s kényelemmel bútorozott szobákba szállásoltattunk.

A Mississippin New-Yorkba szállított magyar menekültek ezek: Perczel Miklós és neje; Berzenczey László; Házmán Ferencz; Asbóth Sándor; Lórody (Eischl) Ede; Wagner Gusztáv; Demeter János és neje; Gyurman Adolf, neje és kis leánya; Kovács István és neje; Spacsek Lajos, anyja, neje és kis fia; Fráter Alajos, Waighi Vilmos, Kalapsza János, Németh József, Grechenek György, László Károly, Siegel János, Szerényi Antal, Miklósy Ármin, Lüleý Manó, neje és

5 gyermeke, Merighi Czézár, Ács Gida és 6 szolga, u. m. Kovács Ferencz, Magyar Sándor, Szabó Péter, Schwartz Károly, Tetzik Vilmos, Szegedi János.

A Mississippi fregát útja az Oczeánon keresztül Gibraltártól New-Yorkig,

(a Grenwichi déllő szerint)

	Nap	hosszuság	szélesség		Nap	hosszuság	szélesség
Október	16	— 7 ^o	— 36 ^{3/4} ^o	Október	29	— 41 ^{3/4} ^o	— 25 ^{3/4} ^o
"	17	— 10 ^o	— 35 ^o	"	30	— 44 ^{3/4} ^o	— 25 ^{3/4} ^o
"	18	— 13 ^{3/4} ^o	— 34 ^o	"	31	— 48 ^o	— 26 ^{1/2} ^o
"	19	— 17 ^o	— 33 ^{1/4} ^o	November	1	— 51 ^o	— 26 ^{3/4} ^o
"	20			"	2	— 54 ^{1/4} ^o	— 27 ^{1/4} ^o
"	21	— 19 ^{3/4} ^o	— 31 ^{3/4} ^o	"	3	— 57 ^{3/4} ^o	— 28 ^{1/4} ^o
"	22	— 23 ^o	— 31 ^o	"	4	— 61 ^{3/4} ^o	— 29 ^{1/4} ^o
"	23	— 26 ^o	— 31 ^o	"	5	— 64 ^o	— 29 ^{3/4} ^o
"	24	— 27 ^{3/4} ^o	— 30 ^o	"	6	— 67 ^o	— 31 ^{3/4} ^o
"	25	— 29 ^{1/4} ^o	— 28 ^{3/4} ^o	"	7	— 70 ^{3/4} ^o	— 35 ^{1/4} ^o
"	26	— 32 ^{3/4} ^o	— 27 ^{3/4} ^o	"	8	— 73 ^{3/4} ^o	— 36 ^{1/4} ^o
"	27	— 35 ^{3/4} ^o	— 27 ^o	"	9	— 74	— 38 ^{1/4} ^o
"	28	— 38 ^{3/4} ^o	— 26 ^o	"	10	— New-York. *	

Ezen jegyzékből kitűnik, hogy hajónk az egyenes vonaltól mintegy 165 német mérföldnyire tért el délfele; és 24 óra alatt csak 38 n. mérföldet haladt; és hogy 25 nap alatt tettük meg azt az utat, amelyet felényi idő alatt megtehettünk volna. Mindez azért történt szándékosan, hogy New-Yorkba előbb ne érjünk, mint annak híre érkezik Angolországból, hogy Kossuth ott van és így nincs a Mississippin. — A cél el is lett érve, mert a new-yorkiak odaérkezésünk előtt már megkapták Angolországból a hírt, hogy Kossuth ott van és mily lelkesedéssel fogadtatik mindenütt stb.

November 12. 1851.

Németh József és én, társaink által küldetve, a városházába mentünk, s a város mayor (olv. meer = polgármester)-jének jelentettük, hogy nála és a tanácsnál tisztelkedni akarunk tömegesen, s a fogadási idő kitűzésére kértük. Nyájasan, szívesen szorított velünk kezét, köszönve irántai figyelmünket, s mondá, hogy szívesen lát bennünket, de

* Ezen észleletek minden nap délben tétettek.

várjuk meg szállásunkon a város küldötteit, kik onnan a városházához fognak bennünket vezetni. Délben a tanács két küldöttje szállásunkra jött s kettőt közülünk karonfogva mindnyájunkat a pompás városházába, a tanácsterembe vezettek, hova az ajtón belől két sorba felállított rendőrtisztek között mentünk be. Ezen tisztek mindegyikének a kezében egy-egy 7 láb magas, fekete, fényes bot volt, melynek felső végén arany betűkkel ez volt «police». A teremben egyik oldalra mi állottunk, az átelleni oldalon a bámuló közönség és gyorsírók foglaltak helyet. Kevés idő múlva bejött a város «mayor»-je a tanács tagjaival s velünk szemközt megállva, végeztettek a bemutatások a velünk jött Nelson úr által. Ezután Berzenczey László, hosszú, jeles és a jelenvoltak által több ízben megtapsolt angol beszéddel üdvözölte őket nevünkben, köszönve mindazt, mit értünk szegény üldözött hontalanokért tettek. A «mayor» rövid beszédben nyilatkoztatta polgártársai nevében az örömet, melyvel bennünket fogadnak, s kért bennünket, hogy addig, míg főnökünk megérkezik, tartózkodjunk a kimutatott szálláson, hol minden szükségünk teljesítetni fognak. Ezután a három szobás tanácsteremben körülvésettetve, gyönyörködtünk e szabad nép nevezetes embereinek életnagyságú arczképeiben és szobraiban. Nevezetes a középteremben a Washington íróasztala. Végre kézszorítások között búcsút vettünk, s elől menve két hosszúbotos policzia-tiszt, két tanácsnok karonfogva szállásunkra bekisért.

November 13. 1851.

Roggel egy new-yorki «Scarf-Guard» nevű nemzetőrségi századtól küldöttség jött hozzánk, magokkal hozva egy nemzeti színéinkből készített egyszerű nagy lobogót, azon jelentéssel, hogy századjok fél óra múlva czéllövésre menend, s ők a magyar zászló alatt akarván czélt löni, kérnek bennünket, hogy vegyük át ezen zászlót s majd akkor adjuk által a századnak, ha ide jönnek. Köszöntük ezen hő rokonszenvet tanusító figyelmöket, megígértük, a mit kívántak. Fél óra múlva jött a század nagy zenével s szállásunk előtt felállván, tisztelegtek, mit mi az erkélyen kalapot levéve s magunkat meghajtva fogadtunk. Ezután feljött a küldöttség, melynek szónoka, egy derék lövész, rövid beszéd után századja nevében átadott Berzenczey úrnak egy vörös, fehér és zöld keskeny szalagokkal kötött papirtekercset, melyben a leghőbb szavakkal üdvözlnek bennünket, vigasztalnak, hogy a magyar ügy még nem bukott meg, hogy annak nem szabad

megbukni, hogy bizzunk bennök, kik ügyünkért vérüket is készek ontani. Erre Berzenczey úr nevünkben röviden válaszolá, hogy köszöni ezen megtiszteltetést, ezen hő rokonszenvnyilatkozatot, s bocsánatot kért, hogy keblét előttök, ügyünket illetőleg, jobban ki nem tárja, mert főnökünk, Kossuth, megérkezte előtt nem lehet nekünk semmit mondani vagy tenni, mi tüntetés színét ölténé magára; kérte őket, hogy hő rokonszenvük viszonzásául fogadják el tőlünk ezen magyar nemzeti színű zászlót, melyben a veres szín jelenti a magyar szabadságért kiontott ezrek véré, a fehér a magyar ügy tisztaságát s a zöld azon reményt szabadságunk kivívására, mely az ő rokonszenvök által még inkább erősödik. Ezután mindnyájan az erkélyre kiléptünk, a nemzetőrség tisztelgett, mit kalaplevéve fogadtunk; Berzenczey pedig ezalatt a kezében volt magyar lobogót háromszor meghajtotta s azután a mellette állott lövésznek átadta. Ezután a század kívánatára az utcára lementünk s a század előttünk zeneszóval elvonult. Elöl mentek a lövészek, azaz azok, kik ez alkalommal célba fognak löni, utánok a kiosztandó jutalmakat kezökben vivő polgárok, ezek után egy pár sor nemzetőr fekete rövid kabátban és fekete pantalonban. Ezek után vittek egy kis kék lobogót, mely után két sor nemzetőr után vittek a magyar nemzeti zászlót, mely ezuttal az egyesült-állami nagy nemzeti lobogó helyét foglalta el és így a legnagyobb megtiszteltetésben részesítették. A magyar lobogó után ismét két sor nemzetőr ment és leghátul az egy öl hosszúságú léczre erősített mintegy 1 $\frac{1}{2}$ láb átmérőjű igen csinos festett céltáblát vitték. Az előttünk elvonulók a rendből bennünket szívesen köszöntöttek, mit mi hasonlóan fogadtunk, s a hozzánk közel menők velünk kezét szorítottak. Küldöttjök kért bennünket, hogy közülünk legalább hárman jelenlétökkel tisztelnék meg ünnepélyöket. De mi bocsánatot kérve, mentségeinket felemlítve, a meghívást nem fogadtuk el.

November 14. 1851.

Sandford tábornoknál tisztelegtünk, miről ő előre volt értesítve. Berzenczey nevünkben megköszönte neki magyar menekült társaink segítségével tanúsított szíves részvétét. Ő nyájasan válaszolt és vonzalmáról s jóakarataról bennünket biztosított. Vigasztalt, hogy a magyar ügy még nem bukott meg. Kölsönös bemutatás után a legőszintébb egyszerű házas, mondhatom családias, fesztelen társalgás kezdődött köztünk és a házi család között, mely a családfőn kívül állott a házi-

nőből, egy derék fiából és négy szép és kellemes leánykájából. Fél óra mulva állva röviden végeztük a vacsorát, mely alatt a házigazda lelkes köszöntést mondott reánk, s üríte velünk egy pohár puncsot. Ezután Berzenczey úr köszönté a házínőket oly érzékenyen, hogy könybe lábadtak szemeik. Ezután egyik-másik zongorázott s kérésökre mi meg magyar népdalokat daloltunk, melyeknek mind szövegét, mind dalát megtapsolták. Elmondá Berzenczey nekik a szöveget Pulszkyné angol fordítása szerint s annak hallatára könyvek csillogtak a szép szemekben. Ezért ők elénekelték az amerikai himnust, mely szinte kedves melodiájú és egy vidor bordalt. Kellemes volt ezen estély, de keblünkben fájdalmas érzéseket is keltő; mert a szobák egyszerű butorzata, a családtagok legkisebb csillogás nélküli egyszerű házias öltözete, fesztelen magokvisellete, szíves szolgálata, őszinte, barátságos társalgása, mind fogadáskor, mind búcsúzáskor meleg kézszorítása szegény hazánkra emlékeztetett bennünket; de éppen azért kedves is volt az, mert magunkat egy még el nem korcsult jó magyar család őszinte szíves körében képzelhük egészen. Búcsúzásunkkor a szíves, leereszkedő háziúr és úrnő kértek bennünket, hogy máskor is akármely estve, ha máshova nem leszünk ígérkezve, töltsük az időt körükben, s legyünk meggyőződve, hogy mindenkor örömmel és szívesen fogadtatunk.

November 17. 1851.

Este mind elmentünk a new-yorki nemzetőrség 2-ik tábornokához, Hall úrhoz. Az estét éppen úgy töltöttük mint Sandford tábornok úrnál, vigan, nyílt barátsággal. Hall úr családja állott fiából s két nyájas kedves leányából, kik — mint szinte a sok vendégnő — csinosan, egyszerűen, ékszerek nélkül voltak öltözködve, a fiatalabbik rózsaszínű selyem magyaros köténykével előtte, amit csak a mi kedvünkért tett fel, mert divatos éppen nem volt. Az estélyen jelen volt Sandford tábornok is nejevel. Vacsora után közkívánságra, a zongorához állva, magyar népdalokkal négyes hangra mulattattuk őket, melyeket ők amerikai dalokkal viszonzottak; Spacsek orvos menekült társunk szép és mivelte neje pedig, ki remekül játszott a zongorán, gyönyörű csárdásokkal nyerte meg a tapsokat. A házigazda észrevette, hogy a zongorán levő nevét némi meglepetéssel nézegettük. Hozzánk jött s látható büszkeséggel mondá: «igen, ez az én művem, mert én zongoraműves vagyok.» Tetszett nekünk az, hogy egy tábornok büszke arra, hogy ő *iparos*.

November 18, 1851.

New-Yorkban a több nagyszerű hotelek között első helyet érdemel, nem nagyságra nézve, mert annál nagyobb az «Astor House», hanem csínosságára s berendezésére nézve az «Irwing House», melybe a város által szállásoltattunk. Van benne 370 vendégszoba, egy ropant nagy és más két kisebb ebédlő-terem, gazdagon bútorozott társalgó-termek, dohányzó-* és olvasószobák, melyek mindenféle hirlapokkal, íróasztalokkal és íróeszközökkel el vannak látva, vannak számtalan eseléd-szobák, mosó-, vasaló-, mángorló-, tálaló-termek stb., összesen mintegy 500 szoba és terem. Minden szoba és folyosó szőrszőnyeggel, a társalgó-termek bársonyszőnyeggel vannak borítva. Vannak az épületben fürdő-szobák, borbélyműhely és kávéház. A földszinten a főbejárásnál levő tágas hivatalban a legnagyobb rend és pontosság van. Ott van a szobákban és termekben csengetést mutató tábla, s mihelyt csengetés történik, az ott ülő, parancsra váró 8—10 néger szolga közül egy tüstént fut oda, hol csengettek. Ott van a levelek befogadására posta-szekrény, s mi több, ott van telegraph-hivatal is. Ott van még annyi fiókkal ellátott szekrény, ahány szoba van. Mindegyik fiók kívülről üveggel van fedve s a szobaszámok sorban ráírva. Ez arra való, hogy ha bármelyik szoba vendége számára levél, névkártya vagy csomagocska érkezik a vendég távollétében, az a likba tétetik s a vendég hazajöve először is a likját nézi meg az üvegen és ha van-e benne valami. Ha van, azt a tiszttől elkéri. Ezen kívül van a kulestartó szeges tábla, minden a házban levő ajtó kulcsa számára. A vendég, mikor megérkezik, először is a hivatalszobába megy s ott az elibe tett nagy könyvbe beírja nevét, állását s lakóhelyét és hogy hova utazik, a hivatalnok pedig beírja utána érkezése idejét, szobaszámját s ha elment, elmenése idejét. Ennek több gyakorlati haszna van. Egy az, hogy ha valaki valakit vár s tudja, hogy melyik hotelbe fog szállni vagy szállott, bele néz a mindenkinek nyitva álló könyvbe s az újon érkezettek között keresi a kit ő vár, s azt megtalálva felküldi neki kártyáját; másik haszna az, ha valamely vendéggel szerencsétlenség történik, p. o. véletlen meghal, tudják, hogy a tudósítást hová küldjék; az is megtörténik, hogy valaki valamit elmenésekor szobájában felejt, a tiszt tudja, hogy az kié és ha kellő időben az nem keresi, hova kell kül-

* A dohányzó teremen kívül máshol az egész épületben a dohányzás tilos.

deni. Ha a vendég fehér ruhát ad mosásba, 6—8 óra alatt a legszebben mosva és fényesre vasalva kapja vissza. Se a tisztek, se a szolgák a vendégektől ajándékot nem várnak, ajándékot adni nem szokás, s ha talán az európai hótél-szokást tartó vendég a tiszteket ajándékkal találná megkínálni, az azt nagy sértésül venné.

Mi az *Irwing-házban* teljes ellátásban részesültünk, azaz nem csak szállást, reggelit, ebédet és vacsorát kaptunk, hanem uzsonnára bármit és mennyit a szobáinkba felkivántunk, és a legfinomabb szivarokból a mennyi kellett nekünk és a minket látogató New-Yorkba már előttünk érkezett honfitársainknak. Mi a Mississippin érkezettek egy kis étteremben magunk ebédeltünk és vacsoráltunk, hova szabad volt kin lakó honfitársainkat vendégül meghívni. Fehér ruháinkat is rendszeresen mosták. És hogy semmiben hiány ne legyen, arra felügyelni, hogy magunkat meg ne unjuk, arról gondoskodni, mellénk két városi bizottsági tag volt rendelve.

Ezen bizottsági tagok ma este batárokbá ültetve bennünket, átvittek Brooklyn (olv. Bruklin) városrészbe; Boccher W. Henrik presbyterian lelkész lakásához hajtottak, s a nagy demokrata s hatalmas szónok-lelkésznek, a magyar ügy nagy barátjának, pártfogójának, családjának, s az ott volt nő és férfi-körnek bennünket bemutattak. A társalgószobába léptünk, édes-bús érzés töltö keblünket, midőn minden keblen magyar nemzeti színű kokárdákat s a nők ruháin ugyanily színű szalagokat pillantánk meg. Fél órai fesztelen barátságos társalgás után, az igénytelen kedves társaságtól hő kézszerítással búcsút vettünk, s egy «Magyarország elnyomásáról» tartott felolvasásra mentünk. Midőn az egyszerű, de csinos nagy terembe léptünk, szűnni nem akaró tapsvihar s dörömbölés támadt. Dr. Noyes hosszú, de a figyelmet végig ébren tartó s többször megtapsolt beszédjében előadta Magyarország elnyomatásának történetét a régi időn kezdve mostanig. Utána a választmány elnöke lépett fel s köszönetet mondva váratlan kedves megjelenésünkért «hurrah»-ra szólítá fel a közönséget, mire a jelen voltak egy szívvel és szájjal kiáltottak kilenczszer «hurrah»-t. Megemlítendő itt az, hogy a dr. Noyes felolvasása alatt Beecher úr is bejött a terembe, nagy magyar nemzeti színű kokárdával mellén, s amint az állványra lépve a közönség azt megpillantotta, szűnni nem akaró dübörgés és kurjongatás (ami a határtalan örömmek, tetszésnek amerikai nyilatkoztatási módja) keletkezett. Az elnök után Berzenczey állott fel (szűnni nem akaró taps és dörömbözés) s nevünkben üdvözölte a közönséget, dr. Noyesnek kézszerítés mellett köszönetet mondott, s a

hallgatókat «hurrah»-ra szólítá fel Amerikáért. Végre Beecher úr lépett fel (nagy dörömbölés) s a «nagy Kossuth»-ra vonatkozó rövid, lelkes, nagy tetszéssel fogadott beszédet tartott, melyet ezen adomával végzett: «Egykor egy medve mézre vágyva egy méhszínbe ment s egy kast felfordítván, azt ki akarta rabolni, mire a vagyonukat védő méhsereg az óriás ellenségre rárohant s kétségbeesetten halálra vívott. A dühös csata vége az lón, hogy számtalan szúrás következtében a betolakodó nagy állat meggebedt.» Utána tette «adja Isten, hogy a szabadság ezen dicső harcra s a magyarok, rárohanva azon éjszaki medvere, azt legyőzhesse.» Erre nagy nevetés és roppant tetszésnyilatkozat támadt.

Innen kijöve, a brooklyni nemzetőrség tábornokához, a fiatal Duryea úrhoz mentünk tisztelegni. Miután a sok szép hölgyből, tengerész-katonatisztekéből, városi kitűnő polgárokból álló, igen díszes társaságnak bemutatattunk, folyt a fesztelen, szíves, barátságos társalgás. Vacsora után közkíváncsi néhány magyar népdalt mutattunk be zongorakisérettel, s velök nagy tetszést nyertünk: 11^{1/2} órákor hazamentünk.

A részvét irántunk napról-napra erősödött, bennünket jobban jobban becsültek, szerettek. Hallottuk, hogy Sandford tábornok úgy nyilatkozott, hogy magunkviselésével szeretetöket, részvétöket, barátságukat teljes mértékben megnyertük s méltók vagyunk, hogy a nagy Kossuthot környezzük. A nap mielőtt feljönne, sugárait küldi előre. A hírlapok most már mind jól írnak rólunk, kivéve a new-yorki «Abend-Zeitung»-ot, kinek szemeit nagyon sérti szíves fogadtatásunk s ügyünk szerencsés előrehaladásának látása; gáncsodik azért, hogy Beecher templomába mentünk s — mint mondja — magunkat majmökként ott mutogatva tüntettünk.

November 20. 1851.

Délután 5 órákor épen ebédünkönél ültünk, midőn tudatták velünk, hogy a New-Jersey állam nemzetőrségének küldöttsége jött minket meglátogatni. Szívesen bocsátottuk be a többféle csapatokból választott diszruhába öltözött derék küldöttséget. Elnökük Right (olv. Rájt) tábornok, lelkes, többször megtapsolt beszéddel üdvözölt bennünket, mire Berzenczey hasonlóval válaszolt. Azután pezsgőborral kezökben kiáltottak «hurrah»-t a dicső magyar nemzetért, különösen Kossuthért és éreztünk, Ausztriára pedig háromszor bögték * s egy szívvel

* Az amerikaiak mint az angolok, valamint a tetszést hurrával úgy a megvetést s utálatot bögéssel is szokták kijelenteni.

és szájjal halált kiáltottak. Mondák, hogy a gazdag New-York segíteni fog bennünket pénzzel, ők pedig segítenek fegyverrel. Ezután ők egy lelkesítő dalt daloltak, mire mi is válaszul egy magyar darabot és a marseille-i indulót daloltuk el. Végre szíves kézszorítások után tőlünk búcsút vettek a viszontlátásig.

November 19. 1851.

Ma a new-yorki «mayor» Ringsland úrnál voltunk estélyen, melyen sok városi előkelő család, különösen sok szép nő volt jelen. Az időt töltöttük zongorázással, énekléssel s vacsorálással. A társalgás kissé feszes és hideg volt.

November 23. 1851.

Egy német lapból értesültünk arról, hogy a new-yorki magyarok ma d. u. 3 órakor a Shakespeare-vendéglőben közgyűlést fognak tartani. Némelyek közülünk indítványozták, hogy menjünk el a gyűlésre s tanácskozzunk velök a Kossuth miképeni fogadásáról s szólítsuk fel őket abban a velünk csatlakozásra. Megjegyzendő az, hogy a New-Yorkban tartózkodó szorgalmas, szerény, jó magaviseletű, magyar becsületre büszke s azt féltékenyen őrző magyar menekült társaink ezen társaságba vagy be nem lépnek, vagy ha már bele tévedtek, látva a gyűlésekeni fejtelenséget, rendetlenséget, személyes kifakadásokat s becsület-taposó sértegetéseket, tapasztalván a tagok tekerdő naplopói életmódját, közülök kihúzódtak; és mi ezektől, mint hiteles tanuktól birván az ő gyűléseik hű képét, de nem is lévén mi ő általuk különösen meghíva, az odamenésnek néhányan ellene voltunk; de Berzenczey a honfitársi szeretet érzékeny húrjait pengetvén, az oda menés mellett érvelt. És mi ellenzékiek utóbb, nehogy bujdosó honfitársaink megvetőinek kiáltassunk s magunkat náloknál feljebbvalóknak tartani akaróknak rágalmaztassunk, nagyobbreszt elmentünk a new-yorki «Zrinyi-kávéház» forma vendéglőbe. Midőn az ebédlőterembe léptünk, hol a gyűlés tartatott, hidegen, sőt mondhatni lenézőn fogadtattunk s már előre aggodalmunk teljesedését láttuk, mit a gyűlés megnyitásánál a jegyző, Kozlay azon indítványa, hogy rendtartót neveznének, mert ő a rendet maga fentartani nem képes, még inkább növelte. A jegyzőkönyv hitelesítése után felállott Szedlák s alaptalan rágalom, gorombaság s fenyegetőzésteljes beszédében hevesen kikelt ellenünk azért, hogy a mult

gyűlésükön őket meglátogatni nem érdemesítettük; hogy ha az Irwing-házba hozzánk bejönnek, be se mutattatnak; hogy köztünk rangbitorlók vannak, kik szabadsági harcunk alatt rangra vágytak, aranygallér után jártak, míg ők csak szuronyt vagy kaszát kértek; sőt — mondá — van köztünk olyan, ki most itt nevezte ki magát törzstisztnak. De eljő az idő — mondá fenyegetőzve, — midőn ismét fegyverre kelünk s akkor a nép majd számoltatja ezeket, akkor majd a nép fogja választani tiszteit. Egyébiránt beszédében elismerte, hogy gyűléseik viharosak voltak, de ezt csak azzal menté, hogy a magyar heves, kitörő.

Erre Berzenczey felállott s meglepetésünket, csudálkozásunkat jelenté ki hideg, sőt megvető fogadtatásunkért, s azért, hogy mikor barátságos kézzorítást vártunk, közáporral fogadtattunk. Mondá, hogy ha az előtte szólott honfitársunk méltatlanul megtámadó beszédjét az egylet minden jelen levő tagjai nyilatkozatául kellene venni: úgy hiszi, hogy a gyűlés végét alig lehetne szerencsénk megvárni. És aztán az ellenünk felhozott vádak alaptalanságát megmutatván, azokat mérékléssel, szeliden meczáfolta. De a jelenvoltak se a megtámadó beszédet nem rosszalták, se a Berzenczey beszédét helyesléssel nem fogadták, sőt eltűrték, hogy az ő utána felállott Menyhárt az elsőnél még gorombább, minket megtámadó modorban beszéljen. Mi ezt hallva és látva, felkeltünk s a teremből kijöttünk a nélkül, hogy bennünket marasztottak volna, vagy eltávozásunkat figyelemre is méltatták volna. Berzenczeynek s a vele egy véleményen voltakna volt okuk megbánni, hogy a mi tanácsunkat követve, otthón nem maradtunk.

November 24. 1851.

Ma Skin (olv. Szkájn) nemzetőri őrnagynál voltunk estélyen. Igen szép férfi- és hölgytársaság volt jelen, s a szíves házigazda, kellemes, nyájas nejjével mindent elkövettek, hogy bennünket mulattassanak. A gazda zongora mellett igen szépen fuvolázott, közülünk Spacekné remekül zongorázott, angol darabokat daloltak és tánczoltak. Vacsora után 11^{1/2}-kor szétoszlottunk.

Deczember 3. 1851.

Tudtunkra már 14-ik napja lévén, hogy Kossuth Angolországból elindult New-Yorkba, s azt hive, hogy ma vagy holnap meg fog érkezni,

mi, a Mississippin érkezett magyarok, kimentünk a vesztegházhoz «Staten-Island» szigeten, hol Kossuth az ő fogadása intézésére rendelt bizottság intézkedése folytán egy napot fog tölteni. Estig vártuk s nem érkezett meg. Ekkor közülünk a nagyobb rész New-Yorkba visszament és mi hat napos tisztek, mint szinte Berzeneczey, Mayerhoffer és Waagner kinmaradtunk s beszállásolva vártuk a nagy vendég megérkezését. Éjjel után álmunkból keltettek fel a hírrel, hogy Kossuth megerkezett. Felugrottunk és siettünk a vizpartra. Oda érkezve, valóban ott láttuk állani «Humboldt» utasgőzöst, két ágyúlövessel büszkén adva tudunkra, hogy a nagy vendéget meghozta s már épen szállítja csónakon a partra. A két jellövésre a vesztegház előtti ágyú 31 lövéssel válaszolt. Kossuth a partra lépve, velünk érzékenyen kezét szorított, s felyezettük a számára rendelt szállásra, a vesztegház orvosa lakába. Kossuthtal jött neje, Pulszky és neje, Lemmi (olasz), Nagy Péter, Hajnik Pál, Bethlen Gerő ezredes, Ihász alezredes, Török százados és Kossuth hű szolgálja, Gressák József. A helybeli küldöttség röviden üdvözölte Kossuthot a szabad parton. Ezután néhány egyén egyszerű bemutatása után, minket környezőit akarta látni, s néhány barátságos, atyai kérdése után távoztunk s őt nyugodni hagytuk.

December 5, 1851.

Delfelé Kossuth és mi magyarok mind batárokbá ültetve s a helyi bizottság által vezetve elindultunk azon térre, hol Kossuthnak az «address»-t (üdvözlő irat) voltak átadandók. Indulásunkat 31 ágyúlöves tudatta a várossal. A szigetbeli nemzetörség egész díszben hosszú vonalban ment a hintók előtt és után, közben-közben több zenekarral, melyek lelkesítő indulókat játszottak, köztök a Rákóczit is. A térre érve, egy nagy sátorba vezettettünk, hol Kossuth és mi környezői (mi katonák mind honvéd díszruhában), a bizottsággal egy emelvényen helyet fogtunk. Mialatt a «hurrah» egyre hangzott. A sátor tetején magyar nemzeti színű lobogó lengett, mint szinte a vesztegház ázikikötőnél az orvos háza előtt, nemzeti czimerünkkel rajta, és a városban több házaikon. A sátor belseje amerikai egyesült-állami és magyar lobogókkal volt díszítve. Az emelvény mögött két egyesült-állami lobogó volt kiterjesztve s három fehér zászló felállítva, tele írva jeles és lelkes mondatokkal. A város «mayor»-je, Kossuth mellett állva felolvasta hosszú (már nyomott) üdvözlő iratát; mire ez bámulásra ragadólag válaszolt,

s az Amerikába érkezte előtt fölöle támasztott rágalmakat hatalmasan megczáfolta. Beszédje közben többször szűnni nem akaró hurrázhások voltak; s Kossuth ellen kikelt «Enquirer» hirlapot, az osztrák- és muszka-monarchiákat pedig kibőgték. Ezután a helybeli németseg is átadta Kossuthnak üdvözlő iratát, melynek befejező ezen mondatára «moriatur pro tribuno plebis Ludovico Kossuth», azt jegyezte meg Kossuth, hogy haljanak meg a szabadságért, és ne ő érte. Ezután a jelenvoltak nagyobb része Kossuth előtt menve el, vele kezét szorítottak. A sátorból kimenve hintókba ültünk s hosszú menetben a város és sziget nagy részét megkerültük s szállásunkra visszamentünk, stb.

Deczember 6. 1851.

Délelőtt 11 órakor ágyúdörgés adta tudunkra, hogy a gőzhajó, melyen a new-yorki küldöttség volt jöendő Kossuthért, megérkezett s nemsokára mi magyarok, a szigetbeli sok polgároktól kísértetve, a gőzösre mentünk, s ágyúdörgés és Rákóczi-induló harsogtatása között megindúltunk New-York felé. Midőn fele úton az öbölben levő szigeti kerek erőd mellett haladt hajónk, a 31 akkori szövetséges állam nevében 31 ágyúlövessel üdvözöltettünk, mi a hajónkról visszazonzatott. A brooklyni part hosszant haladva, a partról ismét ágyúdörgések köszöntöttek Kossuthot, mit hajónk szinte viszonzott. Az állami hajógyár mellett haladva, egy ott horgonyzó vitorlás fregát 31 ágyúlövessel üdvözölt, mit hajónk szintén viszonzott. Minden állami hajók vitorlarúdjai s kötélletrái tele voltak hurrázhó matrózokkal. Onnan hajónk átment a new-yorki parthoz s ennek hosszában visszafelé haladva a temérdek hajók és gyárak lobogóikat mind felhúzták, s midőn előttök haladtunk, gőzsippal süvöltöttek, harangoztak s hurráhztak, mit hajónk szintén harangozással és ágyúzással viszonzott. A mellettünk elfutott gőzös-kompok gőzzel süvöltöttek és harangoztak. A «Castle Gardn» nevű kerek nagy épülethez érve, hajónk megállott, ágyúzott s a Rákóczit és Marseillaise-it harsogtatta, fél óráig várakozott, mert az apály miatt a rakparthoz nem állhatott. Végre póthidak nyújtattak be, s a hajónkon és a parton zsufolva álló sok ezernyi néptömeg s felállított nemzetőrség roppant hurrázhása között partra szállottunk. Kossuth egészen feketébe, fényes feketegombos fekete «Kossuth-attilá»-ba, fekete strucztollas «Kossuth-kalap»-ba, oldalán karddal, neje felgvász egyszerű ruhába, s mi környezői honvéd-díszruhába kardosan voltunk

öltözve. A tolongó néptömeg között nehezen, a színháziasan berendezett óriási teremben levő emelvényre jutottunk, hol a küldöttség és mi az emelvény hátulján több sorban foglaltunk helyet, Kossuth pedig előttünk középen, a szónoki asztalka mögött. A küldöttség elnöke röviden üdvözlé Kossuthot, s őt bemutatta a közönségnek, mire lön ropant hurráhzás és dörömbözés. Erre elkezdett Kossuth beszélni, de a nép még egyre tolakodván be a terembe, a karzaton oly nagy kopogás, zugás, zsi bongás volt, hogy Kossuth szavát nem lehetett érteni, s miután még a rendőrség se volt képes rendet csinálni, nehogy Kossuth maga erőtetésével se legyen képes beszédjét hallhatóvá tenni, a küldöttség helyeslésével kinyilatkoztatta, hogy ez úttal beszédjét előszóval nem hallatja a közönséggel, hanem azt átadja egy városi lap szerkesztőjének, s holnap reggel azt kényelmesen olvashatja mindenki és ezzel a teremből a mellette levő sétaterre kimentünk, Kossuth a számára ott készen álló gyönyörű fekete lóra ült (mint szintén mi is lóra ültünk) s az ott felállított 20,000 főnyi new-yorki nemzetőrséget megszemlélte, kik örömküben csákóikat szuronyaik hegyére tették s azt magasra tartva esőválták, feldobálták és hurráhztak. Szemle után Kossuth három városi főszemélylyel egy hat pejlovas nyílt hintóba ült. Az egész nemzetőrség, minden zászlóalj zenészei lelkes indulókat játszva elől mentek; ezek után a Kossuth hintója ment, s ezután mi környezői lóháton; utánunk egy hintón Kossuthné, Pulszki Ferencz és neje, s ezután számátalan hintóba a város kitűnői, s ezek után a New-Yorkban tartózkodó magyarok, nemzeti színű csinos zászlóval, egyik oldalán egyesült-állami ezímerrel s angol felirattal, a másikon Magyarország ezímerével, ezen felirattal: «igazság, egyenlőség, szabadság». A sétatér vaskapuja fölött magyar nemzeti színű nagy diadalív volt felállítva New-York város ezímerével. Délután 2 két óra felé megindult a menet a «Broadway» nevű főutcán fel. Hogy azon mintegy 300,000 nép, mely Kossuthot akarta látni, miképen volt az utcákon s téreken elhelyezkedve, s azt a szívből eredt kitörést, melylyel Kossuthot fogadták, csak látni, de leírni nem lehet. A falak alig látszottak az amerikai és magyar lobogóktól, s magyar nemzeti színneli díszítésektől; az utcán keresztül emeletből-emeletbe húzott zsinegekről több helyen Kossuthra vonatkozó üdvözetek s ábrázolatok voltak írva s rajzolva. Lehetett látni néhol «Éljen Kossuth», máshol «Isten hozott». Néhol pedig lehetett látni a házak falára feszített vászonra festett, az osztrákot s a muszkát gúnyoló s Kossuthot dicsőítő ábrázolatokat. Szembetűnő volt, hogy mind rajzban, mind zászlókkal az angol, Egyesült-Államok, magyar és török egyesülése

több helyen volt ábrázolva, nevezetesen a városháza előtt és az «Irving-ház»-on. Az ablakok, erkélyek, párkányok s háztetők zsúfolva voltak legesinosabb néppel, kik midőn Kossuth előttük haladt, fővegeket, zsebkendőket, vagy magyar lobogócskákat csóváltak, örömlükben csaknem leugrottak. Minden utcza, melyen Kossuth ment és menendő volt és így több mint egy német mérföldnyi hosszan oly szorosan volt néppel tömve, hogy az egész egy szilárd tömegnek látszott. Kossuth hintájába mindenfelől röptek a virágkoszorúk s csokrok. A többek között a tömegből egy egészen magyar nemzeti színbe öltöztetett mintegy 10 éves leánykát vitte khintájához, a ki neki egy rövid beszéd után egy válogatott szép gyümölcsessel rakott kosárkát adott át; azután Kossuthot megcsókolta és visszavitetett. A hurráhzás egy perczig se szűnt meg. A nemzetőrség eleje a városháza elé érve, az egész hosszú félmérföldnyi vonal megállítatott, s két sorban fallá alakult, hogy a középén vonuló menetnek utat nyisson. Délután $\frac{1}{25}$ volt, midőn Kossuth és mi környezői a városháza elé értünk. A városháza tetejéni három rud közül a középsőn magyar lobogó lengett s a két szélőn amerikai egyesült-állami. A városház előtti «park» két kapuja fölé magyar nemzeti színű nagy diadalívek voltak emelve. A városház előtt Kossuth leszállván hintójából, a számára állított magyar nemzeti szín tetejű emelvényre ment, s mi vele szemközt lóháton foglaltunk helyet sorban. Ezután a nemzetőri csapatok léptettek el előtte, a mi majd egy óráig tartott, és a hintók hosszú sora. Végre egy nyolcz szürke lovas hintó állott elibe, hogy őt szállására vigye; de minthogy szállása (az általam már fentebb leírt «Irwing House») csak a szomszédságban volt, nem ült bele, hanem általunk és roppant néptömeg által kísértetve, gyalog ment oda által, hol a számára rendelt szobák, váró- és fogadóteremek neki kimutattattak. A zaj lecsendesültevel Kossuth velünk, őt környező tisztekkel további teendőinket közölte, s minthogy engemet levelei rendezésével bízott meg, ezen elfoglaltatásom következtében helyembe napos tiszté Németh József huszárszázadost tette.

Este 10 órakor a helybeli németek több száz fáklya világánál. zenével Kossuth szállása elé jöttek s őt küldöttségök által üdvözlötték. Kossuth nekik röviden válaszolt s azzal hurráhzások s zeneszó között tova vonultak.

Ezután kezdődtek Kossuth nyugtalan napjai; mert ez után jöttek sűrűn mindenfelől a magán-, városi, testületi, s állami üdvözlések, küldöttségek s meghívások, melyeket csak előszámlálni is sok volna.

Reggeltől estig Kossuth el volt foglalva látogatókkal s váróterme tele volt várakozókkal.

Deczember 11. 1851.

Ma este a város Kossuth tiszteletére az «Irwing ház»-ban nagy «banquett»-et (vendégséget) adott, melybe Kossuth, általa választandott tizenhattal, volt hivatalos. — A terem egészen magyar nemzeti színekkel volt ékesítve: a középsillároknál gáz, a falon levőkben pedig veres, fehér és zöld milly-gyertyák égtek. A Kossuthnak szánt főhely mögött látszott az egyesülési jel, a négy nemzet zászlója, jobbról az angol, balról a török, ezek között két egyesült-állami között a magyar. Hat asztalnál ült mintegy 400 személy. Érdekes volt a vendégség kezdete előtt a díszesen terített asztalt részletesen megnézni; különösen az azokon elhelyezett dísz-czukorműveket látni, melyek a következők voltak:

1. A Szabadság monumentuma, rajta Kossuth szobra.
2. Győzelem ív, a Szabadság hősével.
3. Haynan fogadtatása a londoni sörházban. Igen jól volt ábrázolva, miként czibálják, ütik Haynaut s tépik hajuszát a munkások. Ezen darab igen megtapsoltatott.
4. Mississippi fregát a hullámokon.
5. Edények átlátszó virágokkal töltve.
6. Washington lovagszobra.
7. «Arnold (az egyesült-állami rajtavesztett áruló) és Görgey otthon». (Mindketten a pokol lángjai között kínoztatnak.)
8. A Szabadság hőse.
9. Warrior emlékoszlopa.
10. Macaroon piramisa.
11. Magyar huszár.
12. Egyesülés jelképe.
13. Az öröm forrása. Mind igazi remekművek.

Az ebéd, mely a lehető legpompásabb volt, kezdődött hat órakor. Szébbet nem láthat szem, mint a díszes katonai s polgári ruhába öltözött férfiak s vidám arczú szébbnél szebb bájós hölgyek koszorúját, mely a 400 személyre dúsan s díszesen terített asztal körül foglalt helyet. Az ebéd vidám csevegés és pompás zene között folyt. Véget érve, a város «mayor»-je a következő köszöntést indítványozza: — «*Magyarország* —

mely elárultatott, de le nem győzetett. Az ő segélyért kiáltása csak visszhangja a mi felszólalásunknak a zsarnok ellen.»

Erre felelni Kossuth felállott. Az elragadtatás, mely erre következett páratlan, leírhatlan. A csillárok, fali gyertyatartók, a falak látszottak rázkódni a hurráhtól, tapsoktól s dörömbözéstől. Minden jelenlevő talpra ugrott s az örülésig látszott felizgatottnak. A hölgyek szinte nagy lelkesedéssel nyilatkoztatták örömüket s Kossuth iránti tiszteletüket. Végre a tapsvihár csendesedett s rá a legmélyebb csend állott be. Minden szem Kossuthra függesztetett s midőn beszédét elkezdte, egy gombostűnek a padlóra esése hallható lett volna a roppant nagy teremben. Sokszor megtapsolt beszéde két óráig tartott, de a hallgatóknak mégis rövid volt. Szeretném ezen nagy fontossággal bíró szép beszédet egész terjedelmében közölni; de az e könyvecskébeni szűk tér azt nem engedi; azért csak annyit említek meg, hogy ezen beszédben Kossuthnak főcélja volt, az Egyesült-Államok polgárait felvilágosítani arról, hogy a Washington által nekik adott azon tanács, hogy európai ügyekbe ne avatkozzanak, csak addig volt értve, míg ők gyengék arra, hogy európai ügyekbe beavatkozhasanak; célja volt őket felkérni, hogy szabadságunk kivívhatására pénzzel segítsenek. Mondá, hogy ő a maga személyére bárha semmije sincs, semmit se kér, semmit el nem fogad, de hazájának, nemzetének felsegélésére házról-házra koldulni se szégyenel. Felolvasott egy levélkét, mely ekép szólt:

Cincinnati 9, november 14. 1851.

Kossuth Lajos úrnak, Magyarország kormányzójának: — Uram! az «Ohioi életbiztosító és hitel-társulat» hivatalát felhatalmaztam New Yorkban, hogy Önnek az én terhemre ezer dollárt fizessen ki. Smead W.» Végre kívánta, hogy bár ő is oly szerencsés lehetne, mint az ő Washingtonjok, midőn az is az ő hazájok számára a szükség idején Franciaországtól pénzsegélyt kért.

Kossuth után sokan beszéltek, mind lelkesen, némelyek hevesen; de a magyar ügy ellen irkáló «Enquirer» lap szerkesztőjét nem akarták hallgatni, a nagy zajtól nem beszélhetett s végre bosszúsán eltávozott. A legérdekesebb beszédet azonban egy öreg úr tartotta, ki «egy névtelen» nevében a magyar ügyre 1000 dollárt (2400 frtot) ajándékozott, mondván, «azt hiszem, hogy a sok szép beszéd között, Kossuthét kivéve, én tartottam a legszebbet; egyébiránt nem leszek irigy arra, aki

nálamnál még szebbet tart.» Utoljára az egyesült-állami indiánok küldöttje beszélt lelkesen Kossuthhoz. Öltözete volt fekete pantalon, fekete frakk; jobb oldalán a bal válláról, gyöngygyel kivarrt szalagon lógott egy gyöngygyel himzett kis tarisznya, a jobb válláról pedig keresztbe egy gyöngygyel kivarrt, aras szőles sál, s mindezek egy veres selyem övvel, melynek végei gyöngygyel ékesített rojtokban lógtak le térdéig, a derekához voltak kötve. Mind a két karjára és kezeszárára három ujnyi széles síma ezüst karika volt csatolva. Termete magas, izmos, arczszíne kissé barnás, síma, durva, fekete fényes haja a válláig ért le, tekintete férfias, bátor vala.

A sok szebbnél szebb köszöntéseket reggelig elhallgatta volna a közönség, de éjfé után 2 órakor szét oszlottunk.

Köteteket töltene azon sok érdekes, lelkesült «meetingek» (olv. miting=gyűlés) leírása, melyek New-Yorkban létünk alatt a magyar ügy érdekében tartattak, melyeken jelen voltunk, de csak amelyeken Kossuth is jelen volt. Volt Kossuth, a többek között, a protestáns papok, az ügyvédek, a hölgyek, a nemzetőrök, stb. «meeting»-jében. Ezen utolsó tartatott a «Castle Garden»-ben, azon kerek alakú nagy épületben, melyben Kossuth New-Yorkba kiszállásakor első nagyszerű beszédjét volt tartandó. Jelen volt a new-yorki nemzetőrség díszes egyenruhában, zászlóikkal s zenekaraikkal. A színház kinézésű kerek teremben a színpad vagy tágas emelvény elején állott egy kis asztal; e mögött egy pamlogon ült Kossuth, a város «mayor»-je (olv. meer) és Sandford tábornok. A hátuk mögötti sor széken ültünk mi Kossuth környezői egyenruhában, s mint Kossuth, mind kardosan. Utánunk több széken ültek nők, főtisztek s kitűnő polgárok.

A város «mayor»-je mutatta be Kossuthot a közönségnek, mint «Magyarország kormányzójá»-t. Erre roppant erős és hosszan tartó hurrázhás között csákok, kendők és zászlók csóváltattak s a mintegy 40 személyből álló banda a Rákóczi-indulót játszotta.

Ezután Sandford tábornok bemutatta Kossuthnak a 2-ik tábornokot Hallt s a négy ezredet. Ezek pedig csapataikat felállítván Kossuthnak bemutatták. — Sandford tábornok most felolvasá a nemzetőrség üdvözlő iratát, melyre Kossuth, mint katona katonákhoz lelkesen, egyszerűen válaszolt. Egy óránál tovább tartott beszéde, melylyel sokszor kaczagásra, rettenetes tapsolásra s hurrázhásra gerjeszté a közönséget; eképzárta be: «Köszönöm nemeslelkű rokonszenvőket, s azon szíves fogadást, melyben társaimat, Magyarország ezen hű fiait — kik keszek voltak honuk függetlenségeért életüket s vagyonukat feláldozni —

önök részesítették. Többen vannak ezek között, kik már függetlenségi harcunk előtt is katonák voltak s katonai tudományukkal s ügyességökkel hazájoknak nagy szolgálatot tettek; de vannak olyanok is, kik nem voltak katonák, de hazájok iránti szeretetök velök fegyvert ragadtatott s belőlök az ügynek, melyért harczoltak, hatalmas gyámolai váltak. Midőn az irántok mutatott rokonszenvet köszönöm, igérem önöknek uraim, hogy ők meg fogják mutatni, hogy arra érdemesek. A legveszélyesebb helyekre fogom őket állítani s tudom, hogy ők becsülettel s vitézül fogják azokat betölteni. A mi engemet illet, itt az oldalamon van egy kard, melyet egy amerikai polgártól kaptam ajándokul. Ez egy egyesült-állami polgár ajándoka lévén, ezt bátorítási jelvényül veszem arra, hogy haladjak azon az úton, melyen haladva a Mindenható áldásával hazám függetlenségét és szabadságát megláthatom. Esküszöm itt önök előtt, hogy ezen amerikai kard az én kezemben a szabadság ügyéhez mindig hű lesz, hogy a harcban mindig elől fog villogni és hogy azt nagyravágás és gyávaaság sohse fogja beszennyegezni».

Ezután Sandford tábornok a magyar ügy pártfogását tartalmazó határozatot olvasta, melynek minden pontjai nagy örömmel fogadtattak el. Egy százados pedig századja nevében mindjárt 1000 dollárt ajánlott a magyar ügyre.

Deczember 23. 1851.

Kossuth a tizenhét nap alatt, melyet New-Yorkban töltött, annyira el volt foglalva, hogy alig volt ideje evésre és alvásra. Nem csak a banquettek s az azokon tartandott beszédek készítése, nem csak a sok küldöttségek fogadása, nem csak a sok levélírás foglalta el sok idejét: hanem sokan jelentek meg nála csatázásban nagy előnnyel használható új szerkezetű löfegyver- s más találmányuk, sokan a megújítandó magyar szabadsági háborúban személyes szolgálatuk felajánlása végett. Az Egyesült-Államok legnevezetesebb, a magyar nemzet függetlenségét óhajtó férfiai látogatták meg, s órákig tanácskoztak vele a kiviteli módok fölött. Ezek beszélték, bátorították Kossuthot arra, hogy az egyesült államokat «beavatkozás elleni beavatkozás»-ra (intervention for non intervention) serkentse, hogy körútjában arra agitáljon.

Kossuthhoz több államoktól s városoktól érkeztek «adresse»-ek (üdvözlő iratok) s meghívások, melyeket ő elfogadván, megcsinálta a sorrendet, melyben azokat meg fogja látogatni, s elhatározta, hogy először Philadelphián s Baltimoren keresztül Washingtonba megy,

megköszönni a kormánynak s a «Congress»-nek, a mit érettünk tettek. E célból ma éjjel előtt kevéssel New-Yorkból egy nagy gőz-kompon a méltóságos «Hudson» folyón az átellenben levő *Jersey City* (olv. dzserszé szíti) városba röptünk, t. i. Kossuth, Henningsen (angol), Nagy Péter, Hajnik Pál, Berzenczey László, Spacsok Lajos orvos és én (Kossuthné, Pulszkyné, Németh József, Kalapsza János, Greehenek György és Gressák József már előre mentek). Kossuth az indóháznál hivatalnokok s munkások által lelkes hurráhzással fogadtatott. A számunkra rendelt rendkívüli vonat éjjélkor indult. Ha az útban eső állomásokon a vonat víz- vagy fa-bevétel végett megállott, a Kossuthra váró kíváncsiak hosszú vonala húzódott kocsinkon végig, hogy Kossuthot láthassák, vele kezet rázhassanak. Csikorgó hideg volt kin, de mi a fűtött kocsiban igen jól éreztük magunkat. Három óra után *Philadelphia*-ba értünk, mely New-Yorktól 20 német mérföldre esik, s a «United States» (olv. Junájtud Sztátsz) nevű hotelbe szállásoltattunk, hol a szűk, hideg, sötét folyosók, a kiesiny, hideg, gyéren világított, szegényül bútorozott szobák, a rendetlen szolgálat, stb. sóhajjal emlékeztettek bennünket a kedves «Irwing-ház»-bani kényelemre.

Deczember 24. 1851.

Dél előtt 11 óra tájban a bizottság Kossuthnál megjelent, hogy őt az ünnepies fogadás helyére vigye. Kossuth hintója előtt ment egy csapat lovasság s utána is egy csapat huszár; ezek után ment a sok hintó, melyben ültek Kossuthné, Pulszkyné, a Kossuth környezői; a városi tanácsosok s más kitűnő polgárok, ezek után a nemzetőri gyalogság. Midőn Kossuth a körmenetben valamely térhez ért, ott számtalan ágyúlövessel fogadtatott. A házak magyar nemzeti színekkel voltak díszítve, az utcák és ablakok nézőkkel tömve. A zene és hurráhzás egy pillanatra se szűnt meg. A gyönyörű nőfejecskékkel tömött ablakokból koszorúk, virágcsokrok s csókok röpítették Kossuthnak. De feltűnt az, hogy sok tisztos férfi állott az utcán, kik nem ujjongottak, hanem mikor Kossuth előttök elhaladt, tisztelettel hajlottak meg előtte s számtalan nőket, kik könyvekkel szemeikben intettek üdvöt Kossuthnak, némán, de belső örömmel. Ezek quackerek voltak, a komoly, becsületes quackerek, kik Philadelphiában igen nagy számmal laknak, akik — mint ők mondják — nem lármáznak, hanem tesznek. Az ünnepélyen jelen voltak számát 150,000-re lehet tenni. Egy nagy téren

Kossuth előtt a katonaság ellépdelt, s ezután Kossuthot azon régi épületbe s abba a történelmi emlékü terembe vitték, melyben 1776-ban az akkori 13 status képviselői a függetlenségi nyilatkozatot elfogadták s aláírták és a mely ezért most is «Independence hall»-nak neveztetik; és itt Kossuthnak az address átadatván, röviden, köztetszéssel válaszolt. Ezután pedig az útczán nyugtalanul váró sok ezrekre menő néptömeghez szólott az erkélyről, mit az roppant lelkesedéssel fogadott.

A városi hatóság este a mi közelünkben Kossuth tiszteletére «banquett»-et adott; de ebbe Kossuth mutatkozó láza miatt csak a vacsora végére jöhetett. Bejötteker nagy tapsviharral fogadtatott. Kezében hozta azon ezüsből készített kereszt alakú gyönyörű medaillont (közepében Washington kis arczképével és egy fűrt hajával) és egy pénzzel telt kis erszényt, melyet egy, a legrégebben fennálló század kapitányától századja nevében kapott emlékül s a magyar ügyre. A város «mayor»-je őt a közönségnek bemutatta, mire az szűnni nem akaró tapssal és hurráhzással válaszolt. Rövid beszédjében Kossuth becsánatot kért elmaradásáért s azért, hogy láza s gyengesége miatt hozzájuk most hosszasan nem beszélhet, de ígérte, hogy holnapután hővebben fog beszélni. Bemutatta becses ajándokát s erre vonatkozó beszéde nagy tetszéssel fogadtatott. Ezután nagy hurráhzás között távozott, nyugodni ment s mi még éjfélig együtt maradtunk s érdeklél hallgattuk a sok lelkes szónoklatot s felköszöntést, melyeknek értelme többnyire oda ment ki, hogy ők üdvözlík, bámulják Kossuthot, mint rendkívüli egyént, bámulatos szónokot, a szabadságharcz páratlan bajnokát; hogy ők készek a magyar ügyet pénzzel segítni, de a háborútól tartózkodnak. És ha 2—3 szónok beszédjéből kellene ítélni, azt mondhatnám, hogy a «quacker» Philadelphiától nem sokat lehet várni. A quackerek ugyanis a háborútól borzadnak, azt a legnagyobb rossznak, az adózó polgárok tönkretevőjének, a családokat gyászba borító, nem indokolható, józan okossággal ellenkezőnek tartják. Azért vallásuk tiltja az embertársaik elleni fegyverfogást, a háborúnak bármiképeni elősegítését akár pénzzel, akár személyes szolgálattal. Ők békét kereső polgárok, ők senkit sem bántanak, senkit meg nem támadnak, fegyverrel még magokat se védik.

Deczember 25. 1851.

Karácsony első napja volt. Magyarországon ma még a cselédnek is «volt karácsonya», és nekünk, a nagy, hatalmas Egyesült-Államok

vendégeinek nem volt. Nem, azon egyszerű okból, mert az amerikaiak, legalább a protestáns vallásúak, semmi más ünnepet nem tartanak, mint a vasárnapot, a függetlenség kinyilatkoztatása napját, július 4-dikét és a prezidens által évenként ősszel kítüzetni szokott *hálaadó ünnepet*. Csak ezeken az ünnepnapokon hall az ember harangozást, csak ezeken mennek templomba; más napokon se nem harangoznak, se templomba nem mennek. Ők a szentírás parancsa szerint hat napon munkálkodnak, a hetediken nem tesznek semmi dolgot, hanem ezt az Istennek szentelik, buzgón, ájtatosan. Vasárnap háromszor mennek templomba, d. e. 10-kor, d. u. 2-kor és 7-kor. Oda haza is énekléssel, imádkozással, szentírás-olvasással töltik az időt. Vasárnap minden boltok, korcsmák, szeszes boltok, mulatóhelyek, színházak zárva; bérkocsik, omnibuszok (kivéve a vassínen futókat) az utczákon nem láthatók. Különösen, szinte rosszul esett nekünk, hogy ma, karácsony első napján a templomok zárva s a boltok nyitva voltak.

Kossuthné egy quackernőtől ma a magyar ügyre 300 dollárt kapott azon kikötéssel, hogy azon fegyver ne vétessék, hanem a harcban megsebesülendettek ápolására fordíttassék. Kossuthot már New-Yorkban figyelmeztették, hogy Philadelphiában háborúra ne agitáljon, mert ott a lakosok nagy része quacker s azoknak vallásos borzadályuk van a háborútól.

Este 9 $\frac{1}{2}$ -kor a helybeli németek roppant nagyszerű fáklyászenét adtak Kossuthnak. Mintegy 5—600 fáklya világánál, s számtalan, a jelen alkalomra a magyar ügyre vonatkozó «transparent»-ekkel, állott órahosszat több ezer nép Kossuth szállása előtt, a zord téli idő daczára jó kedvvel, hurráhzva, zenézve, s németül dalolva. Kossuth lázzal ágyban feküdt; hozzájuk kimenni s beszélni nem volt képes s a küldöttségnek, mely hozzá az «address»-t felvitte, rövid választ csak az ágyból adott. Az utcán álló néptömeg azalatt nyugtalankodni kezdett, s Kossuthot kiabálta. A küldöttség egy tagja és Hajnik az erkélyre kiléptek; az első jelentette, hogy Kossuth betegen fekszik s nagyon sajnálja, hogy a neki tisztelgőknek rokonérzelmeiket személyesen nem köszönheti meg; de Hajnik azt helyette meleg szavakban megköszönte. Ezután a szemközti középület nagy lépcsőzetén felállított óriási kép előtt, mely a dynastiának a szabadság istennője által letapodását ábrázolta, a magyar nemzeti színű bengáli tűz elgyújtatott s ezután a nép csendesen szétoszlott.

December 26. 1851.

Kossuth és mi, környezői este 6 órakor a polgárok által rendezett pompás nagy «banquett»-be mentünk a «Musical fund hall»-ba. A terem egyszerű, de csinos volt; a felső végén eső zenekarzat különféle lobogókkal volt ékesítve, főszerpet játszva közöttük a magyar és amerikai. A teremben mintegy 500 személyre volt terítve dúsán s díszesen. A felső végén keresztbe tett asztal a többieknel magasabbra volt emelve. Ennél ült Kossuth közepén, jobbra-balra néhány kitűnő polgár és mi, környezői. Evés közben a zenészek (mind amerikai polgárok s fűvő hangszerekkel, mert az Egyesült-Államokban cigányok nincsenek s hegedűket csak az operákban használnak) válogatott szép darabokat játszottak, közöttök a Rákóczi-t és Marseillaise-t, melynek utoljárt a lelkesült közönség is rányomta.

Evés után Kossuth remek beszédben keblét előttök feltárta, megismertette velök a magyar ügyet s Európa jelen állását, kimondta nyíltan, hogy a magyar ügyet illetőleg mit óhajt, mit reményl, mit vár az Egyesült-Államoktól. Mind az előtte szólott volt prezidens, mint ezen gyűlés elnöke, mind a többi szónokok lelkesen beszéltek ügyünk mellett s végre a híres «Harrishourgi határozatok»-at (a beavatkozás megakadályozása, Magyarország független-ége, Kossuth kormányzósága, elismerése és segélyadás) szórol-szóra kitoró zajos örömmel elfogadták. Általában az egész gyűlésben a legszebb rend s a legjobb szellem volt, a beszélőket kihallgatták s roppant tapsal, dörömbözéssel, hurrázhással, kendő- s kalapcsóválással helyeselték, kivéve egyőt, ki Kossuth ellen kezdvén beszélni, a közönség által leültettetett; melyért, midőn ő nyugtalankodott s lármázott, a rendőrök által karonfogva kivetetett. Éjjel után 1¹/₂-kor szállásunkra mentünk.

December 27. 1851.

Délelőtt 9¹/₂ órakor vasuton *Baltimore*-ba indultunk. A Dunánál szélesebb *Susquehana* folyón egy nagy gőzkomp vitt által bennünket, a lábnyi vastagságú jégtorlaszokkal küzdve. A komp fedezeténi sínekre mentek a vonatunkkal jött málha-, posta- és expressz-teherkocsik s mi utasok a komp vízszinti részén levő jó meleg pompás női és férfi termekbe s a frissítőkkel, kávéval, villásreggelivel kínálkozó helyiségbe vonultunk. Tíz percz alatt átkelve, a velünk átvitt kocsikat a parton reánk váró vonat elé ragasztották s mi a jól fűtött, kényelmes, díszes

kocsikban helyet foglalva, elrobogtunk s óránként 5 német mérföldet futva, d. u. 3 órákor Baltimoreba érkeztünk. Megemlítem itt azt, hogy az amerikai vasutakon az utazás kényelmesebben történhetik, mint Magyarországon, a következő okoknál fogva. A kocsik vagy «waggon»-ok kétszer olyan hosszúk, mint az osztrák államvasútiak s oly szélesek, hogy benne a két oldalon a két sor kényelmes, ruganyos, vörös szőrbáronnyal borított pamlagokon párosával nyáron 32, télen pedig (mert akkor egy pamlag helyére egy kis vas kemencezetet be) 30 személy fér el s középen végig egy két és fél láb széles járással. Egy-egy kocsi belseje egy díszes hosszú terem, melynek egyik végében van egy nagy tükör, a másikban egy árnyékhely egy előszobáskával, benne egy pár személyre való pamlag. Van a kocsiban egy jeges vízzel telt csinos edény, melyből ezüstözött csapocskán vehet vizet a szomjas az ott levő pohárba. Minden kocsiban a két végén van az ajtó, mely a futás alatt is mindig nyitva lévén, az egész vonaton végig mehet az utas és felkeresheti ismerőst, barátját, rokonát, vagy előre mehet a dohányzókosiba, mert dohányozni a többi kocsikban meg nem engedtetik. Minden állomásnál a kerékkötők az ajtókat benyitván, az állomás nevét bekiáltják.

Jegyet váltani tartoznék ugyan az utas a beszállási állomáson, de azt a futás alatt is válthat a jegyeket vizsgáló vezetőtől, mely esetben a társulat jogosítva van 10%-el többet venni, de ezt ritkán teszik.

Az Egyesült-Államokban az utazók száma roppant nagy; a személyvonatok oly sűrűn futnak egymás után és egymással szemben, hogy a podgyászokat ott meregetni s nyugtázni rá nem érnének. A podgyász feladása tehát eképp történik. A podgyászt az utas a feladóhelyre viszi a vonat mellett; az utazó a tisztnek megmutatván podgyásztát, azokra sorban egy-egy keskeny szíj végére fűzött számozott réz bélyegket köt, melynek hasonmását mint nyugtát a podgyásztulajdonosnak átadja, s ezzel a podgyász át van véve s a tulajdonos biztosítva. A podgyászszállításért semmit se vesznek. Utaztam 2—3 nehéz ládával is és azokért egy krt se vettek, bár — azt hiszem — jogosítva vannak a podgyászért bizonyos súlyon fölül szállítási díjat venni, de a nagy sietésben a méregetésre, a díjbeszedésre s talán még pénzváltásra is rá nem érnek.

Mielőtt a vonat valamely nagy városhoz ér, az előtte való 2-ik vagy 3-ik állomásnál a vonaton podgyász-helyreszállító ügynökök jelennek meg s szolgálataikat a podgyász kívánt helyre szállítására ajánlják. Ezen ügynököket a vonatvezetők jól ismerik, ezért az utazók azokban

bízhathatnak. Az ügynök az utastól a podgyászairól kapott bélyegeket átveszi, azoknak számait egy üzleti kártyája hátára felírja; ezt az utazónak nyugtául átadja, a maga könyvébe pedig bejegyzí a számokat s a helyet, a hova azok szállítása kívántatik. S mily nagy kényelem az az utazónak, hogy midőn rendeltetése helyére ér, ott a száz meg száz podgyász kiszédését végig várnia nem kell, van, aki azt helyette híven, pontosan teljesíti, sőt gyakran a podgyász előbb a helyre érkezik, mint az utazó.

Itt meg kell még említenem azt, hogy az Egyesült-Államokban, a vasutakon nincsenek se a kocsik, se a várótermek osztályozva. Csak egy féle szállítási díj van s mindenki diszes, kényelmes, télen fűtött kocsiban utazik. Ezt ott lehet tenni, mert a díjak nagyon mérsékeltek s a pénz több, mert a nép általában mivel s magát illemesen viselő, mert ott trágár beszédet, káromkodást, mely a nőket botránkoztatná, hallani nem lehet, mert a néposztályok öltözet által különböztetve nincsenek, mindenki tisztességesen, divat szerint öltözködik, a földmivelőt a kereskedőtől, az ügyvédtől, államférfítől ruházata nem különbözteti, s a selyemruhás nő nem félhet attól, hogy mellé zsiros subás ember talál ülni. A New-Yorkból Washingtonba vivő úton azonban láttam azt, hogy a férfi nélkül vagy férfival utazó nőknek a beszálláskor külön koci mutattatott, s abba nő nélkül utazott férfiak be nem bocsáttattak.

Váróterem van kétféle, nők és férfiak számára. Amabba bebocsáttatnak a nők és nőkkel menő férfiak, sőt minthogy a nagy tolongásban az ellenőrzés nem gyakorolható, bemennek oda a nő nélküli férfiak is, de ott a dohányzás tilos; azért, a kik dohányozni akarnak, a férfiak termébe mennek, hol a dohányzás meg van engedve.

Az egyesült-állami vasutakról beszélve, meg kell említnem, hogy azok általában nincsenek oly erősen s csinnal készítve, mint az európaiak, és az örködés ott igen silány. A vasut mentén örházak nincsenek, kivéve a veszélyes helyeket, például alagútba bemenésnél, nagy hidaknál és sínváltóknál. A keresztutakuál ör, elzáró korlát nincs, csupán a pálya felett a kociúton keresztül két oszlopra egy deszka van helyezve s rajta ezen figyelmeztetés nagy betűkkel írva: «vigyázz, mikor a csengetést hallod.» Mert minden mozdonyon van a gözsipon kívül egy nagy csengetyű s a gépésznek kötelessége minden átjáráshoz közeledve csengetni. Az úti örök hiányát pótolják azzal is, hogy a mozdony elején egy hatalmas 3 láb átmérőjű fényvetővel ellátott nagy lámpa van, melynek erős világánál a gépész már 1000 méter távol-

ságra meglátja az útban levő akadályt; végre az út-ör hiányát pótolják azzal, hogy a mozdony elejére egy ék alakú, élével előre álló erős vas-rács van erősítve, úgy, hogy annak alsó széle a sínek fölött csak 2—3 hüvelykkel fut; végre a pálya úgy be van kerítve, hogy abba marhahely nem mehet.

Kossuthnak Baltimoreba érkezését ágyúlövések tudatták a város lakosaival. Kossuth és mi környezői a fogadó-küldöttséggel és sok városi fő személyekkel hintókba ültünk. Kossuth hintaja előtt és után ment a polgári katonaság; azután a többi hintók. A menet a lobogókkal s ábrázolatokkal ékesített hosszú utczákon a két oldalon felállított, különféle ornátusú, titkos és jótékony polgári társulatok, mint a szabadkőmivesek, «old fellows», mérsékleti stb. társulatok tisztelgő hosszú sorai között zeneszóval vonult a Kossuth szállása felé. Az utcák, ablakok s háztetők tömve voltak ujjongó, kendőket s zászlócskákat lobogtató néppel. A kemény hideg daczára is nagy és fényes volt Kossuth fogadtatása. Szállásunk volt a «Eutaw House» (mond Jutahauz)-ban.

Este 7^{1/2} órakor a társaság Kossuthot és minket környezőit egy még egészen nem kész, körül karzattal ellátott roppant nagy terembe vitte, melyben több ezren hallgatták Kossuth elragadó rögtönzött beszédét, melyben üdvözölte a baltimore-i polgárságot; lerajzolta a nép és vallásszabadság jelen állását Magyarországon; s végre példakép megemlékezők a Philadelphíában elfogadott Harrisburgi határozatokat, a melyek itt is kitörő örömmel s nagy lármával elfogadtattak. Kossuth után még 3—4 szónok végezvén beszédét, 10 órakor hazamentünk. A németek éjjélkor nagyszerű faklyászenét adtak Kossuthnak, s «address»-öket küldöttségek felvitte neki. Erre Kossuth az erkélyre ment s a néphez németül és angolul beszélt.

Két napi ittlétünk alatt tisztelegtek Kossuthnál a zsidók küldöttsége, a protestáns papok. Némely r. kath. papok csak titokban tisztelegtek nála, mert, mint mondták, hiveik haragjától, sőt boszujától félnek azt nyíltan tenni.

A r. kath. papok itt is, mint Európában, tisztelet a kevés kivételnek, a szabadságnak, haladásnak, felvilágosodásnak ellenségei, s hiveik is természetesen hozzájuk hasonló, vakbuzgók, türelmetlenek. Kossuthot nem pártolják, mert — mint ők mondják — Kossuth Mazzininek barátja; ez pedig a pápának ellensége stb.

Ellenségei Kossuthnak Amerikában az irlandusok, részint mert ők nagyobbrészt pápisták, részint mert boszankodnak Kossuthra azért, hogy Angliának (szerintök az ő elnyomójoknak) hizeleg, őt nagynak

nevezi, és hogy őket az elnyomott népek közé nem sorozza. No de Krisztusnak is voltak ellensegei s mégis győzött az ő tudománya.

Deczember 30. 1851.

Reggel 8^{1/2} órakor Baltimoreból vaspályán Washingtonba mentünk, s ott a pompás «Brown's Hotel»-be szállásoltattunk, melynek tetején egy óriási egyesült-állami lobogó lengett, az első emeleti erkélyen pedig középen a magyar és török, a két végén az olasz és német. Az indóháznál és onnan bemenetkor nem volt itt az a nagy tolongás és zaj, mi volt más városokban, szíves üdvözlések s hurrahzások között ültünk a számunkra rendelt hintókba, s oly csendben mentünk szállásunkra, mint bármely más közönséges utazó. Este 10 órakor a németek fáklyászenével s dalokkal tisztelegtek Kossuthnak, mely a philadelphiaihoz és baltimoreihez nem volt hasonlítható. Kossuth a tisztelgést angolul köszönte meg.

Deczember 31. 1851.

Délben Kossuthot és környezetét Webster Dániel külügyminiszter bemutatta Fillmor Millord prezidensnek (elnöknek) az elnöki palotában. Kellemesen lepett meg minket azon egyszerűség, melyet itt láttunk s tapasztaltunk. Egészen a prezidensig jutottunk, a nélkül, hogy akár a kapuban, akár az udvaron vagy a palotában egyetlen katonát, egyetlen őrt láttunk volna. Mind a prezidens, mind a vele volt miniszterek egyszerű fekete polgári öltözetben voltak. A nagy teremben fogadtattunk (mely közönségesen «blue room» kék szobának neveztetik a falak színétől, néha pedig «East room» [keleti terem, -nek, az épületbeni helyzetétől), mert trón-terem itt nincs.

Kossuth üdvözölte az elnököt, mire ez röviden, jelentéktelenül válaszolt. Az ezutáni rövid társalgás közben az elnök oly tudatlanságra mutató kérdéseket intézett Kossuthhoz Magyarországot illetőleg, hogy oly járatlanság a külföld ismeretében szegényére válnék nálunk egy tanuló ifjúnak. Hogy várhatta volna aztán az ember Magyarországot pártfogását ily statusfértől, ki előtt Magyarország ismeretlen föld?! Egyébaránt megjegyzendő, hogy szabadsági háborunk, s Kossuthnak, általában a magyar menekülteknek az Egyesült-Államokba menése előtt az egyesült-államiak általában vajmi keveset, mondhatni semmit se tudtak Magyarországról, a magyar nemzetről.

Újév napja, 1852.

Ismet elmúlt egy év, melyet, bár sokszor volt okunk jövendő sorsunk fölött aggódni, átkozni nincs okunk; sőt halával emlékezünk vissza rá, mert bennünket a «szolgaság földéről» a szabadság honába hozott.

Első napja van ma a reményteljes 1852-ik évnek, az ó világ újjá születése évének. A kecsesgető körülmények az elnyomott népek keblében e reményt kissé erősítik. Európában az elnyomott népek hallgatnak, de csak intésre várnak, hogy a zsarnokot porba tapossák. A hatalmas angol nép őket gyámolítani kész. Az amerikai szabad nép már mindenfelé kezdi kimondani Magyarország függetlenségét, s kezdi sürgetni kormányát közbejárásért, segedelemért. A rangvágó Napoleon Lajos az égő üszköt a löporaknához már közel hozta. Csak egy szikra kell! s Európa lángban van s a lángokból az ó világ szabadságistenője mint fénysz emelkedik ki, a halhatlanság sugáraitól környezetten, a porba döntött trónromokról hirdetve az elnyomott népeknek az Isten legszebb adományát, a szent szabadságot.

Ily szép reményekkel, ily erős hittel lépünk be a jó jóslatteljes 1852-be. Adja isten, hogy a késő ivadéknak is oka legyen áldani ezen évet!*

Ezen a napon Washingtonban nagy mozgalom szokott lenni. A prezidens ajtaja nyitva áll mindenki előtt. Az udvaron a tengerészenekar játszik s a polgárok rang-, vagyon-, nem- s korkülönbség nélkül, boldogok, boldogtalanok, milliósok és fillértelenek, ezrenként tódulnak a prezidens üdvözlésére, hogy azzal kezet rázhassanak s neki és családjának boldog új évet kívánjanak. A prezidens személyesen jelen van, családjával együtt s a férfiakat ő, a nőket pedig neje fogadja kézzel, tással s némelyiket egy-két szó váltással.

Kossuthnál éppen ilyen fogadás volt a mai napon s mondhatni, mindazok, kik tisztelkedtek a prezidensnél, meglátogatták, üdvözölték Kossuthot is. Este, ebéd után Kossuthnak Marsh Henrik nevű 3½ éves kis fiú mutattatott be, ki egy különféle darabokat játszó fuvalást a legszabályosabb dobpergéssel kísért, a nyakába akasztott s majd a földet

* Leírtam naplóból az 1852-ik évre való bevezetést, hogy lássék az hogy az európai körülmények s az amerikaiak magyar ügy mellett lelkesülést, mily szép reményekre jogosítottak bennünket hontalanokat, s hogy mennyire csalódtunk.

érő dobbal körüljárva a szobában. Mesteri könnyű játéka, ügyessége, melylyel játékát a darabhoz tudta alkalmazni, mindnyájunkat bámulatra ragadott.

Január 3. 1852.

Kossuth nejével, Pulszky nejével és Messingberd anyjával a prezidenshez voltak híva ebédre. Kossuth volt öltözve fekete pantalonban, fekete attilában, fején nagy fekete strucztoallas fekete «Kossuthkalap»-pal. Kossuthné és Pulszkyné magyar ruha volt, amazon fekete atlaszból fehér zsinórral, emezen fehér atlaszból fekete zsinórral, s mind a kettő fején félgyász magyar konty volt róla lelógó hosszú fekete fátyollal. Az ebédnél jelen voltak a miniszterek, hárman kívül s néhány nevezetes férfi. A társalgás feszes volt s bármint óhajtották, Kossuth politikai elveit s terveit szájából hallani, ez tartózkodó volt s keble titkát nem tárta fel előttök.

Január 5. 1852.

Kossuth Lajos mint Magyarország kormányzója a szenátus által hivatalosan fogadtatott. A szenátus előbbi határozata következtében két szenátor a Kossuth szállására jött s őt környezetével együtt a «Capitol»-ba, azon nagyszerű országházba vitték, melyben a «Congress» (országgyűlés) szokott tartatni, s egyenesen a szenátus termébe vezették, s a közép téren az elnökkel szemben leültették. Az elnök röviden üdvözölte Kossuthot s a szenátorokat felszólította, hogy rokonérzelmek jeléül kézszorítással üdvözöljék a kitünő vendéget. Erre azok helyeikből mind kikeltek és Kossuthhoz járulva, azzal sorban kezet ráztak. A karzat külföldi diplomáttal és díszesen öltözött hölgyekkel tömve volt. Az egész fogadtatás szíves, méltóságteljes, hivatalos színű volt. Kossuthnak mind bemenetekor, mind beléte alatt mindenki arcán öröm volt olvasható, de a legnagyobb csend volt. Egy jó negyedóra múlva a teremből kijöttünk. Még a kúp alatti nagy esarnokban s a ház előtt tolongó nép is csak látni s Kossuthtal kezet szorítani törekedett, de a legesendesebben viselte magát.

Január 6. 1852.

Ma Washingtonban Kossuth tiszteletére kaszinó-bál tartatott, melybe természetesen Kossuth és környezete meg volt híva s épen ezért az osztrák követ, ki tagja volt a kaszinónak, kinyilatkoztatta, hogy ő nem fog megjelenni. Ezért neve a tagok sorából kitöröltetett. Egyeb- aránt csak most a napokban kapván Kossuth azon szomorító hirt, hogy nővérét az osztrák bebörtönöztette, se ő, se neje, se mi környezői néhányan a bálba nem mentünk.

Január 7. 1852.

Kossuth és környezete a képviselőházba vezettetett be. Az egész szertartás épen úgy ment, mint a szenátorok házában, azon kis különbséggel, hogy Kossuth, az elnök általi bemutatása után, ezen kitüntetését, az elnyomott emberiség nevében, mint a melynek ügyére ez kedvezően hat, meleg és ékes szavakban megköszönte. Mind a bemenetelkor, mind a benlétel alatt, mind kijövetelkor a legnagyobb csend volt, kivéve egy kis tolongást, melyet a Kossuthal kezét szorítani vágyás és törekvés szült.

Ugyanez nap este Kossuth és környezete a «Congressus» által a «National hotel»-ben a Kossuth tiszteletére tartott vendégségben voltunk. A roppant nagy terem különféle lobogókkal egyszerűen volt díszítve. Legszebb ékesség volt a középben Kossuth mögött függő életnagyságú, bár nem a legjobban talált olajfestmény, mellképe Kossuthnak. A rövid köszöntések után Kossuth hosszú, pompás beszédet tartott angolul, melyet igen nagy tetszéssel hallgattak, kivéve néhány a sarokba húzódott rabszolgatartót, kiknek az «elnyomottak» felszabadítására buzdító szabadelvű beszéd egyáltalában nem volt inyökre. Webster Dániel belügyminiszter, a nagy államférfi egész hévvel pártolta Magyarország függetlenségét s önálló kormányát stb. Mások is sokan erősen pártolták ügyünket; és ellenbeszédre senki se nyitotta fel száját. Kossuth második beszédjében Törökország mellett beszélt: forró hálóját nyilatkoztatta ki Abdul Medzsid szultán iránt, ki «pogány» létére a keresztény zsarnokok által halálra üldözött keresztény menekülteket oltalmába fogadta s azokra milliókat költött a nélkül, hogy kárpótlásra csak gondolt volna. 11¹/₂ órákor hazamentünk.

Január 8. 1852.

Délután Kossuthnál 15 indián tette tisztelegő látogatását, kik mint a messze vadonokban élő különféle tribusok (törzsök) küldöttei jöttek Washingtonba «nagy»-apjukhoz a «hatalmas fehérek fejé»-hez a prezidenshez, s tudokra esvén, hogy egy messze földöni harezos nép feje van most itt Washingtonban, óhajtották őt látni, nála tiszteletöket tenni. A férfiak mind eredeti vad öltözetükben voltak; de a nőkön már itt készült karton rövid rokolya volt vagy a hideg miatt vagy azért, mert szokásuk ellenére meztelenségöket takarni kívánták. A férfiaknak mind nadrágjuk, mind kabátjuk magok által készített szarvasbőrből volt, a nadrág testhez álló s bokától fel a csipőig a két oldalon arasznnyi hosszú borsallanggal díszített. Minden ruháik, harisnyáik s fahéj-papucsaiak sastollakkal, csörgőkkel, gyönggyel és színes czérnával voltak ékesítve, mint szinte fővegeik; füleikben nagy ezüst karikák vagy czifra függők, karjaikon sok karpereczek voltak. Testöket köpeny gyanánt, törött vadbőr, szőrével befelé fordítva, takarta; kezökben vagy pipa vagy «tomahak» (balta-forma fegyver) vagy görbe buzogány volt, mind saját durva műveik. A nők hajadon fővel voltak, gyönggyel befont hosszú hajjal. A mely tribusbéli férfiak fedetlen fővel voltak, azoknak hosszú fekete hajuk gyönggyel volt befonva, minden más czifraság nélkül; ezeknek a képök se volt tetovírozva; a czifrán öltözködő tribusbeliek képe ellenben különféleképen volt befestve; némelyiknek pedig egész arcza, sőt még hajválaszteká is vörösre volt festve, míg másoknak csak a szeme környéke volt vörösre mázolva. A fiatalabbaknak ezenkívül arczukon minden irányban kék festékekkel voltak csíkok húzva. Szembeötlő volt az, hogy általában egyik tribusbéli férfinak az arczán se volt semmi szőr, mert, mint mondák, a mi keveset a természet ad is nekik, már fiatal korukban azt mind kitepik s ezért a férfiakat a nőktől megkülönböztetni igen nehéz. A koros férfi úgy néz, ki mint egy vén asszony.

A nekik mutatott székekre mind leültek s komolyan, zavarodás nélkül néztek az őket bámuló kíváncsi tömeget. Tolmácsuk által röviden üdvözölték Kossuthot s emlékül általadták neki jól talált daguerreotyp arczképüket. Kossuth pedig adott mindegyiknek egy-egy ezüst «Kossuth-medaille»-t, melyet az amerikaiak nagy mennyiségben verettek s adtak el, a magyar ügy javára. Ezen emlékpénz egyik oldalán van Kossuth mell-arczképe magyar ruhában, ezen körirattal angolul: «Kossuth Lajos, Magyarország Washingtonja»; a másik olda-

lán pedig Kossuth egy beszédéből ezen mondás áll: «Az örök igazság nevében s mindarra, a mi az embernek szent és drága, mióta az emberiség története meg van írva, soha se volt úgy igazságosabb, mint a magyar ügy.» Bármennyire szeretik is e vadak a csillogót, a szép pénz átvételekor komoly arcukon a legkisebb örömet nem lehetett észrevenni. Szó nélkül, komolyan fogadták azt és nézték. A tribusok fejei nyakába akasztva volt már a prezidenstől kapott tenyér nagyságú óriási ezüst emlékpénz. Rövid társalgás után felkerekedtek, velünk kezet ráztak s távoztak.

Ugyanez nap este Kossuthal a «Jackson Democrat republican» klub vendégségebe mentünk. A terem körül magyar nemzeti színtí redőzettel s amerikai, magyar és török lobogókkal volt jó izléssel díszítve, s négy asztal mintegy 300-ra csinosan s gazdagon terítve, melyeknél az ünnepiesen öltözött férfiak és hölgyek keverve ültek. A rövid, hideg ételekből állott vacsora után, mely alatt folyvást szólt a szép zene elkezdtek durrogni a pezsgős üvegek, s megindultak az előre rendezett köszöntések. A felolvasott «adresse»-en (üdvözlő irat) kívül három kitünő beszédet hallgattunk, í. m. Kossuthét, mely remek volt s köztetszéssel fogadtatott, Cass Lajos tábornokét s Douglas Frigyesét, a demokrat párt előharczosát, melyek szintén nagy tetszéssel fogadtattak. Mindegyik a Kossuth elvét («beavatkozás a beavatkozás meggátlására») pártolta. Ezután mi távoztunk, de a jó kedv még sokáig tartott s a lelkes beszédek még sokáig folytak.

Jannár 9. 1852.

Kossuth környezetével Seward (olv. Szvárd) New-York status senatora, azelőtt kormányzója házához volt estélyre híva. Már indulásra készen voltunk, midőn egy távirat Kossuthal édesanyja halálát tudatta, s ezért ő hon maradt, s mi vele néhányan, és ő sötét szobában szabad folyást engedett méltó könyveinek a jó anyáért, jó honleányért, a szabadság búbán öszült mártirjáért, ki nemzetünk anyja, nemzetünk halottja. Örök béke és áldás poraira! — Szép jellemvonása az a boldogultnak, hogy miután Kossuth kérelmére, hogy engedtetnék meg neki Brüsszelben fekvő anyját ez életben még egyszer láthatnia, a belga kormány ezt csak azon feltétellel engedte meg, ha magát a policzia szemmeltartása alá adja, s midőn ez a halálos betegségben fekvő anyjának tudtára esett, sietett kérni fiát, hogy azt ne tegye, inkább kész ő kedves fia utolsó csókja s ölelése nélkül halmi meg, mint

megengedni, hogy magát ő miatta annyira megalázza. S úgy lön, mint akarta.

Január 12. 1852.

Reggel az indóházhoz mentünk, s Annapolis-ba, Maryland (olv. Mérilend) status fővárosába indultunk. A kormányzó és Lowe E. Lewis Kossuthot kíséretével együtt saját lakába kérte szállni; de ő egész kíséretével nem akarván ott alkalmatlankodni, nején kívül magával csak Pulszkyt nejével, Hajnik Pált, Nagy Pétert, Bethlen Gergelyt, engem és Gressák szolgáját vitte. Kalapsza, Grechenek, Spacsek, Messingberd, anyjával, szobalányával s inasával előre mentek Baltimoreba minket ott bevárandók; Henningson angol és Taylor amerikai Philadelphiába mentek hozzánk Harrisbourghan csatlakozandók; Németh pedig és Diószegi Kossuth által New-Yorkba visszaküldettek.

Itt megemlítem azt, hogy Berzenczey László Washingtonban tőlünk elmaradt; mert neki régi erős szándéka Chinában eredeti törzsfajunkat felkeresni, s az oda eljuthatást most Washingtonban Kossuth közbenjárásával sikerült is neki elkészíteni. Kossuth által ajánlólevelekkel láttatott el. Bámulatos elhatározottság! Berzenczeynek Magyarországon neje s három gyermeke van, s most, midőn erős reményünk, mondhatni hitünk van hazánkba visszatérni, ő a helyett, hogy családja körébe sietne, egy hosszú, kényelmetlen, bizonytalan útra megy, honnan talán soha többé vissza nem fog térni. Adjon Isten neki kívánt sikert és szerencsés visszatérést szabad Magyarországra. Berzenczey New-Yorkból Chinába ingyen szállítást nyert; San-Francisco-ban pedig Californiában 500 dollárt (1200 frtot) gyűjtöttek számára. Ezenkívül New-Yorkban Berzenczey 400 dollár adósságot hagyott hátra, Kossuthot kérve annak kifizetésére, a mit az, hogy annak becsületét s a magyar nevet a pizsoktól megmentse, ki is fizetett.

Annapolisba értünk délben. Semmi zajos, rendezett fogadtatás nem volt. Mondhatni csaknem mint rendes utazók csendesén mentünk az indóháztól a statuskormányzó házába, hol már az ajtóban a család által meleg kézszorítással, nyájassággal, barátsággal fogadtattunk, a számunkra kimutatott szobákban elhelyeztettünk, s magunkat egészen otthon éreztük.

Az egész család oly őszinte, szíves barátsággal fogadott s tartott bennünket, hogy kedves körükben szegény elnyomott hazánkat feledtük volna, ha epen ezen szíves családias fogadás nem juttatta volna

eszünkbe honhagyott búsongó családunkat. Ezen háznál mi nem vendégeknek, hanem családtagoknak éreztük magunkat.

A családbeli kedves hölgyek társaságában délután megnéztük a tengerész-iskolát. A tanulók száma mintegy 70. Az épület csinos, benne a muzeum ásvány-, chinai és más gyűjteményekben gazdag s jól berendezett; nagy kincsek az angoloktól elvett temérdek lobogó.

Január 13. 1852.

Délelőtt a tengerész-iskola növendékei tisztelegtek Kossuthnál. Egy órakor pedig Kossuth először a senatorok, azután a képviselők házába vezettetett be; mind a két helyen őket igen meglepő ékes szónoklatot tartva. Meglepő álmélkodásra ragadó volt beszéde azért, mert azon amerikai nevezetes embereket, kiknek életnagyságú arcképei a terem falait díszítik, rájuk mutatva, neveiken nevezte, s jeles tetteiket elmondta, s úgy látszott, hogy jobban ismeri azokat, mint sok amerikai, kik őt hallgatták, s azután így szólott hozzájuk, kezét égfelé emelve: «Oh ti, az elköltözöttek szellemei! Vessetek nemzetetök szava által a remény egy sugarát azon letiport országra, melynek választott feje most bujdosó száműzött azért, mert a ti példádotkat követni bátorkodott, egy elnyomott országnak remegő reményét helyezi a ti nem csak független, hanem hatalmas dicső nemzetté lett népetek nemes szíve elé.» — Ezen s az ezt követő lelkes, szívhez szóló szavak majdnem magán kívül ragadták a különben komoly törvényhozó testületet s a tetszésnyilatkozatok nagy zajában sokszor nem lehetett Kossuth szavát hallani. A senatorok terméből a képviselők termébe vezettetett Kossuth, hol hasonló tetszéssel fogadott rövid beszédet tartott.

Délután 2¹/₂ órakor a kormányzó barátságos, szíves családjától búcsút vettünk s a kikötőben ránk várakozó magyar, német, egyesült-állami s más lobogókkal díszített gőzhajóra mentünk, s a hosszú keskeny Chesapeake (olv. csezapik) öbölnek most hóval borított szép partjai között, nagyobbreszint jeget törve, este 6 órakor Baltimoreba értünk. A parton ránk váró néptömeg hurráhúzása között kocsikba ültünk s előbbi szállásunkra az «Eutaw-ház»-ba mentünk,

Annapolis a legrégebb egyesült-állami város (150 éves), melynek tégláit mind Angolországból szállították. Fekvése a tengeröböl lapályán a legkellemesebb. Háza ritkán vannak: mindegyik a maga kertféle

nagy telkén, és így az egésznek nincs városi hideg egyhangú, hanem nyájas mulatóhely kinézése. A város lakossága 1840-ben volt 2792, 1850-ben 4198. — Annapolistól Baltimore 7 osztr. mérföld.

Január 14. 1852.

Reggel 9 órakor a vaspályán *Harrisbourg*-ba indultunk. Alig haladtunk 3 n. mérföldet, a mi kocsink előtt futó podgyászkoscsi egyik hátulsó kereke összetörvén, a szekér hátulja a sinekről kiugrott s a mi kocsinkat is kirántani törekedett s azt már csaknem feldönté, midőn a vonat megállott, és így semmi szerencsétlenség nem történt. A törött kerekű kocsi helyébe mást tettek s felóra mulva tovarobogtunk. Harrisbourggal átellenben a széles, de csekély mélységű, sziklás fenekű hajózhatlan Susquehana folyóhoz érve, mozdonyunk által a nagy fedett hídon a városba áttoltattunk, hol zenével s roppant hurráhúzással fogadtattunk s fellobogózott négylovas pompás szánokra ültünk. Elöl ment a nagy zenész-banda, utánok a Kossuth szánja, fegyveres nemzetőröktől környezve, utána mi környezői s a városi fogadó-küldöttség, czifra szánokon a város előkelői által kísértetve. Így zene és csörgés között jártuk be a magyar és amerikai lobogókkal ékesített főbb utcákat, ujjongó néptömeg által kísértetve. Midőn Kossuth a «Capitol» (állami törvényhozó-ház) térre ért, ágyúlövésekkel üdvözölték; s a tűzoltók, kik gyönyörű gépeikkel szép egyenruhában voltak jelen, tiszteletül rettenetesen csengettek, s végre a «Herrs house» vendéglőbe beszállásoltattunk. Rövid ebéd után a «Capitol»-ba vitettünk hová tolongó roppant néptömegben keresztül maga Kossuth is alig juthatott és a képviselők termében egybegyűlt senatorok és képviselőknek 5½ órakor Kossuth bemutatott.

Johnston kormányzó az állam nevében hosszas és lelkes beszédben üdvözölte Kossuthot. A többek között ezt mondá: Mi kinyilatkoztattuk a törvényt, hogy az ember önkormányzásra képes és veleszületett eltörölhetlen joga van az ő kormánya formáját tetszése szerint, boldogsága előmozdítására változtatni, javítani s felcseszealni. Az emberi szabadság elleni bármily alakú zsarnokság ellen gyűlöletet s ellenszegülést esküdtünk. Ezen igazságot mi a nemzetek törvénye egy részévé tettük. A zsarnokok szöveteznek, és ha valamely nemzet szerencséjével küzd függetlenségéért elnyomója ellen, csalárdságához és erőszakhoz nyúlnak, hogy a köztársaság felállítását megakadályozzák.

A mi elveink s intézményeink követelik tőlünk, hogy az olyan beavatkozást *megakadályozzuk*, ünnepélyesen kimondván, hogy a nemzetek és emberiség törvényei *kell hogy sértetlenül megtartassanak* s szenteknek tekintessenek. Ezen kötelesség teljesítésében a gyenge szívű ingadozhat; a honi zsarnok s hideg diplomata hátra húzódkhat; a dúsgazdag világkereskedő habozhat; de az amerikai tömeg nagy lelke, nemes szíve az igazság védelmében egy perczig se fog ingadozni s győzelmében kételkedni. A népek nagy alkotója találni fog módot az ő bölcs terve kivivésére. Mily dicső hivatás! ha az ég jótékony terve kivivése, e földön az általános szabadság, általános nevelés, általános boldogság és béke megalapítása reánk bízatik!

Midőn a kormányzó lelkes beszédét Kossuth üdvözlésével végezte, ez zajos tapsolás között felállott és általános nagy tetszéssel válaszolt; s miután elmondta, hogy ő bizalommal s reménnyel jött az Egyesült-Államokba, mert ő tudta azt, hogy ott két élő elvvel fog találkozni, ú. m. *szabadsággal és nemzeti vendégszeretettel*; miután értésükre adta, hogy ők az anya Európának a gyermekei, kik boldogságuk közepette közömbösen nem nézhetik anyjuk szenvedéseit, kinek vére folyik az ő ereikben: hálás köszönetét nyilatkoztatta ki a harrisbourgiaknak, a philadelphiaiaknak erélyes határozataikért és a kormányzónak lelkes nyilatkozatáért; mondván, hogy azoknak fontosságát érezni fogja az egész világ; a despoták gúnymosolya, mely őt vándorlásában kísérte, szomorúságra fog változni, s gyászba borítja családjaikat mint borította az övét.

Másnap többféle mindkét nembeli testületnek küldöttségei tisztelegtek Kossuthnál.

Január 16. 1852.

Este 6^{1/2} órakor Kossuthal népgyűlésbe mentünk. Nagy tetszéssel fogadott beszédjében világosan kimondta, hogy ő pénzegélyt kér és vár az amerikaiaktól az új szabadsági háborúra; mondá, hogy ő a maga és családja számára soha nem tudna egy fillért kérni és elfogadni, de nem szégyenl szenvedő hazájának házról házra koldulni; s a pénzügyűjtést illető tervét elibök adta, mit ők helyeseltek, és a gyűlésben rögtön egy pár ezer forintot adtak össze.

Ugyanezen este 8 órakor a mi vendéglőnk nagy termében Kossuth tiszteletére nagy banquet (vendégség) adatott, melyben Kossuth kíséretével jelen volt. A terem két vége amerikai, török és pompás

magyar lobogókkal volt díszítve, fölöttök nagy betűkkel volt írva: «a free people welcomes the champion of the freedom» (egy szabad nép üdvözli a szabadság bajnokát). A 300-ra gazdagon terített asztalokat a város kiváló polgárai s az államtörvényhozási képviselők vették körül, Johnston kormányzó elnöklete alatt, ki az ő tiszteletére mondott köszöntésre röviden válaszolt, melyben Kossuth küldetése célját megemlítette, mondván, hogy a «nagy magyar» nem csak rokonszenvért jött az Egyesült-Államokba, hanem segítségért a köztársasági szabadság kivívására. Nem csak azt kívánja ő, hanem a mi kormányunk bátorítását a letiport Magyarország ügye segítségére. Tett kívántatik most — mondá, — nem rokonszenvi nyilatkozatok, s intette hallgatóit, hogy ne nyugodjanak, míg csak a kormány a kellő lépést meg nem tette arra, hogy Magyarországnak igazság biztosittassék. Beszédét ezen «toast»-al végezte: «Magyarország — az elárult, de le nem győzött — alkotmánya megsértve, népe lánczokban s feje száműzve. Szerencsétlensége sötét éjszakáján még a szabadság csillaga fog keresztül világítani.»

Erre Kossuth felelt egy remek beszédben, melyben eleven színekkel rajzolta az európai hatalmakat s Magyarországot 1848 előtt és után, rá mutatott azoknak gyengéjére. Mondá, hogy Francia-, Német-, Olaszországban, Ausztriában s magyarországbán a királyok szemben állanak a néppel, mind a két fél tudja azt, hogy eljött az idő, midőn az elvek harcát meg kell vívni. Egyeduralom vagy köztársaság, — a czár vagy az amerikai elvek —, más eredmény nem lehet. A két ellenes elveknek a kard élének keskeny hídján kell találkozni, mely azon mély nyílás fölé van téve, mely el fogja nyelni azt, ki elesik. Az egy élet-halálharc lesz. Megmutatta azt, hogy a jövő szabadsági élet-halálra menendő harcban az Egyesült-Államok közömbös nem lehet, neki tenni kell, neki a muszka beavatkozását gátolnia kell, s így lesz ő hatalmas és általa a vén Európa elnyomott népei szabadok.

A Kossuth beszédje, mint szintén az utána felállottaké is, kitörő tetszéssel fogadtatott. Anyagi sikere lőn az, hogy ott rögtön néhány ezer forint, néhány puská és egy ágyú adatott a magyar szabadsági harcra. — Megjegyzendő, hogy a vendégség mottója volt «intervention for non-intervention» (beavatkozás a beavatkozás meggátolására). A vendégségnek csak éjfél után 2 órakor lett vége.

Január 17. 1852.

Harrisbourg, Pennsylvania állam csinos, rendesen épített iparvárosa. Fekvése lapályos, de a Duna szélességű, csekély mélységű, sziklás fenekű Susquehana folyón keresztül szép kilátás van belőle az egymást hátaló fiatal cser- és fenyőerdővel borított dombokra. Lakosai száma 1840-ben volt 5930, s 1850-ben is még csak 8173.

Január 17. 1852.

Harrisbourghól reggel a vaspályán *Pittsburgba* indultunk, s d. u. 10-kor a Holidaysburgon túl $\frac{1}{4}$ n. mérfölddel eső «Mountain Hotel»-be szálltunk. Ezen éjjel nagy hó esett és kemény csikorgó hideg lett. A szél a havat mint port hordta s az utakat néhol egy öl vastagon beborította. Másnap reggel se eget, se földet nem láttunk, mert mind az eget, mind a földet hó takarta. Vasuti vonatok nem járhattak. Itt kellett hát a minket vivő küldöttséggel együtt vesztegelni. Vasárnap lévén, Kossuthtal a holidaysburgi lutheránus templomba rándultunk le, hol a lelkész egyházi beszéd helyett valóságos politikai szónoklatot tartva, Kossuth és a magyar ügy mellett lelkesen beszélt hallgató előtt. — Még harmadnap se lévén kilátás arra, hogy Pittsburgba vasuton menjünk, a bizottság szánok után nézett, s addig ezen rossz szolgálatú emeletes, deszkaépületben nyomorogtunk. Hálósobáink melyekben 4—5 ágy volt s egyben ketten is kénytelenítettünk feküdni, jéghidegek voltak; a társalgó-teremben kemence nem volt, hanem a kandallóban nagy széntűz lobogott, melynek erős melege minket körülülőket magától egy ölnél is távolabb tartott. Elöl majd megégtünk s hátunk fázott; részint, mert a deszkafalak ily kemény hidegben nem tartják a szobát elég melegen, részint, mert az amerikai divat szerint nem sarkon nyíló, hanem a tokban fel s alá csúszó ablakok mellett (téli ablakról még semmit se tudnak) a kemény hideg levegő oly nagy mennyiségben süvöltött be, hogy az ember ben csak felső kabátban maradhatott.

Január 20. 1852.

Szánakra ültünk s a nagy hóval borított töretlen útban vergődve-mászva d. u. 3 órakor a 4 német mérföldre eső Ebensburgba értünk és másnap, az innen 7 n. mérföldre eső Blairsville-be értünk. A szánokról berakodva észre vettük, hogy Kossuthnak legbecesebb tartalmú bőröndje hiányzik. Az uióbbi állomásaou maradt. Bethlen Gergely, Kalapsza János és Gressák József meg ez éjjel érte visszamentek.

Január 22. 1852.

Szibériai utazásunkat folytattuk s 10 német mérföldnyi útát megtéve, este 7 órakor Pittsburgba értünk. Kossuth rendkívüli utazása miatt megérkezése idejét előre nem tudhatván a pittsburgiak fogadására kin nem voltak; de a mint csörgős czifra szánjaink hosszú sora az utczákon végig futott, a nép ezrenként tódult a Kossuthnak szállásul rendelt «Saint Charles Hotel» elibe, a nemzetőrök lobogókkal, dobsszóval. Kossuth az erkélyről röviden beszélt hozzájuk, s ujjongva szétoszlottak.

Harrisbuorgtól «Mountain hotel»-ig vasuton mentünk, a hegyes, völgyes, erdős s csak az úthoz közel irtogatott vidéken keresztül majd mindig a Susquehana folyó mentén kanyarogva, Mountain hoteltől Pittsburgig mindig fenyőerdőkkel kevert buja erdőkkel borított egymást hátuló kisebb-nagyobb dombokon s hegyeken keresztül vitt útunk, melynek csak mellékén láttunk itt-ott 40—80 ölnyi széles irtásokat, melyek csak az égetett, de földben álló tuskók között voltak mívelve. Ezen irtásokon lehetett látni egy-egy rövid életű, de csinos faházat, s némelyiken egy-két deszkából készült gazdasági épületet. Meglepett bennünket az, hogy istállókat, birkaaklokat nem igen láttunk s hogy minden marháikat, még a juhokat is a szabad ég alatt tartják, etetik s hálaltják. A marhák eledelét nem szabják ki nekik, hanem óriási rácsos ketreczeket csinálnak a szabad ég alatt, melyekbe egy-egy szekér széna is belefér s a marhák azt tetszésök szerint húzgálják. — Lakóházaik többnyire deszkából úgy vannak építve, mintha itt hideg nem is szokott volna lenni és ez így van még a nagy városokban is, falaik a «farmok»-on (tanyákon) vagy összerótt fahasítványokból, vagy gerendák közé rakott vályogból vagy téglából állanak s csak fél láb vastagok. Ablakaik nem sarkon járnak, hanem azoknak fele a tokban fel, a másik fele alácsuszlik, zsinegeken függve s a tokban azon függő óndarabokkal ellensúlyozva, s könnyű járhatás végett a tokban tágan állanak, és be temérdek külső levegőt bocsátanak, annyiival inkább, mert téli ablakok egyáltalában nincsenek. A légvonat a szobában nagy, annyiival inkább, mert kemenczék a szobában nem igen vannak, kivéve a nagy éttermeteket, hanem kandallók s ezek a levegő húzódását nagyon is elősegítik s érezhetővé teszik. A hálószobákat melegíteni nem igen szokás, sőt szokásuk az ablak felső részét egy kissé lehúzáván, mintegy 3 ujjnyi nyíláson éjjelen által külső levegőt bocsátni be még télen is, úgy hogy a mosdóvíz a kancsóba befagy. És ők nem fáznak, pedig a toll-derek-

alja és dunnát híreből se ismerék, s takarójok a csikorgó hidegben is csak egy paplan s arra terített pokrócz.

Pittsburgban bár környékén roppant nagy erdőség van, tüzelésre fát nem igen használnak, hanem kőszénét, mert az nem csak egész Pennsylvania statusban, hanem Pittsburg környékén is nagy mennyiségben ásatik s rendkívül olcsó (1 bushel — egy kisvéka — 6—8 kr.). Kétféle kőszénét használnak ú. m. gyantásat, mely nagy lánggal s szabadon ég, és «antrecite» szenet, melynek alig van egy kevés kékes lángja, hanem igen erős es soká tartó parazsa van, füstje nem igen lévén kormot nem csinál és nincs kellemetlen szaga.

Legelőik nagy bőségben nem lévén, marhát eladásra nem igen tenyésztnek. Juhaik durva szőrűek s leginkább csak húsukért tenyésztetnek; szarvasmarháik közép termetű ritka faj; lovaik nagyon erősek. Mindenki birtoka korláttal van körül kerítve, melyen mindenféle marháit pásztor nélkül szabadon legelnek.

A sok erdőségnek, a még nagyobb köszénbőségnek s a munkás kéz szükségének s drágaságának tulajdonítható az, hogy az erdőket csak «primitív» módon irtják, t. i. az élőfa haját körül lehántják s az így kiszáradt fákat meggyújtják, az erdőt földig leégetik, s addig is, míg a tőkek sok évek alatt kirothadnak, azoknak közeit mívelik.* De virágzó s nagy «farm»-ot itt nem is igen lehet látni. Az út mentében csak itt-ott látunk egy-egy irtott 10—40 holdnyi köves talajú folton az úttól szerényen visszavonuló deszkázott oldalú kis «farm-ház»-at.

Január 24. 1852.

Délelőtt 10 órakor a Kossuth szállása előtt az uteza, a közel levő házak ablakai; sőt fedezetei zsúfolva voltak Kossuthot látni s hallani vágyó mindkét nembeli néppel. Kossuth az erkélyre kilépve, az örömtől elragadtatott nép által kendők s kalapok csóválása közben siketítő hurrahzással fogadtatott, s Black (olv. Blekk=Fekete) ezredes által (ki

* Az ezen napló írása óta eltelt 26 év alatt ott nagy változás történt; mert az amerikai találós elme nem nyugodott, míg oly gépeket nem talált fel, melyek segítségével a «farmer» a tuskókat a földből könnyen kitéphetett, kicsavarhatja, nagy változást tett az is, hogy a földmívelésre alkalmatlan sziklás, erdős birtokokon Pennsilvánia államban gazdag köszén-rétegeket, s még gazdagabb petroleum-forrásokat fedeztek fel s ez által az addig rongyban éhező «farmer» milliósá lett, s a vidék is ez által más kinézetet nyert. L. K.

a mexikói csatákban kitüntette magát s nemsokára Pennsylvania kormányzója lesz) mint Magyarország kormányzója s az amerikai Egyesült-Államok vendége mutattatott be. Erre a zajongás, hurrahzás ismételtetett. Mind a Black ezredes üdvözlő beszédét, mind a Kossuth választát a néppoppant tetszéssel fogadta. Kossuth beszéde után Black a néphez, mint egy nagy esküdszékhez két kérdést intézett, ú. m. bűnösnek tartják-e Ausztriát és bűnösnek tartják-e Russiát Magyarország irányában? Mind a két kérdésre egy szívvel-szájjal hangzott az *igen*. Kossuth erre azt a megjegyzést tette, hogy minden esküdszéki ítélet csak úgy tökéletes, ha végre is hajtatik; mire nagy tetszés nyilatkozott, s Kossuth az erkélyről roppant hurrahzás között bement, az oszladozó népet azonban a zenészek az ablakokból szép darabokkal mulattatták.

Ugyanezen a napon Kossuth több küldöttségtől vett által üdvözlő iratokat s gyűlések által a magyar ügyet illetőleg hozott határozatokat.

Január 25. 1852.

Harmad magammal *Fehér Lajos* magyarhoz voltam híva ebédre. Ő ezelőtt 16 évvel hét éves korában Magyarországból, Veszprémmegyéből, Keneséről, költözött ki apjával, anyjával s testvéreivel Amerikába. Az apja Fehér János, mintegy 70 éves, lakik Rutherfordban Fjészak-Carolina államban, ő pedig nejével s kis fiával itt Pittsburgban, hol igen ügyesen üzérkedik. A magyar nyelven kívül, melyet felserdült koráig szülői házában levén, nem feledett el, beszél németül és angolul tökéletesen. Magyarok láthatásán ő rendkívül örvendett; Magyarországot illető kérdéseiből ki nem fogyott; Kossuthot látni s vele beszélhetni vágyott. Mindezt megnyerte s magát boldognak érezte. A magyar ügynek szívből pártfogója s az osztráknak és muszákának halálos ellene.

Január 26. 1852.

Kossuth a szabadkőmívesek roppant nagy csarnokában tartott «meeting»-be ment, mely fulladásig telve volt hallgatókkal.

Az elnök ékes üdvözlő beszédére Kossuth válaszolt egy hosszú, még ékeesebb, tanulságteljes, felvilágosító, felvillanyozó lelkes beszéddel. Beszédje elején megköszönte az elnöknek azon oktatást, melyet ő az amerikai új csodálatos nyugoti részről, melynek ő most küszöbén

áll, tőle nyert, s mely előre nem látott, nem várt események előérzetét kelti fel benne. Mondd, hogy mióta az Egyesült-Államokban van, úgy tetszett neki, mintha védangyala azt sugta volna neki, hogy az ő vérző honának reménye Amerika nyugoti részében fog valósulni. Ez egy ismeretlen ösztön volt, — egy a még láthatáron alól levő nap fellövelő sugara, s mondá: «Uram, ön nekem ezen napot teljes fényében megmutatta. Az én ösztönömet meggyőződéssé változtatta. Én tehát itt a nyugot küszöbén ájtattal s örömmel borulok le mint a tűzimádó régi persa a világosság és élet forrása előtt.»

«Valóban uram», mint ön mondá, «örvendeztető látni, hogy politikusok, felekezések s emberszeretők egy idegen által védett ügy melletti rokonérzetben önként egyesülnek. Én ebben az isteni gondviselés jóságára ismerek. Azon igazságot látom kinyilatkoztatva; hogy valamint a világot betölti a delej, úgy van egy érzelem, mely pártos szeretettől s ingadozó kedélytől menten minden emberek keblét áthatja; és ez a szabadság, igazság, és jog szeretete. A szeretet húrja minden szíven keresztül húzódik, s bárki által illetések is az, harmoniát idéz elő. A harmonia a hurban van s nem abban, a ki azt illette. Azon rokonszenvi hármonia, melylyel itt találkozom, a legjobb bizonyossága uraim annak, hogy az ügy, melyet én védek, a szabadság ügye, mely iránti szeretet önként bugyan fel minden ember keblében.»

Ezután igen szépen, igen elmésen megmutatta azt, hogy ő nem önző; hogy midőn ő a magyar ügy mellett beszél s annak kér segedelmet, minden elnyomott népek érdekében beszél és kér segedelmet, mert a magyar ügy azokéval közös ügy; megmutatta azt, hogy az orosz az európai népele nyomásnak tervezője s rúgója, a zsarnokok gyámola; hogy bár az osztrák, német, olasz és francia közhivatalok fölé nincsenek orosz sasok festve, az orosz határ valósággal mégis az Atlanti tengerig terjed és hogy az amerikai Egyesült-Államok azon hatalom, mely őt ezen kárhozatos működésében meggátolhatná.

Igen érdekes volt hallani az orosz diplomácia leírását. Mondá, hogy míg az orosz seregét éheztetik, hivatalnokait silányul fizeti, kik aztán lopásból s csikarásból élnek, külföldi diplomatiájára többet költ mint bármelyik más hatalom, hogy az orosz diplomácia nem köti magát a diplomatikai rendes ügyvivéshez. Megbizott bájos hölgyek fényes teremei, gazdag estélyei stb. az orosz diplomatiának tevékeny osztályát képezik. A titkos kiadásokra adott pénz más diplomatakáknál meg van szabva s csak kivételesen használtatik; de az orosz diplomata, a kiből bizalom van helyezve, *határtalan hitellel bír*, s megengedtetik

neki, hogy bármennyit költsön hasonértékű cél elérésére stb.; világosan megmutatta, hogy Oroszország ereje titkos diplomáciájában áll: de ezen colossus, bármi óriásinak lássék, mint a régi bálvány, melynek felső része réz volt, de lábai agyagból voltak, eldönthető, könnyen eldönthető törékeny talapzatáról, ha az Egyesült-Államok dicső köztársasága annak határozott állással, a *népek törvényével* ellent áll, s végrehajtott kárhozatos tettek kedvére elveivel nem hágy fel.

Mondá továbbá, hogy «az isteni gondviselés Magyarország gyászos esetét mintegy alkalmul mutatta ki az Egyesült Államoknak arra, hogy az emberiséget az oroszról áldozat nélkül megmentse; míg ha ezen alkalmat elszalasztja — látnoki ihlettséggel mondom — *sokan vannak a teremben, kik megérik még a napot, midőn az Egyesült-Államoknak élet-halálharcot kell vívni az orosz által elnyomott Európával.*»

Ezután mondá hogy: lehet, hogy az orosz még azután, hogy Európát elnyelte, se fogja az Egyesült-Államokat egyenesen megtámadni; de lehet, hogy valamely belegyenetlenség (mely ellen egy nemzet sincs biztosítva) rövid ideig tartó villongást fog szülni. Oroszország ezt az ő titkos diplomatiájával élesztgetni fogja, míg az szakadássá nem növi ki magát. Oroszország kezdeni fogja a «divido»-n s talán végezni fogja az «impero»-n. Mindez megtörténhetik, sem igent, sem nemet nem mondhatok; de egyről bizonyos vagyok, és az az, hogy az Európában győztes Oroszország megtámadhatja s meg fogja önöket a legérzékenyebb oldalukon támadni. És halálosan megsérteti önöket *a nélkül, hogy fegyverhez nyúlna.*

«Bizonyosak lehetnek önök uraim, hogy mihelyt Oroszország az ő kétségbe vonhatlan felsőségét megszilárdította, első lépése lesz az Egyesült-Államok kereskedését védvám által Európából kirekeszteni. Ő azt meg fogja tenni, meg kell neki tenni. Először mert a kereskedés az elvek szállítója. Ez még igazabb, mint az, a mit egy new-yorki úr oly helyesen mondott, hogy *a gőzgép demokrata*. Önkényuralom egy perczig se uralkodhatnék Európán biztosan, ha kereskedelmi összeköttetésben maradna az amerikai köztársasággal. És máskor, Oroszország kizárja az önök kereskedését az európai piacról, mert (és ne feledje ezt a nyugoti nagy lapály) az önök sebesen terjeszkedő földművelése az orosz búzának az európai piacon a legveszélyesebb vetélytársa. Vagy önöket kell kirekeszteni az európai piacról, vagy Oroszország az ő gabnájának nem talál piacot.»

Ezután hatalmas érvekkel iparkodott az Egyesült-Államokat

rábeszélni, hogy az orosz beavatkozást a jövőben akadályozzák meg. A többek között mondá nekik: «Az önök törvénye, mely tiltja, hogy az Egyesült-Államok polgárai külföldi fegyveres expedícióban részt vegyenek, azon elven alapul, hogy oly külföldi hatalom irányában, melylyel barátságos lábon állanak, barátsággal tartoznak viseltetni. De önök, a nélkül, hogy alapelveiket illetőleg következetlenek lennének, nem tekinthetik barátjoknak azon hatalmat, mely a nemzetek törvényeit megsérti. Annálfogva megvonhatják önök tőle barátságukat, a nélkül, hogy vele háborúba keverednének. Barátság és ellenségeskedés között van egy közép állás — ha az ember se nem barát, se nem ellenség — megengedi mindenkinek, hogy azt tegye, a mi neki tetszik.»

«Igy az önök semlegességi törvényének feltételes eltörlése tiszteletet parancsolna az önök tiltakozása iránt, a nélkül, hogy erkölcsileg kötelezné önöket az önök tiltakozását fegyverrel támogatni. Reményilem, hogy azok, kik az én elveimben osztoznak; de a háború lehetősége miatt félnek nyilatkozni, azt, a mit szerényen nyilatkoztattam, meg fogják fontolni, és meg fogják látni, hogy az én elveimmel az Egyesült-Államoktól elháríttatik a háború s azoknak el nem fogadása által az Egyesült-Államok nemsokára veszélyes bajokba fognak sodortatni, melyekből csak háború által bontakozódhatnak ki, melyet nekik, magokra hagyottan kell vívni,» stb. stb.

Kossuth ezen beszédje alatt Massachusetts állam küldöttje a törvényhozó testület egyik tagja Hopkins Erastus jött be a terembe, magával hozva Kossuthnak állama meghívását. Kossuth elvégezvén beszédjét, az elnök megengedte Hopkinsnek, hogy megbízatási levelét felolvassa. Erre Hopkins ekkép szólott:

«Elnök úr! azon lélekreható, remek beszéd után, melyet most volt szerencsém hallani, alig bátorkodom az önök figyelmét igénybe, venni. Valóban távolból se reménylettem, hogy midőn a mostani kegyetlen időbeni terhes utazásom után ide érkeztem, oly szerencsés legyek, hogy az én államom Kossuth kormányzónak küldött üdvözlését Alleghany megye lelkes polgáraiéval egyesíthessem. Az üdvözlét, melyet hozok, nem ezen gyűlést illeti ugyan, hanem illeti azt, a kit mi önökkel közösen szeretünk. kit mi örömmel tisztelünk.»

Ezután Kossuthhoz fordulva mondá:

«Kossuth kormányzó! Massachusetts állam kormányzója által utasítva vagyok, hogy törvényhozó testületünk azon határozatát, melyben ön kéretik, hogy fővárosunkat a jelen ülésszakban látogassa meg

önnek adjam által. A határozott államunk összes polgárainak a határozata.»

«Ezen nyilatkozatommal átadván önnek a rám bízott okiratoka, hivatalos küldetésemet mintegy végeztem. Mégis uram, minthogy én voltam azon szerencsés, ki Massachusetts törvényhozó testületének ezen határozati javaslatot tettem (hurrahzás); s szerencsém lévén látni, hogy az 400 képviselő által egyhangúlag elfogadtatott (nagy hurrahzás), azon kívül a mi az okiratban mondatik, bátorodom egy-két szót szólni, a mi azonban az én államom érzelmével teljes összhangzásban van.»

«Massachusetts népe óhajtja, hogy az ő hatóságának ezen tettét *ne vegye ön üres bóknak*. Az ő, mint független állam történetében nem fordul elő eset, egyetlen dicső kivétellel, hogy Massachusetts ily tiszteletet mutatott volna más mint az Egyesült-Államok prezidense iránt. És még ezen jelen esetben is, bármennyire csodálja is az ön hona iránti szeretetét, az ön ékesen szólását, az ön fáradhatlan buzgóságát s odaadását, bármily nagyon megindult is az ön, elnyomott honának érdekében tett szívreható könyörgésén, bár mennyire álmélkodik is azon ellenállhatlan ruganyosságon, melylyel ön az elnyomó lába alól fel-emelkedik, oly erővel, mely a szenvedés alatt nevededik, oly bizalommal s bátorsággal mely erősödik a szerint, a mint a sötétség nagyobodik (hurrahzások): mindazáltal ezen szép tehetségeknek sem egyike, sem összege nem téríthetné el őt mint független államot az ő méltóságától egy ember imádására (tapsolás). Nem! Hanem ez azért van, mert ő úgy nézi, önt, mint bizonyos nagy *elveknek*, melyek neki mint államnak az életét fentartják, ügyvédjét, képviselőjét; mert úgy nézi önt, mint az emberi jog és szabadság képviselőjét egy másik messze országban; mert úgy nézi önt, mint egy oly népnek jogos, de számüzött kormányzóját, melynek múlt története s jelen tettei azt mutatják, hogy ő jobb jövőre érdemes, mint orosz zsarnokság és osztrák elnyomás. Ő óhajtja önt keblében üdvözölni, mert meg akarja a bámész világnak mutatni, hogy a szabadság ügye iránt ő nem érzéketlen, hogy a zsarnokok nyomása iránt nem közömbös.»

Eztán elszámlálta Hopkins mindazt, a mire büszke Massachusetts, melyeknek összege a «*Vallás, nevelés és szabadság* — a világ három színű lobogója», s meleg szavakban kérte Kossuthot, hogy fogadja el állama szíves meghívását.

Kossuth röviden, igen szépen megköszönte a meghívást, s azt elfogadta. Erre lőn irtóztató hurrahzás, tapsolás, dörömbölés és lassan eloszlottak.

Január 27. 1852.

Ma Kossuthal először is egy birminghami szódagyárba mentünk. melynek munkásai egy heti bérüket tették össze a magyar ügyre. A birminghami hídfőnél a városi nemzetőrök díszruhában, zászlóval és zenével állottak s tisztelegtek Kossuthnak. A gyárban a munkások közül egy lelkesen beszélt Kossuthhoz, mire ő a nagyobb rész kívánságára puskadurrogások között angolul válaszolt. Ezen gyárban a természetből gazdagon megáldott kedves hazánkra gondoltunk, látva azt, hogy mily nagy költséggel, munkával áztatják, főzik, sütik itt a Szezi-liából hajókon hozott kénés kőből azt, mit Magyarországon a természet munka s költség nélkül ad, a sziksót.

Ezután egy vasöntőgyárba mentünk Kossuthal, melynek munkásai heves és értelmes szónokjuk által pénzsegélylyel járultak a magyar ügyhöz. Kossuth meg volt lepetve a szegény munkások szíves áldozata, s az egyszerű kinézésű munkásnak lelkes és országházba beillő szép szónoklása által, melyre nyílt őszinteséggel, pompásan nagy tet széssel válaszolt.

Ugyanez nap d. u. 4 órákor egy protestans templomban tartott lelkészi gyűlésbe mentünk Kossuthal, hol az egyszerű, de csinos, tágas templom papokkal és világiakkal tömve volt. Az ezen alkalomra készített szép énekek és ima után elmondott Kossuthhoz az üdvözlő beszéd, mire ő közmegelegedéssel s tetszéssel hosszasan válaszolt. Örömet nyilatkoztatta különösen azon, hogy a papság a magyar ügyet mint szent ügyet, mint az igazság, emberiség és vallás szent ügyét felkarolta.

Január 28. 1852.

Az Alleghany megye német polgárai mint a magyar ügy pártfogására és segélyezésére alakult nagy társulat népgyűlést tartottak, hol a tapsok között elmondott német üdvözlőbeszédre Kossuth ekes német nyelven nagy tetszéssel válaszolt.

Másnap délután a magyar ügy pártfogására és segítésére alakult nőegylet tartott gyűlést egy protestans templomban, hova Kossuth is hiva volt. Éneklés és imádkozás után egy lelkész a nők nevében az üdvözlőbeszédet elmondá Kossuthnak, s a közben egy szép gyöngygyel himzett erszényben átadá neki a 2080 frt segélyt. Erre Kossuth igen szépen s oly szívrehatólag válaszolt, hogy a szép hölgysemekből

könyvek peregetek. Végre ének s papi áldás után kiindult Kossuth a templomból; de a nők mind akarva kezét szorítani vele, hozzá tódultak, boldognak érezte magát, a ki csak érinthette, s jó darabig lehetlen volt neki kifelé menni. A templomajtóban egy szép fiatal hölgy, a mint vele kezét fogott, elragadtatásában azt meg akarta csókolni s csak alig volt ideje Kossuthnak azt visszahúzni.

Ebéd után Kossuth minket környezőit magához behivatott s közölván velünk Pittsburg városának azon helytelen tettét, hogy mindamellett, hogy vendégeiül hívott meg bennünket, most a szánakoni szállítási díjat hallatlan drágán; mint szintén a Pittsburgani szállást és tápzsást a valónál többre s irtózatossággal magasan számítva (például csak pezsgőt 160 frt árát számítva) ő vele fizetteti ki; kért bennünket, hogy ezentúl, nehogy a kapzsi fogadóbizottságok ekép bánjanak velünk, mindenütt magunk szállásoljuk be magunkat, a fogadókba, a meny nyire lehet összeszorulva, tisztességesen; de nem pazarul élve, különösen, hogy a szobákba rendkívül semmit se vitessünk. Az elibünk jött bizottság fogadta a szánakat, velünk jött a szánakon, Pittsburgban a hotelben ők intézkedtek, ők rendeltek meg mindent, velünk étkeztek, a bizottság szobájában pazarul fogyasztották a drága italokat és szivarokat, mind a mi számlánkra, melyet Kossuth a szegény magyar hon felszabadítására a munkások által a családjoktól elvont kenyér árából, összetett pénzből kénytelen most már fizetni. — Innen látható az, hogy más városokban is a nagy lelkesültség mellett miért jött be kevés, mert a fogadó bizottság a költségeket mind abból fizette ki, s a mi azokon fölül maradt, csak azt adták által Kossuthnak. Most feltette magában Kossuth, hogy ezentúl mindenütt a hová hívják a fogadásra szánt költséget a maga kezébe kéri, s igyekezni fogunk összehúzóda szegény hazánknak minél többet meggazdálkodhatni.

Január 30. 1852.

Larimer tábornok bizottsági tag csakugyan elhozta Kossuthnak a népgyűlésen összeadott pénzt, négyezer egynéhány száz forintot; de megtudván tőle, hogy az általa fizetés végett beadandó számlában a mi reánk számított költség 1200 frt s a bizottság által szánakra, zenészekre, szeszes italokra szivarra s effélékre tett költség pedig ezer forintot tesz, s ezeknek kifizetését kérte Kossuthtól; ez azt mondá neki, hogy a mit reánk költöttek, kifizeti; de a szegény nép által a magyar ügyre adott fillérekből a bizottság könnyelmű költségeit nem fizeti; és

kérte tőle a minket illető számlát. Mit Larimer nem akart tenni. Kossuth pedig különben a pénz elfogadását megtagadta. Ez alkalommal Kossuth leplezetlenül, bár az illem határai közt megmondta Larimernek a bizottság helytelen eljárásáról véleményét.

Jannár 31. 1852.

Messingberd londoni angol gazdag fiú, ki a magyar ügy iránti áldozatkészségét Kossuthnak már török fogságunk alatt bebizonyította; ki Kossuthot Londonba léte alatt családjával és környezetével saját házába szállásolta s költséget nem kímélve tartotta; ki hogy ügyünknek s Kossuthnak szabadon szolgálhasson, a testőrségi kapitányságról lemondott stb., főképen a tegnapi sajnos felfedezés következtében édes anyjával, szobalyányával és szolgájával ma reggel tőlünk búcsút vett, s New-Yorkba visszament, Kossuthot ott visszavárando.

Reggel 8 órakor mi is elindultunk Cleveland (olv. Klivlend)-be, egy egészen új, rázós és lóbáló vasúton. Meglepő volt annak rendkívüli kanyargása, nagyon kis sugarú görbületei, melyek közül egy épen egy patakra épített fahidon van. A többi hidak is többnyire falábakra s oly könnyedén vannak építve, hogy az efélékhez nem szokott rajta futva borzadást érez. Utközben a vonatot a velünk jövő bizottmány minden falunál s városnál megállította, hogy az ott várakozó kíváncsi és rokonszenvező nép Kossuthot láthassa s ha lehet, hallhassa, kit mindenütt kitörő örömmel s több helyen lobogóval s zenével fogadott. Solemban és Ravennában pedig Kossuth ki is szállott s az ott már rá váró népgyűlésbe ment, hol rögtönzött, tapsokkal fogadott szép beszédet tartott s a magyar ügyre gyűjtött pénzt átvette. Alliance-nál más vasuti társulat kocsijába ültünk által s este 6^{1/2}-kor Clevelandhez értünk. Mind mi, mind a bizottság hintókba ültünk s elől menve a polgári katonaság szép zenével, a több száz egyenruhás s két oldalt mellettünk menő tűzoltók fáklyavilágánál, a nép hurrázhása között, a teljesen kivilágított 4 emeletes «Weddel House» fogadóba szállíttattunk.

Február 2. 1852.

Kossuth a szállásával átellenben levő ház erkélyéről mutattatott be az ez előtt összegyülekezett 7—8 ezernyi népnek, mely lelkesülésre

mutató zajos izgatottsággal várta Kossuth megjelenését. Midőn Kossuth a bizottsággal az erkélyre kilépett, süketítő hurrahzással, tapsolással s ágyúdurrogással fogadtatott, mely közül kihangzott az «éljen Kossuth! éljen Magyarország! vesszen Ausztria! vesszen Oroszország!» természetesen angolul, ami a Kossuth beszéde alatt még zajosabban többször ismételtetett. Az erkély előtt volt felállítva dísz-öltözetben, fegyverben a polgári katonaság és ennek hatalmas zenecsapatja; az úteza közepén pedig két faoszlophoz erősítve, az erkélyvel szemközt volt egy ábrázolat, melyen az alakok életnagyságúak voltak s ebből állott: egy földre tepert medvének a hasán állott egy nagy sas (az Egyesült-Államok jelképe) s annak belrészeit tépte, míg egy oroszlán (Magyarország) torkát szaggatta s egyszersmind a borzasztó jelenettől megrettent s menekülni akaró hiónának (Ausztria) farába vágva jobb lába éles körmeit, azt visszatartóztatja. Mindezekre felülről egy kéz mutatott. A kép fölé volt írva: «beavatkozás, békésen — vagy»; alá pedig ez: «Lake megye, Ohio. A magyarbarátok. Febr. 2. 1852.»

Délután 3 órakor a «Melodeon»-ban (hangversenyterem) 3 dollár belépti díj mellett 5—600 férfi és hölgy sereglett össze, hol Kossuth kardosan, környezetével és a különféle küldöttségekkel s a gyűlés elnökével a színpadon ültek. Az ünnepély zenével nyitattott meg. Először is Kossuth a «mayor» (olv. meer)-nek mutattatott be; azután Starkweather üdvözölte őt igen lelkesen, melyben őt «Magyarország jogos kormányzójának» nevezte; s azután a különféle társasági küldöttségek «adresse»-öket (írásbani üdvözlőket) s pénzgyűjteményeket adták át Kossuthnak, melyekre ő egybefoglalva nagy tetszéssel válaszolt; a protestáns papokéra, a hölgyekére s az Ohio status meghívására pedig külön-külön.

Február 4. 1852.

Reggel 8^{1/2}-kor Cleveland-ből vasúton elindultunk a 32 n. mérföldnyire eső Columbus-ba, Ohio (mond Ohájo) status fővárosába. Naplemente tájban utunkból a ¹/₂ n. mérföldre eső Delaware alá kitértünk, Kossuth hintón a városba vitetett, s az ott már együtt rá váró néptől a segélypénzt átvévén, azt rövid szép beszédben megköszönte. Ezután utunkba visszatolatunk, s tovább haladtunk. Este 6^{1/2} órakor Columbusba értünk. Kossuth megérkeztét ágyúlövések tudatták a neppel. Ezen jelre, mintegy varázspálczaütésre az útezak megnépesedtek. Kocsikba ültünk. Elöl ment a polgári katonaság díszruhában, fegyve-

resen, lobogóval, zenével, utánunk a bíróság és más polgárok hosszú kocsisora. Ezek után pedig a több százra menő fáklyás tűzoltók, kik két hosszú kötélén húzták a lobogókkal díszített, lámpákkal s csengetyűkkel ellátott gyönyörű fecskendőjüket és tömlőkocsijokat. A folyvást hurráhozó nagy néptömeg között több utcán megfordítottunk.

A menetben jelen voltak a szenatori, képviselői, városi tanácsi és polgári küldöttségek hintókon; jelen volt minden helyben létező társulat és testület, mindegyik ismertető jelvényeivel. Az utcák magyar és egyesült-állami lobogókkal voltak díszítve, végre a «Neil House» nagy fogadóba szállásoltattunk.

Február 5. 1852.

A Kossuth szállása előtt a szabadban nagy népgyűlés volt, az állványon Kossuthon és környezetén kívül több status-senator, képviselő és különféle küldöttség, mintegy hatvanan foglaltak helyet, mind az uteza, mind az állvány magyar, egyesült-állami és török lobogókkal volt díszítve.

Kossuthot Wood statuskormányzó vezette az állványra s ott Galloway Soma virágos beszéddel üdvözölte, melyben biztosította őt arról, hogy azon lelkesültség, melyet ő itt lát, nem most született, a mennyiben már ez előtt egy évvel az állami közgyűlés határozatot hozott, hogy a Congress kéressék meg, hogy utasítsa a kormányt, hogy Kossuthnak a fogságbóli kiszabadításáért vesse magát közbe.

Kossuth válaszában köszönte szónoknak, hogy tudatja vele, hogy mivel tartozik az ő statusának az ő fogságbóli kiszabadulását illetőleg. Ohio államnak megérdemlett szép bókokat mondott.

A szónok által ráhalmozott dicséreteket nem fogadta el, mert ő, mint mondá, *érdemet* nem ismer, csak *kötelességet* s idézte a jeles irlandus költő mondatát:

«Kedvesebb a sír vagy börtön
Honfi névvel díszítve,
Mint a fényes dicsőség, mely
Szabadságról van érve.»

Kossuth fáradtsággal mentve magát, a sokat beszélés által, beszédének végét akart vetni; de az ő szokatlan, varázserejű lelkes beszéde által felvillanyozott hallgatóság arról hallani se akart s ő az egy órai

beszédet még fél óráig folytatta s akkor kifáradottságát nyilatkoztatva, szegény hazáját az amerikaiak nagylelkűségébe ajánlotta.

Február 6. 1852.

Kossuth hurut és kimerülés következtében orvosa által a kimenéstől, fogadástól, hivatalos foglalkozástól eltiltatott. Mi környezői ezen szabad időnket a városbani nevezetességek megnézésére használtuk. A bizottság némely tagjaival először a siket-némák intézetét látogattuk meg, mely egy dísz-tér közepén álló csinos épület, 132 növendékkel. Itt meglepett bennünket a tanulók szép és gyors írása a tanító néma jelekkel előadása után. Érdekes, megható volt egy felserdült szép siket-néma lyánynak néma jelekkel s taglejtésseli buzgó imádkozása. Az intézetben hiánynak találtuk azt, hogy a növendékeket semmi kézművességre nem tanítják. Ezen észrevételeimre s illetőleg azon kérdésemre, hogy a 7 évi tanulási időt kitöltöttekkel mit tesznek? azt válaszolták, hogy szülőik s rokonaik pártfogása alá haza mennek s azok által mesterségre, üzletre képeztetnek. Ez azonban nagyon hátrányos azokra, kik az intézetből 20—25 éves korukban szabadulnak ki. Az intézet tanítói között vannak siket-némák is. A növendékek 8—25 évesek, s ezeknek fele fiu és fele leány. Arczukon inkább mélaság, mint bú látszik, nagyobb részén pedig elégtelenség és vidámság, kivált a gyermekekén. Az intézet szépen rendezett, tiszta. Egy-egy tanító keze alatt 20—25 tanítvány van.

Ezután a vakok intézetét néztük meg, hol a növendékek szinte felesen kétneműek 8—25 évesig. Először harmonikus szép éneklésükben gyönyörködtünk; néztük írásukat, melynek tanulásában rendkívül lassan haladnak, és annak ez életben — minthogy se a mások, se a magok írását olvasni nem tudják — kevés hasznát vehetik. Hallgattuk egyes zongorázásukat; néztük a leányok himzési szép műveiket. A vakok számára kiálló betűkkel nyomott könyvből, tapogatás után, igen folyvást olvastak. Szobáik s ruháik csinosak és tiszták.

Ebéd után az Ohio állam börtönét néztük meg. Bemenéskor meglepett az, hogy sehol fegyveres, egyenruhás embert nem láttunk. A kapunál kis őrszobában egy polgári öltözetű ember volt, kezében fegyver nélkül, csak szobájában volt egy több száz lépésre biztosan lövő, vont csövű töltött puská. Az épület négy oldalú. Arczrészén közepén vannak a tiszt lakok, hivatal- és fogadósobák; ettől jobbra s balra

egy-egy roppant nagy szoba, télen át 6 kemence által fűtve; ezen szobának a közepén van négy emeletes kőépület, körül folyosóval, melyről nyílnak az egy-egy ágygyal ellátott, 1 öl hosszú és $3\frac{1}{2}$ láb széles üregű magánszobák, csupán vasrostély-ajtóval, melyen át kapják a közös nagy szobából a meleget és világot. Az egymáshoz vagy látogatókhoz a felügyelő engedelmével nélkül szólás keményen tilos; aki rajta kaphat, egy-két öl magas állványon álló hideg vízzel töltött kád alá állíttatik s abból a víz fejére cseppenként bocsáttatik, melyet igen nehéz kiállani; s azért ezen büntetéstől a rabok nagyon félnek. Az épület baloldalán van az evő-teremük, kórházuk, gyógyszer- és könyvtáruk, konyhájok stb. Kórházukban rend, tisztaság és a legszebb bánás van. Itt semmi nem emlékezteti az embert börtönre. A könyvtárból minden rab kaphat olvasás végett hetenkint más-más könyvet, s ha vasárnap czelláikba az ember benéz, mindegyiket olvasásba merülve látja. Ételök, kenyerek jó, tiszta, egészséges és elég. Az épület többi részében mind munkatermek vannak és egy imaház. Minden rabot ügyessége s ereje szerint foglalkoztatnak. Ha mestersége nincs, valamire tanítják. Készítenek csizmákat, varnak ruhákat géppel; készítenek nyergeket, kommotokat, lánczokat, kengyeleket s zablákat, szőnek igen szép koci-szalagokat, nagy mennyiségben. Az esztergás-, asztalos-, lakatos- és kovácsműhelyekben minden munka gőzgéppel megy. Érdekes volt látni, hogy egy tolással mily könnyűséggel, hamar és szépen megcsinált egy 2 hüvelyk átmérőjű s 2 láb hosszú facsavart; egy tolással, egy pillanat alatt mint esztergázza czipfrára a két láb hosszú s egy hüvelyk vastag, karszék hátuljába való pálczákat stb.

A rabok munkatermeiben középén, felemelt helyen mindenütt ül egy vigyázó, ki mindenkit szemmel tart, hogy ne beszéljen; csupán a munkavezetőhöz szabad tudakozódó kérdést intézni. Minden rab láncz nélkül van, pantalonja, ujjasa és sapkája fehér-fekete széles csikú szövetből van készítve.

Asszonyrab csak 5—6 van. Ezeknek a börtöne a férfiaké végében van, de attól elkülönítve, elzárva. Hálószozáikba épen olyan vasrácsajtóval záratnak ugyan be, mint a férfiak, de szobáik nagyobbak, tisztábbak, ágyaik oly csinosak, mint a vendégfogadóbeliek és széleseek; az ágy előtt kis asztalka stb. A börtönszobák előtti téres szobában — melyből a hálószozák a vasrácsajtókon át kapják a meleget — varrnak, vasalnak stb. Se lánczolva, se különös ruha által bélyegezve nincsenek.

A rabok vasárnap semmit se dolgoznak; szobácskáikba bezárva

olvasnak vagy hevernek; templomba mennek, hol a székekben rendben ülnek, énekelnek, a pap után magokban imádkoznak s egyházi beszédet hallgatnak. A templom mind négy oldalán felemelt helyen ülnek a felügyelők, vigyázva, hogy egyik a másikhoz ne szóljon. A rabnók tisztességes úri öltözetben, kalaposan vannak, a vendégek számára készített székek utolsó sorában, senkitől nem is gyanítva, hogy ők foglyok. Isteni tisztelet végeztével ezek a felügyelőnő társaságában párosával mennek foghelyökre; a férfiak pedig 25—30-ával egymás után zárt sorban, oly szorosan, hogy egyiknek melle a másiknak a hátát éri. Így gyorsan csoszogva — mert a szorosság miatt lépni nem lehet — haladnak s először az étterembe mennek, hol — mint a templomban — padokba ülve, pap utáni imádkozás után esznek, evést végezve, zárt sorban, csoszogva börtönükbe mennek.

A mely rabnak büntetési ideje kitelik, az tisztességes új ruházatot kap és 40 frtot, hogy haza mehessen, vagy hova akar s a börtönben tanult mesterségét folytathassa. E végre bizonyítvánnyal is elláttatik. Épen a mai napon a statuskormányzó egy öreg rabnak, ki rablásért volt elítélve, hátralevő idejét elengedte, de oly feltétel alatt, hogy Ohio státust 6 hét alatt végkép elhagyja. Ez kissé különös, szabadon bocsátni úgy, hogy más státusban rabolhasson.

Február 7. 1852.

Este 7 órakor a «Hungarian friends association» (magyar barátok társulata) gyűlésébe mentünk Kossuthtal. A gyűlés elnöke volt a társulat elnöke, az Ohio státus kormányzója, kinck lelkes megnyitó beszéde után Kossuth beszélt 1½ óráig nagy tetszéssel. Ezután a magyar ügyet illető hatalmas határozatok hozattak. A társulat eddigi segélypénzgyűjteménye már 1200 frton felül ment.

Kossuth felszólítása következtében az Egyesült-Államokban mindenfelé alakulnak az ily társulatok az ő terve szerint. Az alapszabályok szerint minden tag bevételi díjúl 2 frtot fizet be vagy egyszerre, vagy négy hét alatt négy darabban. Felülfizetés köszönettel fogadtatik.

Ma jött Kossuth kezébe New-Yorkból az általa Magyarország terhére kiadandó 5 és 10 dolláros bankjegyekből 8000 dollárnyi küldemény. A bankjegy angol nyelven van s ígéri annak a Magyarországgal függetlensége visszanyerése után egy évre kamattal beváltását. A bankjegy igen csinos és finom mű, Kossuth jól találta arczképével s neve aláírása hű másával.

Ugyan ez nap vezettetett be Kossuth az egy házban ülő senatori és képviselőtestülethez, hol a küldöttséggel s környezetével a közép-járdán megállván, a közönségnek zajos tetszés között bemutatott, azután az elnöki szék elé középre vezettetvén, az elnök által üdvözöltetett, mire ő nagy tetszéssel válaszolt, melyről a columbusiak azt mondták, hogy Amerikában tartott beszédei között ez a legszebb; az való, hogy határozatilag megkérték Kossuthot, hogy azt, saját kezével írva, ajándékozza levéltáruk számára, örök emlékül. Ezután az elnöki szék elébe ültetvén, kézfogás végett sorban mindenki hozzá ment. A «*Senat*» nevében pedig átadatott neki azon segélyösszeg, melyhez minden «*senator*» 5 dollárral járult. Az elnök lelkes beszédére Kossuth a Magyarország állapotáról felvilágosító alapos, reménynyel teljes beszéddel válaszolt s a mellett érvelt, hogy az egyesült-államiaknak nem törvényellenes dolog a magyarokat az osztrák ellen segíteni.

Február 9. 1852.

Már hajnalban 5 órakor ágyúdörgések között a vaspályán elindultunk Columbusból Cincinnati felé. 12 n. mérföldet futva, Xenianál megállottunk, reggeliztünk s más kocsikba ülve, egy másik úton a 6 n. mérföldre eső Springfieldbe visszavitettünk; ott Kossuth a városba vitetett s egy vendéglő erkélyén a roppant számú közönségnek bemutatott, az «*adresse*» neki átadatott, mire ő nagy rekedtsége miatt igen csendes hangon válaszolt. Ezután ujjongó néptömeg kíséretében a pályaudvarba visszatértünk s onnan a vaspályán a Xenianában ránk váró vonathoz visszamentünk s Cincinnati felé elrobogtunk. Dayton alatt ismét megállott a vonat s Kossuthot ujjongó néptömeg között a városba vitték, s ott egy hotel erkélyéről a népnek bemutatott mint Magyarország kormányzója s a nép nevében ezer meg ezer torok hurrázhása között üdvözöltetett. De erre Kossuth nagy rekedtsége miatt csak az őt üdvözölt gentleman által válaszolt. Ezután a vaspályán tovább folytattuk utunkat; de Hamilton alatt újra megállottunk s a pályaudvaron összegyűlt nagy néptömeg előtt Kossuth hosszasan s lelkesen üdvözöltetett, mit a nép kitörő örömmel, hurrázhással fogadott. Erre is Kossuth csak a szónok közvetítésével válaszolt. Mint itt, úgy az egész Ohio államban mindenütt, a népnek a magyar ügy iránti rendkívüli lelkesülését és áldozatkészségét tapasztaltuk. Adnak pénzt, adnak fegyvert (például Hamilton város minden fegyverét, mintegy 1200

puskát, ajánlotta, s ezt szándékoznak tenni az állam fegyvertárával) s mind kész Magyarország függetlenségéért harcolni.

Naplemenetkor vonatunk Cincinnati alatt állott meg. Ágyúdörgések tudatták a néppel, a nagy vendég megérkeztét. Az indóház-bani rövid üdvözlés után kocsikra ültünk. Az indóház körüli téren, az utczákon, ablakokban s háztetőkön 100 ezeret haladó nép örömrivalgása, kendő- és kalapcsóválása között a menet megindult. Elöl ment zenével, lobogókkal a polgári lovas és gyalog katonaság, azután hínókon Kossuth, a különféle bizottság és mi környezők; utánunk a fellobogózott, csengetyűs, pompás tűzoltó-gépeket hosszú köteleken húzó, szép egyenruhás, több száz tűzoltó és lovas rendőrök. A város főbb utczeit ekkép ágyúdörgés és soha nem szünő hurrahzás között bejárván, végre az óriási, pompás, nagyszerű, drágán bútorozott, jól rendezett, pontos és jó szolgálatú «Burnet House» fogadóba szállásoltattunk.

Cincinnati Február 13. 1852.

Csak látni lehet, leírni nem azon rokonszenvet, vonzalmat, tiszteletet, hódolatot s lelkesülést, melylyel Kossuth fogadtatott, nem csak itt Ohióban, hanem minden államban. Érdekes látni, hogy fut gyermek, öreg, férfi, nő s a legpompásabban öltözött úrnő, kitéve ruháját s testét az összezúzás veszélyének, mint vegyül a tolongó nép közé, hogy Kossuthot közelelről láthassa. Mindenki törekszik őt látni, hallani, kezét vagy csak ruháját érinthetni; s ezt megnyerve, a legboldogabb halandónak érzi magát, neve sajátíratát (autograph) nyerve pedig, nem cserélne a mennyben lakókkal. Ily általános szeretetben, tiszteletben, rokonszenyben s lelkes, szíves és pompás fogadtatásban nem részesült még halandó ember, nem maga a megváltó Krisztus.

Ezen a napon Kossuth az utcán, ablakokban s háztetőkön zsúfolva álló 13—15 ezernyi néptömegnek mutattatott be egy ház erkélyéről, szünni nem akaró zajos örömnnyilatkozatok között készített pompás beszédjét a roppant tolongás következtében nagy zaj miatt kénytelen volt félbehagyni s hallgatóit annak másnap reggel a hirlapokban olvasására utasította.

Kossuthot a cincinnatii nép nevében Smith Caleb üdvözölte. Rokonerzelemteljes beszédében vigasztalt bennünket, hogy ügyünk még nem bukott meg egészen, hogy az amerikai nemzet rokonszenvez a magyarokkal s egy újabb tusában segítni fogja őket.

Kossuth költői, gyönyörű irányú válaszában magasztalta a cincinnatii erélyes, hatalmas, szabad népet, mely kevesebb mint egy század alatt semmiből egy óriási várost teremtett. Felséges gondolatai s kifejezései gyakran tapsvihart idéztek elő.

Február 14. 1852.

Délelőtt a cincinnatii németek gyűlésébe ment Kossuth, hol a németnyelven üdvözlő lelkes beszédre igen ékes német nyelven köztetiséssel válaszolt. Este 7 órakor pedig a «Magyarország barátjai társulata» előlegesen tartott gyűlésébe mentünk Kossuthtal. A csinos hangversenyteremben, teljes gázvilágítással, mintegy 1200-nyi díszes közönség várt Kossuthra, melynek $\frac{2}{3}$ -része igen csinos hölgyekből állott. Kossuth bemutatásakor iszonyú tapsvihar és dörömbözéssel fogadtattott. A hozzá intézett üdvözlő beszédre csaknem egy óráig tartó rögtönzött s a közönség által zajos tetszéssel fogadott beszédet tartott. Ezen gyűlésben a magyar ügyre Kossuthnak 2000 frt adatott át.

Február 17. 1852.

Harmadmagammal Foxné asszonyságot, a spiritualistát látogattam meg.

Szemünkbe tűnt az, hogy a Kossuth szobájával szomszédos szobában szálló Foxné nevű nőt és szép két leányát egész nap és este sokan látogatják. Tudakozódásunkra megértettük, hogy Foxné, de kivált leányai híres, nevezetes spiritualisták (szellemidézők), hogy ők a szellemekkel társalognak, hogy ezen leányok előtt bármit kérdezzen az ember a szellemtől, az kopogtatással megadja a feleletet. Dörömbölés vagy három kopogtatás *igen*-t, hallgatás vagy két kopogtatás *nem*-et jelent. Különös az, hogy az amerikaiak, ezen művelt, nevelt, értelmes, felvilágosodott nép annyira hajlandó hinni a most itt dívó szellemi kopogtatásokban, szellemeknek velünk való társalgásában, hogy az ily Foxné-féle ámitók nagy számmal vannak és a hívők önkéntes adózásából úri módon élnek. A Fox kisasszonyok különös kíváncsra s természetesen jó fizetésért magánházaknál is előidézik a szellemeket. Feleletét a szellem azon a tárgyon adja kopogtatással, a melyen a kérdő kívánja, de azt kiköti a leány, hogy ő magát azon tárggyal érintkezésbe tegye. Azt mindjárt észrevettem, hogy a leány az olyan tárgyhoz

hozzá szokott támaszkodni, vagy legalább azt térdével érintette. A kopogtatás, az igaz, meglepő, sajátságos, erős s a legélesebb szemű kétkedő sem tudja felfedezni, hogy az mikép történik, még akkor se, midőn a leány az asztalra borított két üvegpohárra áll s a válasz-kopogtatás ez asztalon hallik erősen. De én mégis gyanítván azt, hogy a leány ruhája alatt van elrejtve valami finom, ügyes szerkezetű gép, mely megnyomásra kopogtat s hogy ez az ok, a miért a leány azon tárgyhöz, melyen a kopogtatás kívántatik, mindig hozzá támaszkodik: az asztalról felvettem egy nagy könyvet, a leányhoz mentem s a könyvet előtte a levegőben tartva, kértem, hogy a szellemmel azon kopogtasson. Ő érintette ugyan kezével a könyvet, de a szellem nem kopogtatott, minden engedelmességre szólítása hiában volt, a szellem a könyvön nem kopogtatott. Én látván a bűvésznő zavarodását, a dolgot tovább nem fürkésztem. A mi az ő jóslatukat illeti, az nem egyéb ámitásnál hozzátételezőleg jóslatnál, mint a mi magyar cigányasszonyainké. Például megemlített néhány neki tett kérdésemet: K. Visszamegyek-e Magyarországra? F. Igen. K. Megnősülök-e? F. Igen. K. Magyart veszek-e nőül? F. Igen. K. Amerikai lesz-e nőm? F. Igen. K. Mi lesz a neve? (Itt felírtam több nevet s először Orsolyára, másodszer Dorottyára kopogtatott igent; midőn meg ugyanezen kérdést angolul intéztem hozzá, Rebekára kopogtatott igent). K. Megérem-e a 70 évet? F. Nem. K. Megérem-e a 60 évet? F. Igen. K. Megérem-e a 65 évet? F. Nem. (Most már 71 éven fölül vagyok.) Nevemet se találta el. A velem volt egyik barátom 30 éves volt s évszámát négyszeri próbára se találta el.

Látni lehet ebből, hogy mivel lehet ezeknek több hitelt adni, mint a mi cigányainknak. Minket magyarokat bosszantott, majdnem sértett csak azon gondolat is, hogy ezen ámitók felteszik rólunk, hogy mi oly vakok s ostobák vagyunk, hogy az ő ámitásukat szellemek titkos működésének hisszük és vesszük s előtte, mint felsőbb nyilatkozat előtt hittél hajlunk meg. Látták ők azt, hogy mi megtéríthetlen hitetlenek vagyunk s ezért ezentúl a velünk találkozást kerülték.

Ma este néhány cincinnatii német ifjúval elmentem a német »Turn-Halle»-ba (tornacsarnokba). Az egész diszes épületet a társulat építtette s annak a tulajdona. A társulatnak van mintegy 250 tagja. A társulatba lépő fizet 4 forint beiratási díjat s hetenkint 50 krt. Ebből fedeztetik a társulat minden költsége. A nagy gyűlésterem alatt van a nagy tornaterem, hol, télen nyáron a tagok osztályozva csapatokban gyakorolnak tornászatban, vívásban. Fizetési tanítóik nincsenek, ha-

nem a már kiképzett ügyes tagok tanítják az újakat. A tanulási idő minden nap este van és mindenki hetenkint kétszer tartozik megjelenni. Ügyességüket nem győztük eléggé csudálni. Profeszionatus költétánczosok között ritkaság oly ügyeseket találni, mint ezek között volt néhány. Ezen intézetnek nemcsak testi, hanem erkölcsi jó hatása is van. A tagok nappal különféle üzletben, kereskedésben, kézművességben, hivatalokban vannak elfoglalva, s az esteli órákat, melyeket különben — kivált Európában — kártyázással, dorbézolással s még annál is rosszabbal töltének, testerősítésre, ügyességszerzésre fordítják; innen fáradtan haza menve jól esznek, jól alusznak s testök, egészségek erősödik.

A társulat nyelve kizárólag német levén, természetesen németül nem tudó amerikai annak tagja nem lehet.

Február 18. 1852.

Vendégfogadónk egyik termében a «Nők Magyarország barátjai társulata» gyűlt össze. Kérésökre Kossuth nejével s kíséretével együtt hozzájuk bement, s általok rendkívüli örömmel, tapssal és huráhzással fogadtatott. Egy nőszónok a társulat nevében igen szép beszédben üdvözölte Kossuthot, s a társulat által gyűjtött «magyar segélyt» neki átadta. Kossuth neki egyszerű, rögtönzött, de igen csinos beszédben válaszolt, mit a közönség kitörő tetszésnyilatkozatokkal fogadott. Ezután a nők kívánságára Kossuthnének fel kellett az állványra állani, hogy láthassák azon boldog nőt, ki Kossuthot férjül birni szerencsés. Miután Kossuthné leszállott, tódultak hozzá a nők s elkezdték őt sorra csókolni és Kossuthtal kezét rázni, mely műtétnek csak úgy lehetett véget vetni, hogy velök mellékúton, a konyhán keresztül, kiillantunk.

Ugyanez nap este néhányan elmentünk a német «Dal- vagy vidám társulat»-ba, mely mintegy 80 tagból áll, de ezek közül csak mintegy 30 van az éneklőkarban. A tagsági díj belépéskor 2 frt, azután havonként 50 kr. A dallásbani gyakorlásra hetenkint kétszer jönnek össze. Sok szép dalokkal mulattattak bennünket, melyek közül a három legszebbet ez este 10 órakor a Kossuth ablaka alatt is eldalolták, mit Kossuth Pulszky által köszönt meg nekik.

A mint Kossuth Amerikába érkezett, mindjárt kezdték viselni a Kossuth-kalapokat; de körutunkban seholse láttuk azt oly nagy szám-

ban, mint Cincinnatiban, a német ifjak pedig mind fekete struczttollas Kossuth-kalapot viseltek.

Február 19. 1852.

Este, helybeli műkedvelők által a magyar ügy segélyezésére adott hangversenybe voltunk hivatalosak. Kossuth, alkalmasint jó értesülés folytán, nem jött el, csak mi néhányan környezetéből jelentünk meg. A «Melodeon» nevű nagy teremben az összes hallgatóság nem volt több 150-nél. Ebből levonva az ingyenjegyeket, a bevétel a legjobb esetben fedezte talán a kiadást. A város népe már gyanította, hogy milyen lesz az előadás, s azért maradt hon, de tudta azt is előre, hogy bármi szép legyen a bevétel, abból a magyar ügyre nem sok jut. Így volt ez a magyar ügyre adott new-yorki hangversenynél is, hol bár szép számú hallgató közönség volt, a számadásból az jött ki, hogy a költség több a bevételnél 37 dollárral. Szerencse, hogy annak megfizetését Kossuthtól nem kívánták. A hangverseny minőségére csak annyit mondok, hogy szerencsések voltak, kik közülünk hon maradtak, kik nem kénytelenítették azon hangzavart, azon idétlen darabokat hallgatni, melyeket nálunk bizonyosan kifütyölnének, és itt megtapsolják! Kilép egy «professor», kinek pongyola öltözetéből (természetesen keztyű nélkül, mert azt az amerikai férfiak nem igen hordanak, s ha igen, csak színest, mert fehéret — talán gazdálkodásból — még az úrnők sem igen hordanak), kinek mondom, pongyola öltözetéből, fakó csizmájából, rövid pantalonjából, formátlan testéből s ügyetlen állásából előbb nézhetett ki az ember köszörűkő mellett kopaszodott serhős, mint ügyes dalnokot; és ennek korhadt hordó kongásához hasonló romlott hangját kellett három éneken végig hallgatni: Ezen esti kinoztatásunkért teljes bűnbocsánatot érdemelhattunk volna. A programban volt a többek között a «Grand Hungarian March». Ezt kíváncsiak voltunk hallani. És mi volt ez? Akármi más, csak magyar induló nem, de még csak induló sem, mert az inkább lehetett polkához hasonlító hangzavar!

A szépművészet Amerikában még általában igen árva gyermek, s a kitűnő benszülött művész fehér holló, s ezért az amerikaiaknak e részbeni ferde izlésén csudálkozni nem lehet. Volt még is a hangversenyzők között egy férfi, kinek ízléses öltözte, csinos kinézése, szabályos magatartása, s művészi éneklése az európai színpadokat juttatta eszünkbe és ez volt Prof. L. Corradi Colleri, a francia operatársulat tagja.

Február 20. 1852.

A német «Friends of Hungary» (Magyarország barátjai) egy protestans templomban gyűltek össze, hol meghívásukra Kossuth is megjelent kíséretével, s egy csinos német beszéd után átadták neki a magyar ügyre gyűjtött 1000 dollárt. Erre Kossuth nekik németül igen csinos, tanulmányos beszédben válaszolt. Értésökre adta, hogy ők Amerikában nem németek, hanem amerikai polgárok; finomul szemökre vetette, hogy ők, mint Magyarországon a szlávok és oláhok, nem az ország függetlenségére és szabadságára, hanem nemzeti uralkodásra vágnak s törekeshetnek; pedig a mely nemzetiség uralkodni akar egy másikon, már az nem demokrata, nem szabadelvű republikánus. Szemökre vetette, hogy midőn a magyar a muszka ellen kétségbeesetten harczolt, Németország a haláltusát összetett kezekkel nézte, s most sóhajtván nyög a muszka nyomás alatt, és nem találhatnak magok között egyént, ki ügyüket csak annyira is képviselné, mint ő képviseli a magyar ügyet. Beszéde nagy tetszéssel fogadtatott.

Ezen beszéd végeztével a gyermekek, kik szinte magyar-barát társulatot alakítottak, s kik mind «Kossuth-kalap»-ot viseltek, szinte által adták Kossuthnak az ő kis gyűjteményöket, 50 dollárt.

Február 21. 1852.

A hajnali ágyúzás már tudatta velünk, hogy valami nagy napra virradtunk. Washington születésnapja volt. Este a mi szállodánkban 350 teritékes vendégség volt. A nagy terem fővégén Washington képe egész nagyságban állott, mellette jobbról Jackson (olv. Dzsekszn), balról Kossuth szinte életnagyságú képeik voltak. A terem végei egyesült-állami, török és magyar lobogókkal voltak ékesítve; az ablakfüggönyök magyar nemzeti színűek voltak. A szép zene mellett folyt vacsora végeztével sok lelkes «toast»-ok mondatk. Azok között nevezetes volt Corry-é, ki azt mondta: «Eljött az idő, hogy a mi hatalmas köztársaságunk, barátjai mellett talpra álljon s ellenségeivel szembe szálljon. A lángbaborult Európán keresztül szövethetett zsarnokok húzódnak. Küszöbünkön várjuk-e ezeknek támadását? Kötelességünk a világ bármely népét a zsarnokok ellen segíteni, mint minket is segítettek a mienktől megszabadulni. Ohio kötelességét teljesíteni fogja.»

A vendégség elnöke Foran J. Jakab pedig a többi között így szó-

lott: «Azt hiszem, mi voltunk az elsők az Egyesült-Államokban, kik 1849-ben e tárgyban az első «meeting»-et (népgyűlést) tartottuk, melyen Oroszország jogtalan beavatkozása miatti bosszúságunkat kinyilatkoztattuk. Kinyilatkoztattuk, hogy a mi szabad és hatalmas kormányunknak kötelessége Oroszországnak tudtára adni, hogy ha a magyar ügyekbe avatkozását meg nem szünteti, az Egyesült-Államok az igazság és jog védelmére a zsarnokság és elnyomás ellen fel fog kelni . . . . A szabadság és kényuralom között nem sokára kitörendő háborúban kell hogy szerepeljünk. Az nem lehet, hogy egészen az ügy igazságában vagy a Gondviselés beavatkozásában bizzunk. Igen jó ezen bizalom, de a cél elérésére szükséges, hogy mi magunk is mozogjunk.

«Itt a «Vadonban», a «Nagy-Nyugat» keblében, ezen 150,000 lakosú városban, honnan az ő személyes ügyét illető első mozdulás indult Amerikában, üdvözljük szivünkéből Kossuth Lajost, Európában az önkormányzat bajnokát.»

Kossuth erre egy oly érvekkel teljes, gyönyörű irányú beszéddel válaszolt, mely a hallgatókat bámulatra ragadta, melyhez hasonlónak csak new-yorki első beszéde mondható, melyet az amerikaiak a szónoklat remekének nyilatkoztattak; de annál még talán fontosabb volt, a mennyiben megragadva Kossuth az alkalmat, erős érvekkel mutatta meg azt, hogy midőn Washington azt hagyta meg nemzetének, hogy ők európai ügyekben semlegesek legyenek, európai ügyekbe ne avatkozzanak, nem kívánta azt, hogy az Egyesült-Államok szabadságra törekvő nemzeteket *soha* ne segítsenek; mert a mit ő az akkori idők kívánalmaihoz illőleg, mint okos politikát ajánlott, nem volt szándéka azt úgy ajánlani, mint oly szabályt, melyet még oly körülmények között is, melyeket ő minden bölcsessége, diplomatiái értelme mellett is, se nem láthatott, se nem gondolhatott előre, kivétel nélkül követni kellessék. A mi világosan kitűnik abból, a mit ő mint az Egyesült-Államoknak presidense, Adet francia miniszterhez tartott beszédében mondott, midőn az neki a francia köztársaság lobogóját adta által ajándékol. Az ő szavai ezek voltak: «Szabadság földjén születvén, annak becsét korán megismervén, annak megvédésében veszélyteljes ütközetekben vevén részt, annak meghonosítására életem nagyobb részét szentelvén: aggodalomteljes visszaemlékezések, rokonszenves érzelmek, s a legjobb kívánságok ébrednek keblemben oly elnyomott nemzet iránt bármely országban, mely a szabadság zászlaját bontja ki.»

Ennélfogva hitte Kossuth azt, hogy ha a nagy Washington most

élne, a szabadságért küzdő magyar nemzetet az elnyomó s beavatkozó zsarnokok ellen kész volna védeni.

Hogy Kossuth érveinek volt hatása, hogy nézetei a hallgatókéival találkozott, kitűnt abból, hogy beszéde számtalanszor szakasztott meg nagy tapsvihar és dörömbözés által.

Ezután még sok felkészöntések s lelkes beszédek tartattak s a vidám társaság csak éjfél után későn kezdett oszlani.

Február 24. 1852.

Néhányan a Kossuth környezetéből a német «Glee Club» (vidám társulat) tánczvigalmába mentünk Reinhardt társulati taggal. Vágytunk látni amerikai tánczvigalmat. Láttunk is, de az ugyan nem igen kedvező fogalmat szerzett az amerikai tánczvigalmakról. Felsőruháinkat lerakván, egy három csillárral nem igen szemvakítólag világított terembe léptünk, melynek falai, úgy látszott, nem festettek, hanem pizkosan meszelve voltak, padlózata fenyődeszka volt, s az arról felszállott por oly vastagon lepte a fekete ruhát, hogy arra újjal írni lehetett. A terem egyik végében, mint látszott, ez alkalomra összetakolt emelvényen volt a 20, mind fúvóhangszeres zenész. Ezen tánczteremből nyílt egy másik nagy terem, melyben néhány festett asztalka körül festett lóczákon és székeken ülve nők s férfiak rhénusi bort s citromos vizet hörpölgettek, czukrászda nem volt; a férfiak égő szivarral, feltett kalappal társalogtak, vagy daloltak; pinczéert kabát nélkül szolgálni látni nem volt ritkaság. Hogy akár a nők, akár a férfiak öltözködésükre különös gondot fordítottak volna, nem lehetett észrevenni; mindenki a rendes házi vagy utczai öltözetében volt, sőt néhány férfi üzleti öltözetben is volt látható. Kevés nő kezén lehetett fehér bőr keztyűt látni; a férfiak pedig többnyire keztyű nélkül voltak. Nőket a leányoktól semmi se különböztette, mert sem a nők asszonyi jelt, s a leányok — egyet-kettőt kivéve — virágot fejkül nem használtak. Hajfésületök a legegyszerűbb volt minden ék nélkül. Szóval a terembe belépve mindjárt láttuk, hogy egy másod- vagy harmadrendű tánczvigalomba mentünk, mert az elsőrendű tánczvigalmak Amerikában is oly fényesek, az öltözetek divatosak és izlésteljesek, mint az európaiak. A tánczrenden volt valcer, galopp, polka, kotillion és skót.

Éjfélkor a mintegy száz vendég egy szomszéd kis teremben, három egymáshoz oly közel álló asztalhoz zsufolódott, hogy szolgálat úgy se történhetett volna, ha szolgák lettek volna elegen; de szerencse volt az, hogy — mint látszott — ez batyus tánczvigalom lévén, min-

den ételek, melyek hideg sültből, sonkából, süteményből s édességekből állottak, az asztalra fel voltak rakva.

Vacsora után folytatták a tánczolást világos reggelig, de mi magyarok 4 órakor tőlük búcsút vettünk.

Február 25. 1852.

Hírlapok s falragaszok hirdették, hogy ma délután Kossuth az indóháznál fogja búcsúbeszédét tartani. Azt jósolták, hogy ott 10—12 ezer hallgató fog jelen lenni. Délután 2 órakor oda Kossuthral csakugyan kimentünk. A «magyar ügy barátjai» által a fedett pályaudvar a számtalan magyar, amerikai, török, német s olasz lobogó s más díszítmény által óriási teremmé volt alakítva. Kossuth roppant hurráhzással fogadtatott, és a «meeting» (népgyűlés) elnöke által lelkes beszéddel üdvözlötetett, mire ő még lelkesebben válaszolt. Kiválóan ékes beszédjében, — mely szűnni nem akaró hurrák által többször szakasztatott meg, — igen melegen köszönte meg a cincinnatiak, az ohioiak nagy rokonszenvét, a magyar ügyérti lelkesülését. Szólt a két egymással ellenkező elv, a szabadság és despotizmus között mulhatlanul kitöreendő harcról; beszélt hosszan, mulattatón a beavatkozott czárról; és igen érdekesen az ő «meghatalmazás»-áról, az ő szerény magánygyéniségéről s egyéb érdekes tárgyról oly szépen, hogy csak a hely szűke képes engem attól visszatartani, hogy ezen szép beszédet bőven ne adjam.

A lelkesülés ez alkalommal se hiányzott; de meglepett az bennünket, hogy a jósolt 10—12 ezer hallgatónak alig $\frac{1}{4}$ része volt, s ennek oka más nem lehet, mint az, hogy február 9-től a mai napig, azaz febr. 25-dikéig a 17 nap és éjjel ovációkban, tüntetéseken, «meeting»-ezéseken, vendégségeken, toasztásokban s «speech»-eléseken telt el; s utóvégre az ember a lakodalmat is megunja.

Mielőtt tovább mennék körutazásunk leírásában, nem mulasztatom el, hogy Cincinnatit, ezen amerikai nevezetes várost le ne írjam.

Cincinnati, Ohio állam fővárosa, fekszik az Ohio (olv. Ohájó) folyam jobb partján, a Liching patak torkával átellenben, az éjszaki szélesség 39. fokán, és így oly magasan, mint Olaszország legdélibb része, a tenger színe fölött 540 lábbal.

Cincinnati, a nyugoti államok ezen legnépesebb városa, mely az Egyesült-Államok városai között nagyságra s fontosságra nézve az ötödik, nevezetes sebes növéséről, nagy kiterjedesű üzleteiről és termelő

szorgalmáról. A városnak igen szép helyzete van egy $\frac{3}{4}$ n. mérföldnyi széles kerek völgyben, melyet keletről nyugatra az Ohio ketté vág, és a melyet rendes emelkedésű, mintegy 400 láb magas halmok vesznek körül. Ezen dombokról a leggyönyörűbb kilátás van a városra. A város hossza az Ohio folyó mentén $\frac{3}{4}$ mérföld, a külvárosok nélkül. A város közepén szép és szilárd épületek vannak a 60 láb széles utczákon, melyek egymást derékszög alatt vágják. A város 16 kerületre van osztva, s hatósága áll a bíróból (mayor, olv. meer) és 48 képviselőből, kikből három-három választ mindegyik kerület. Ezen testületet nevezik «city council»-nak, városi tanácsnak.

A városban sok szép épület között nevezetes a «Burnett house» nevű hotel, melybe Kossuth szállásoltatott be. Ez 212 láb hosszú és 210 láb széles négyszögű, szilárd, hatemeletes épület, benne 342 teremmel és vendégszobával. Ezen épület került 600,000 frtba. Említést érdemel még a csillagásztorony, mely az Ohio vize fölött 500 lábbal van, s honnan pompás kilátás van a városra és a körülötte elterülő szőlőkre. A benne levő egyenlítői táveső — melynek hossza $17\frac{1}{2}$ láb, tárgylencséje átmérője 1 láb, s nagyító ereje 1400 láb — egy a leg-tökéletesebbek közül az Egyesült-Államokban.

Van Cincinnati 94 templom, melyből 10—12 r. katolikus, 4 izraelita, a többi különféle elnevezésű protestans. Továbbá van Cincinnati 7 kollégiuma (melyből 3 orvosi és egy sebészi és fogorvosi), 1 szemináriuma, 13 háromemeletes közös iskolája 7382 tanulóval, 192 tanítóval, kiknek fizetése összesen 128,000 frt.

Cincinnati 12 napi és 20 heti lap, melyek közül 4—4 német nyelven van.

Cincinnati vasutakon, folyókon és csatornákon nagy kiterjedésű kereskedést űz. Cincinnati magában van 267 gőzhajó. A kikötőjében evenkint megforduló hajók száma 4058. Cincinnati az Egyesült-Államok, sőt mondhatni a világon a legnagyobb disznó-piacz. Egy évben hizlalnak s levágnak 45,000 disznót, ebből mintegy 40,000 3 akós hordóba, szalonnával együtt, lesóztatik a világ matrózai számára, a sonkák felfüstöltetnek honi és tengerészi használatra, s nagy mennyiségű zsir fogyasztatik el Amerikában s szállítatik ki külföldre; melyekből az évi bevétel mintegy 70 millió frt. Cincinnati vámbevétele egy évben 2.800,000 frt. A városbani gyárakban több mint 200 gőzgép van alkalmazva, s ezen gyárak előállítanak évenkint 110 millió frt értékű áru-cikket. Cincinnati környékén évenkint mintegy 75,000 akó «katóba» bort természetnek. Cincinnati értéke mintegy 120 millió frt. Cincinnati

alapítottatott 1788-ban. 1800-ban még csak 750 lakosa volt s 1852-ben már 160,000.

Február 26. 1852.

Délelőtt a kedves «Burnett-House» szállodától búcsút vettünk, s az Ohio folyón ránk váró gőzhajóra mentünk, s fél óra múlva Indianapolis felé indultunk.

Az Ohio láttára észrevehetőleg elszomorodtunk, mert az Ohionak mind szélessége, mind sárga, zavaros vize kedves honunk második folyójára, a Tiszára emlékeztetett bennünket. Ezen folyón, sőt még a Mississippin is, ennek a torkán alól a tavaszi áradások alkalmával a felfelé hajókázás veszélyes; mert a szilaj folyó a leszaggatott partokkal bedőlt igen nagy mennyiségű csonka tetejű száraz fát szokott magával ragadni, melyeknek gyökeres vége megfeneklik, s felső hegyes végét a sebes víz, alá felé hajtva, tartja elmerülve annyira, hogy abból alig látszik ki valami, néha pedig semmi, s ha a felfelé menő hajó kormányosa az ilyet észre nem véve neki fut, az a hajót belikasztja, s szerencsétlenség történhetik. Azt kérdehetné valaki, hogy hát miért nem szedik ki ezen veszélyes törzsöket? Szedik azokat, de az árvizek alkalmával azok folyvást oly nagy mennyiségben úsznak, hogy a folyó azoktól soha se tartható tisztán, míg az áradás tart.

Veszélyessé teszi az Ohion, de különösen a Mississippin utazást az is, hogy több társulatok s magánosok gőzhajói járván azokon, mindegyiké iparkodik sebesebben futni mint a másiké; azért, ha egy gőzhajó kapitánya észreveszi, hogy egy másik társulat hajója őt közelíti, sőt el akarja hagyni; de sokszor azért is, mert mindegyik kapitány azt hiszi, hogy az ő hajója a leggyorsabb és nem akarja engedni; hogy egy másik hajó az övét elhagyja; parancsot ad az erős tüzelésre és ha a fával, szénnel tüzelés nem elég, olajjal, zsírral locsoltatja a tüzet, stb.; ezt teszi a másik versenyző hajó kapitánya is, míg utóbb az egyik szétrobban, s megvan a nagy szerencsétlenség és kár.

Útközben hajónk utasok bevétele és kitevése végett több helyen megállott, u. m. Lawrenceburg, Aurora, Risingsun, Patriot, Warsaw, Vevay és Kentucky-River fiatal kis városok alatt; majdnem mindenütt örömrivalgással, Patriotnál pedig még ágyúdurrögással is fogadták Kossuthot. Este 5 órakor Madisonban szállottunk partra, s mintegy ezernyi kíváncsi nép hurráhzása között a «Madison-Hotel»-be mentünk.

Madison Cincinnati alól 20 német mérfölddel, az Ohio folyó jobb partján, egy 400 láb magas, dombok által köryezett $\frac{2}{3}$ német mérföld hosszúságú völgyben, a legmagasabb vízár fölött 30 lábbal fekszik. A vasút és Mississippi és Ohio folyók sebesen nevelik ezen kis kereskedő és gyárvárost nagygyá. Van benne 15 templom, 4—5 hirlap. 1808-ban alapítottatott s 1840-ben volt 9369 lakosa, s 1850-ben már 17,000.

Február 27. 1852.

Reggel 8 $\frac{1}{2}$ órakor a vaspályán elindultunk Indianapolis felé. Az indóházától nem messzire elkezdtünk emelkedni, s oly meredek oldalon futottunk fel egy angol mérföldnyire azaz 5280 lábra, hogy arra 400 láb volt az emelkedés. A vonathúzás fogaskerekű mozdony által eszközöltetett. Volt ugyan a mozdornak nyolcz kis átmérőjű síma hajtó kereke, de ezeken kívül volt középen egy 2 $\frac{1}{2}$ láb átmérőjű 5—6 hüvelyk széles talpu fogaskerek, mely a két síma sín között fekvő 5—6 hüvelyk széles fogas vassinben kapaszkodva vitte a vonatot felfelé. A lefelé menő vonatokhoz mozdonyokat nem alkalmaztak, hanem a vonatok csak kerékkötve bocsáttattak le.

Franklin városkában röviden ebédeltünk s d. u. 4 órakor Indianapolis alatt állottunk. Az indóháznál sok ezerre menő néptömeg fogadott bennünket süketítő hurrázhással. A fogadó bizottság üdvözlése után kocsikra ültünk. A menet megindult. Elöl mentek a zenészek, utánok a német tornászok, ezek után több jótékony társulat számtalan tagjai; ezek után a Kossuth, kísérete, bizottmány és sok magánosok hintói; ezek után a szép egyenruhás tűzoltók lobogókkal díszített szép gépjöket vonva hosszú köteleken. Az amerikai és magyar lobogókkal gazdagon díszített főbb utcákat bejárván, a Kossuth kíséretében volt nőket a szállodánál letettük s egyenesen az állam házához mentünk, hol Kossuth kíséretével a ház lépcsőzete előtt készített nagy állványra vezettetett. Itt foglaltak helyet a senatorok és képviselők szintén. Egy lelkes által mondott ima után az állam kormányzója Wright (olv. Rájt) szabadelvű, lelkes, demokratikus beszéddel üdvözölte Kossuthot; melyre ez kidolgozott, pompás beszéddel válaszolt; nagyon zajos tet-szésnyilatkozatok között.

Wright a többek közt azt mondta:

„Ámbár polgártársaimmal részesülök a gyönyörben, melyet az önnek közöttünk jelenléte okoz; mégis én nem mint egy *egyen* mondom

önnek, szívesen látott vendégünknek, hogy Isten hozta! Nem uram, azt én az állam polgárai nevében teszem, kiket én képviselek, kiknek bizalmát birom; üdvözlöm önt s egyszersmind biztosítom nemcsak a magam, hanem azoknak a rokonérzelméről s támogatásáról is azon nagy ügyben, melyet ön oly jelesen képvisel.»

Beszédét ezen szavakkal végezte:

«Ha szerencséje lesz önnek honfiai ismét a szabadságérti harcba vezetni, legyen ön bizonyos abban, hogy az Egyesült-Államok népe nem lesz közömbös, se ha szükséges, tétlen nézője azon harcnak, mely nem csak Magyarország függetlenségét, hanem a világ szabadságát eredményezheti.»

«Újra a legszívesebben üdvözlöm önt! Isten hozta Indiana államba.»

Ugyanez nap este 6 óra után Kossuth és egész kísérete, mint hivatalos vendégek, az állam kormányzójához mentünk estélyre. A házi családon kívül jelenvoltak néhány rokonok, több szenátorok nejeikkel s más tisztes polgárok és polgárnők, mind egyszerű mindennapi csinos ruhába öltözve. A kölcsönös bemutatások után szíves társalgás folyt egy darabig, s azután vacsorához mentünk, az asztalon rakásban volt tányérokból a férfiak szolgáltak a teremben szanaszét ülő nőknek. A sorba hordozott theából vagy kávéból, mint szinte sonka-, nyelv- és vajaskenyér-szeletekből vett mindenki. Se kés, se villa, se asztalkendő nem volt kapható, a mi még minket «barbár» magyarokat, mint némely angol utazó szokott minket nevezni, meglepett. No, de ez nem volt baj, mert a vékony szeletekhez se kés, se villa nem kellett, zsebkendője meg volt mindenkinek. Enni való volt az asztalon elég, de szeszes ital semmi. Sajtozás, süteményezés és esemegezés után a társalgóterembe mentünk, hol Kossuth több száz, már kin várakozó polgárnak és polgárnőnek mutattatott be, kik a terem egyik ajtaján bebocsáttatván, Kossuthtal, nagy része nejével és velünk is kezét rázva, a másik ajtón kimentek. A társalgás kedélyesen folyt 9 óráig, s mi akkor szállásunkra mentünk.

Február 28. 1852.

Ma Kossuth előbb a képviselők, aztán a szenátorok házába vezetett be, s egyik helyen sem akarván őt üdvözlő beszéddel terhelni, hogy arra válaszolni ne kényteleníttessék, csupán néhány szóval mutatott be, s ezután a jelen voltak sorban megindulván kezét ráztak

Kossuthal s velünk, honvéd ruhába öltözött három környezőivel. Végre a szenátoroktól rendezett három «cheer» (olv. csir = hurra) után távoztunk.

Márczius 1. 1852.

Este 7 órakor az «Indiana állami Magyarország barátjai társulata» meetingjébe mentünk Kossuthal, mely az alkalomszerűen igen szépen díszített szabadkőmives-csarnokban tartatott; hol ezernél több férfiaktól és csinos hölgyekből álló díszes, értelmes közönségnek Kossuth egy óráig tartó érdekes, fontos beszédet tartott. Ez után Beltonné asszony (írónő) Kossuthhoz ment s egy csinos, rövid, bátor beszéd után a nőtársulat nevében átadta neki a magyar ügyre körükben gyűjtött segélypénzt, mire Kossuth röviden, igen csinosan válaszolt. Ez után Kossuthal mi kijöttünk, hagyván *barátainkat* nemzetünk ügyében a gyűlésben működni.

Márczius 2. 1852.

Indianapolis, Indiana állam fővárosa, Madisontól 20 német mérföldre nyugot felé, egy nagy kiterjedésű termékeny lapályon a White folyam partján az állam kellő közepén fekszik. Midőn 1820-ban ezen helyet a főváros helyéül választották, a vidék körös-körül majd 10 német mérföldnyire üserdővel volt borítva. Az államkormány 1825-ben költözött ide. Az utcák derékszög alatt vágják egymást és 60-tól 120 láb szélesek. Van a városban 26 templom s 3 épülő félben. Közös iskoláin kívül, melyek virágzó állapotban vannak, több jeles intézetei, mint az állami tébolyda, orvosi kollégium, stb. Van két bankja, 7—8 hirlapkiadó hivatala, melyek közül egy napilap. Van a városban több vasöntőde, lisztmalom, gőzgép, papir- s más gyárak. Lakosai száma 1840-ben volt 2092 és 1852-ben 12,000.

Ma reggel 8¹/₂ órakor a vaspályán Madisonba visszaindultunk s 2 órakor oda értünk. A helybeli német lakosok, kik mintegy testületileg nagy számmal jelentek meg, német, magyar és amerikai lobogókkal, elől zenével, párosával mentek előttünk, s a hurráhzó néppel telt utcákon a fogadóba vezettek, hol röviden ebédeltünk s aztán ugyanazon renddel és módon egy protestans templomba mentünk, mely már ránk várakozó néppel tele volt. Kossuth nagy hurráhzással es dörömbözéssel fogadtatott, s midőn ő a szószék előtti emelvényre felvezetettve a

népnek bemutatattatott, a hurrahzás és dörömbözés ujjalag süketítőleg tört ki. Kossuth ezután egy rögtönzött, nagy tetszéssel fogadott hosszú beszédet tartott. Ezen angol beszéd után Kossuthhoz egy rövid német üdvözlő beszédet mondtak, mire ő csinos németiséggel, hosszan, vig kedélylyel válaszolt. Szállásunkra vissza menve, vártunk azon Cincinnati-ból jövő gőzhajóra, melyen Louisvillbe szándékoztunk menni.

Este 7-kor a várt hajó «Lady Pike» megérkezett. Ágyúdörgések s a nép hurrahzása között rá felmentünk és fél óra múlva indultunk.

Louisvillhez éjfélkor értünk s azt a néppel a parton kiállított ágyúk durranásai tudatták és daczára a késő éjjeli időnek roppant nagy számú nép tolongott a kiszálló téren, látni vágyva, törekedve a világhírű rendkívüli szónokot, a hatalmas népvezért, kit sok vallásos vakbuzgó amerikai szent áhitattal hallgat és vall prófétának, s mint Isten küldöttjét üdvözl.

A kikötőből egyenesen a számunkra fogadott szállásra, a «Galt-House»-ba mentünk.

Márczius 3. 1852.

Délelőtt a Kossuth szállása előtti téren öt látni vágyó kíváncsi, folyvást hurrahzó nép tolongott, kiknek végre az erkélyről magát megmutatta, s eloszlásra őket csak azon ígéretével birhatta, hogy holnap a népgyűlésen őket látni reményli, s ott ötet hallani fogják beszélni. Este 10 órakor a németek magyar nemzeti színű lámpákkal, lobogókkal és zenével jöttek a Kossuth szállása elibe, s ott majd egy óráig igen szépen daloltak és zenéltek, mit Kossuth helyett nekik Pulszky köszönt meg s azon jó reménnyel, hogy holnap hallani fogják Kossuthot, vígan, nagy hurrahzással szétoszlottak.

Márczius 4. 1852.

E napra egy nagy nyílt téren tartandó népgyűlés volt tervezve; de a zord idő miatt a nép egy nagy üres dohányraktárba gyűlt össze. A helybeli polgári katonaság díszruhában, fegyverben, ágyúkkal, s zenével jött Kossuth szállása elé, hol daczára a szakadó hideg esőnek, több mint 10,000 nép gyűlt össze, s innen Kossuth környezőivel hirtőkon a népgyűlésbe vitetett. A hely e célra igen alkalmatlan volt. Az óriási raktárban körül egy faoszlopokon álló, fagerendákra deszkázott széles karzat volt, mely szintén raktárul szokott szolgálni, de most

majd egészen üres volt. A földszinti rész tele volt néppel, s minthogy a sok oszlop miatt Kossuthot mindenünnen nem lehetett látni, úgy lát-szott, a jobb helyeket keresők, különösen a karzaton, oly nagy kopogást, az ide-oda szaladgáló gyermekek oly iszonyatos zajt, dörömbözést csináltak, hogy Kossuth beszédjét már abba hagyni, s azt közlés végett a sajtónak által adni akarta; de sejtven, hogy ezen, öt akadályozni akaró dörömbözés, zaj, a rabszolgatartó államokban igen nagy számban levő szabadság ellenségei által van *rendezve*, beszédjét a nagy zajban is folytatta, s bevégezte, bárha azt a mintegy 30,000-nyi népnek csak egy negyed része hallotta.

A gyűlésből kijövetelkor hallottunk először Amerikában égdörgést.

Márczius 5. 1852.

Ma Kossuth környezetével az itteni németek által egy protestans templomban tartott csinos népgyűlésbe ment, hol a kizárt alkalmatlankodó gyermekek csak az ablakok alatt kívül lármáztak, de ben rend és csend volt. Kossuth, bemenetelekor örömjajjal, hurrahzással fogadtatott, s a tágas papi szószerékbe felvezettetvén, miután egy pap által a magyar ügyért egy szép ima mondatott angolul, igen szép lelkes német beszéddel üdvözlötetett. Ezután öt negyed óráig tartott igen szép politikai beszédet mondott német nyelven, mely a díszes hallgatóknak nagyon tetszett. Beszédjében mondá azt, hogy Magyarország és Németország szabadsága nélkül Európának nem lesz szabadsága; Európa szabadsága nélkül pedig nem lesz állandó szabadsága Amerikának. Ki mondá továbbá, hogy bármit határozzon is a kongresszus a magyar ügyre nézve, nincs hatalom a földön, mely ma már az amerikai szabad népet az európai szabadságérti tetteles fellépéstől visszatartóztassa, stb.

Kossuth elvégezvén beszédjét, a nőtársulat szónokja felment hozzá az emelvényre, s bátor, rövid beszéd után átadta neki a közöttök a magyar ügyre összegyűjtött összeget, mire Kossuth röviden, nyájasan válaszolt, s a közönség szétoszlott.

Ez nap este a magyar ügy javára, a «Mozart-Hall»-ban adott hangversenybe voltunk hívva, hova Kossuth is eljött nejével, s a terembe léptekor roppant hurrahzással s tapsolással fogadtatott. A bemenetdíj 2 frt volt. A zenekar tizenöt tagból állott s jól játszott. Az éneklők közt volt egy-kettő jónak mondható. Említést érdemel, hogy az üdvözlő dal szövegét Szénási Gedeon, 1841-ben Erdélyből kiköltözött magyar,

most louisvillei orvos írta magyarul, s azt Rivé francia menekült neje énekelte, a maga által hozzá készített szép dallamon. Egyébiránt az egészet illetőleg annyit mondhatni, hogy az ilyen hangverseny Magyarországön megbuknék, s itt megtapsoltatott. Mert a szépművészet az Egyesült-Államokban még csecsemő gyermek. A szép festmények és faragványok majd mind Olaszországból jönnek. A zenetanítók is majd mind Európából átvándorolt, nagyobb részint kontárok; de az európai jeles zeneművészek iránt nagy tisztelettel s becsüléssel viseltető közönség, mert a zenét kedveli, őket is jó szemmel nézi, s ítéletében nem szigorú. Az itteni jeles zenészek s operaénekesek vagy Európából jönnek, vagy ha itt születtek is, németek vagy olaszok. Az amerikai csak a gyárat s kereskedést kedveli kiválóan.

Ugyanez nap két rendbeli katonai küldöttség jött «Kossuth kormányzó»-t üdvözleni, teljes díszben; kiket Kossuth — maga is, és katonai rangú környezői szintén diszruhában s kardosan — fogadott, s rövid megköszönés után mindnyájával kezét fogott.

Ugyanez nap éjjel Kossuthnak igen szép ajándékot adtak. Megemlítést érdemel az, hogy a többek között a «Kör»-t is játszották, de rendkívül lassu ütemmel, a frisse pedig rosszul ment

Louisville, Kentucky rabszolgatartó állam fő kereskedő városa, az Ohio folyó balpartján, Cincinnati alól 29 n. mérfölddel. Fekvése és a környező vidék gyönyörű. A város sok pontjáról pompás kilátás van az Ohio folyóra, mely itt közel 400 öl széles. Louisville, mely a zérus felett 70 lábbal magasabb lapályon terül el, egymást derékszög alatt metsző utcákkal van szeldelve. Ezek közül nyolcz szép, 60—120 láb széles, a folyóval fut párhuzamosan keletről-nyugatra, és mintegy 30 utca, melyek mindegyike 60 láb széles, ezeket keresztbe vágja délről-éjszakra. Az utcák mind kövezettek, és gázzal világítottak, s két oldalon fákkal kiültetettek. Louisvillenek vannak sok szép középületei, intézetei, u. m. az orvosi egyetem, melyre a város 100 ezer forintot költött s 1852-ben 356 tanuló volt benne; több iskolái; vakok intézete; 2 árvaház; kereskedelmi társulat könyvtára; matróz-menház, stb., 40 templom és 2 izr. imaház; egy börtön, 5 bank. Van benne hat napi és hét heti hirlap és egy havi orvosi hirlap. Louisville nagy kereskedő város; 1850-ben a kereskedése 100 millió forintra volt becsülve; de ipara se megvetendő, mert az 1850-ben kiállított cikkek 12 millió frtra becsültettek. Lakosai száma 1830-ban volt 10,341, 1840-ben 21,210, 1850-ben 43,196 és 1852-ben 51,726.

Márczius 7. 1852.

Délelőtt 10^{1/2}-kor Kossuth egész környezetével az «Emperor» nevű nagy folyamgőzösön volt. A parton ágyúk dörögtek s a hajó fedélzetén zene harsogott, a mi nem kevésbé lepett meg bennünket, tudva azt, hogy az amerikai vallásos nép a vasárnapot zsidó modorban egész szigorral megtartja és ezen a napon nem szent zenét még magánházakban sem tűr el, nem hogy közhelyen, nyílt téren engedné meg. Ezen szokástól eltérés is mutatja, hogy mily előzékenységgel viseltetnek Kossuth iránt. Tizenegy órakor hajónk megindult, s a kikötőben nyugvó hajókon és a parton zsúfolva álló néptömeg ujjongása és egy gőzösnek ágyúzása között a folyón lefelé haladtunk Saint-Louisba. New-Albanyban a zenészek tőlünk búcsút véve partra szállottak, mi pedig egész nap erdővel benőtt sziklás partok között haladva, futottunk célunk felé.

Márczius 8. 1852.

Egész délelőtt alacsony partok között usztunk, kivált a bal oldalon többnyire semmi part sem volt, mert az épen ekkor áradásban levő Ohio — mely a Mississippibe szakadásához közel oly széles, mint a Duna Pestnél — vízzel borította a termékeny ugyan, de egészen erdővel borított lapos vidéket.

Délután 3^{1/2} órakor az Ohio és Mississippi összeszakadása között néhány házból álló Cairo nevű falu alatt állottunk meg néhány perczig. Hajónk eddig óránként 4 n. mérföldet futott. Itt felfordultunk a Mississippibe és ez nap és éjjel mindig alacsony futóhomok-partok között haladtunk. Éjjel erős széllel nagy eső esett, rettenetes dörgéssel s vilámlással; s hajónk a kanyargó, szigetes és homokzátonyos folyón a nagy setéség miatt nem mervén haladni, egyik part mellé húzódvá, várta a két óráig tartott vihar elmúltát.

Márczius 9. 1852.

A Mississippin is mindig erdők között mentünk; hanem itt már csak a jobb part volt alacsony és futóhomok, a bal pedig magas és sziklás. A Mississippin óránként három német mérföldet haladva hajónk, délután 3-kor Saint-Louis alatt állott meg s egy pár percz alatt, kívül-belül kíváncsi néppel lett tele. A parton a német tüzérek három

ágyúval durrogattak, s a 10—15 ezerre menő bámuló nép ujjongott, ordított. A kocsikra nem győzvén várni, kiszállottunk, hogy a nem messze eső hótélbe gyalog megyünk; de a tolongó kíváncsi néptől menni nem lehetett, és hogy a rettenetes nyomástól szabaduljunk, egy legközelebb eső boltba menekültünk Kossuthal és a nőkkel, hol aztán a kocsik előállítását bevártuk. Innen, elől menve a polgári gyalogság és tűzérsg, zenével, a «Planters' House» nagy vendégfogadóba vitettünk, hol Kossuth az erkélyre kilépván, a 15—18 ezrenyi nép kíváncsiságát a maga láttatásával s rövid köztetszésű beszéddel kielégítette, s azután a nép csendben szétoszlott.

Márczius 10. 1852.

A németek 50—60 személyből álló éneklő kara, száz meg száz színes lámpa világításánál néhány igen csinos dallal tisztelték meg Kossuthot. Mintegy 3—4 ezer nép foglalta el az utcát a Kossuth szálása előtt. Kossuth nem akart hozzájuk beszélni, mert boszantotta őt az, hogy az itt prédikálással s tanítással foglalkozó 35 jézsuita izgatása következtében nemcsak az irlandiak, kik bigot r. katolikusok, hanem még a mívelt németek $\frac{1}{3}$ része is (mintegy 10,000), kik katolikusok, Kossuthnak és annálfogva a szabadság ügyének is ellenségei; boszantotta az, hogy az ő fogadására választott bizottmány részvétlen, hanyag, hogy semmit sem rendez az ügy előmozdítására; és ezeknek a következtében az adakozás gyér s a magyar kölcsönjegyek nem igen vásároltatnak: de mégis, miután a hozzá felment küldöttség őt nagyon kérte, hogy szóljon egy pár szót az őt hallani, őt látni vágyó lenn vára-kozókhöz, kik mély tisztelői s a magyar ügynek buzgó barátjai; miután Kossuth nekik őszintén elmondta méltó neheztelese okait, és ők a bajon segíteni ígérkeztek, az erkélyre kiment és a tiszteletadást ékes német nyelven, az utczai népnek megköszönte.

Másnap a rendező-bizottságnak szinte őszintén elmondta a mi szíven feküdt s azt mondá, nekik, hogy ő holnap nyílt téren fog a néphez beszédet tartani, és többet senkinek sehol nem fog beszélni, mert nem tud nekik mit mondani, nem tud rólok jót szólni, és hogy 13-dikán Sant-Louist elhagyja.

Erre nagy mozgás lőn a városban. A bizottmány és a magyar ügy barátjai felve a székelyentől s a jézsuita párt győzelmétől, a rokon-szenv minél zajosabb nyilatkoztatására, gyűlések rendezésére, társula-

tok alakítására, segély-gyűjtésre, s kölesön-jegyek minél nagyobb számbani eladására mindent elkövettek.

A helybeli francziák küldöttsége ma este adta által üdvözlőiratát Kossuthnak, mely alkalommal igen szépen s lelkesen válaszolt francziául.

Márczius 11. 1852.

Ma a német polgári tüzérség által adott tánczvigalomba hívtak bennünket, Kossuth környezőit, s a diszesen öltözött küldöttséggel el is mentünk négyen szinte katonai öltözetben. Midőn a terembe léptünk, a táncz megszűnt, a tüzérség fegyverrel tisztelgett, s a közönség hurrahzott és tapsolt. Több nevezetesebb egyéneknek bemutatattunk, s azután a társaságba vegyülve, melyben más csapatbeli polgári katonák is voltak jelen, jól mulattunk reggel 4 óráig. Az egész tánczvigalom úgy ment, mint a cincinnatii, melyet már leírtam, azon különbséggel, hogy itt szoptatós asszony is volt jelen csecsemőjével; és hogy volt több 6—10 éves gyermek, kik a teremben szintén tánczolve, mindig láb alatt voltak s alkalmatlankodtak. — Említést érdemel, hogy a teremben oly nagy lévén a por, hogy fekete ruhára ujjal írni lehetett, a padlót vízzel locsolták; a táncz- és társalgó-teremben egyre szivaroztak és bagóztak.

Meg kell it jegyezmem azt, hogy az Egyesült-Államokban vasuti-gőzkompi várótermekben, gőz- vagy lóvonatú vasúti kocsikban és omnibuszokban, táncz- vagy más termekben, szóval oly helyeken, hol nők is vannak vagy jelenhetnek meg, a dohányzás (azaz dohánynyal füstölés) szigorún tilos. És hogy mégis a most leírt tánczvigalomban füstöltek, onnan van, mert itt a nép német volt, ezek pedig e tekintetben az amerikai szokástól eltérőleg, *magok között* az eféle Európából magokkal hozott szokást megtartják és az azokhoz szokott nejeik s leányaik e tekintetben nem oly kényesek, mint az Amerikában született s nevekedett «yankee»-k.

Márczius 12. 1852.

Ma délután 4 órára egy köztérre népgyűlés volt rendezve. Az eső szakadt; azt hittük, hogy a gyűlés elmarad, s meglepetésünkre 3¹/₄-kor a helybeli polgári katonaság, díszruhában, fegyverben, a tüzérség ágyúkkal, több társulatok zászlókkal s jelvényekkel, a bizottmány és

rendőrök lóháton Kossuthért jött szállására; és 3¹/₂ órakor a menet harsogó zene mellett megindult, s a roppant néppel tömött, lobogókkal díszített utcákon, melyekben az ablakok fehér kendőket lobogtató szép nőkkel voltak tele, meghordozván Kossuthot, a kitűzött térre érkezett. Midőn Kossuth környezetével és a bizottmányynyal a tér közepén felállított emelvényen helyet foglalt, 14—15 ezer torokból jövő hurrah üdvözölte. Ha az idő szép, hihetőleg e szám másfél annyi lett volna, de mind az odamenés, mind az ottlét és hazamenés alatt az eső szünet nélkül szakadt, s a fellelkesült nép bokáig érő sárban tolongott a menetben s állott és türelemmel hallgatta a téren Kossuth magasztos és ékes beszédét, melyben a magyarországi és írlandi római katolikusok mellett nagy hévvel beszélt, s felvilágosította a hallgatókat, hogy ő a katolikusoknak és irlandusoknak nem ellensége, mint a városukban lakó jézsuiták a néppel el akarják hitetni, hanem barátja. Keményen kikelt a jézsuiták ellen, kik ellenségei a szabadságnak és felvilágosodásnak; kik, mint a római katolikus vallásra vészodalmesek töröltettek el már egy ízben maga a pápa által. Kossuth roppant tüzzel s lelkesezéssel beszélt, s ügye igazságábani büszke önérettel hívta ki küzdőterre az alattomos tisztelendő atyákat (kiknek közel levő házuk ablakai mögül volt szerencsájök e vádbeszédet hallani); mert ő — mondá — csak nyílt ellennel szeret vívni, s ígérte, hogy ha kell, majd bő adatokkal szolgál ezen tisztelendő atyák vérrel és gonoszsággal teljes történetéből.

A nép e váratlan, bátor megtámadás által egy pillanatra meg volt lepetve és síri csendben hallgatott; de azután számtalanszor szünni nem akaró roppant hurrahval, tapssal és üvöltéssel nyilatkoztatta tetszését és hasonérzelmét, mire egy ízben ágyúk is dörögtek, a nép nyilatkozatát megpecsételve. — Beszéd után az ágyúk üdvölvései zárták be a gyűlést, s a roppant népség, nem rendben mint jött, hanem tömegesen tolt a Kossuth szállásához, hol ő az elázott katonaságnak s polgároknak az erkélyről megköszönte a kitüntettetett rokonérzelmét. Ezután öök jó kedvvel s hurrahzva oszlottak szét.

Márczius 13. 1852.

Délután 4 órakor Kossuthal a németek által rendezett gyűlésbe mentünk, melyben a magánosan menő férfinak 3 dollár magyar kölcsönjegyet kellett felmutatnia, a nővel menőnek pedig 5-öt. A kis terem fulladásig tele volt a mintegy 1000 hallgatóval; az épület előtt pedig kétannyi állott, irigyelve a boldogságát a benlevőknek. Ezek

folyvást hurráhztak s Kossuth nevét kiabálták. Látva Kossuth, hogy azok, míg magát nekik meg nem mutatja, lármájokkal alkalmatlankodni meg nem szűnnek, mielőtt a hozzá intézett lelkes beszédre válaszolt, az erkélyre kilépett, s először német, azután angol nyelven a népnek iránta mutatott figyelmét megköszönte. A Kossuth látásával és hallásával kielégített nép nagy huráhzás közt jó kedvvel szétoszlott. — A terembeni nép is Kossuth kitűnő beszédét igen nagy tetszéssel fogadta. Beszédje elején Kossuth bemutattta a közönségnek szellemi s politikai barátját *Ujházy Lászlót*, ki igen nagy tetszéssel és tapssal fogadtatott. — Kossuthot beszédje után a bizottmány szállására kísérte; az együtt maradt hallgatóság a bizottmány visszatérése után a magyar ügy felett tanácskozott és határozott.

Márczius 14. 1852.

Vasárnap volt, s Kossuth, mint eddig még Amerikában minden vasárnap tette, templomba ment. Templom után pedig Müge Károly saint-louisi polgár lakk-vásongyárosnak a várostól nem messze cső birtokán levő szép lakhelyére ment ebédre Ujházyval s néhányad magával.

Márczius 15. 1852.

Delután a «Wymen's hall»-ban tartott népgyűlésbe ment Kossuth környezetével, hova a mintegy 800 főnyi hallgató 5 dollárjával (12 frtjával) bocsáttatott be. Itteni beszédje Kossuthnak alkalmoszerű márczius 15-ki emlékbeszéd volt. Elősorolta benne s igen érdekesen mondta el, hogy 1848 óta márczius 15-dikén és általában márcziusban mi történt. Nevezetes volt ezen beszédjében Batthyányi Kázmér és Szemere Bertalannak a világgal megismertetése. Elmondta, hogy miért protegálja azokat most az a Napoleon Lajos, ki őt Franciaországon át nem eresztette. A beszéd rendkívül tetszett a közönségnek, melynek $\frac{2}{3}$ része diszes hölgyekből állott. Beszéd után Kossuthot szállására kísérte környezete, de a gyűlés még együtt maradt, a magyar ügy felett tanácskozandó.

A jézuiták írkáltak ugyan a katolikus lapban Kossuth ellen, ha nem az mind csak alaptalan, eredménytelen, epés kifakadás volt; de az ügyünk iránti rokonszenv, különösen a németek részéről, nagyban mutatkozott; a segélypénz minden felőlről szépen szivárgott be; a nők

gyűléseket tartottak s pénzt gyűjtöttek; a gyári munkások napi díjaik egy részét Kossuth kezébe hozták; a kölcsönjegyeket gazdagok és szegények váltották; egy a magyar ügyért lelkesülő szegény kézművesnek pénze nem lévén, mivel a magyar ügyet segítse, Kossuth kezébe, ennek vonakodása daczára is, arany óráját tette le.

Saint-Louis, Missouri állam kereskedő városa, fekszik a Mississippi folyó jobb partján, a Missouri folyónak abba szakadásán alul $4\frac{1}{2}$ oszt. mérföldel; New-Orleans tengeri kikötő városon fölül pedig 280 oszt. mérföldel, a $38\frac{1}{2}$ fok északi szélességen. Hossza a Mississippi partja mentén $1\frac{2}{3}$ oszt. m. f., szélessége pedig $\frac{2}{3}$ o. mérföld; de a sűrűn beépített része csak $\frac{1}{2}$ o. m. föld hosszú és $\frac{1}{4}$ o. m. f. széles. A 60 láb széles utcák, kevés kivétellel, egymást derékszög alatt vágják. A kikötő mentén futó utca 100 láb széles és az azon levő szilárd, nagy raktárak szakadatlan hosszú sora a vizen a városhoz közeledőre nagy hatással van. A folyó mentén azzal párhuzamosan futó három utca egészen nagybani kereskedéssel van elfoglalva, míg a Fourth (4-ik) utca Saint-Louis *«váczi utcza»*-ja. A folyóval párhuzamosan futó utcák neveztetnek 1-ső, 2-dik, 3-dik, 4-dik szám; az ezeket derékszög alatt szelő s a folyónál végződő utcáknak pedig valami erdei fa neve van. A Lafayette-téren kívül alig van a városnak több figyelmet érdemlő tere.

1829-ben csak négy templom volt Saint-Louisban ú. m. 1 katolikus, 1 presbyterian, 1 episkopál és 1 baptista; és most 1852-ben van 60. Több nagyszerű középületei vannak, melyek között említést érdemel a megyeház, mely négy utczával van körülvéve és 1 millió forintba került. Vannak több nevelő és jótékony intézetei, mind virágzó állapotban. Van a városban 25 nyomda, nyolcz napi, több heti és két havi hirlap, Saint-Louisban aanyi a német, hogy 4—5 német hirlap jelen meg.

Saint-Louisban a telkek ára mesés módon nevededik; p. o. egy telek, melyet 1826-ban 800 frton vettek most 60,000 frtot ér. 1831-ben egy 337 □ öles telek vétetett, 3200 frton, most 44 ezer frtot ér; 1833-ban egy nagy telek vétetett 12,000 frtért s most az 364,000 frtot ér, stb. efféle. A városon kívül eső földek ára is nagyon sebesen emelkedik. A mit 1846-ban meg lehetett venni 150 frtért holdját, most 2000 frtot ér holdja.

Van a városnak nagy vízvezetéke és gépgyára.

Nevezetesebb iparága a liszt- és czukorkészítés. Van 10 nagy dohánygyára, sok vasgyára, vasöntödei és gépgyarái.

Gőzhajózása igen nagy kiterjedésű, 1852-ben Saint-Louisba 3184 gőzhajó érkezett.

Saint-Louisra, kereskedelmi szempontból, nagy jövő vár, mert a két nagy tengert kötő út közepe táján fekszik, a földgömb legszebb földművelő vidéke közepéhez közel csaknem azon a központon, hova a Mississippi, Missouri, Ohio és Illinois folyók irányulnak. Kétség kívül az ő rendeltetése, hogy rövid időn azon vidéknek, melyet ezen vizek öntöznek, nagy befogadó és szétosztó raktára legyen.

Saint-Louisban az első ház épült 1813-ban. 1820-ban a lelkek száma volt 4694, 1830-ban 6694, 1840-ben, 16,469; 1850-ben volt 75,204 és 1852-ben 94,819.

Márczius 16. 1852.

Elterjedvén a városban a hire, hogy Kossuth ma este «Aleck Scott» gőzösön New-Orleansba fog indulni, a kikötő-partot roppant néptömeg lepte késő estig, a midőn részint megunva a várakozást, részint azt hiva, hogy már ily későn nem megy Kossuth a hajóra, eloszlott, haza ment s a kikötő csendes lett. A hajó kapitánya ekkor — ki hajóját ingyen szállítással ajánlotta fel Kossuthnak — hírt adván szállásunkra, 9 óra után csendben a nagy és szép «Aleck Scott» gőzösre szálltunk, hanem a Mississippinek nagyon szigetessége és homoktorlatossága miatt csak hajnalban indultunk el lefelé. Vetünk jött Ujházy László menekült derék hazánkfia és Pomutz György is, kik a Jowa államban «New Buda» (Új-Buda) nevű magyar telepet, az ottani hideg éghajlatot melegebbel cserélendőek fel Arkansas államba utaztak.

A Mississippi itt is már csaknem olyan nagy, mint a Duna Pestnél, de minthogy az alacsony futóhomokpartokat folyvást szakgatja s abból homok-torlaszokat és számtalan szigetet alkotva sok ágra oszlik, a víz mélysége nem nagy s a hajózható meder nagyon kanyargó Cairóig, hol az Ohio is már bele szakad; az éjjeli hajózás rajta nagyon veszélyes, annyiival inkább, mert a víz magával a leszakgatott partokból roppant mennyiségű tuskót, fatörzst s egész kiszáradt fákat is ragad magával, melyek vagy úszva neki mennek a hajónak, vagy megfeneklenek s a hajót belikasztják. Évenként számtalan gőzös vesz el ekép, vagy homok torlatra futva, vagy víz alá merülve.

Márczius 17. 1852.

Este 7 órakor Cairó alatt állott meg hajónk, hol másnap délután 4 óráig roppant nagyszámú gyapotbált vett be, azt New-Orleansba viendő. — Ma és a következő két éjjel oly hideg volt, hogy a hajó fedezetén állott kádban a víz késfok vastagságyára fagyott. — Márczius 20-dikán este 9 $\frac{1}{2}$ órakor Napoleonnál állottunk meg, hol Ujházy és Pomutz kiszállottak.

Márczius 21. 1852.

Este 8 órakor Wicksburgnál állottunk meg, hol Kossuth nejével Pulszkyneval, Hajnikkal, Grechenekkel és hű szolgájával Gressákkal, kiszállottak, onnan másnap «Mississippi állam kormányzója látogatására, ki a magyar ügynek nagy barátja, Jacksonba rándulandó. Mi pedig a viszontlátásig tőlök búcsút véve utunkat New-Orleans felé folytattuk.

Márczius 22. 1852.

Reggel 7 órakor a jobb parton Nächst értük, melynek egy része lapos dombon terül el, míg más része a part mentében a domb alatt húzza meg magát zöldelő erdtől környezve. — Nächst alól dél tájban egy helyen, hol a gőzhajótulajdonosnak faraktára volt, fabe vétel végett megállottunk. Gyönyörű tiszta, napos, meleg idő volt. 3—4 nappal ezelőtt még lombtalan erdőkkel szegélyezett partok között futottunk, a még szunnyadozó természet komor kinézésűvé tette a vidéket, melyet a hajó magas fedélzetéről téli kabátba burkolva, merengve, mélán szemléltünk. És most mintha hajónk a tündérek országába jutott volna, az üde, meleg, friss, tavaszi illatos levegőben vékony ruhában nyüzsgtünk a hajó fedezetén — dehogy a hajó fedélzetén; a mint hajónk a parthoz kötött, a mint a padlódeszkák kinyújtattak s mi megtudtuk, hogy ott egy órát töltünk, mint a tavasz első melege által köpüjükből kicsalt méhek, kiröpültünk a partra, s a virágokkal tarkázott zöld gyepen mint gyermekek futkostunk s heverészünk egy darabig; azután egy közel levő «plantation» (ültetvény)be vitt be kíváncsiságunk. Az úri lakban senki se volt otthon, azért nem volt ki bennünket vendégeül fogadott volna. Az egyszerű, de csinos és kényelmes épület zöld lombos erdővel környezett, gyönyörű virágos

kertben volt. Itt már láttunk szabadban nyíló rózsákat, kameliákat, oleandereket s más virágokat. Hajónkhoz vissza az erdőn mentünk keresztül, melyben a tavasznak örvendő vidám madárkák hangversenyében gyönyörködtünk. Láttunk itt már zöld ugyan, de már nagy földi epreket, piros fabogyókat, pillangókat, gyíkokat stb. Különösen tűntek fel nekünk sok vén fák, melyeknek lombjai alig látszottak a rólok sűrűn nagy csomókban hosszan csüngő, barnás színű, vastag czérnaforma szálakból álló élősdű növénytől, melyet a fákról leszoktak tépni, s midőn a növényt a külső horitékjától megszabadítják, ott marad a közepe, egy lószőrforma hosszú, fekete, ruganyos szál, melylyel kereskedést űznek, mert az lószőr helyett derekaljak s divánok töltésére használtatik a szegényebb nép által.

Márczius 23. 1852.

Ma mindig róna, a víz mentében 5—6 száz öl szélesen kiirtott és czukornáddal ültetett termékeny partok között haladtunk. Faluk, várososok itt nincsenek, hanem csak úgynevezett plántációk (ültetvények). Minden birtokos a maga nagy kiterjedésű birtokán fákkal s virágokkal díszlő kert közepén épített esinos mezei lakban lakik. Ehhez közel két sorban vannak két-két szobából álló apró házak, melyekben az ültetvényhez tartozó földmívelő szerezsen rabszolgák laknak családjakkal. *

Cairótól New-Orleansig a Mississippi — igen kevés helyet kivéve, hol röviden tartó dombos part van — mindig oly alacsony róna földön folyik, mint a Tisza, rendkívül kanyarogva s számtalan szigeteket alakítva, hogy a most megáradt folyó vize a parttal színben volt, igen sok helyen pedig a síkságot jobbra-balra beláthatlan messzeségekre borította, s az erdőirtással foglalkozott, fahasábokból összerótt házikókban lakó települőket birtokaikból s házaikból ürgeként kiöntötte. A Mississippin utazás általában rendkívül unalmas, mert, néhány parti várost vagy falut kivéve nem lát az utas egyebet, mint többnyire fűz-, nyár- és nyugati platán-erdőket. A folyó melléke, rendkívüli ala-

* A hatvanas években az Egyesült-Államokban dühöngött belháború legfőbb eredménye lett a déli államokban létezett rabszolgaság eltörlése. Rabszolgák helyett a nagy ültetvényeket feketék mívelik ugyan, de vagy fizető-ért vagy részben. Sok ültetvényen, hol a rabszolgák szerették uralmukat, a rabszolgák megmaradtak ugyan helyökön, de nem mint rabszolgák, hanem mint szerződött munkások.

csonysága, ingoványossága miatt nagyon megnépesedett nem is lehet soha. A Mississippi Cairón alól majd New-Orleansig kétszerte-háromszorosa is szélesebb a Dunánál, de New-Orleansnál oly keskenyre összehúszorul mint a Duna, s ennek természetes következménye, hogy vize oly mély, hogy tengeri nagy hajók felmehetnek New-Orleans alá.

Ma délelőtt 11-kor a new-orleansi kikötőben állottunk meg. A lakosság már tudva azt, hogy Kossuth a hajóról Wicksburgnál kiszállott, semmi tüntető fogadást nem rendezet, hanem mi a környezethez tartozók a fogadó küldöttség által, mint a város vendégei, a «Saint-Louis» nevű pompás nagy vendéglőbe szállásoltattunk, hol Kossuth számára is már több szoba és fogadó terem volt elfoglalva.

Márczius 26. 1852.

«Alexander Scott» gőzhajón délben Kossuth is megérkezett. Minthogy érkezése ideje előre tudva nem volt, nyilvános, rendezett fogadtatása nem volt, s azért mire a városban a hír szétfutott, hogy Kossuth a kikötőbe érkezett, s a nép kezdett oda tódulni, ő a Saint Louis hotel»-be mint magánszemély már a legnagyobb csendben be is szállott.

Kossuth és a szabadság ügye iránt oly hideg, mondhatni ellenséges érzelmű várost, mint New-Orleans, körültünkben nem találtunk. Ennek oka az, mert New-Orleans rabszolgatartó államban rabszolgatartó város s a «szabadság» szó alatt a rabszolgák szabadságát rejteni vélik, ők pedig erről hallani se akarnak, attól ők irtóznak; a másik ok az, mert Clay Henrik, az ő kedvencz emberök, kit most prezidenssé szeretnének tenni, ki a rabszolgatartásnak nagy pártfogója s az európai ügyekbe avatkozásnak nagy ellensége, Kossuthnak nem elvbarátja; és ezt a jézsuiták és whigek (Magyarországban peccovicsok) felhasználva iparkodtak a népet Kossuth ellen felingerelni, vagy legalább tőle elidegeníteni. Ez utóbbi nekik meglehetősen sikerült is, mert Kossuthnak egész ittléte alatt a rokonszenvnek semmi jele nem mutatkozott, tiszteletére zászlók nem lobogtak (kivéve Punei J. Szegedről került magyar fiúnak, ki most már amerikai polgár, «Kossuth-kávéház című kávéházát); nagyszerű tüntetés nem volt, kivéve, hogy a polgári katonaságból a szabadérzelmű tisztek és vitézek zenével, lobogóval, díszruhában jelentek meg Kossuthnál tisztelegés végett; «magyar-barátársulat»-ok nem alakultak; a magyar ügyben gyűléseket nem ren-

deztek; pénzt a magyar ügyre nem ajándékoztak; a magyar kölcsönjegyeket nem igen vásárolták, sőt az első napokban még hirlap se akadt mely a Kossuth beszédjét közlés végett elfogadta volna.

Hogy Kossuthnak hideg lesz fogadtatása már az ő megérkezése előtt gyanítottuk mi, kik előtte ide érkeztünk, mert irántunk az egész város nem csak hideg volt, hanem voltak, kik még boszantottak is bennünket. Például egyszer Pulszkyval néhányan a városban szétnézés végett az utcákon járkáltunk, egy kis csoport mindig velünk járt, s hol előnkbe tolakodott, menésünkben mintegy gátolni akarva, szemünkbe bámulva, hol hátunk mögé maradtak s csípős észrevételeket tettek hallásunkra. A többek között egy közülök fenhangon mondta hozzánk: «we are all Claymen» (mi mind Clay-emberek vagyunk). Erre Pulszky hidegen s komolyan azt felelte: «és mi mind vas emberek vagyunk»). Ezen szójátékos felelet megtette hatását. Clay agyagot tesz, szószerint ők azt mondták, hogy ők mind agyag emberek; erre mondta P., hogy mi meg mind vas emberek vagyunk. Látván a csöcselék nép, hogy rajtunk ki nem foghat, tőlünk elmaradozott, és sétánkat békében folytattuk.

Márczius 30. 1852.

Igy jött el a mai nap, melyre volt hirdetve, hogy Kossuth este 7 $\frac{1}{2}$ órakor szabad téren fog a néphez beszélni. Tudva ellenségeink gyűlölségét, tartottunk tőle, hogy az est sötétségét Kossuth ellen fel fogják használni. Eljött az indulási idő. Mi környezői s az Aleppoból megszabadult honfi- és bajtársaink, névszerint Fiala János, Albert Anzelm, Árvai László, Hollán Hugó, Baróthy László és Nemegyei Bódog, kardokkal, revolverekkel fegyverkezve, tusára is elhatározottan, ha kell, Kossuthért, elkisértük őt a Lafayette-térre s az ott felállított állványon körülfogtuk; az állványt pedig körülvettek a polgári katonaságból azok, kik Kossuthot szerették, csodálták, mondhatni imádták, teljesen fegyverkezve, sőt, mint hallottuk, éles töltésekkel is ellátva. Az állvány körül lámpák és terpentín-urnák világánál mintegy 5—6 ezernyi nép tolongott, vágyva látni és hallani Kossuthot. Az állvány egy kopott magyar és több amerikai lobogókkal volt díszítve. A nép eleinte csak kíváncsi, de hideg volt, alig fanyarodott ki belőle egy-két «hurrah!» Kossuthért; hanem a mint Kossuth beszédjében a Clayveli beszédjére és viszonyára nézve magát a nép mint bíró elé állította; a mint a dolgot tisztán a maga valóságában előadta, s bátran, hízélgés nélkül a Clay iránti véle-

ményét s érzelmét kimondotta, hogy t. i. ők ugyan elvben nem egyeznek, de ő Clay személyét tiszteli, tudományát elismeri s a népnek hozzá való ragaszkodását méltányolja s neki hosszú életet kíván, a tömeg örömeiben ordított s Kossuthnak számtalan hurráht kiállt. Megkisértették ugyan a Kossuth ellenségei, fogadott gyermekcsoportok által, a nép háta mögötti ordítózás, süvöltözés által a beszédet akadályozni; de ennek a figyelemmel hallgató nagy tömeg ellenében sikere nem lett.

Az ünnepély énekkel, dalokkal, zenével kapcsolatban volt tervezve, de a dalnokok és zenészek a beszéd közepén érkeztek a helyszínére. Semmi rendetlenség nem történt, s szépen haza oszlottunk. Másnap Kossuth beszédjét már több lapban lehetett olvasni.

New-Orleansban léte alatt Kossuth egyszer elment a francia operába is, hol a közönség mind bemenésekor, mind kijövésekor sokszoros hurráhval tisztelte meg.

New-Orleansban létünk alatt nevezetes volt az ottani különféle nemzetiségű összes emigrációnak tisztelgése Kossuthnál küldöttei által. Üdvözölték ők Kossuthot magyarul, németül, francziául, olaszul és lengyelül, mire ő külön-külön válaszolt magyarul, németül, francziául, olaszul, tótul és az összes hallgatóság kedvéért angolul, és így hat élő nyelven.

Amerikában rendszeren minden nagy hotelben van egy nagy ivóterem (bar-room), melyben nem csak a hotel vendégei, hanem bárkik is kaphatnak nemcsak szeszes italokat, hanem villásreggelit is igen jutányosan; minthogy pedig a jövedelmet leginkább a szeszes ital fogyasztás adja, hogy ezt minél jobban nagyobbítsák, rendes szokássá van bevéve, hogy a ki egy pohár szeszes italt kér (melynek ára rendszeren 20 kr.), ahoz külön fizetés nélkül kap egy tányérka valami ételt választása szerint egy szelet kenyérrel, ha ez nem lévén neki elég, többet kér, természetesen azért fizetni kell. Ilyen ivó- vagy ozsonnázóterem volt a hotelünk közepén levő nagy «rotundá»-ban, melynek oldala félig körül mint egy gyógyszerház, csinos polczokkal volt borítva, mely cifrábnál-cifrább feliratú különféle boros- és szeszes-üvegekkel volt rakva; a polcz előtt végig futó széles polczon, kívül a különféle hideg és meleg ételek voltak, nagy fémtálakban, fémborítékok alatt, a melegeket alattok égő szeszláng tartotta folyvást melegen. Ezen kívül 3 láb távolságra, a polczok előtt végig egy fehér márványtetejű 2 láb széles «pudli» nyúlt végig, a mely mellé kívül a villásreggelit evők számára kartalan kerek ülésű székek voltak rakva oly sűrűn, mint elfértek. Ozsonna-időtájban, azaz délben, ezen nagy terem tömve volt

evő-ivó néppel. Ennek oka az, mert az üzleti nép reggel 8-kor reggeliz otthon s csak este hat órákor megy haza ebédre, délben csak egy-két villásreggelit eszik, a fentebb említett helyeken s restaurációkban; más oka annak, hogy az ilyen félingyenes, ozsonnázóhelyeket oly nagyon látogatják, az, hogy igen sok szegény kézi munkás és segéd van, kinek teljes koszt- s szállásra nem lévén pénze, csak szállást bérel, reggel eszik egy zsemlyét és délben 20—30 krért jóllakik egész napra az ilyen helyeken, mit gondol ő azzal, hogy azon étel talán a gazdagok asztalától megmaradt húsból van készítve. Érdekes volt az itt nyüzsgő nagy étvágygyal evő-ivó népet a folyósókról nyíló rotunda karzatáról nézni.

A kerek alakú nagy terem másik oldalán állványok és lóczák voltak láthatók; hogy ezek mire valók, itt létünk alatt volt alkalmam láthatni. Ugyanis Louisiana állam, melynek New-Orleans fő tengeri kereskedő városa, rabszolgatartó, s hetenkint kétszer itt, épen ezen ivóteremben szerezsenrabszolga-vásár szokott tartatni, árverés útján.

Midőn a hótélben szobáinkat elfoglaltuk, szemünkbe ötlött az, hogy mindegyik nyoszolya négy lába csinosan esztergályozott karesu oszlopon, szép párkányú deszkamenyezetet tartott, melynek széléről körös-körül szépen redőzött finom szúnyogháló lógott le majd a padlóig, az ágyat vagy is az ágyban fekvőt védve a szúnyogoktól. Ezen intézkedést — mi magyarok — most még ideje koráninak tartottuk, de este meggyőződünk arról, hogy az bizony nagyon is helyes intézkedés volt; mert a mai napon is (márczius 30-án) árnyékban a meleg 22—25 fok volt, napon 44—50 fokú s este a szúnyogok serege nem csekély; mert New-Orleans környezve van folyóvíz, tó és mocsáros lapálylyal. Hanem ma este borzasztó villámlással s dörgéssel nagy eső jött és ez a léget meghűsítette.

New-Orleans éghajlata (a 30-ik éjszaki szelességen) igen szelid; a hó ritkaság, képzelhetni tehát, hogy a havat még nem látott gyermekek mennyire bámultak a mult télen, midőn egy reggelre a földet bokáig erő hóleppellel látták borítva, mely néhány óráig tartotta magát.

Feltűnő volt nekünk itt New-Orleansban, hogy az amerikai általános szokással ellenkezőleg, itt a boltok és kocsimák vasárnapon is nyitvák, mindenfelé mulatnak, kocsikáznak, zenéznek, tánczolnak, szóval a vasárnap itt olyan, mint nálunk, Magyarországon. Másik feltűnő, botránkozólag feltűnő volt, hogy a fajtalan élet itt a legnyilvánosabban, czégéresebben üzetik, botrányosabban még mint Európa nagy városaiban is. Ugyanis nemcsak berendezett nagy bordély-inté-

zetek vannak, hol a bűn a nyilvánosság előtt eltakarva üzetik, hanem vannak utcák, melyekben majd minden harmadik házban az utcára egy szobaajtó, mint valami boltajtó nyílik; az egészen tárt ajtajú szobában este, a szoba közepén, az ajtó felé fordulva, buján felöltözve, cziczomázott, s gázzal világított arczeccsal, hintáló karszéken magát hátravetve, nem ritkán cigarettézve, magát hintálva ül az eladó portéka, s így az utcán járkáló, venni szándékozók a portéka minőségét, mint valami kirakatban, tisztán láthatják. Így varázsolják magokhoz ezen czifra kigyók az előttük járkáló kéjvadászokat, de sokszor ártatlanokat is. Ezeknek oka csak az, mert Louisiana állam, melynek New-Orleans a legnagyobb és fő kereskedő városa, francia tartomány volt, a lakosok nagy része, New-Orleansének pedig nagyobb része francia volt, kik a franciaországi, párisi szokásokat magokkal hozták s azt fentartották, és most, miután Louisiana államot Franciaországtól az Egyesült-Államok megvették, az ő ivadékaik is azon szokásokat fentartják, s a hatóság a nép nagyobb része kedvéért — nehogy a szigorú tilalom zendülést, politikai rázkódást s hihetőleg hivatalokból kimaradást idézzon elő — azokat megengedi, legalább elnézi.

Észak-Amerikában sokféle keresztyén vallás van. Ezek közül némelyiknek sajátos, sok esetben nevetséges isteni tisztelete van. A többek között a methodistákról, kik az Egyesült-Államokban igen számosan vannak, azt hallottam, hogy közülök egyik-másik az éneklés, imádkozás, sőt egyházi beszéd alatt is elragadtatásában felkurjant, helyéről felugrik, sőt a járdára megy s ott ugrál, sőt hogy midőn az elragadtatás átalánossá válik, igen sokan vetik magokat a földre, a mikor a gázvilág kioltatik s hogy a sötétben mi történik, nem tudni, stb. Hogy erről meggyőződést szerezzek, isteni tiszteletökre egy este elmentem. A templom, mint minden protestans templom, a lehető legegyszerűbb volt. A felső végében egy nagy emelvényen elől volt egy támla, melyen egy nagy biblia volt, e mögött a pap ült egy körkaroszéken, ennek mögötte pedig egy sorban az előljárók ültek. A többi része a templomnak rendes, templomi padokkal volt tele, keskeny járdák által, hosszában három szakaszra osztva. Éneklés után a pap imádkozott könyv nélkül, fenhangan, melyet a nép magában utána mondott, némelyik egyenesen ülve, másik előre vagy oldalt támlájára borulva, sokan pedig háttal a pap felé fordulva, a széken a földre térdelve, ülőhelyökre borulva. Ezután a pap beszédet tartott, s néha oly elragadtatással kiabálva, rendkívül erős taglejtéssel, hadonázással, hogy sokan a hallgatók közül is elragadtatásukban fel-felkurjantottak

«amen», «glory be to God» (dicsőség legyen Istennek), stb. Beszéd után ismét énekeltek, de az oly vidám, tánczra ingerlő ütemű volt, mikép épen nem csudáltam, ha némely fanatikusabbak székökből felállva ugráltak, sőt egy-kettő onnan a járdára szökve, ott mint egy örült ugrált, kiabálva «glory be to God». Az éneknek vége lévén, csend lett s a nép szépen szétoszlott.

New-Orleans fekszik a Mississippi folyó bal partján, ennek torkán fölül 24 o. mérfölddel, Saint-Louistól pedig majd 300 o. mérföldnyire, oly alacsony mocsáros talajon, hogy a tavaszi nagy vízáradásokkor a Mississippi a város utcáinál 2—5 lábbal is feljebb van, s ezeket az elöntéstől a folyó partján 35 o. mérföld hosszan végig nyúló, 6 láb magas, 15 láb széles koronájú töltés védi, mely egyszersmind kellemes sétaterül is szolgál. Az utcák elég szélesek s egymást derékszög alatt vágják. A házak általában alacsonyok, de az üzleti részben levők 3—6 emeletesek s téglából építettek. A város külső részén vannak a jobbmódúak villaszerű csinos lakásaik, tágas park- vagy kert-féle telken narancs-, citrom-, platán-, magnolia-, tulipán- s más díszfákkal környezve

Középületei között legnevezetesebb, legnagyobb a vámház, mely 2426 □ öl téren fekszik, 82 láb magas, négyszögre faragott kövekkel rakott falai örök időkre látszanak építve lenni. — A 38 templom közül — melyek nagy része költséges nagy és szép épület — 12 róm. katolikus, 7 episkopalis, 7 presbyterianus, 5 methodista, 3 lutheranus, 2 baptista és 3 izraelita. Hoteljei között legnagyobb a «Saint Charles hotel», mely egy millió forintba került, s mely évenként 80,000 frt haszonbért hoz be. — Színház van New-Orleansban 5 és ezek közül az előadások mindig francia nyelven vannak, a mi mutatja azt, hogy a lakosság nagy része még most is francia. Van New-Orleansban több bank és gyapot-sajtó. Ezen utóbbiak között legnevezetesebb a «New-Orleansi gyapotsajtó», mely háromemeletes derék épület, közepén egy magas kupolával, melyből a legszebb kilátás van a városra és környékére. Ebben évenként 150,000 bál gyapotot készítenek. — Fenakad talán az olvasó azon, hogy a gyapotot itt New-Orleansban sajtolják s bálozzák, és nem ott, a hol termesztik. Ennek oka az, mert a gyapot ide mind külföldre szállítás végett hordatik össze messze vidékekről, minthogy pedig a tengeri hajókon a kevesebb súlyú nagy terjedelmű anyagoktól nem súly, hanem terjedelem szerint kell fizetni a drága tengeri szállítást, minthogy továbbá egyes ültetvényesek nem tarthatnak sokba kerülő gőzsajtókat, hanem a leszedett gyapotot csak

kéz-sajtóval szorítják bálókba; minthogy végre New-Orleansban a gőzsajtó ezen bálákat még felényi terjedelemre összeszorítja, a tengeri szállítási díjból így meggazdálkodott összeg nem csekély nyereség a termelőnek.

Április 1. 1852.

Délután 4 órakor a New-Orleanst a tőle éjszakra közel eső «Port-Chartrain» nevű nagy tóval összekötő rövid vasuton elindultunk vissza New-York felé. $\frac{1}{4}$ óra alatt a vasut végén Lakeportban voltunk hol a vasuti s kikötői hivatal-házon kívül csak néhány hotel van. Innen $\frac{1}{4}$ óra múlva «Oregon» gőzhajón megindultunk s este már a csekély mélységű, tengerrel közlekedő Portchartrain tó torkához értünk, és éjjel a szárazföld és rajta kívül eső szigetek között futva, reggel a Mobil öbölbe értünk s 8 órakor hajónk a mobili kikötőben állott meg. Kossuth Mobil által nem lévén vendégül hívva, mindjárt a «Farmer» nevű folyamgőzösre ment által kíséretével együtt, még ez nap este Alabama állam fővárosába, hova meghívása volt, indulandó. A hír, hogy Kossuth a kikötőben van, de ki nem száll, hanem még ma tovább megy, az egész városban egyszerre elterjedt, a nép a kikötőbe tudult, a tanács rögtön összeült, s Kossuthnak vendégül hívására egy küldöttséget menesztett hozzá. A nagyszámú tekintélyes küldöttség Kossuthot a nép örömujjongása között hön üdvözölte, és vendégül hívta. És csakugyan sikerült rávenniök, hogy kérésöknök engedjen, s mint vendégjök velök még az nap délután a nép ujjongása között a «Eutaw house» vendégfogadóba szálljon.

Április 3. 1852.

Délelőtt 11-kor Kossuth környezőivel együtt, mind polgári öltözetben, a város gazdagabbjaiból, tekintélyeiből alakított nagy bizottmány kíséretében, az amfiteátrumban tartott népgyűlésbe ment. A terem 3—4000 személylyel volt tömve, melynek $\frac{1}{3}$ része csinosan öltözött, nagyobbrészt szép és fiatal hölgyekből állott. Kossuth beléptekor iszonyú tapsviharral fogadtatott, a hölgyek zsebkendőiket lebegtették. — Kossuth az emelvényre érven, röviden, de lelkesen üdvözöltetett, mire ő egy óráig tartó szép, fontos tartalmú beszéddel válaszolt, mit az egész közönség a legnagyobb figyelemmel, örömmel és részvétellel hallgatott. A beszéd hatását tanusította a gyakran kitört taps és örömrivalgás, néha a szemekben csillogó részvétlkönyek.

Mint érdekest itt megemlítem azt, hogy Alabama status (melyben Mobil is van) szenátora Clemens Jeremiás a kongressusban magát.

Kossuth ellenségének nyilatkoztatta s indítványozta, hogy az minde-
nütt üldöztessék. Kossuth beszédjében ezt felhozta, s kinyilatkoztatta,
hogy itt meggyőződött arról, hogy Clemens úr csak a maga s nem a
statusa véleményét mondotta ki, s midőn őt az őt üldöző császárok és
királyok közé sorozta, s róla élezesen, gúnyosan s megvetőleg beszélt, a
közönség azt kacagással s hatalmas tapsviharral s rivalgással helye-
selte; mi Clemens ellenében nagy elégtétel volt Kossuthnak.

Beszéd végeztével a hölgyek Kossuthnak, ki velünk környezőivel,
a bizottmánnyal s a város kitünőbbjeivel a középén épített emelvény
elején foglalt helyet, — virágcsokrokat dobáltak. Kossuth után még
hármán-négyen beszéltek a magyar ügy mellett, szívből, igen lelkesen,
mit a közönség szinte szívből megtapsolt. Ezután mi szállásunkra
mentünk.

Ebéd után 5 órákor a kikötőbe mentünk, hol a minket viendő
«Daniel Pratt» gőzhajó fedélzetén volt gőzsípú orgonán élénk darabokat
játszottak már, annak jeléül, hogy a hajó indulásra kész. A sípok
hangja oly erős volt, hogy a dalokat a város legtávolabbi részében is
jól lehetett hallani. 6¹/₂ órákor hajónk megindult Montgomery felé.
A rakparton belátható messzeségben álló néptömeg hurrázhott, kalapo-
kat csóvált és kendőket lobogtatott. — Az idő kellemes volt, s vacsora-
időig a fedélzetén maradtunk, s Kossuth társaságában az időt kellemes
beszélgetéssel töltöttük. Mind a két part rengeteg erdővel volt borítva
és mint az est homályában látszott, a vidék lapályos és ingoványos volt.

Másnap folyvást magas, hol szikla, hol kemény kék agyag alapú
partok között, termékeny vidéken haladtunk. A partok mindenütt fűz-,
nyár-, tölgy nagyságú magnolia-, virágzó tulipánfákkal stb. buján vol-
tak benőve.

Harmad napon, április 5-dikén, szinte magas, de itt-ott már
homokos partok között haladtunk, a vidék is soványabb, vörös homo-
kos talajú volt. Az Alabama folyam vidéke csaknem egészen gyapot-
termelésre használtatik; partjain csak egyes ültetvényi lakházak és
raktárak vannak; faluk, városok nincsenek.

Az Alabama kemény 20—30 öl széles mederben folyik s hajó-
kázásra elég mély; a baj csak az, hogy rendkívül kanyargó, s kanya-
rulatai igen élesek, ezért a rajta járó gőzhajóknak nem oldalkerekei
vannak, hanem a lecsapott faru hajó hátulján van egy 3—4 öl széles-
ségű, épen olyan hajtókerék mint a dunai vagy tiszai vízi malmoké,
de vannak oly kétoldalt hajtó kerekű gőzhajók is, melyeknek két egy-
mástól független gépezete lévén, azáltal, hogy míg az egyik kerék

előre s a másik vissza forgattatik, igen hirtelen, akár egy helyben meg tudnak fordulni. Hajónk hossza 34 öl, a vízben járó része 7 öl széles, vízbe merül 6 lábra, az e fölött kiszélesbedő teher hordó rész szélessége pedig 9 öl.

A tengeri hajók méretei ezektől eltérők, például a Mississippi hadi gőzös hossza, mely Kossuthért s a többi Kutahiában volt menekültekért az Egyesült-Államok által Törökországba küldetett, hossza volt 43 öl, szélessége 7 öl, a vízbe merült 22 lábra. A tengeren járó hajók szélessége a hosszának rendszeren $\frac{1}{6}$ része.

Montgomeryhez közeledvén, hajónk három ízben, mint szokásos, többszörös gőzfűttyentéssel tudatta a várossal, hogy nagy embert hoz. A város már távirat által tudta, hogy kicsoda az; fogadására a készültek meg voltak téve, tódult a nép a kikötőbe, s a két helyen felállított ágyúk lövésekkel üdvözölték. Kiszállás után a bizottsággal együtt a készen álló hintókba ültünk s az ujjongó néppel telt utcán a nagy «Exchange hotel»-be mentünk.

Mielőtt elmondanám, hogy mit tett Kossuth Montgomeryben, nem lesz érdektelen annak leírása, hogy milyen az amerikai folyamgőzösököni kényelem és tápzat.

A gőzhajó, melyen mi mentünk, csak Szamos, legfeljebb Tisza nagyságú folyókra építtetik. (A Mississippin s Hudsonon járók sokkal nagyobbak.) Három emeletesnek mondható. A legalsó vízben járó rész, mely sokkal keskenyebb, mint a fölötte, vizen fölül 3—4 lábbal, levő rész, szolgál széntartásra és pincze-féle raktárul. A 2-ik emelet az utazók számára van berendezve akép, hogy az keresztben 4 fő részre van osztva. Legelöl van a málharaktár, melyben két lépcsőn van a feljárás az 1-ső vagy vízszinti emeletről. Ebből két ajtó nyílik be a dohányzóterembe, melyből két oldalon nyílnak a hivatal, a pénztár, kapitány és a többi tiszték szobái, a frissítőszoba, melyből készpenzfizetéssel, csemegeborokat, mindenféle szeszes és más frissítő, hűsítő italokat, süteményeket s szivarokat kaphatni. A dohányzóteremből két ajtó visz be a 3-ik részbe, az étterembe, melyben jobbra-balra vannak a férfiak 1 □ öl nagyságú szobái (a mi hajónkon volt 26), melyek mindegyikében van az egyik oldalon egymás fölött két ágy, a másik oldalon egy kis asztal, fölötte egy tükörrel, s jobbra-balra 1—1 karszékkal s ezek fölé a falra akasztva két parafából készült életmentőöv. Ezelőtt felfújható gummiöveket tartottak a szobákban, de minthogy némely meggondolatlan nők azokat gombostű-tartóként használván, kilyuggatták s rendeltetésükre alkalmatlanokká tették, azokat

parafa-övekkel váltották fel. Egy-egy ilyen szobába két férfit szállásolnak be, habár ők soha se látták egymást az előtt és mindegyik szobából egy redőnyös vagy színezett üvegű ajtó nyílik az étterembe, egy másik fehér üveges és redőnyös pedig ki a folyosóra. Az étterem butorzata a dohányzó terem felőli végén a két ajtó között egy nagy tükör, több kihúzó asztal és karszék, melyek étkezésnél is használatnak. Ezen teremből két oldalról egy-egy ajtó nyílik a folyosóra, honnan lépcsők vezetnek fel a fedélzetre. — Az éttermet a hölgyek társalgótermétől (a 4-ik résztől) csak egy kétfelé húzható nehéz nagy függöny választja el, melynek butorzata a felső végében egy nagy tükör, ez előtt egy zongora, több asztalka, kis bársony-divánok és karszék. A terem két oldalán vannak a vendégszobák, épen úgy butorozva, mint a férfiaké; ezekbe szállásoltatnak a férjes nők férjeikkel vagy ha férjetlenek, kettesével, habár egymást nem ismerik is. Ezen teremből is két ajtó nyílik a folyosóra, melyről szintén két lépcsőn föl lehet menni a fedélzetre. A tükör mögötti kis szobából nyílnak a nők kényelem-székei, hova csak is a nők és kis gyermekek mehetnek; a férfiaké a hajtókerék előtt vannak, hova a bejárás a folyosóról van. — Ugyanezen emeleten a vizkerék előtt van balról az éttár s e mellett a tálaló-szoba, mely egyszersmind edénytár; jobbról pedig szintén a kerék előtt van a borbély-műhely, mely egyszersmind a férfiaknak mosdó-szobául szolgál, és e czélra az egyik oldalon több mosdó-edény áll, melyek mindegyikéből a fenekén levő érczdugó felhúzása által a piszkos víz kiereszthető s bele a fölötte álló csapon tiszta víz ereszthető. Mindegyik mosdó-edény mellett van egyik oldalon törülköző kendő, a másikon hosszú, finom lánczra egy fésű, hajkefe és fogkefe, fölötte pedig egy tükör.

A hölgyek termét az étteremtől elválasztó függöny éjszakára összehuzatik, benne a divánokra s a padlózatra — mely egészen szőnyeggel van borítva — ágyak vettetnek a hajón szolgáló nőszemélyeknek s az utazókkal menő nőcselédeknek.

A vízszinti részen, a dohányzó-terem alatt van a gőzkazán; a férfi-vendégek szobái alatt a kerékhajtó gépezet, a hölgyszobák alatt a gép körül szolgáló piszkos szolgálk szobái; a hölgy- és étterem alatt van a teher; a kazán körül, a hivatalszobák alatt — ha fával tüzelnek — van rakva a tüzelőfa. A borbélyműhely alatt van a kovácsműhely, és az éttár s tálaló-szoba alatt van a konyha, honnan az ételek a tálaló-szobába csigán huzatnak fel.

A fedélzeten — a dohányzószoba fölött, — van a kormány-

szoba,* és azután van 10—12 szoba az asztali-, konyha- s más szolgálk számára. Ezek körül és után pedig az egész fedezet az utazók ülő- és járkáló helyeül szolgál; ezen magas helyről a kilátás igen szép.

Midőn valaki a hajóra száll, minthogy a parton a kisebb kiszálló helyeken jegyváltó-hely nincs, a hajón levő hivatalszoba ablakához megy és nevét a könyvbe beírja, mint szinte lakása helyét és hogy hova utazik; mire neki szoba s ágy mutattatik, s podgyászáról jegy adatik, és az gondoztatik. Szállásdíjat előre fizetni nem kell, hanem midőn a kiszálló helyéhez közelg, a hivatalhoz megy s tartozását lefizeti. Megesik néha, hogy valaki tartozását nem tudja megfizetni (mert arra nincs eset, hogy valaki családi szándékkal nem fizetve akarna kiszállni), azért le nem tartóztatják, meg nem zálogolják, hanem bizva becsületszavába, hogy azt, mihelyt módja lesz benne, megfizeti, szabadon hagyják menni.

Jó tulajdonságai ezen hajóknak ezek: a vízbe csekélyen merülnek; egy helyben is meg tudnak fordulni; a teher a vízszinti részen lévén annak, mind be-, mind kitevése igen könnyű; mind a teher-, mind a gépezet-szolgák szobái a vízszinti részen lévén, az utazók számára rendelt emelet tiszta és kényelmes; az utas a gépezet kellemetlen szagát nem érzi.

A hajóni étkezésnek — mint a magyartól egészen eltérőnek — részletes leírása, azt hiszem, nem lesz érdektelen. Előre megemlítem azt, hogy a szállítási díj az utazókra — kivéve a cselédeket — mindenkire egyforma; első és második osztály nincs, csak — mint már mondtam — a nők vannak a férfaktól elkülönítve. A kiszabott díjért kap mindenki szobát, ágyat és tápzatot.

Napfeljöttkor egy szolga egy csengettyűvel a férfi-osztály között levő étteremben végig menve, csengettyűvel jelt ad a felkelésre; a midőn egyszersmind elkezdik az asztalt teríteni reggeléhez. Mindenki számára tesznek egy tányért, erre egy csészét, rajta fincsával, a tányér mellé kést, villát és kis kanalat, egy poharat. Az asztal közepére raknak kalácsot, pogácsaforma süteményt, kukoricza-lisztből készített kelesztett édesített, igen könnyű, finom $1\frac{1}{2}$ ujjnyi vastag lepényt, besó-

* Amerikában a gőzhajókon a kormány kereke és így, a kormányos s a fedezeten elől egy körül üveg oldalú szobában van égető naptól, esőtől, szélről, hidegtől, vihartól védve, nem mint nálunk szoba nélkül mindazoknak kitéve.

zott halat főve vagy sülvé, írósvaját, szörpöt, sőt, fűszereket, friss kenyérszeleteket, kétszersültet, csukrot s tejet; friss sült halat, friss birka- és disznó-oldalas darabokat, malaczlábat kirántva, rántottát és égő szesz fölött, nagy ércztálban az úgynevezett «bif-sztéket» (mely rostoson parázson vajjal kenetgetve s levéllel locsolgatva csak gyengén sültöt marhahússzelet). Csengetyűjelre az asztal felső részén helyet foglalnak először a nők, akinek van, férjével együtt, azután a férfiak. Leülés után visznek mindenkinek, kívánata szerint kávét vagy theát, s mindenki eszik az asztalon levőkből a mi neki tetszik. Hígra főtt tojás és hajdina-lisztből kelesztve csinált palacsinta (mely írósvajjal megkenve pompás eledel) minden nap kapható.

Dél előtt 11 óra tájban van a «lunch» (villás-reggeli vagy oszonna), a midőn abrosz nélküli asztalra van feltéve szeletelt kenyér, kés, villa, tányér, sóshal, sonka, sajt és gyümölcs és a hölgyek külön asztalnál ülve, a férfiak másiknál állva falatoznak.

Délután 2 órakor az ebédlő-teremben végig az asztal megterítettik mintegy 80 személyre. Felraknak rá tányért, mellé balra villát, elibe kést, jobbra kanalat, a kanál mellé egy víz- és két kis csemegeboros poharat, a vizes pohárba czipfrára hajtogatott asztalkendő s bele egy szelet kenyeret raknak, az asztalra só- és borstartót (a törött paprikát nem használják), egy üvegben «csili» paprikára töltött ecetet ecetes-ugorkát, egészben párolt hajalt vereshagymát, főtt gyöngye kukoricát, főtt babot lés nélkül, hajában főtt vagy sült burgonyát, zellerlevél-szárazakat poharakban vízbeáztatva,* stb. effélék, krumpli-«piré»-t, főtt édes krumplit, írósvaját, kirántott paszternák-gyökeret stb. efféle. Ezeken kívül nagy ércz-tálakban, melyek alatt víz s az alatt lángoló szesz van — befedve van pástétom, becsináltféle ételek és többféle sülték, mint tyúk, pulyka, lúd, kácsa, malacz, borjúsülték, juhcsonb főve kápri-mártalékkal, nagy darabban sült marhahús, (roast beef); mely kívül pirosra van sülvé, de a belsejéből véres lés serkedez és sült hal, mártalékkal stb.

Midőn a levest behozták, egy kis csengetyűvel jel adatik, erre a hölgyeket az illető férfiak az asztalhoz vezetik s azokkal együtt az

* Az amerikaiak a zeller gyökerét semmire se használván, annak nem nagy gyökeret, hanem nagy és gyenge levélszárazakat nevelnek az által, hogy a kövér földbe ültetett zeller-leveleket időről-időre feljebb-feljebb töltögetik, s így a kövér levél mindig iparkodván napra jutni, a szára 1—1½ arasznyi hosszúra és kis újjnyi vastagra is megnő, gyenge marad és színe sárgás fehér. Ezt ők sóba mártogatva harapják a sült húshoz.

asztal felső végén sorban helyet foglalnak. A férfiak ezalatt egy-egy székek karját fogva, állanak, és csak egy második s nagyobb csengettyű-jelre foglalnak helyet. Némely hajón az előttök párolgó leveshez nyúlni vagy csak kanalat kézbe venni sem szabad, legalább nem illik, míg az egy újabb csengettyű-jellel nem engedtetik meg. Leves után a tányérok a kanalakkal együtt mind elszedetnek. Ezután minden fedett tál iránt az ebédlők mögé egy-egy szolgál áll (kik rendszeren mind feketék) a fő szolgál által adandó jelre várva. Az első csengetésre mindegyik a kezét az általa leveendő fődőre teszi és a másodikra azt egyszerre lokapja, s ekkor «szabad a vásár», s eszik mindenki abból a mi neki tetszik, ha az nincs előtte, a háta mögötti szolgának átadja tányérát s hozat belőle. Egy tányérról rendszeren 2—3-féle ételt is esznek. Ha húsfélét már nem esznek, a szolgák az asztalról azokat elszedik, tiszta tányérokat s evő-eszközöket raknak s mind kimennek süteményekért; megrakodva visszajönnek, az asztal mellett kétfelől helyeikre állanak, és a csengettyű szavára a kezeikben levő süteményeket egyszerre az asztalra inkább dobják, mint teszik. Rendes sütemények a puddingok, különféle édes béllésű lepények, torták. Ezekkel adatnak fel a szulczok és fagyaltok. Ezzel is megelégedve az utazók, az egész asztal az abroszig leszedetik, az abroszról a morzsa s hulladék a szolgák által tányérokra *lekefésztetik*, csemege-tányérok, kések, villák és kis kanalak rakatnak, s a gyümölcsök azon módon, mint a sütemények, ütemre tétetnek fel az asztalra, s mindenki vesz vagy kér abból, a mi neki tetszik. Az asztaltól mindenki akkor kel fel, mikor neki tetszik. Ha valaki szeszes italt kíván az ebédhez, azt a szolgától kapott kártyára nevével és szobája számával felírja s az számára tüstént hozatik a frissítő-szobából, hol az nevére beíratik.

Felkelvén mindnyájan az asztaltól, az másodszor ugyanazon módon, mint először, újra megterítettetik s az ebédet épen azon módon végzik azon vendégek és hajótisztek, kik az első asztalhoz nem fértek és az asztal felső végén a kis gyermekek dajkáikkal. Ezek is végezve az ebédet, az asztal újra terítettetik s ugyanazon étkekből ebédelnek az utazók cselédjei s az asztali szolgák.

Naplement után egy órával vacsorához terítnek. Mindenki számára tesznek tányért, kést, villát. Az asztalra raknak sonkát, páczolt nyelvet, s füstölt marhahúst, vékonyra szeletelve, jobban mondva forgácsolva, sós halat, sült és főtt krumplit hajában, írós vaját, kalácsot, kukoricaliszt finom süteményt, becsinált osztrigát, maradék hideg peccsenyét és szeszlángon melegen tartott «bif-szték»-et. Csengettyű-

jelre az úrnők után mindenki helyet foglal és kér theát vagy kávét s eszik a mi tetszik.

Április 6. 1852.

Este a montgomeryi bizottmány Kossuthot, kíséretével együtt, egy rendezett népgyűlésbe vitte. A terem egészen egyszerű volt, se lobogók, se más diszítés nem volt. A közönség, melynek $\frac{1}{3}$ része díszesen öltözött hölgyekből állott, s mely számra nézve nem volt több 7—8 száznál, Kossuth beszéde alatt hideg, részvétlen, sőt figyelmetlen volt. Egész körutunkban oly hideg, részvétlenséget tanúsító gyűlésben nem voltunk; de kevés is volt e városban a bevétel a magyar ügyre. Meglátszott hogy rabszolgatartó államban voltunk.

Montgomery, Alabama állam fővárosa, az Alabama folyó jobb partján, magas kemény homokdombokon fekszik. Virágzó kereskedését nagy részben köszönheti annak, hogy az Alabama folyó soha be nem fagyván s nyárban túlságosan le nem apadván, a hajókázásra nagyon alkalmas. Évenként itt 75,000 bál gyapotot raknak hajókra. Utczái kövezetlenek ugyan, de rendesek, buján növény akáczfákkal kiültetettek és nem sárosak, mert a talaj homokos. Egy-két utcájára nagy és drága boltokkal van rakva; a többi utcáin a házak kellemes virágos kerteskékben, kis parkokban inkább mulató-, mint lakház kinézésűek egymástól távol állanak, mi a szemlélő utasra igen kellemesen hat. Derék épület benne az állam törvényhozó-háza. Van egy bankja és hat napi hírlapja. A légmérséklet minőségét mutatja az, hogy az akácza virágát itt már elhullatta, a zöld borsó nagy bőségben volt, a krumpli feltöltve már virágzott stb. efféle. Montgomery lakosai száma 1840-ben volt 2179 s 1850-ben már 6000.

Kossuth diadalútja a nyugoti és déli államokban Montgomeryben elvégződött; azért innen New-Yorkba ment vissza, hogy onnan még néhány éjszak-nyugoti város meghívásának eleget tegyen.

Április 7. 1852.

Montgomeryből reggel 8 órakor elindultunk a vaspályán, s mindig homokos dombok s szurkos fenyvesek között haladva, délután 3 $\frac{1}{4}$ órakor Westpoint-be értünk, s mind a tizenhárman két gyors kocsira podgyászainkkal együtt felrakodván, még az nap Lagrange-ba mentünk,

hol Kossuth este a neki tisztelgő néphez egy csinos rögtönzött beszédet tartott. Másnap útnkat gyors kocsikon folytattuk Newman-ig, hol ismét vaspályára ültünk, s egész nap agyagos homokdombok, csererdők között futva este Atalantába értünk: de itt meg se állva, útnkat egész éjjel folytattuk s reggel 6 órakor Augusta-ba értünk. Mint rendkívüli dolog megemlítést érdemel az, hogy itt $33\frac{1}{2}$ éjszaki szélességi fok alatt, ezen különben meleg éghajlat alatt ezen éjjel oly hideg volt, hogy a vasuti kocsikban fűtöttek s reggelre a völgyet dér borította.

Április 9. 1852.

Reggelizés után a Sahanna folyó oszlopos fahídján átmenvén Hamburgba, ott vasuti vonatra ültünk, s 8 órakor indultunk. Alig futottunk fél óráig, egy szép lejtős oldalú dombhoz értünk; ott megállottunk s vonatunk a dombtetőn álló gőzgép-háztól lenyúló $1\frac{1}{2}$ hüvelyk vastag sodronykötél végéhez kapcsoltatott, s annál fogva a dombra vagyis a fensikra felvonatott. A kötel másik vége egy nehéz mozdonyhoz volt kapcsolva, mely a maga súlya s működése által lefelé futva, a mi vonatunkat segítette fölemelkedni. A fensikra felérve, Charleston-ig kövér fekete homokos rónaföldön fenyves erdők és irtványok között futottunk. Itt láttunk fejét kihányt rozsot, feltöltött krumplikat, két láb magos, nagyhüvelyű borsókat s a fákon nagy mandolákat stb. efféjét. Délután $2\frac{1}{2}$ órakor Charlestonba értünk s a «Charleston hotel»-be szálltunk. A népben se ideérkeztünkör érdekeltiséget, se 26 órai ittletünk alatt ügyünk iránti részvétét nem tapasztaltunk. Egy szép ugyan, de néptelen éji-zenét s néhány kíváncsinak Kossuth nézésére jövéset kivéve, úgy látszott, mintha a város nem is tudta volna, hogy Kossuth kebelében van. Itt Kossuth semmi beszédet nem tartott.

Charleston Dél-Carolina rabszolgatartó állam legnagyobb tengerparti kereskedő-városa az Ashley és Cooper folyók között épen azok összeszakadásánál, melyek 30—40 láb mélyek és a várostól a tengerig nyúló igen szép, téres, $1\frac{1}{2}$ o. mérföldnyi hosszú öblöt képeznek.

Charleston, mint minden amerikai város szabályosan épült; utcái 60—70 láb szélesek s egymást derékszög alatt vágják s fákkal szegélyezettek. Házai közt igen sok szép téglá-épület van; de a nagyobb rész igen csinos nyárilakszerű széles folyosókkal ellátott, fehérre festett emeletes deszkaépület, nyáron kúszó növényekkel árnyékolva,

díszítva. Ezen épületek többnyire narancs-, őszibarack- s díszfákkal ültetett kertekben vannak. — Charlestonnak sok nevelő- s jótékony intézete, társasági és nyilvános könyvtárai vannak. Van benne 30 templom, 1 színház, több nagy hotel, 4 gyapot-sajtó, 5—6 gépgyár, 5 hajógyár, 9 társulati bank, mintegy 23 millió frt tőkével, és 6 magán egyéni bank, 6 millió tőkével; van 4 napi és 5 heti hirlapja.

Charleston főkvitele gyapot és rizs. Népessége 1850-ben volt 42,985, melyből 14,602 volt rabszolga.

Április 10. 1852.

Délután 4 órakor «Gladiator» nevű tengeri gőzösön, Willmingtonba indultunk, s egész nap és éjjel a tengerpart mentén, de attól 4—10 osztrák mérföldnyire, a sík tengeren futottunk, s másnap reggel húsvét első napján a jóltevő napot, melyet a jó Isten felhoz jókra s gonoszokra, a tenger csendes hullámaiból láttuk felbujni. A fedélzeten állva, keletnek fordulva merengtem, a haragos képpel épen kedves hazám felől feljövő nap szemlélése bús gondolatokba merített. Szenvedő kedves hazám keserveire, szegény jó anyám s szeretett testvéreim fájdalmaira gondolva; könnyesepek gördültek a tőlük választó nagy tenger keserű vizébe; de nemsokára azoknak még helye is felszáradt a vigasztaló gondolatra, hogy egy év múlva nem csak megváltónk, hanem nemzetünk feltámadását ünnepelendjük, szabad honunkban.*

Reggel 8 órakor Willmingtonba értünk s a «Caroline hotel»-be szálltunk. Előbbi tapasztalásunk után most már nem lepett meg bennünket, hogy a nép itt nem sátoros ünnepet hanem csak vasárnapot ült. Mert, mint már előbb mondtam, az egész Egyesült-Államokban semmiféle más szent nap nincs, mint a vasárnap; de azt buzgóbban ülik meg, mint az európaiak a sátoros-ünnepet. Kossuth — mint eddig minden vasárnap tette Amerikában — ma is elment templomba honnan kijöve, a nála tisztelgőket fogadta szobájában.

A déli részen Montgomery volt az utolsó város, hova Kossuth meg volt híva. Innen ő a 250 osztrák mérföldnyire eső New-Yorkba sietett vissza. Minthogy az útjában eső rabszolgotartó állami városok-

* Ily vérmes reményt, sőt hitet gerjesztett bennünk Kossuthnak az Egyesült-Államok nép általi kitünő fogadtatása, annak ügyünk iránt mindezzel mutatott lelkesedése; s hogy mi valósult belőle már nem a jövő titka. Hogy csalódtunk, tudjuk.

ban hivatalosan nem fogadtatott, s utazási költségeit magának kellett fedezni, gazdálkodási szempontból, de azért is, mert Washingtonban (hol a teli fogadtatása is 8000 frtjába került a kormánynak) nem akarván a kormánynak nagy környezettel okozni ismét költséget, és megállapodás nélküli utazásában nem lévén mindnyájukra szüksége, ötünket, ú. m.; Bethlen Gergelyt, Nagy Pétert, Spacsek Lajost, Kalapsza Jánost és engem, jegyet váltva mindegyikünk számára New-Yorkig s 50—50 frt zsebpénzt adva fejenként, előre bocsátott.

Mi tehát öten, ebéd után a viszontlátásig búcsút véve Kossuthtól 2 órakor a vasúton New-York felé indultunk. A vidék lapályos, sok helyen ingoványos volt, mindenütt szurkos fenyővel borítva, melyből a gyanta, szurok, terpentín s kátrány-készítést igen nagyban űzik. Hol gyorskocsin, hol vasúton utazva, Weldon-on, Petersburgon, Richmondon keresztül április 12-dikén délben Creek-hez értünk, a Potomac folyó partján, s ott a nagy fényvel s kényelemmel épített «Baltimore» nevű pompás gőzhajóra szálltunk.

A délibb és ezen állam légmérséklete közötti különbség nagyon észrevehető volt. Míg a délibb részekben lombos erdőkben virágzó, sőt gyümölcsöző fákat láttunk, s nyári vékony ruhában is kiállhatatlan melegünk volt, itt Virginiában a posztó-ruha is hideg volt, a nyár- és cserfák még rügyni is alig kezdettek; a mandola- és meggyfa még csak kezdett virágozni, a kertekben csak jáczintok nyíltak, míg délen már a rózsákat is megunták.

«Baltimore» gőzösön Washington felé a folyón felfelé haladva, délután 2 $\frac{1}{2}$ órakor a hajónk csengetyűjét elkezdte ékbúsan kongatni. Ennek oka az volt, hogy Vermont alatt haladtunk. Vermontnak hívják a folyó jobb partján a Washington György volt földbirtokát. A hajóról lehetett látni a magas parton fák közül, a méltóságos folyóra nézni a még meglehetősen karban álló egyszerű, de csinos fehérre festett deszkaházat, melléképületeivel együtt, melyben a «pater patriæ» töltötte családjával boldog napjait. A háztól nem messzire a fák között van az egyszerű földön felüli sírbolt, melyben Washington és neje, a kedves Mártha hamvai nyugsznak, a vasrácsos ajtón által is látszó kőkoporsókban. Hajónkon a bús kongatás tartott, míg Vermontot hátunk mögött nem hagytuk. Általánosan bevett s parancs nélkül teljesített szokása ez minden ott elhaladó hajónak.

Délután 3 $\frac{1}{2}$ órakor hajónk Washington alatt állott, és mi — Nagy Pétert kivéve, a ki a vaspályán tüstént tovább ment New-

Yorkba — beszállottunk a «National hotel»-be, hol Kossuth számára is a szállást megcsináltuk.

Április 13. 1852.

Reggel 6 órakor Washingtonból vaspályán indultunk New-Yorkba s Baltimore-on Philadelphián keresztül délután 4 órakor Amboyba értünk és így a 46 osztrák mérföldnyi út, beleszámítva, 3 kocsiváltást, egy reggelizést, egy ebédelést és egy gőzkompon átkelést 10 óra alatt tettük meg. Volt oly része az útnak (a camden-amboy-i), melyen 1 óra alatt 8 osztrák mérföld sebességgel futottunk. Ezen vonalon a mozdony-hajtó kereke 1 öl átmérőjű. Amboyban a pazar fényvel s a legnagyobb kényelemmel készített «Johnson» gőzhajóra szálltunk s a tengcrúgakon 7 osztrák mérföldnyi út 2½ óra alatt futva, este New-Yorkban voltunk, s ott régi helyünkre, az «Irning house» hotelbe szálltunk.

Április 14. 1852.

Midőn Kossuth bennünket Willmingtonból előre bocsátott, az 50—50 frt zsebpénzt ezen szavakkal adta által: «menjenek előre önök New-Yorkba, 10—12 nap múlva én is ott leszek; ezen kis pénzből éljenek, a hogy tetszik vagy lehet.» Mi tehát ily kevés pénzzel nem lehetvén szálláson egy 1-ső osztályú hotelben, hol egy nap 8 frtot kell fizetni szállásért és tápztatért; még ma délután kiköltöztünk Borscht Bálint nevű, a magyarokkal nagyon rokonszenvező, jószívű német koresmároshoz, hol szálláson találtuk már Ihász Dánielt, Biró Edét, Fráter Alajost, Török Lajost és Németh Józsefet, mind Kutahiából velünk jött bajtársainkat, s ott kaptunk jó szállást, még jobb német tápzatot 8 frtért hetenkint.

Kossuth visszajöveleig napjainkat angol nyelvtanulással s ritkaságok nézegetésével stb. töltöttük. A többek között egy vasárnap délelőtt magyar isteni tiszteletre mentünk. Ugyanis, egy magyar ügy mellett buzgólkodó lelkes new-yorki hölgy, Day Mari kisasszony, részint hogy a New-Yorkbani még angolul nem értő magyarok lelki táplálék nélkül ne legyenek, részint, hogy a közöttünk, levő Kutahiából velünk jött, tudományos református lelkész Ács Gida menekült társunknak megélhetési módot szolgáltatasson, hasonérzelmű barátnőiből egy társaságot alakított; s a tőlük beszédett pénzből Ács Gidának ¼ éven-

kint 200 frt fizetést adott, csupán azért, hogy hetenkint egyszer egy német protestans templom melletti tanács-teremben (mely vasárnapi iskolahelyiségsül is szokott szolgálni) a magyar menekültek előtt anyai nyelvükön isteni tiszteletet tartson. Ács Gida beszéde nagy tudományt, igaz honfériúi érzelmet tanusító szabad szellemű erkölcsi tanítás volt. Hallgatók rendesen voltak 50—60-an, kik között lehetett látni a pártfogó elnöknőt s néhány angol és német társnőit, kik gyakran az érzékenyítő beszéd alatt siró magyarokkal együtt könyeztek.

Április 21. 1852.

Kossuth délről megérkezett a New-Yorkkal átellenben levő Gersey City nevű városba, s a város legkitünőbb polgárai kérésére ott megállapodott, hogy nekik egy beszédet tartson. Ezt annál készebben tette ő, sőt kapott az alkalmon, hogy némely rosszlelkű rágalmazók, gúnyolók ellen, kik a közvéleményt ellene fel akarták lázítani, magát védje, magának elégtételt szerezzen. Minden ellene tett agítálás daczára Kossuth a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott: és este egy presbyterian templomban hatalmas beszédet tartott, melyben az ő ellenei támadásairól fájdalomteljes hangon, méltó kifakadással, erélyesen szólt. Ezen beszédében nevezetes az, hogy ő szabadságharcunkbani legyőzetésünket az *orosznak* és *árulásnak* tulajdonítja.

Április 24. 1852.

Jersey City-ből Kossuth a szomszéd New-Ark város szíves meghívására szinte átment s a nemzetek testvériségéről egy igen érdekes, köztetszéssel fogadott beszédet tartott.

Április 29. 1852.

Mi Willmingtonból előre jöttek, ide Kossuthhoz kirándultunk New-Yorkból tiszteletére, s ekkor azt monda, hogy Bostonba is vele fogunk menni, s e fölötti bővebb értekezés végett bennünket másnap estére ismét magához rendelt. Át is mentünk hozzá; de terve már megváltozott, s azt monda, hogy közlünk magával senkit se visz; hanem mindegyikünket megbízott valami hazánk ügyével kapcsolatos dologgal, mint például, minden Angolhonból kapott leveleink rendbe-

szedésével s könyvbe iktatásával; a magyar kölcsönjegyek számozásával és elvagdalásával; új találmányú puska, kartács-töltények próbálgatásával stb. efféle. Hogy minket magával nem vitt, annak egy oka lehetett az is, hogy a pénztárt, mely az általa vásárolt 15,000 darab szuronyos puska árának kifizetésével nagyon igénybe volt véve, az útiköltség elkerülhető szaporításával terhelni nem akarta.

Kossuth New-Arkából bejött New-Yorkba, de a vaspályán azonnal tovább ment azon néhány nevezetes, nagy várost meglátogatandó, melyeknek meghívását meg nem vethette. Bostonba menve, útjába ejtette Worcester-t (Massachusetts állam szívét) s itt egy helyi érdekű igen szép beszédet tartott s 27-dikén Bostonba tartotta «bevonulás»-át. Bostoni fogadtatása Kossuthnak a new-yorki után a legfényesebb volt. Az utcák és térek, melyekben a menet menendett, mindenféle lóbogókkal dúsan volt díszítve s lelkesülve ujjongó kíváncsi néppel tömve. Kossuthot a városig 29 csapat gyalogság, négy tüzérség, több jótéony intézetek katonás rendben lépdelő tagjai és a gazdagabb osztály számtalan kocsija kísérte, az állam házához, hol őt Boutwell kormányzó fogadta. — Délután Boston legnagyobb terén a nép jelenlétében a gyalogságot szemlelte meg Kossuth; hova a képviselőtestület is az államházból szépen sorakozva eljött az ő tiszteletére. Este a képviselőtestület adott tiszteletére vendégséget. 28-dikán a katonaiskolai növendékek Kossuthot az államházhoz kísérték, hol őt Boutwell kormányzó rövid lelkes beszéddel fogadta, melyben elismerte, hogy Kossuth az egyesült-állami polgároknak «fontos oktatást» adott. Ezután a kormányzó Kossuthot a szenátorok házába vezette, hol Wilson tábornok elnök által meleg szavakkal fogadtatott; onnan pedig a képviselők házába, hol a képviselők nevében őt Banks elnök üdvözölte. Mind ezen beszédekre Kossuth igen talpra esett beszédben köztetszéssel válaszolt.

Este Kossuth Boston legnagyobb teremében a «Faneuil hall»-ban tartotta a várva várt és mindenkit nagyon kielégítő beszédét. Sokkal mielőtt Kossuth a terembe érkezett volna, az már zsúfolásig volt telve. s a nép azzal mulatta magát, hogy a tömegben jelen volt ismeretes jelesebb emberek neveit kiabálta, azokat szólásra kérve. A többek között nem szüntek még Lawrence Myron szenátor nevét kiabálni. Ez látva azt, hogy a nép nem akar elhallgatni, az emelvényre lépett, s kinyilatkoztatta, hogy *neki egy bűnét kell megvallani*. Neki az a bűne volt, mondá, hogy ő Kossuthot «humbug»-nak (ámitó) tartotta; de most, miután őt látta és hallotta, ő egészen másképp gondolkozik. Ő látta a szerény, egyenes úton járó embert, látta, hogy ő nem él orá-

tori fogásokkal, hanem igaz érveket használ. És most már hiszi, hogy ő nyílt szívű, becsületes ember és kéri az Istent, hogy dicső eredményt adjon fáradozásának. Ezen őszinte, férfias nyilatkozat általános tetszéssel és lelkes tapsal fogadtatott.

Boutwell kormányzó, a tanács, a fogadtatási küldöttség, az alelnökök és titkárok 8 órakor fogadták a terembe lépő nagy vendéget. Miután a taps és örömszaj lecsillapult, a kormányzó Kossuthot üdvözölve, egy lelkes amerikai szabad polgárhoz illő diplomatiái bölcseségre valló szép beszédet tartott; melyben párhuzamot vont az európai abszolút- és az egyesült-állami nép-uralom közt, kimutatja annak hátrányát, ennek előnyét. Kimutatta azt, hogy az európai független államok létesítése kettős érdekű az amerikai Egyesült-Államokra, t. i. politikailag és kereskedelmileg.

Mondá, hogy Oroszország és az Egyesült-Államok egymástól nagyon különböző két nemzet, hogy a kettő között az összeütközés oly elkerülhetlen mint volt hajdan Karthágó és Róma közt.

Sokszor meghurráhzott beszéde után átadta a szót Kossuthnak.

Boutwell kormányzó beszédjére, miután a taps, dörögés és örömrivalgás lecsendesült, Kossuth kezdett beszélni.

Beszédje elején bocsánatot kért, hogy Shakespeare nyelvét «Fauenil Hall»-ban, *Amerika szabadsága* bölcsőjében profanálja. «Nem Amerika szabadsága» — magát kiigazitva —, mert a szabadságnak nem Amerikainak lenni, hanem az emberiségének; különben az nem jog, hanem kiváltság és a kiváltság se hol se lehet állandó. A kiváltság természete (mondá) kizárás, az elvé másokkai közlés. A szabadság elv, annak közössége az ő biztosítóka; a kizárás annak vége.

«Mi az arisztokrácia?» mondá, «az kiváltságos szabadság; az kiváltság és az arisztokrácia napjai meg vannak írva, mert az az emberiség rendeltetésével ellenkező. Valamint az arisztokráciának minden nemzet között el kell veszni; úgy egy nemzetnek se kell arisztokratának lenni a nemzetek között. Míg az meg nem szűnik, a szabadság sehol se lesz állandó a földön. Mind egyesekre, mind nemzetekre veszélyes azt hinni, hogy ők a viszontagság körén kívül esnek. Ezen büszke hiedelemnek és az abból eredő elkülönzésnek több áldozatai estek, mint a közvetlen szerencsétlenségeknek. Önök a hetvenöt évi szabadság alatt bámulatos nagyra nőttek; de mi az a hetvenöt év a halhatatlanság könyvében? Nem, az szerény nyelven azt mondja, mit az örök igazság jegyezett fel, szabadság soha se tarthat soká. Egy nemzetre

szorított szabadság soha se lehet bizonyos. Mondhatják önök: «mi Isten prófétái vagyunk»; de ne mondják önök, hogy: «az Isten csak a mi istenünk». A zsidók azt mondták és az ő büszke, régi Jeruzsálemök porban hever. A mi idévezítünk az egész emberiséget tanította mondani «Atyánk a mennyben», és «az ő Jeruzsáleme a világ végeig tart».

«Az emberiség sorsa közös». Ez volt a mondat a Capitol-Hill-i diadalíven, melylyel én üdvözöltetem. Adja Isten, hogy az amerikai köztársaság fontolja meg ezen szavak igazságát és azok szerint tegyen; Amerikában a szasadság ekkor örökre bizonyos lenne; de ha önök azt mondják, «amerikai szabadság», és ezt szószerint az önök politikájává teszik, merem mondani, hogy eljön az idő, midőn az emberiségnek gyászolni kell a régi igazságot, hogy közösség nélkül a nemzeti szabadság nem bizonyos.»

Ezután Kossuth még hosszan tartó ékes beszédben kiemelte azt, hogy Massachusetts államban úgy találta, hogy a nép általában szorgalmas, nincs rongyos ház, nincs rongyos ember, mindenki jómódú és értelmes. És ennek tulajdonítható az, hogy a szabadságharczban a forradalmi vezetők Massachusetts népét oly könnyen rávehették a felkelésre, hogy «Faneuil-Hall»-lá «Szabadság hőlesője»-vé lett. Végre panaszkép, felemlítette, hogy mily kellemetlen ő reá nézve az, hogy a rabszolgatartók azt vetették szemére, hogy ő magát a «free soiler»-ek (rabszolgaság ellenzők) karjaiba vetette, azt mondva, hogy mennyivel más eredménye lett volna az ő körútjának ha azt nem teszi. Más oldalról viszont azt nem helyeselték, hogy ő a rabszolgatartás ellen semmit sem szól; és e tekintetben magát így menté: «Valóban, ellenezni vagy elhagyni az ügyet, melyet én védek, csak azért, mert a belkérdések vitatásába nem avatkozom, a legnagyobb igazságtalanság; mert a külpolitikai kérdést vitatni van jogom, az én nemzetem annak egy tárgya; nekünk az érdekünkben áll; de belpárt-mozgalmakba keveredni, nem lévén egyesült-állami polgár, nincs jogom».

Végre azt vitatta Kossuth — mint már előbbi beszédjeiben is — hogy Amerikának kereskedelmi érdeke Magyarország ügyével és Európa szabadságával nem ellenkezik, sőt azokkal azonos.

A gyülekezet a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a remek beszédet.

Április 30. 1852.

Ma este Massachusetts állam törvényhozó testülete adott egy nagyszerű vendégséget Kossuth tiszteletére, ismét a «Faneuil Hall»-

ban. A törvényhozó tagokon kívül 870 belépti jegy kelt el. A szenátus elnöke Wilson volt az elnök. A vendégség közben sok jeles és lelkes felköszöntők mondattak, melyek után az elnök ezen szavakkal mutatta be Kossuthot:

«Uraim, engedjék meg, hogy bemutossam önöknek Massachusetts kitünő vendégét, Kossuth kormányzót. Ő megnyerte csodálkozásunkat mint ember, hazája ügye védelmével és szíveinket elvei tisztasága által.»

Kossuth siketítő taps és örömrivalgás közt felállván, a köszöntéseknek az ő személyére vonatkozó dicsérő részét magától szerényen a hazára s nemzetre utasította. A forradalom előtti életét, a hallgatóság nagy érdeklődése között, elmondta. Ezután megczáfolta azt a vádat, hogy az európai államok, köztök Magyarország, önkormányzásra nem képesek. A hallgatóság legnagyobb érdeklődése között mondta el, hogy Magyarország ezer év óta miképen állott ellent centralizácziónak, deszpotizmusznak, hogy tartotta fen konstituczióját, hogy szabadította fel a kiváltságolt nemesség a jobbágyságot, hogy tette azt magával egyenjogúvá. Elmondta az 1848-ki forradalom eredetét, okát; az osztrák ház hűtlenségét, fondorkodását, István főherczeg féltékenységét, a kiről azt mondta, hogy «ha a neki följánlott koronát elfogadta volna, Magyarország függetlenségét elismerte volna még Oroszország is, kivált ha deszpotával kötött volna családi szövetséget és akkor köztársaság felállítása századokig lehetetlen lett volna, holott most, oly bizonyos, mint Isten az égben van, soha se fog király uralkodni, Magyarországon; * hanem annak oly köztársaságnak kell lenni, melyben a köztársaság nem ábránd, hanem valóság, közigazgatási hatalomra alapítva, melyhez a magyar nép nagyon ragaszkodik.»

«Bocsássanak meg önök uraim, ha türelmüket fárasztom. Kíváncsom önökkel tudatni, hogy mik az én ideáim, az én hazám jövő szervezését illetőleg. Az egyetlen szervezés, melyet én ajánlhatnék, a nép önuralmára, lenne alapítva, még pedig nem csak törvényhozói képességben, — mert nem elég uralom az, hogy három-négy évben egyszer szavazzunk; éreznünk kell azt minden nap, mindenütt. A népönuralom (sovereignty of the people) azt kívánja, hogy az embernek bizonyos jogai legyenek, mely semmi hatalomtól nem függ, hanem természetes jogokon alapul. Értem a vallásszabadságot, beszéd- és

* Még ekkor sem találták meg az elretjett magyar koronát, és bizonyosnak látszott az új forradalom s az Egyesült államok pártfogása. L. K.

sajtószabadságot és hogy minden családnak joga legyen saját ügyeit szabályozni; ne csak családnak, hanem minden városnak és megyének. A mi önuralmunk olyan lesz, hogy a kormánynak semmi hatalma nem lesz egy város vagy megye belügyeibe avatkozni. Ezen elveken fog a mi kormányunk alapulni: nem csak önuralom a törvényhozáásban, hanem egy különös rész a végrehajtó kormányban. — Itéljék meg önök, ha ily nép megérdemli-e oly köztársaságnak rokonszenvét mint önök, kik megmutatták a világnak, hogy egy nemzet lehet hatalmas cenzuralizáció nélkül. Higyjék önök, van harmónia a mi régi elveink és az önök új elvei között. Itéljék meg önök, vajjon a magyar nép képes-e önkormányzásra.»

Ezután dicsérőleg beszélt az angol konstitúcióról, az angoloknak az egyesült-államiak iránti jó érzelméről, óhajtotta, hogy Angolország és az Egyesült-Államok egyetértve avatkoznának az európai politikába, a mennyire saját érdekek kívánja és a mennyire szükséges, hogy a nemzetek törvénye védessék.

Beszédjét ezzel zárta be:

«Tudom, uraim, hogy engem nem magamért tiszteltek meg, (mert Massachusetts népe nem ember-imádó, hanem elveket tisztelő): azért nem fejezhetem ki hálámat jobban, mint, *bizva ügyünk tisztaságában, Isten áldásában, vasakaratban, erős karokban és jó kardokban* és az önök nemes rokonszenvében, szavamat adom, hogy honom népével együtt megteszem mindazt, a mi hatalmamban áll, hazámért és az emberiségért, melyért szívem, bár egy kissé már öreg, még melegen érez.»

Kossuth roppant taps, hurrá és dörömbözés közt ült le. Azután még több jeles felköszöntések mondattak s a gyűlés csak késő éjjel oszlott szét.

Bostonból Kossuth több, a forradalmi időkből nevezetes helyek megnézésére rándult ki az illető bizottságokkal. Meglátogatta Bunker-hill-t, Salom-et, West-Cambridge-et, Lesington-t, Concord-ot s mindenütt fogadott üdvözléseket, s mindegyikre nagy tetszéssel fogadott, érdekes beszéddel válaszolt.

Május 14. 1852.

Egy külön meghívásnak és kérésnek engedve, Kossuth ismét tartott egy hosszú, rendkívül érdekes beszédet «Faneuil Hall»-ban Bostonban, Európa állapota fölött, s erős érvekkel mutatta azt meg,

hogy az Egyesült-Államoknak, a saját maga és a nemzetek szabadsága érdekében, az európai ügyekbe be kell avatkozni.

Franciaországról beszélve, a többek közt ezt mondá: «Franciaország, a hirtelen változások, a nem várt esetek országa: azért én azt se merem jósolni, hogy mi fog történni ott a jövő héten; de egy alternatívát merek felállítani: Napoleon Lajos vagy bukik vagy fentartja magát. A Napoleon Lajos bukásának, habár azt a régi monarchiai párt eszközli is, más eredménye nem lehet, mint köztársaság, oly köztársaság, mely az európai közös szabadsághoz hűvebb lesz, mint bármelyik előbbi forradalom. Vagy ha fentartja magát Napoleon Lajos, ő azt csak úgy teheti, ha vagy a seregre támaszkodik, vagy a néptömeg érzelmenek és érdekének hizeleg. Ha a seregre támaszkodik, kénytelen annak dicsőséget és nyereséget adni, vagy más szóval háborút kell annak adni. És egy francia háború, bárki ellen legyen az és bármi célból, a legjobb alkalom egy európai forradalom sikerére. Vagy ha Napoleon Lajos a tömeg érzelmére támaszkodik, azon esetben akarátja ellen is eszközzé lesz a demokrácia kezeiben; és ha azzá lesz, az ő urai, az abszolút hatalmak iránt hűtlen lesz, és akkor vagy ő lesz kénytelen azokat megtámadni, vagy őt támadják meg azok.»

Nincs helyem ezen érdekes beszédet egészen leírni. Az rendkívül nagy tetszéssel fogadtatott.

Még ezután Kossuth New-York állam négy nagy városának: Albany-nak, Buffaló-nak, Syracuse-nak és Utica-nak a meghívását fogadta el s mindegyik helyen melegen és zajosan fogadtatott, s mind-egyik helyen a várakozásnak teljesen megfelelő egy-egy jeles beszédet tartott.

Junius 14. 1852.

Miután Kossuth New-Yorkba ismét visszatért, azon kevés idő alatt is, míg Amerikában szándékozott maradni, takarékosági, de nyugalmi és kényelmi szempontból is, nem hotelbe, hanem kosztadó magánházba ment, kilencz főből álló környezetével, ugyanazon házba, mely Európából jövő nője, nővérei s azok gyermekei számára, összesen 17 személyre, kosztal, butorzattal, gázvilágítással, szolgálattal egy hétre 80 dollárért (160 frtért) volt felfogadva.

Junius 21. 1854.

Ma Kossuth anyja és nővérei felsegélyezésére igen nagy számú és igen diszes hallgatóság előtt tartott egy hosszú s érdekes beszédet, mely közben-közben gyakran megtapsoltatott. A bemenetdíj volt 2 frt, a tiszta bevétel 5200 frt.

Beszédét Kossuth ezzel zárta be:

«Én feladatomnak ma eleget tettem. Az embernek homloka verejtékével kell keresni kenyerét. Úgy fogja az én családom is. Az önök mai szivessége utat nyitott arra. Az iskola, melyre anyám fog felügyelni, ha Isten őt élteti, és a melyben két nővérem fog tanítani, és a szerény major (farm), melyet harmadik nővérem és fiai fognak művelni, az önök mai ajándéka lesz.

«A gondok mázsányi terhe vettetett le keblemről. Legyenek önök áldottak ezért, köszönet önöknek, mindazoknak a nevében, kik mindenöket elvesztették, csak Istenben való bizalmukat nem, és a munkára megkiváncsi kedvöket s erejüket. Az én hazám meg fog nekem bocsátani, hogy egy napi munkát elvettem tőle, hogy idős anyámnak, honatan nővéreimnek, a kegyetlen zsarnok áldozatainak kenyeret adjak. Lehet, hogy midőn Európába visszatérek, kis gyermekeimet oly állapotban találom, hogy az apának vagy ásót vagy tollat kell kezébe venni, hogy azoknak kenyeret adjon.

«És az én hazám ismét meg fog bocsátni nekem, hogy azt az időt elveszem tőle. Ez az egész, mit tőle elveszek, semmit egyebet, mit adnak, vagy a mi az övé. És azon napi munkát, melyet hazámtól elveszek, éjjeli munkámmal fogom visszapótolni. Ma a fiú és testvér teljesítette feladatát; önök az ő munkáját nagylelkűleg megjutalmazták; a fiú és testvér köszöni ezt önöknek és a honfi szíve s Isten hozzádot mond önöknek, hogy ismét munkájához fogjon.»

Junius 23. 1852.

Ma Kossuth a new-yorki nagyszámú németiség kérésére tartott ékes német nyelven egy igen érdekes lelkesítő beszédet, mely a ropant számú közönség által a legzajosabb tetszéssel fogadtatott.

Beszédjében a többek között azt mondta, hogy amerikai körutjábani iparkodásának egyik eredménye a németek és magyarok szívének egyesítése. Egyesülnünk is kell, mondá, mert célunk egy és ezen cél a nemzetek szolidaritása, függetlensége; a nép szabadsága,

annak felszabadítása a zsarnok járma alól. Beszélt Werner Stauffacher, Walter Fürst és Arnold vagy Melchthall szövetségéről a zsarnok osztrák ellen, melynek eredménye lett Svájcz szabadsága. Szövetkezzünk — mondá Kossuth — mi három nemzet, Németország, Magyarország és Olaszország és a világ szabaddá lesz. Ezen három ország szomszéd és egy közös ellenségök van. Németország szabadsága nélkül a világ szabaddá nem lehet. A gyülekezet a legnagyobb lelkesedés között oszlott szét; a bevétel volt a magyar ügyre 5600 frt.

Junius 26-dikán Pulszky Ferencz nejével előre ment Londonba.

Julius 4. 1852.

Ezen nap az Egyesült-Államok függetlensége kinyilatkoztatásának a napja, s azt minden évben roppant nagy, zajos örömmel szokták megtartani. De minthogy az idén ezen nap vasárnapra esett, a mikor semmi zaj meg nem engedtetik: a függetlenség nyilatkoztatásának örömnépét 5-dikén tartották.

A nagy nemzeti örömnépnek előjelei már a megelőző napokon mutatkoztak. Boltokban úton-útfélen árulták a sok tűzjátékműveket, s azokkal a gyermekek mindenfelé játszottak, durrogattak. Magán az ünnepnapon minden bolt be volt zárva, kivéve a szeszes italos, szivaros és olyan boltokat, melyekben tűzműveket árultak. Már hajnalban ágyúdörgés jelentette, hogy nagy ünnepnapra virradtunk, s korán reggel már elkezdtek a tűzbékákkal, petardákkal, pisztolyokkal és puskákkal a durrogatást és folyt egész napon roppant nagyban, szobákban, udvarokon s utczákon, melyek csaknem a gyermekek birtokában látszottak lenni, s ott csak férfiak mertek járni, mert nőknek a pattogókkal borított járdákon menni nem volt tanácsos. Reggel, délben és este a hivatalos ágyúkkali üdvölvések is nevelték a zajt és ünnep nagyszerűségét. A kormányépületeken, színházakon, vendégfogadókon és sok magánházakon, mint szintén a sok téreken felállított szabadság-árboczokon a nemzeti zászlók lebegtek egész nap. Reggel minden templomban alkalmi imákra gyülekeztek. Délben a nemzetőri katonaság és minden jótékony társulatok különböző helyeken összegyülekeztek díszöltözetben s rendben zeneszóval a városházához mentek, melynek nagy tere s a közellevő utcák a nép ezreivel volt tömve, és az ott felállított szépen díszített állványon levő polgármester és tanácsnokok előtt ellépdeltek, s azután haza oszlottak. Délután 3 óraker az episkopali-

sok szentháromság nevű gót izlésű nagy templom tornyában levő 13 harangon, nemzeti himnuszok és dalok kongatásával mulattatták az utcán összesereglett ezeket. Ez a harangzene sajátságos, érdekes és szép volt. Este 11 óráig az utcai lámpákat nem gyújtották meg, hogy az egész városban, udvarokon, háztetőkön, utcákon és köztérekben gyújtogatott tűzjáték szépségét ne kisebbítsék. Háztetőkről nézve, az egész pompás látvány volt; ezer meg ezer tűzcsikák és fénygolyók szeldelték a léget. Az egész város egy tündéries tüztenger volt. Oly irtózatossá folytonos ropogás és durrogás volt, hogy az ember magát egy heves nagy csatában képzelte. Több köztérekben a városi hatóság által csináltatott (18,000 forintba került) nagyszerű tűzjátékok voltak a nép mulattatására. Minthogy ezen zajos napon a városban lenni kellemetlen, a gazdagok nagy része már előtte való nap vidékre vonul, kik hon maradnak, szobáikban, családjaik körében töltik az öröminnevet.

Így töltötték ezt a napot az egész Egyesült-Államokban. A legszegényebb ember is vett tüzművet gyermekének, míg a gazdagok pazarul gyújtogatták. Úgy, hogy az e napon elgyújtogatott, durrogatott dollárok milliói elég lenne Magyarország függetlensége kivívásának költségei fedezésére.

Julius 9. 1852.

Tudván azt, hogy az Egyesült-Államokban a hivatalos és üzleti nyelv az angol és így annak bírása nélkül meg nem élhetek: a jó német családot ott hagytam és egy oly kosztadó házba mentem, hol csak angolul beszéltek, és így a jó német kosztot a különös, szokatlan ételű amerikai vagy angol kosztal váltottam fel.

Julius 14. 1852.

Eljött a nap, melyen Kossuth Amerikát volt elhagyandó. Kossuth már napokkal ezelőtt lévén figyelmeztetve levelekben, hogy az Európába visszautazásnál vigyázzon, mert az orosz-osztrák bérlettek még a hajón is környezni akarják; de különben sem akarván, hogy az indulásnál bármész sokaság környezze, a maga és neje számára «A. Smith and lady» (Smith A. és neje), a vele menendett gr. Bethlen Gergely és Iliász Dániel alezredes számára szinte álnév alatt váltottott helyet a hajón; s podgyászaikat is ezen nevekkal bélyegezve küldték

az «Afrika» nevű utazó gőzhajóra. Indulása előtti este búcsút vett a város polgármesterétől és más nevezetes magyar ügybarátoktól. — Mi néhányan az Amerikában maradt magyarok közül Kossuthot a hajóra kísértük s elválási fájdalmunkat a boldog találkozás édes reménye enyhítve, tőle érzékeny búcsút vettünk, s ő délután 1 1/2 órakor Angolország felé megkezdte útját.

Így Kossuth Lajos, Magyarország kormányzója, miután az amerikai népet, bármely más ember erejét, kitartását felülmuló fáradtsággal, két hónapig tartó zajos, nyugtalan diadalútjában 100 meg 100 beszédben rábeszélte arra, hogy ha Magyarország függetlenségéért újra harcolni fog, a más hatalmak beleavatkozását gátolja: az Európában ujjonon kitörendő forradalom közeli szervezése s majd vezérése végett visszament Angolországba; s mi, kik törökroni fogságában, hosszan tartó tengeri útjában s itt Amerikában híven környeztük. Ihász Dánielt kivéve, visszamaradtunk Amerikában, innen vágyva visszamehetni majd Magyarhon szabadítására, vagy a már szabad Magyarországra. — Állapotunk a következő: Biró Ede őrnagy Frater Alajos és Török Lajos századosok társaságában egy főutczán osztrigacsarnokot nyitottak, hol sört, bort, pálinkát is mérve jól megélhettek. Waigli Vilmos százados szivarboltot nyitott és jól megy üzlete. Kalapsza János huszár-százados 30 bostoni, magyar ügyért lelkesülő hölgy által felkarolva, 50—50 dollárt adva össze, 1500 dolláron (3000 frton) felállított lovagló nőiskolájába ment. Ács Gida református lelkész new-yorki. magyarpártoló kisasszonyok által évente 800 frtal fizetve, magyar templomot nyitott, s a 25—30 főből álló magyar közönségnek minden vasárnap egy lelkes, erkölcsi-politikai beszédet tart. Baldwin syracusi gazdag úr Kossuthnak megígérte, hogy egy tervezett csatorna csinálásánál, melynél ő az elnök, környezetéből háromnak fog adni alkalmazást; és kérte Kossuthot, hogy környezetéből arra alkalmasokat adjon. Kossuth főmérnöknek Asbóth Sándor alezredest tűzte ki, ki itt Magyarországon már mint jeles mérnök működött, almérnököknek pedig Grechenek Györgyöt és engem ajánlott. Baldwin úr az ajánlottakat elfogadta, s azt mondta, hogy menjünk Syracuseba vele értekezni.

Van még egy tárgy, illetőleg vád, melyet hallgatással nem mellőzhetek.

Nem csak magyarok, hanem még amerikaiak is akadtak, kik látva azt, hogy Kossuth mily nagy lelkesedést idézett elő a magyar

ügyért; tudva azt, hogy az ő kezébe, az általa eladott magyar kölcsönjegyek árából, banketti, gyűléshely-bérekből, s ajándékokból a magyar ügyre pénz folyt be; de nem tudva azt, hogy Kossuth azt hova költötte, magok között és hírlapokban Kossuthtot azzal rágalmazták, hogy a magyar ügyre gyűlt pénzt saját zsebébe rakta. Ez gyalázatos, s csak megsértett hiuságtól, megbántott magánérdektől eredett ellenséges, aljas rágalom. Ha Kossuth csak azt fogadta volna el, s tette volna is saját zsebébe, mit a lelkesült amerikaiak, különösen a gazdag kvekerek — kiknek vallási érzelme nem engedi, hogy háborúra, hadi czélokra segédkezet nyújtsanak — akartak neki magának és családjának adni ajándékol: Kossuth Amerikából gazdagon jöhetett volna el és nem szegényen, mint valósággal érkezett Angolországba. De ő a maga részére adott ajándékokat visszautasította s a magyar ügyre adottakat híven kezelte. Előre tudván ő azt, hogy őt rágalmazások és megtámadások fogják érni, Hajnik Pállal, — kit amerikai körútjában pénztárnokul alkalmazott, — a magyar ügyre bejött pénzről pontos folyó számlát vitetett, és mielőtt Amerikát elhagyta, arról pontos számadást készíttetett, s Hajnikot és Pulszkyt azzal Washingtonba küldte, hogy a kormány azt megvizsgálván, az ő igazolása czéljából tegye közzé. Webster Dániel akkori miniszterelnök s a magyar ügy barátja, a számadást végig nézte s azt ezen szavakkal adta vissza a küldötteknek: «Vigyék ezt vissza Kossuth urnak, mondják meg neki, mikép abban, hogy ő a magyar ügyre kapott pénzt híven kezeli, egy perczre se kételkedtünk, s nyugtassa meg őt ezen nyilatkozatom s az ő öntudata; de ezen számadást, melynek közzététele ártana az ő ügyének és korupromitálhatná a mi kormányunkat is, közzétenni nem lehet.» Hogy azon számadás csakugyan oly tartalmú volt, mutatja a «Commonwealth» nevű bostoni lapnak nyilatkozata, melyet egy londoni hírlapnak azon hamis állítása idézett elő, hogy Kossuth Londonban kényelmesen él azon magyar pénzből, melyet ő Amerikában forradalmi czélokra gyűjtött. A «Commonwealth» nyilatkozata ez:

«Felhasználjuk ez alkalmat annak elmondására, alapos tudomás után, hogy Kossuth azon 90—100 ezer dollárból, melyett itt összegyűjtött, alig vitt egy dollárt által a tengeren. Elköltötte ő azt ezen országban hadiszerek vásárlására és csináltatására, mely által az ő szűkölködő honfitársai közül igen soknak adott alkalmazást, megélhetési módot, kik közül csaknem százat alkalmazott, csak töltenyesinálásra. Költötte azt széles kiterjedésű és rendkívül költséges levelezésre európai ügynökeivel; mert, természetesen, leveleit saját futárjai által

küldötte, kiket — minthogy életöket is kockáztatták — a szerint kellett fizetni és a kiknek váratlan esetekre is kellett pénzt adni. Minden levél, melyet Kossuth Magyarországra küldött, belekerült neki egyre-másra 1000 frtba. Ezen kiadások könnyen felemészthették azon pénzt, melyet itt gyűjtött, sőt azzal együtt szép összeget költött ő még a neje pénzéből is, melyet annak magyarországi rokonai küldöttek saját használatára, de a melyet az átengedett férjének a haza ügyére. Kossuth Amerikát pénz nélkül, sőt adóssággal hagyta el, mint 1849-ben hagyta a gazdag Magyarországot, melynek kincstára két évig volt kezében.»

Ezzel bevégeztem annak leírását, mit a könyv címe tartalmaz. — Sokat, igen sok érdekest írhatnék még naplóból azokról, miket az amerikai Egyesült-Államokban és Mexikóban (ezen a magyar közönség által kevéssé ismert országban) 8—8 éven át láttam s tapasztaltam; de ezt a könyv kerete és célja nem engedi meg.

Lehet azonban, hogy ha ezen igénytelen naplótöredék a közönség által kedvesen fogadtatik, ennek folytatásául még azokat is közleni fogom.

Vége.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

TÖRÖKORSZÁG.

	Lap		Lap
Menekülés Törökországba	3	Kiszolgált török katonák elbocsátási ünnepélye	49
Hogy bántak a törökök a magyarokkal. Alkudozások a menekültek kiadására	7	Bem József altábornagy halálának a híre	50
Bem és többeknek a török vallásra áttérése	8	A kutahiai magyar és lengyel fogoly-menekültek névjegyzéke és havi fizetése	53
A török városok kinézése, a házak építése módja s butorozása	9	Újévnapi tisztelegés Kossuthnál	56
A haza menni kívánókért osztrák gőzhajók küldettek Widdinhez	11	Kossuth magyar telepet akart felállítani	58
A török vallásra tértek elszállítása Widdinből	12	Bem érdemjele Kossuth kezébe küldetett	59
«Kurbán bájrám» ünnepi szokások. Kossuth tisztelegése Ziah pasánál	13	Dembinszky tábornok elutazása Kutahiából	60
Az át nem tért magyarok utazásának leírása Widdinből Sumlára	15	Ismét Kossuth-látogatók érkeztek Kutahiába	61
Sumlábani elszállásolás	19	Keresztyén halotti szertartás török laktanyában	61
P. tábornok fondorkodása	20	A menekültek lázongása	62
Osztrák bérgyilkosok érkezése Sumlára	21	Jó hír az amerikai Egyesült-Államokból	63
A török nyelv	22	Ismét osztrák ügynökök érkeztek Kutahiába. Újabb aggodalmak	65
Újévi tisztelegés Kossuthnál; lengyel és magyar istenitisztelet	23	A Kutahiában volt magyarok egy része szabadon bocsáttatott	68
Kossuthné megérkezése Magyarországból	24	Oláh küldött és cserkeszek látogatása Kossuthnál	70
A menekültek lázongása; P. tábornok, gőgös viselkedése	25	Török vallatásmód	73
A porta küldöttje megérkezése. Alkudozások a bellebbezést illetőleg	27	Házmán és Lórody vádlása és magok igazolása	73
A Kossuthtal mehetők névjegyzéke	30	Julius 4-dike Kutahiában	75
A bellebbezettek utazása Kutahiába; elszállásoltatásuk és életmódjuk	31	Készülődés az Egyesült-Államokba menésre	76
Magyar istenitisztelet a laktanyában	39	Gould Walter arczképei	77
A «Kossuth-kert»	42	Az osztrák és a török kormány	80
Kossuth gyermekei érkezése Magyarhonból Rutkainéval	42	Török takarodó Kutahiában	80
Ujabb bellebbezettek érkezése	44	Hogy hagyta el Kossuth Törökországot	81
A «Ramazán»-böjt és «Bájrám»-ünnep	45	Kossuth jutalma a hűségért	82
Lajosnap és Kossuth gyermekei vizsgálja	46	Szabadulás Kutahiából. Kutahia leírása	82
Kossuthhoz öt angol, francia és olasz vendég érkezett	47	A kutahiai menekültek a «Mississippi» hadihajóra szálltak, azoknak névjegyzéke	88

	Lap		Lap
A törökök főzés módja s ételeik	90	A törökök étkezése	93
A törökök öltözködése	91	Török menyegző	96
Török társadalmi élet	92	A török nők házon kívül. A török	
Bepillantás a hárembe	93	leányok nevelése	98

MÁSODIK RÉSZ.

AZ EGYESÜLT-ÁLLAMOK.

Elutazás Törökországból New-Yorkba	104	Indiánok tisztelgése Kossuthnál	158
A spezziai öböl	107	Kossuth anyja halálának a híre	159
Kossuth Marseilleben	112	Kossuth Annapolisban	160
Kossuth Gibraltárban	116	Kossuth Harrisbourgban	162
Kossuth Gibraltárból Angolországra ment s a Mississippi Amerikába	116	Pittsburgba utazási kellemetlenségek	163
A Mississippi a funchali kikötőbe érkezett. Madeira szigete	118	Kossuth Pittsburgban	166
Vihar az oceánon	122	Kellemetlen «intermezzo» Pittsburgban	174
Vihar az oceánon ismét	123	Kossuth Clevelandben	175
Megérkezés a new-yorki öbölbe és kikötőbe	124	Kossuth Columbusban	176
Hogy fogadtattak a Mississippin érkezett menekültek. Ezek névjegyzéke	127	Kossuth Cincinnatiában	182
A menekültek fogadtatása a városi batóság által a városházában	130	Szellemidézönök	183
Leírása az «Irving house» hotelnek, melybe a menekültek szállásoltattak s hogy töltötték azokat az időt a Kossuth megérkeztéig	134	Cincinnati leírása	190
A menekültek a new-yorki magyarok által bántalmaztattak	137	Utazás Indianopolisba	192
Kossuth megérkezése a new-yorki kikötőbe	138	Kossuth Indianopolisban	193
Kossuth megérkezése New-Yorkba és fogadtatása	140	Kossuth Madisonban	195
A New-York városa által Kossuth tiszteletére adott «banquett»	142	Kossuth Louisvillében	196
Kossuth körútra indul az öt meghívó városokba	146	Utazás Saint-Louisba	199
Kossuth Philadelphiában	147	Kossuth Saint-Louisban	200
Vasutoni utazás az Egyesült-Államokban	151	Saint Louis leírása	204
Kossuth Baltimoreban	153	Utazás New-Orleansbe	205
Kossuth Washingtonban	154	Kossuth New-Orleansben	208
Kossuth fogadtatása a senatorok házában	156	«Lunch» (ozsonna)	210
Kossuth fogadtatása a képviselők házában	157	Methodista istenítisztelet	212
		New-Orleans leírása	213
		Utazás vissza New-Yorkba	214
		Megállás Mobilban	214
		Utazás folytatása s megállás Montgomeryben	216
		A kis folyói gözhajók leírása	216
		Utazás folytatása New-Yorkba	221
		Kossuth visszaérkezett New-Yorkba	227
		Kossuth meglátogatta még Worcester, Bostont	227
		Kossuth Bostonban	227
		Kossuth ismét New-Yorkban	232
		Julius 4-dike New-Yorkban	234
		Kossuth elutazása Angolországra	235
		Kossuth elleni vád s annak megczáfolása	236